

Det öppna såret

Per Ahlmark

Det öppna såret

Om massmord och medlöperi

Timbro

Av Per Ahlmark har tidigare utgivits
på Timbro och Ratio:

Vänsterns moraliska skuld (med andra), 1991
Sovjetmyten i Sverige (med andra), 1992
Herbert Tingsten: Tyranniet begär förtroende (red), 1992
Vänstern och tyranniet. Det galna kvartsseklet, 1994, 2003

På andra förlag:

Vår fattiga politik, 1964
Den svenska atomvapendebatten, 1965
Det hatade Israel (med T Hammarberg och E Klein), 1970
Sveket mot kusterna, 1971
Överleva (lyrik), 1982
Visum (lyrik), 1983
Frihet och fruktan (med Lars Gustafsson), 1985
Flykter (lyrik), 1985
Zonen (roman), 1989
Motståndet (med Georg Klein), 1991
Det eviga hatet (med andra), 1993

© Författaren och AB Timbro 1997
Sättning: Melanders Fotosätter
Första pocketupplagan
ISBN: 91-7566-361-9

INNEHÅLL

Förord 9

MEDELMÅTTAN 13

RESA MED RUMMEL – 1: "GALILEI ÄR DÖD!" 21

RESA MED RUMMEL – 2: HUR MÅNGA HAR MÖRDATS? 39

RESA MED RUMMEL – 3: KOMMUNISTERNA OCH DÖDEN 53

VEMS SKULD ÄR STÖRST? 67

Piskan och pennan 70

Kan "idealitet" se ut hur som helst? 77

HUR HYGGLIG VAR STALIN? 87

Kalla kriget och en svensk docent 89

Tingstens demoner, Johanssons diskurser 112

STRÖMSTEDT OCH SUBSTANSEN 125

Om konsten att fly sitt ämne 129

Om Ehnmark som barometer 142

Om människans splittring 150

PALME SOM MYT 153

Mordet, "hatet" och den fria debatten 155

"Vi sysslar inte med antisovjetism" 163

Kommissionen som teg 170

Den selektiva diktaturkritiken 185

Castros frestelser 190

Israel blir paria 194

Omvänd rasism 208

För liten för sitt land 215

LAOGAI, TAIWAN OCH ASIENS VÄRDEN 225

AYATOLLORNA OCH BOMBEN 249

Vem litar på Saddam? 251

En kontinent av krämare 264

DET ÖPPNA SÅRET 275

1. Freedom House 278

2. Är Sverige för litet? 285

3. "...låg på deras axlar" 290

4. Författare: Stockholm och Jerusalem 294

5. Kontinenten isolerad 298

6. Extremister mot EU 301

7. Vänstervågen och liberalerna 305

8. Lappalainen-teoremet 312

9. Amartya Sen och svälten 315

10. Paul Hollander, Amerika och livets mening 319

11. Det var Hedenius fel! 331

12. Martyrer för Hitler 338

13. Muslimska länder, friheten, Said & Chomsky, Farrakhan, antisemitismen och Hjärpe 353

14. "...en blandning av intelligens och mod..." 371

15. Månsson, Jutterström och den stora traditionen 376

16. Pol Pot och en talman 378

17. Åhnberg tar lokaltåget, Tham tar sig an USA 381

18. Skändningen! 387

19. "Om jag fortfarande ropar..." 390

Bilaga 1: Rummels definition av *democide* 393

Bilaga 2: Is democracy for everybody? (English summary) 397

Personregister 403

Författaren 411

”Det finns alltid en filosofi för bristen på mod”.

”Portvaktsfrun i huset på Rue de la Pompe, där Gestapo har två etage. På morgonen städar hon mitt bland tortyroffren. 'Jag lägger mig aldrig i vad mina hyresgäster har för sig'.”

”Mitt under en bön, som rörde alla till tårar, var bonden oberörd. Till dem som sedan klandrade honom för hans kallsinne sade han att han inte tillhörde den församlingen.”

”Det som gör att en människa känner sig ensam är de andras feghet. Måste man försöka förstå även den fegheten? Det överstiger mina krafter. Och å andra sidan är jag inte en sådan som föraktar.”

”Höger och vänster – eller universell definition av fascismen: eftersom de saknade karaktär skaffade de sig en doktrin.”

”Terrorn! Och redan glömmet de.”

”I dag ser vi saker och ting klart och tydligt, och koncentrationsläger ska kallas för koncentrationsläger även om det rör sig om socialismen. På ett sätt kommer jag aldrig mer att vara hövlig.”

”Då Jan Hus brändes på bål sågs en blid liten gumma komma med ett knippe ris och lägga det på elden.”

Albert Camus i Anteckningar 1942–1951

Förord

TRIPTYK: DE MEDELTIDA altartavlor, där ett motiv betraktas av tre målningar samtidigt, bredvid varandra i olika perspektiv. Som en triptyk ser jag också tre böcker om tyranniet, utgivna i Sverige under fem år på 1990-talet och för vilka jag (på olika sätt) bär ett ansvar.

Herbert Tingstens *Tyranniet begär förtroende* (1992) visar hur en svensk publicist har analyserat och förbannat diktaturerna före, under och efter andra världskriget. Liknande värderingar kunde ha präglat debatten också under åren från 1968 och framåt – om demokraterna haft civillikage och rest aktivt motstånd.

I *Vänstern och tyranniet* (1994) dokumenterar jag – med bland annat många hundra citat – vad som i stället hände. Boken kritiserar de läror och skildrar de personer, som då kom att dominera mycket av politik och massmedier. Den belyser floden av sympatier och ursäkter för ett antal totalitära stater.

Från Vilhelm Moberg till Jan Myrdal – det antyder den dramatiska urgröpfung av demokratiska värden som var det galna kvartsseklet.

Med *Det öppna såret* (1997) vill jag nu, bland mycket annat, redovisa vad modern vetenskap säger om folkstyrelsen: att demokratier aldrig har gått i krig mot varandra; att diktaturernas politiska mördande i icke-krigssituationer under 1900-talet har fört till ungefär fyra gånger fler offer än dem som dödats i krig under samma period; att svältkatastrofer aldrig har inträffat i fria och parlamentariskt styrda stater.

Vi ser här början på ett nät av övergripande och empiriskt belagda slutsatser. Jag instämmer i professor Rudolph J Rummels ord

att denna nya kunskap är "vår tids viktigaste faktum". Hur man kan nonchalera konflikten mellan frihet och förtryck utan att ta del av vad denna forskning uppnått är en gåta.

Jag ger också exempel på hur 1990-talets svenska debattörer tagit emot tidigare dokument om det ideologiska skredet efter 1968. Hur har medlöparna försvarat sig? Vad säger deras vänner och stödjare i dag när kommunismens elände är uppenbart också för de nästan blinda?

Vad drev dem att sminka upp massmorden? Vilken roll har anti-amerikanismen spelat bland västvärldens så kallade intellektuella?

På många sidor bedriver jag ganska hårdhänt text- och idékritik, dvs undersöker vad ett antal formuleringar betyder i klarspråk. Jag försöker ställa dem främst mot den verklighet som vi känner. Det tycks mig som om åtskilliga svenska skribenter i dag saknar förmåga att analysera vad egna och andras artiklar/böcker om ideologiska och utrikespolitiska föreställningar egentligen står för.

Under de senaste årtiondena har viljan att tydliggöra och demaskera politiska uttalanden blivit en döende konst. Det är dags att blåsa liv i den.

Fortfarande verkar ett antal av landets socialistiska (och med socialister förbundna) skribenter inbilla sig att "debattinlägg" innebär att svarva till några formuleringar utan att granska deras innebörd. De tror att det som låter snitsigt också rymmer en insikt, eller att insikter kan ersättas med insinuationer. För det intellektuella klimatet i ett land är det viktigt att då och då ta sig an sådana texter. Jag hoppas att *Det öppna såret* visar att analys av det sanslösa ofta leder till en fördjupad sanning, om än ibland obehaglig.

Boken tar också upp några nya idoler inom vänstern och resonerar om idéer, flyktvägar och perspektiv som vuxit fram i debatten *främst efter Sovjetväldets fall*. De svenska böcker som jag granskar utförligt är utgivna i mitten av 1990-talet. Åter förminskar man folkstyrelsens betydelse och "förstår" dess fiender. Det galna kvartsseklet slet alltså upp ett sår som inte läker.

Revisionismen om det kalla kriget var lika möjlig i USA på 70-talet som den är sällsynt i fri, rysk forskning på 90-talet. I dag i Sverige möts sådan skönmålning av Stalin med beröm.

Historieförfalskning i skilda former – till exempel flykten från

ämnet i Bo Strömstedts memoarer, Alf W Johanssons bild av det kalla kriget eller de utrikespolitiska myterna om Olof Palme – har förblivit en populär genre. Men de som inte vågar se det förflutna kan inte heller möta tragedier som väntar oss.

Det är alltså ingen slump att bokens näst längsta kapitel ägnas Palmepolitikens kluvna syn på friheten. Den perioden ger seklets tydligaste bilder av en urgammal sjuka: hur principiöshet och cynismer upphöjs till uttryck för moral och solidaritet. Eftersom ännu ingen uppgörelse skett med eran 1969–1986 har Palmes sjutton partiledarår förblivit en källa till förljugenhet i svensk utrikesdebatt.

De är ett arv som det ledande partiet inte kan hantera, vilket tydligt framgick av böcker, tal och artiklar i början av 1996. Här finner vi också den grundläggande förklaringen senare samma år till statsminister Göran Perssons förvirrade uttalanden om Kinas "politiska stabilitet". *Det öppna såret* vetter mot framtiden.

Boken ser Kommunist-Kinas växande makt som en stor fara, inte minst för Taiwan och andra grannländer. Den varnar för spridningen av kärnvapen (och andra redskap för massdödande) till fanatiska och irrationella diktaturer såsom Nordkorea, Iran, Irak, Libyen och andra "rogue states" ("skurkstater"). Troligen står världen inför katastrofer, vars omfattning vi i dag inte kan överblicka.

Här finns hot som skapar sina egna medlöperier. Gång på gång slås jag av den svenska diskretionen om diktaturernas dominerande ställning i den muslimska världen. Denna hållningslöshet leder ofta till irritation över de demokratier, främst USA, som här söker försvaga de farligaste staternas inflytande.

Individer, partier, tidningar och regeringar, vilka saknar ideologisk kompass vad gäller frihet och förtryck, går i de stora frågorna ofta vilse. Dock inte alltid. På ett överraskande sätt kan de plötsligt och ivrigt avvisa militärt motstånd mot tyranni (till exempel före och under Gulfkriget) för att därefter lika plötsligt och ivrigt kräva just militärt motstånd mot aggression (till exempel efter ett par års folkmord i Bosnien).

Arbetet på boken inleddes femtio år efter att Tredje Rikets dödsläger befriades. Ett första utkast blev klart ungefär femtio år efter Churchills tal i Fulton ("från Stettin vid Östersjön till Trieste vid Adriatiska havet har en järnridå gått ner tvärsöver kontinenten"). Jag medger alltså att jag har skrivit i djup tacksamhet mot de väst-

liga politiker, soldater och opinionsbildare, som räddade demokratin genom att först bekämpa nazismen och därefter under det kalla kriget stå kommunismen emot.

Boken är till närmare 90 procent nyskriven. På några sidor har jag stulit avsnitt eller meningar ur mina tidigare inlägg i tidningar och böcker. Bitar av "Efterskrift" till pocketupplagan 1994 av *Väns-tern och tyranniet* har jag utvecklat eller sammanfattat; det avsnittet ingick inte i bokens tre första tryckningar. När jag bygger ut eller kompletterar ett tema från den skriften hänvisar jag till den (VoT).

Det öppna såret är både analys och varning. Glöm inte! Det är så lätt att glida undan seklets sorg och insikt: kampen mellan demokrati och diktatur förblir vår tids avgörande motsättning.

Stockholm den 1 december 1996

PER AHLMARK

MEDELMÅTTAN

MEDELMÅTTIGHET, SKREV Ingemar Hedenius, "kan framträda som en viss oförmåga att tåla det entydiga".¹

Hedenius berättar om en målare som gavs uppdraget att måla ett staket, som skulle vara vitt. Vi lägger väl i lite gult, sade han, så blir det mildare. Nej, sa staketägaren, det ska vara vitt, alltigenom och utan krumbukter. Kanske lite åt det pärlgrå hållet, försökte målaren, folk kommer att tycka att ett kritvitt staket skiner i ögonen. Grannarna får vänja sig, svarade staketägaren och gick sin väg.

Genast ägaren var borta tog målaren en näve sot, som han slängde i färgen. Ett staket kan vara någonting mellan gult och vitt, mellan vitt och grått. Men *bara* vitt får det inte vara. Detta krävde "uppdragsgivaren i målarens inre: medelmåttighetens genius".

Hedenius gick längre än så: "medelmåttigheten framträder också som ett förbund mellan två gamla bekanta: oförståndet och hjärtlösheten". Även då spelar oförmågan att tåla entydigheten en stor roll:

"Nog minns man väl det orkeslösa grubblet över vem som orsakade finska vinterkriget? Finland var omedgörligt, och ho vet om inte provokationer och rättshaveri och antikommunism på finska sidan hade lika mycket skuld som ryssarnas i grunden självklara behov av säkerhet.

Så grubblade oförståndet och med hjälp av hjärtlösheten kom man till resultatet: nog var väl lammet lika skyldigt som vargen? Det entydiga: Stalins kallblodiga övergrepp med Hitlers välsignelse

¹ Tryckt i bla *Livets mening* 1964, kapitlet "Vem har skulden?".

mot ett litet land, vars stympning kunde erbjuda militära fördelar – den entydigheten var för oförsämd för att den grubblande medelmåttan skulle acceptera den.”

Visst möter vi ofta motsatsen: människor som inte kan se det mångtydiga. Så mycket av debatten blir demagogi när folk vägrar göra avvägningar och erkänna målkonflikter, de som alltså inte, för att använda ett ord som blivit populärt i Sverige, behärskar konsten att ”problematisera”.

I samma uppsats medger också Ingemar Hedenius att världen är full av komplikationer. Även förkärleken för det entydiga kan vittna om medelmåttighet, skriver han:

”Här finns det åtskilligt att tänka på: den puerile moralisten, den helhjärtade partigångaren, censurvänner, den självutnämnde konstförståsigpåaren och många fler, som ingen av oss vill likna. Vad deras existens visar är att det inte är tillräckligt att ha förmågan att se entydigt.”

Det exempel, där Hedenius sedan analyserar skuldfrågan, är reaktionen på Boris Pasternaks Nobelpris i litteratur 1958. Pasternak tvingades avsäga sig priset, han angreps och trakasserades i sovjetisk press och av landets ledning. Han kallades förrädare och moraliskt förfallen, hans verk var konstnärligt eländiga, författaren var ett ”ogräs” och ”värre än ett svin”.

Själv var Pasternak djupt tacksam över utmärkelsen – jag är ”rörd, stolt, förvånad, överväldigad” – och ville resa till Stockholm för att ta emot den. I stället stöttes han ut ur den sovjetiska författarföreningen.

Den som äger förmågan att se det entydiga tvekar inte vem som bär skulden till denna skandal, skrev Hedenius: ”naturligtvis tyrannerna i Sovjet”. De sovjetvänliga i väst menade att så enkel var inte saken. Svenska Akademien var också skyldig, sade flera, liksom världspresen som utnyttjat *Doktor Zjivago* mot kommunismen, och den utländske huvudföreläggaren Feltrinelli i Italien (visserligen kommunist men i alla fall), ja, till och med diktaren själv bar del i skulden på grund av sin ”oförsiktighet”.

I flera av de frågor, som *Det öppna såret* resonerar om, är oviljan

att se det entydiga en fara. De konflikter jag tar upp är ännu tydligare än striden kring Nobelpriset i litteratur 1958, även om Paster-naks öde ingår i den förnedring som är den totalitära statens. Kam-pen mellan demokrati och diktatur är inte bara vår tids största drama, den är också präglad av konflikter som jag ser som svart-vita: rättssäkerhet eller massmord, fri debatt eller terror mot olik-tänkande, tolerans eller tortyr. Jag ansluter mig alltså till Ingemar Hedenius enkla sammanfattning: "Att kunna se det entydiga utan att blinka är en nödvändig början – och att hålla fast vid det."

Den insikten är inte alltid populär. De som känt sig träffade av boken *Vänstern och tyranniet* – de är många – klagade i ett hund-ratal artiklar över "förenklingar" och "enögdhet" och liknande. Flera debattörer, som vill prata fint, har mumlat om faran med en "manikeisk världsbild" (ett lite filosofiskt ord för svartvit teck-ning). Ahlmark uppträder "som en Gud" när han kritiserar Olof Lagercrantz knäfall inför Mao, kan vi läsa i Bo Strömstedts memo-arer (se kapitlet "Strömstedt och substansen").

Och Alf W Johansson menar i sin skrift om Tingsten att dennes syn på Sovjet tyvärr var "endimensionell" (se kapitlet "Hur hygglig var Stalin?"). "I Tingstenland är tvivlet straffbelagt", påstår till och med Jesús Alcalá, som annars ofta ser förtryck och reagerar mot det.

På Dagens Nyheters kultursida (18/5 1995) skärpte Alcalá Jo-hanssons negativa bild av Tingsten:

"...det är något skrämmande med människor vars politiska övertygelse är så starka att de liksom fräter sönder den skepsis som är humanismens grundval... också hatet mot orätten förvrider an-letsdragen".²

De främsta forskarna om Sovjet har efter Tingstens död beskrivit Stalins välde med ord lika hårda, eller ännu mer fördömande, än

² Det känns lite oräddvist att analysera just Jesús Alcalás artikel här, eftersom han själv t ex i Bosnienfrågan och om svenska domar i rasistmål har gjort viktiga insatser genom att *inte* relativisera. Men Alcalá formulerar sig extra tydligt; därmed kan också diskussionen om hans ord belysa en viktig moralisk, ideologisk och se-mantisk fråga.

Tingstens. Sammanfattningar på 90-talet, när ännu ett antal arkiv öppnats, låter oss betrakta en regim, som var så eländig i nästan alla avseenden att också de mest energiska kritikerna under det kalla kriget framstår som återhållsamma. Det är svårt att förstå hur varnande röster om den katastrofen "fräter sönder den skepsis som är humanismens grundval".

"Humanism" är ju lika mycket att visa skepsis, när sakläget är oklart, som att inse att tvivlet blir ett svek när den politiska ondskan framstår som otvetydig.

"Hatet mot orätten förvrider anletsdragen", skriver alltså Jesús Alcalá. Jag har på 90-talet deltagit i ett antal internationella konferenser på temat "The Anatomy of Hate". Inför en av dem, i Oslo 1990, var jag medlem av den arbetsgrupp, som planerade dagordning, inbjudna och talare. Initiativtagaren var Elie Wiesel, som ledde arbetet. De mötena behandlade främst det etniska, religiösa och ideologiska hatet, hur förtryck växer ur en avsky som saknar vett och rimliga motiv. Hatet är nära förbundet med den totalitära eller auktoritära staten. Det utlöser propaganda och aktioner, som cementerar förtryck.

Dessa konferenser handlade alltså främst om hatet som orättens drivkraft. När det däremot gäller "hatet mot orätten" kan det förhålla sig på helt annat sätt. Jag minns Moskvakonferensen i december 1991. John Silber, president för Bostonuniversitetet, menade att "hat" ofta varit en nödvändig drivkraft i försvaret mot diktaturerna. Kampen mot Tredje Riket är svår att tänka sig utan den gränslösa avsky för fienden, som många av antinazisterna levde i; här kan "hat" faktiskt vara en adekvat beskrivning. Präglades inte Churchill, frågade Silber, av "hat" mot Hitler och Tysklands övriga gangsterledare?

Jag har svårt att i Churchills tal under andra världskriget finna någon som helst "skepsis" när han manade till motstånd mot Hitlers rike. Frätte Churchill därmed sönder "humanismens grundval", för att använda Alcalás ord, när han faktiskt räddade humanismen i Europa?

Hos rättshaverister och en del människor som saknar förmåga att bedöma och behärska sina politiska lidelser kan säkert deras avsky "förvrída anletsdragen". Churchill är ett lysande exempel på motsatsen, men han är långt ifrån ensam. När Churchill i sina me-

moarer skriver att han sov gott – ”och inte hade behov av vackra drömmar” – natten efter att han fått det fulla ansvaret för kampen mot Hitler ser engelsmännen inget vanställt ansikte hos författaren.

Ty när Churchill manade sitt folk att till varje pris fullfölja motståndet inspirerades de i stället av premiärministerns orubblighet, som övertygelse och kampvilja i förening kan leda till. Jag läser ibland Churchills klassiska anföranden i underhuset under de svåraste åren. Mycket har slagit mig i dem men aldrig att talaren står där med söndersliten fysionomi.

Också när Torgny Segerstedt varnade Sverige för nazismen, och när Tingsten några år senare gjorde detsamma inför bolsjevikerna, är det svårt att i deras texter upptäcka någon deformerad humanism. Mitt i den publicistiska kampen växer i stället ett slags lugn hos de båda chefredaktörerna. Här finns den disciplin som utgår från både kunskaper och tron att demokratin är omistlig.

Att inte orka se när en konflikt är svartvit, men klaga över dem som upptäckt det – är det inte att krympa sig själv och sina läsare?

I boken *On Looking into the Abyss* (1994) diskuterar den amerikanska historikern Gertrude Himmelfarb värderativismen hos vissa kolleger. ”Strukturalisterna”, menar hon, banaliserar Hitler när de troller bort hans idéer och den systematiskt genomförda politiken i Tredje Riket. I stället ser de det avgörande i den tyska statens struktur, byråkrati, påtryckningsgrupper samt ekonomiska och geografiska nödlägen. När man förminskar Hitlers, nazistledarnas och ideologins åsikter och avsikter trivialiserar man ondskan i systemet. Eller som en av de främsta forskarna om Förintelsen, Lucy Dawidovicz, skriver i sin kritik av samma fenomen:

”Strukturalisterna har sålunda avskaffat utövandet av människans fria vilja i samhället och berövat män och kvinnor deras förmåga att skilja mellan gott och ont.”

Vad gäller revisionisterna om Sovjetunionen hänvisar professor Himmelfarb till Robert Conquest, som tidigare och bättre än någon annan har dokumenterat fakta om den kommunistiska totalitarismen och dess offer. Han har beskrivit anhängarna av ”strukturalism” och deras tankar som försök att skildra ”stalinperioden utan

stalinism". Det är jämförbart, säger Conquest, inte bara med en *Hamlet* utan prinsens närvaro, utan en *Hamlet* utan några karaktärer alls. Kvar är "kulisserna och en röst som entonigt sjunger 'det är något sociologiskt intressant i den danska staten'".

När det gäller Churchill angriper Himmelfarb de skribenter, som blir nervösa så snart som beskyllningar om "elitism" ligger i luften. Vi bör säga ifrån, menar hon, när man förminskar viktiga ämnen – stora gestalter, stora händelser och stora idéer – vilka i praktiken har bestämt historiens utveckling för *alla* människor. Hon hänvisar till den engelske historikern och politikern Rodney Elton, som så starkt irriterats av denna hållningslöshet, att han medgett att "det finns tillfällen då jag är böjd att bedöma alla historiker efter deras uppfattning om Winston Churchill".

Vad Himmelfarb och Elton menar är ungefär detsamma som Ingemar Hedenius. Helt oavsett hur många bisarra detaljer om Churchills liv och vanor, som forskningen lyckas belägga, eller vad vi anser om hans åsikter på andra områden (t ex om det brittiska imperiet eller välfärdsstaten) så förblir Churchill en överväldigande stor man eftersom han *faktiskt genom egna insatser räddade den europeiska civilisationen när den var som mest hotad*. Att förneka det är att inte tåla det entydiga, kort sagt att demonstrera sin medelmåttighet.

De som ojar sig över den "manikeiska världsbilden" hos den politiker eller skribent, som ständigt försvarar friheten, bör alltså veta att de är sedda. Deras drivkraft kan vara att skymma bilden av egna böcker eller sitt eget förflutna – eller saknar de förmåga att skilja mellan viktigt och oviktigt. Striden mot dem är ingen vanlig kulturdebatt, inte heller någon rutinmässig skärmytsling. Ännu mindre är den ett persongräl eller försök att ge betalt för gammal ost.

Jag hävdar i stället att diskussionen här handlar om grunderna för vår civilisation, och hur den bör skyddas mot angrepp.

RESA MED RUMMEL – 1:

”GALILEI ÄR DÖD!”

HANS HUS LIGGER högt och isolerat i Haiku Gardens. Det långa smala arbetsrummet vetter mot nordväst, liksom det stora fönstret ut mot Stilla havet. På avstånd ser jag Kaneohe Bay och Marine Corps Base. Samma dag som Pearl Harbor vid Honolulu på andra sidan ön angreps av japanerna, bombade de också den här flottbasen, den 7 december 1941.

Ingenting i rummet här är insmickrande eller elegant; allt är möblerat och placerat för att underlätta år efter år av metodisk forskning. På det långa skrivbordet står en scanner, en skrivare och två till varandra kopplade datorer. Bakom honom finns bokhyllorna och arkivskåpen – böckerna är ordnade efter krig, läger- och fängelsesystem, länder, ideologier.

Ja, säger Rudolph J Rummel, det här är nog enda rummet i världen där 1900-talets massakrer finns samlade och sammanfattade i siffror. För övrigt bor vi på Kaola-sidan av ön Oahu, här är svalare och ett angenämt klimat. "Jag tycker om att se ut över oceanen."

Jag ber honom visa hur han arbetar. Systematiskt demonstrerar han på datorn ett antal fall från Albanien, eftersom jag bett honom att belysa mordandet på Hoxhas tid. Rummel ger exempel på hur han kontrollerar och korrelerar sina uppgifter.

Dagen innan möttes vi på mitt hotell i Honolulu. Det slår mig hur lugn och smal Rudolph Rummel verkar, liknar en vältränad före detta toppidrottsman. Intrycket är falskt. En ryggsjukdom gör att han inte – utan stora svårigheter och mycket värk – kan resa med flyg, ett stort problem för den som bor på Hawaii. Rummel är född 1932, blev pensionerad ett halvår innan jag var där i oktober 1995 och undervisar inte längre.

Rummel är artig och förekommande, har svårigheter med hörseln, plötsligt ser jag att han bär hörapparat. När jag frågar om hans forskning upprepar han gärna sina grundläggande teser som om jag inte har läst de hundratals sidor som han redan tidigare postat till mig i Stockholm.

Men jag *har* läst dem och blivit alltmer fascinerad av hans upptäckter. Är förbluffad över att Rummel är nästan okänd utanför en grupp av specialister. Jag tycker mig se ett isolerat geni i full verksamhet på en ö mitt i Stilla havet, en man som snart kommer att erkännas som den störste fredsforskaren i vårt sekel.

Och jag reser över halva världen för att få träffa honom, frågar då naturligtvis: vad driver dig? Hur började det här?

Och Rummel berättar om sin farfar från Tyskland och mamman med rötterna i England. Hans egen familj bodde i Ohio. Föräldrarna grälade och slogs jämt innan de skildes. Sen bodde han en tid med fadern, som söp upp de pengar han tjänade. Sonen hamnade i slummen i Cleveland. Han fick ofta gå hungrig och drogs till socialismen.¹

– Min barndom fick mig att hata konflikter – bråken, de våldsamma känslorna, skrikandet, det irrationella. Men först när jag kom till armén under Koreakriget kom denna avsky att fokuseras på kriget och deras massdödande.

Ensamheten under tidigare år lade också grunden för min självständighet, fortsätter Rummel. Jag började i college utan att först ha gått igenom gymnasiet. Har forskat på områden med många auktoriteter men alltid försökt gå min egen väg. Jag har inte hamnat i någon vetenskaplig fälla och ofta blivit avvisad av det skälet.

– Och ännu en följd av min uppväxt blev att jag är socialt omöjlig. Mina föräldrar hade inte fester hemma och bjöd aldrig vänner på middag. Jag har alltid varit ensamvarg, är blyg och socialt omogen. Nog är jag världens sämste konversatör. Jag tycker illa om cocktailpartyn och större middagar. De sociala funktionerna i borgerligt, akademiskt liv känns som en pina, som jag i regel flyr från.

¹ Rudolph J Rummel har själv i en essä beskrivit sin uppväxt och utveckling som forskare i *Journeys through World Politics. Autobiographical Reflections of Thirty-four Academic Travelers*, redigerad av Joseph Kruzel och James N Rosenau, Lexington Books, 1989.

Men viktigast av allt: jag blev förälskad i vetenskapen och tog för givet att sanningen kom från forskningen. Har studerat fysik, matematik och statistik, har försökt förena statskunskap, internationell politik, filosofi och historia. Min tidiga socialism fann jag snart ohållbar. Studierna drog mig i stället till rörelser som reste motstånd mot både social och ekonomisk maktutövning från statens sida.

Och efter ett stort antal böcker har jag funnit att det finns en gemensam lösning på problem om krig, våld och dödande i icke-krig: FRIHET. Demokratin är mycket viktigare än vi tidigare trodde både för att bevara freden och hindra massmorden.

Så säger Rummel, och berättar något om det motstånd han mött, och refuseringar. En av hans elever bad en gång chefen vid avdelningen för statskunskap vid ett av USA:s ledande universitet att studera Rummels slutsatser om frihetens avgörande roll för fred och icke-våld. Men professorn vägrade ta del av Rummels statistik och viftade bort dennes teser. "Galilei är död", sade han föraktfullt. Han menade alltså att några avgörande, vetenskapliga upptäckter, som förändrar vårt sätt att se på världen, inte längre kan göras.

Man vad som *inte* har dött, påpekar Rummel stillsamt, är motståndet mot att föra ögat till teleskopet!

*

Hiroshima, december 1995. Jag höll tal på en konferens om "The Future of Hope". Elie Wiesel Foundation och det japanska tidningsimperiet Asahi Shimbun organiserade gemensamt detta offentliga seminarium med ett 50-tal deltagare från tjugo länder. Lokalen låg nästan exakt under den plats där atombomben detonerade ett halvsekel tidigare.

Halva anförandet handlade om att demokratier aldrig har gått i krig mot andra demokratier. Jag sammanfattade forskningen, citerade slutsatser, försökte ge perspektiv på den tes som nu kan beläggas empiriskt.

Efteråt kom två av mina "hjältar" fram för att kommentera. Båda var deltagare på konferensen och har för mig i årtal framstått som de mest pålitliga och civiliserade demokraterna i sina respektive yrkesgrupper. Mario Vargas Llosa utbrast: det är ju fantastiskt att

det här går att bevisa! Jag har suttit den senaste timmen och försökt att i huvudet leta fram något krig i Latinamerikas historia, där demokratier stått på olika sidor. Jag har inte funnit något sådant fall, det här är fascinerande!

Och TV-journalisten Ted Koppel, som lett "Nightline" på ABC sen starten 1980: det är oerhört intressant att sambandet nu kan beläggas! Jag har alltid haft en känsla att demokratier löser sina konflikter inbördes med fredliga medel men aldrig hittills kunnat bevisa saken.

Det förbluffande är knappast deras reaktion men att de faktiskt inte kände till de slutsatser som vetenskapliga verk har beskrivit i detalj. Vargas Llosa är en djupt bildad författare, som i många år tagit strid mot diktatorer och belyst deras massakrer. Koppel är nog den amerikanska TV:ns mest sofistikerade utfrågare och sammanfattare – hans förmåga att snabbt hitta avgörande perspektiv i en debatt är legendarisk.

Men fredsforskarna har i årtal nästan lyckats hemlighålla det hittills viktigaste resultatet av sitt arbete. Hur kan det komma sig? Även vi som ofta och sen länge påstått att "demokratier inte krigar mot varandra" har sagt så på intuition och efter ett antal egna nedslag i krigshistorien. Men inte förrän på 1990-talet har vi tagit del av den forskning som redan fanns.

Glöm inte, förklarar Rudolph J Rummel, att flera av de viktigaste böckerna i ämnet kom ut under det kalla kriget och när Ronald Reagan var president. Många forskare betraktade då varje uttalande om demokratins värde, särskilt om demokratins fredlighet, som antikommunistisk högerpropaganda. Att hylla friheten var för dem som att stå och vifta med en kalla-krigs-flagga.

Dessutom, menar Rummel, misstänkte en del fredsforskare att de som betonar demokratiernas fredlighet (eller någon annan uppbyggen egenskap) tar en risk. Det kan bli en ursäkt att gripa till våld mot icke-demokratiska regimer och ökar därmed sannolikheten för krig mellan USA och Sovjet!

Norrmannen Nils Petter Gleditsch, själv expert på området och redaktör för den utmärkta tidskriften "Journal of Peace Research" (utgiven i Oslo), instämmer i delar av Rummels analys. Varför tog det så lång tid för den europeiska debatten att tillgodogöra sig de här insikterna? Ett av hans svar är återigen att nästan alla tidi-

gare studier på området gjordes just under kalla kriget. Då verkade slutsatserna "propagandistiska". Många fredsforskare, skriver Gleditsch, trodde själva på en "tredje väg" mellan stormaktsblocken och ogillade allt som liknade ensidigt stöd åt "den fria världen".²

*

Men debatten om demokratiers fredlighet har en lång historia. Immanuel Kant gjorde för drygt 200 år sen det mest berömda inlägget. 1795 publicerade han sin avhandling *Den eviga freden*, där han beskrev hur en "fredlig union" av "liberala republiker" kunde skapas. När Kant utvecklade den tanken gjorde han det snarast i form av en filosofisk traktat; några tydliga erfarenheter av hur demokratier uppträder mot varandra kunde han inte ha, eftersom demokratier i modern mening inte fanns på 1700-talet.³

Kants idéer fördes vidare av åtskilliga liberala tänkare: Adam Smith, John Stuart Mill och andra. Och redan före Kant skrev den amerikanske politiske filosofen Thomas Paine något liknande i sin bok *Rights of Man* (1791–92).

² Se Nils Petter Gleditschs sammanfattning "Democracy and Peace" i "Journal of Peace Research" (vol 29, nr 4, november 1992). I samma uppsats hävdar Gleditsch också, att vissa forskare som betonade avskräckningens betydelse för freden, underskattade betydelsen av att demokratier inte går i krig med varandra. Han menar alltså att för vetenskapsmän med mycket olika utgångspunkter kom det kalla kriget att fördröja insikten om denna "empiriska lag".

³ Svenska Freds har nyligen omtryckt Kants tankar i skriften *Demokratiernas fred* (PAX förlag, 1995); "en antologi om demokratiska staters inbördes fred", som utgivarna själva kallar den. Också kapitlet "Skapar demokratier evig fred?" av Mats Adler är här av intresse.

Ett brev till mig från Lars Jederlund (17/7 1995), tidigare en av de ledande i Svenska Freds, beklagar att jag i *Vänstern och tyranniet* inte beskriver striden inom Svenska Freds om Gulfkriget, vilken ledde till att Svenska Freds lämnade Sveriges Fredsråd "där Fredskommittén m fl oseriösa organisationer ingick". Han hävdar också att "vi (Svenska Freds) har alltid, till skillnad från flera andra i 'fredsrörelsen', insett demokratins betydelse för fred och nedrustning".

Jag medger att *Vänstern och tyranniet* borde ha påpekat de viktiga skillnader som finns också inom den demokratiska delen av fredsrörelsen; några av mina omdömen här var alltför svepande.

Ett antal bakslag drabbade världen på 1800-talet med både Karl Marx och högerextrema ideologer. Många började tro att totalitära system kunde göra samhällena "starkare" eller mer "rättvisa" än vad liberalismen förmådde. Socialismens tänkare, både dess demokratiska och odemokratiska varianter, tappade bort den liberala insikten om att frihet hindrar krig i meningen att demokratiska stater inte gärna bekämpar varandra. När däremot president Woodrow Wilson efter första världskriget lade fram sina berömda punkter för en ny världsordning byggde de åter på övertygelsen att demokratier är mer fredliga än andra regimer.

Den förste forskaren, som utförligt beskrev fenomenet, var Quincy Wright i sina två volymer från 1942, *A Study of War*. Han hade räknat ut att i 116 större krig mellan 1789 och 1942 deltog 438 självständiga stater (en lång rad länder var alltså krigförande flera gånger). I inget enda krig återfanns demokratier på motsatta sidor.

Wright menade att två gånger var det nära att hända: 1812 i konflikten mellan USA och Storbritannien (men Storbritannien var ännu inte en demokrati, skrev Wright när han diskuterade fallet; han kunde ha lagt till att USA då fortfarande hade slavar) och det amerikanska inbördeskriget på 1860-talet (men sydstaterna var inte en självständig nation, även om de önskade bli det; dessutom vägrade de att avskaffa slavsystemet).⁴

Det första statistiska försöket att testa tesen publicerades 1964 i en banbrytande uppsats av en kriminolog i Wisconsin, Dean Babst. Han definierade noggrant begreppet "demokrati" och fann naturligtvis att det bara hade existerat några få stater med sådant styrelseskick före 1900-talet. Därför koncentrerade han sig på de båda världskrigen. 33 självständiga nationer var inblandade i första världskriget. Tio var demokratier; de bekämpade aldrig varandra.

52 självständiga stater deltog i andra världskriget. Fjorton av de femton demokratierna stod på samma sida. Finland förde visserligen krig mot Sovjet i samverkan med Tyskland. Stalin lyckades pressa Storbritannien och några andra samväldesländer – dock

⁴ En rad studier efter Wrights böcker har utförligt diskuterat påstådda "undantag" från tesen att en demokrati aldrig går i krig mot en annan demokrati. Det har inte varit svårt för forskarna att avvisa de fallen; Mats Adler sammanfattar helt kort några av dem i *Demokratiernas fred* (1995).

inte USA – att formellt förklara Finland krig. Men inga som helst strider inträffade mellan Finland och någon av demokratierna. Kort sagt: inte heller i andra världskriget sköt demokratiska stater på varandra.

Babst gick vidare och undersökte också krig efter 1945. Hans försiktigt formulerade slutsats blev att

”oberoende nationer med regeringar som framgår ur val ökar påtagligt sannolikheten att freden kommer att bevaras. Det viktiga är styrelseformen, inte nationalkaraktären. Många nationer, t ex England och Frankrike, utkämpade krig mot varandra innan de fick regeringar utsedda i fria val; därefter har de aldrig gjort så. Den snabba ökningen av antalet demokratier efter andra världskriget är ett uppmuntrande tecken.”

Babsts korta uppsats från 1964 räknas numera till klassikerna inom fredsforskningen. Rudolph Rummels bokserie i fem volymer *Understanding Conflict and War*, började ges ut 1973. Den kan ses som en fördjupning av tidigare litteratur på området. I fjärde delen (1979) slog han fast att ”våld inte inträffar mellan fria samhällen”. Han hade då i ett tjugotal år studerat internationella konflikter och kunde bekräfta vad både Wright och Babst kommit fram till. Slutorden i femte volymen (1981) löd:

”För att sammanfatta: en del våld är ofrånkomligt, extremt våld och krig är det inte. För att avskaffa krig, begränsa våld och underlätta fred och rättvisa i världen ska man fostra till frihet.”

Rummel fortsatte analyserna och kunde på 80-talet bemöta en rad invändningar, som riktats mot teorin att demokratier inte går i krig mot varandra. Samtidigt undersökte Michael Doyle alla krig mellan 1816 och 1980 där mer än tusen människor dödats i strider. Han hittade ingen enda väpnad konflikt i den storleken mellan konstitutionellt, liberalt styrda länder. Han anknöt till Kant och fann att en ”liberal fredszon, en fredlig union, har upprätthållits och utvidgats trots ett mycket stort antal både ekonomiska och strategiska motsättningar”.

Doyle drog den slutsatsen i två uppsatser 1983; då och sex år

framåt nonchalerades tesen av forskarna på samma eller närliggande områden. Den passade inte den "vetenskapliga kulturen" på den tiden, säger Rummel, och syftar alltså på oviljan att ge Reagan argument i antikommunistisk opinionsbildning.

När Sovjet föll sönder och risken för sovjetisk-amerikanskt atomkrig försvann följde en våg av skrifter som redovisade ny forskning.

Zeev Maoz och Nasrin Abdolali kom 1989 till slutsatsen att demokratier inte bekämpar varandra sedan de studerat 960 militära konflikter mellan 1816 och 1976. 1990 slog Timothy Michael Cole inför American Political Science Association fast att "demokratiska stater tar inte till vapen mot varandra".

Från 1992 och framåt publicerades en rad kvantitativa studier. Clifton Morgan och Valerie Schwebach menade i en bok 1992 att av alla de hypoteser de ställde upp var fortfarande den lättaste att bekräfta just att demokratier inte för krig mot varandra. Randall Schweller gick 1992 igenom tjugo stormaktskrig 1665–1990 och slog också fast att "demokratiska stater har inte gått i krig mot varandra".

Eric Weede sade detsamma efter ytterst noggranna analyser av militära konflikter mellan 1962 och 1980. Zeev Maoz och Bruce Russett skrev samma år att det politiska systemet i länder styrda av demokratiska regimer avhåller dessa från att bekriega varandra. Stuart Bremer talade 1993 om "demokratins konfliktreducerande effekt". Bruce Bueno de Mesquita och David Lalman menade i en bok 1992 att det verkar som om demokratier avskyr "till och med starkt begränsat våld riktat mot varandra".

Ett av de viktigaste verken på 90-talet är Bruce Russetts *Grasping the Democratic Peace* (1993). För att få in fler länder i sin analys prövar Russett en långt mer generös definition på "demokrati" än vad som är vanligt. Till och med då, skriver han, "är det omöjligt att hitta klara fall av krig mellan demokratiska stater efter 1815".

Russett diskuterar också i detalj de tänkbara undantagen, t ex viss eldgivning mellan Israel och Storbritannien i 1956 års Suezkrig (där de båda länderna dock uppträdde som allierade), en kort konflikt mellan engelska och turkiska styrkor under en fredsbevarande operation på Cypern 1963 och krisen när Turkiet sänkte ett grekiskt fartyg 1978. Naturligtvis avvisar han sådana fall; de kan

inte ingå i någon som helst rimlig definition på "krig" mellan två stater. Hans övergripande förklaring är denna:

"För det första: demokratiska, organiserade politiska system arbetar i regel med hämningar, som gör dem mer fredliga i sina relationer till andra demokratier. . . För det andra: i det moderna internationella systemet är det mindre sannolikt att demokratier använder dödande våld mot andra demokratier än mot auktoritärt styrda stater. . . Och vidare: det finns inga klara fall där självständiga, stabila demokratier fört krig med varandra i det moderna internationella systemet."

I en annan skrift, *Democracy and International Politics: An Evaluation of the Democratic Peace Proposition*, (1994) gör James Lee Ray fallstudier av ett antal krig från Aten mot Syrakusa (415–413 före vår tideräkning) till Serbien mot Bosnien-Herzegovina på 1990-talet. Resultatet beror naturligtvis till stor del på hur man definierar "demokrati". Ray diskuterar en rad möjligheter och föreslår själv att demokrati är en regim där "ledarna av den verkställande makten och medlemmarna av den lagstiftande makten har utsetts i rättvisa val i konkurrens med andra".

För att val ska kunna kallas "rättvisa" och "i konkurrens med andra" ("fair and competitive") krävs att åtminstone två formellt oberoende politiska partier ska ställa upp kandidater, att rösträtten överstiger åtminstone halva den vuxna befolkningen, och att en sann "konkurrens" har bevisats av att "ledare av en regering de facto har förlorat ett val och ersatts av andra".

Med "oberoende stat" syftar Ray på ett land, som efter första världskriget hade mer än 500 000 invånare, var medlem i Nationernas Förbund eller Förenta Nationerna eller erhållit diplomatiskt erkännande från minst två stormakter. "Krig" är en konflikt som lett till minst 1 000 dödade i striderna. Med de definitionerna tycks det, säger Ray, "åtminstone inte under de senaste 200–250 åren finnas något enda undantag från regeln att demokratiska stater inte utkämpar krig mot varandra".

Det betyder att 1990-talets forskning instämmer i Jack Levys kända uttalande (i *Behaviour, Society and Nuclear War*, vol 1, 1989): frånvaron av krig mellan demokratiska stater "är det närmaste vi har en empirisk lag i internationella relationer".

När man läser eller talar med Rudolph J Rummel kommer han ständigt tillbaka till sin huvudtes: vår tids viktigaste faktum är att demokrati utgör en metod för icke-våld. Genom att bygga demokratier skapar man fredszoner. Om alla nationer blir demokratiska ges därmed ett löfte till världen om att krig kan elimineras och att omfattningen av det politiska våldet kan radikalt minska.

I sina egna forskningar definierar Rummel demokrati som en stat där de "som innehar makten väljs i hemliga val och i konkurrens med andra, med vidsträckt rösträtt (för minst två tredjedelar av de vuxna männen), där det råder yttrandefrihet, religionsfrihet och frihet att organisera sig; och där det finns ett konstitutionellt regelverk av lagar som regeringen måste underordna sig". Men också med lösligare definitioner kan man visa att demokratier inte bekrigar varandra.⁵

Oavsett om definitionen är bred eller snäv har det alltså bekräffats, sammanfattar Rummel, att krig mellan demokratier inte har förts efter 1816. Med enkla eller komplicerade uträkningar kan man visa att denna skillnad mellan demokratier och icke-demokratier är statistiskt signifikant. Det gäller oavsett om demokratierna är få (som under 1800-talet), eller om de utgör ett växande antal (som efter något av världskrigen), eller om de är många (som nu) eller om demokratierna ofta är allierade med varandra (som under kalla kriget) eller inte är det, etc.

Med följande tabell belyser Rummel sin tes:

⁵ När Rummel talar om rösträtt "för minst två tredjedelar av de vuxna männen" underskattar han alls inte betydelsen av rösträtt för *kvinnor*. Han och andra forskare gör ofta och avsiktligt definitionen av "demokrati" så bred att den kommer att rymma ett betydligt större antal länder än om definitionen vore snävare. Också då kan man alltså visa att demokratier aldrig har gått i krig med varandra. Därmed blir denna tes och slutsats ännu starkare än om man hade nyttjat den definition, som i andra sammanhang är den vanliga och rimliga: demokrati innebär bland annat att *alla* vuxna medborgare, män och kvinnor, har en röst var.

Krigförande ”par” mellan 1816 och 1991

Krigförande	Antal krigförande ”par” ⁶
Demokratier mot demokratier	0
Demokratier mot icke-demokratier	155
Icke-demokratier mot icke-demokratier	198
S:a	353

Förklaringen till denna empiriska lag i internationella relationer går delvis tillbaka på Immanuel Kants texter. I modern utformning anser Rummel att tesen kan förklaras av fyra samband:

1. Demokratiska ledare har sin handlingsfrihet beskuren av sina medborgares motstånd mot att bära kostnaderna och offren för ett krig;
2. mångfalden av institutioner, och banden inom och mellan demokratier, skapar ”checks and balances” som hindrar krigstillstånd mellan dem;
3. en demokratisk kultur av förhandlingar och försonlighet innebär att demokratiska ledare i sitt samspel med andra demokratier i grunden är ”duvaktiga”;
4. demokratier ser varandra såsom stater vilka tillhör ”samma art”, som delar samma värderingar och som därför är mer viliga att förhandla än att gå i krig.

Men Rummel har gått vidare i sina analyser. Han ställer upp och besvarar frågor där det *inte* råder någon uttalad enighet inom litteraturen på området. Ibland beskrivs i stället Rummel såsom skäligen ensam mot flera andra forskare. Är det så, frågar Rummel, att vi helt saknar våld mellan demokratier och ser steg för steg ökat våld mellan stater som blir steg för steg mindre demokratiska? Hittar vi alltså det allvarligaste våldet i länder med de minst demokratiska regimerna?

1983 påstod Rummel första gången att våldet ökade allt mer när regimerna blev allt mindre demokratiska. Han har ibland utgått

⁶ Krig definieras här som militär aktion som leder till minst 1 000 dödade i strid (”battle-dead”).

från årsböckerna utgivna av Freedom House, som graderar världens nationer efter "medborgerliga friheter" och "politiska rättigheter" (se beskrivningen på s 279–283 i den här boken). Därefter har han korrelerat egenskaper hos de länderna med graden av våldsutövning såsom den beskrivs i flera andra undersökningar. Dessa statistiska beräkningar är inte sällan så utförliga, komplicerade och svårbedömda att jag saknar kompetens att ha en bestämd åsikt om var och en av de hypoteser som Rummel prövar.

Men tydligt är att Rummel genomför sina beräkningar med stor öppenhet och väldig energi. Han diskuterar ständigt och i detalj sina opponenter invändningar. Vi ser här en hela tiden pågående intensiv debatt om några av mänsklighetens ödesfrågor. Följande fem påståenden har Rummel undersökt:

1. Demokratier går inte i krig mot varandra (om denna tes råder enighet i motsats till de följande).
2. Ju mer demokratiska två regimer är, desto mindre allvarligt blir deras våld gentemot varandra.
3. Ju mer demokratisk en regim är desto mindre omfattande är dess bruk av våld mot andra länder ("foreign violence").
4. Ju mindre demokratisk en regim är desto allvarligare är dess våld mot utlandet.
5. Ju mer demokratisk en regim är desto mindre omfattande är dess democide (se definitionen på "democide" dels på s 41–43, dels i bilaga 1).

Dessa fem teser är huvudhypoteser. Rummel splittrar därefter ofta upp dem i mer detaljerade påståenden, som han belyser statistiskt och med tabeller, illustrationer och utförlig argumentering. Han menar sig ha belagt alla fem påståendena; hans kritiker menar att fyra av dem inte håller. Till slut ställer han upp det han kallar för en övergripande och sammanfattande hypotes, "The Democratic Peace Proposition": demokrati är en icke-våldsmetod.

I årtal har jag, påstår Rummel, kammat igenom många tusen allmänna arbeten, specialiserade studier, rapporter om mänskliga rättigheter, tidskriftsartiklar och nyhetskrällor för att nå fram till de kvantifieringar, som kan korreleras med graden av demokrati. Då finner jag gång på gång, skriver han, att makt dödar och absolut makt dödar absolut.

Det är omfattningen av en regerings makt på en skala från demokrati till totalitärt styre som är den underliggande, strukturella källan till krig, utländskt våld och inrikespolitiskt mördande. Ju mer makt en regering har, desto lättare kan den *dels* handla godtyckligt i enlighet med elitens nyckel och önskemål, *dels* utlösa och föra krig mot andra, och döda egna och andra länders medborgare.⁷

Rummel anser att ju mer begränsad makten är hos en regering, ju mer den är spridd, kontrollerad och balanserad, desto mindre aggression mot andra kommer den att begå och desto mindre folk-mord och massmord kan den bedriva.

Därmed skulle också "The Democratic Peace Proposition" vara bekräftad, menar Rummel, den demokratiska friheten bevarar fred och liv. Han har ägnat sitt liv åt att belysa sambanden och försvara sina teser mot både vetenskaplig och politisk kritik. Han upprepar: detta faktum är det viktigaste i vår tid.

PS

Vågen av undersökningar på 80-talet och början av 90-talet visade alltså med stor tydlighet att demokratier inte går i krig mot varandra. Intrycket var, vilket jag också skriver i det här kapitlet, att statsvetare och andra var överens om slutsatsen.

I mitten av 90-talet kom en reaktion mot denna tes. Läser man de forskare, som nu rest invändningar, ser man efter ett tag *att de i praktiken bekräftar att demokratier inte bekrigat varandra*. Antologin *Debating the Democratic Peace* (1996) är därmed intressant på ett sätt som några av författarna knappast har tänkt sig.⁸

⁷ Rummel sammanfattar sin omstridda analys här i uppsatsen "The Most Important Fact of Our Time", från februari 1994. Den ingår som första del i *Power Kills* som 1997 utkommer på det förlag, som publicerat de flesta böcker av Rummel på senare år: Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, USA.

⁸ Flera av inläggen publicerades först i tidskriften "International Security" vid The Center for Science and International Affairs (CSIA) vid Harvarduniversitetet. Till sammans med bokkapitel och inlägg från några av de statsvetare, som gjort banbrytande undersökningar om "den demokratiska freden", trycktes de kritiska uppsatserna 1996 i boken *Debating the Democratic Peace*. Där möts också i repliker några ledande debattörer på respektive sida.

Vissa säger att boken rymmer en debatt mellan "liberaler" och "realister". Liberalerna skulle, enligt den tolkningen, utmana den "realistiska pessimismen" genom att understryka att demokratier skapar en permanent fred sig emellan. Folkstyrelser är inte längre dömda att föra krig, åtminstone inte mot varandra. Realisterna menar däremot att fred kan bevaras främst genom maktbalans och maktfördelning inom ramen för ett internationellt system, som motverkar anarki och osäkerhet.

Ibland mildras motsättningen mellan de båda skolorna. "Liberalerna" medger att maktfördelning och det internationella säkerhetssystemet påverkar också demokratiernas utrikespolitik och förmåga att hantera kriser. Vissa "realister" förnekar inte att fria stater tycks hålla fred med andra fria stater. Men det är, menar de, i huvudsak andra faktorer än styrelseskicket – till exempel alliansanknytning – som gör dem så ovilliga att gå i krig mot varandra. En av bokens redaktörer, Sen M Lynn-Jones, utvecklar temat i sitt förord.

Men det intressanta är att inget av de kritiska inläggen lyckas nämna *ett enda övertygande exempel på att en demokrati verkligen har hamnat i krig med en annan demokrati*. De upprepar de "undantag", som forskarna ofta och utförligt har diskuterat och avvisat, till exempel det amerikanska inbördeskriget och Finlands "krigstillstånd" i förhållande till några västliga demokratier under andra världskriget (se s 28–29)

De misstänkliggör också avsikten med de definitioner på "krig" och "demokrati", som ett antal ledande vetenskapsmän har förfinat, motiverat och tillämpat i en mängd studier (se s 28, 30–32). Men några rimliga, alternativa definitioner presenteras inte. Opponenternas hjälplöshet i den här debatten visar *dels* att de intensivt anstränger sig att hitta undantag till regeln om "demokratisk fred", *dels* att de ännu inte hittat något sådant undantag.

Några kritiker angriper de statistiska modeller, som använts av förespråkare för "demokratisk fred". Men vad hjälper sådana invändningar när en rad forskare har använt påtagligt generösa definitioner på "demokrati" för att därmed *öka antalet* demokratier i sina kalkyler, vars slutsatser därmed blir extra övertygande? Och hur kan man påstå att denna slutsats är "statistiskt icke-signifikant" när det har funnits åtskilliga folkstyrelser under alla år på

1900-talet och när antalet demokratier är dramatiskt mycket större i slutet än i början av seklet? Mängder av krig har ju drabbat världen under den tiden – men aldrig mellan fria nationer. Är det bara slump?

Christopher Layne försöker till exempel analysera fyra "near misses", dvs fyra politiska konflikter mellan demokratier från 1861 till 1923, som *nästan* ledde till krig men inte gjorde det. Han vill markera att det var andra faktorer än styrelseskicket som bevarade freden. Den uppläggningsen visar att kritikerna inte längre förnekar tesen att demokratier aldrig hamnat i krig med demokratier. I stället försöker opponenter försvaga den genom att peka på fall som *kunde* ha gått illa.

När två professorer vid Columbia University i New York, Edward D Mansfield och Jack Snyder (i boken och Foreign Affairs maj-juni 1995) skriver om "Democratization and War" inleder och avslutar de sin uppsats med att intyga att demokratier "troligen" är mer fredliga än andra gentemot varandra.

Däremot varnar de för den nationalistiska demagogi, som kan uppstå när demokratisering av ett land har inletts och pågår. Eliten från den gamla regimen lyckas ibland spela på chauvinistiska känslor så hänsynslöst att krig bryter ut; se t ex Jugoslaviens sönderfall. Också den nya eliten kan då känna sig tvingad att exploatera en liknande typ av stämning. Länder som utvecklas från diktatur till demokrati saknar ofta de institutioner och den grad av mogenhet som gör att en regering (eller en opposition) kan stå emot en krigisk agitation.

Å andra sidan medger Mansfield och Snyder att de före detta kommuniststater, som gått *längst* och *snabbast* i riktning mot demokrati, är mindre nationalistiska och mindre inblandade i militära konflikter än de som utvecklats långsamt. Någon övertygande kvantifiering eller analys av olika tendenser lägger de knappast fram.

Bland "liberalerna" är det främst professor Bruce Russett vid Yaleuniversitetet som belyser sin tes och bemöter kritikerna. Han (och ett par kolleger) lägger fram ytterligare analyser, som visar att det är omöjligt att tänka sig att demokratierna har bevarat sin inbördes fred under alla dessa årtionden utan att sambandet är ett oerhört tydligt fall av "statistisk signifikans". Framgångsrikt för-

svarar de sina definitioner. Och de förklarar åter de egenskaper och mekanismer som "den demokratiska freden" bygger på.

"Och ändå rör hon sig!" Russett citerar Galileis berömda ord när han ironiserar över sina motståndare i debatten. Trots alla angrepp, ifrågasättanden och mottoser lyckas alltså inte kritikerna – och, jag upprepar, detta är avgörande – hitta något enda fall då en fri nation har gått i krig mot en annan fri nation.

Min egen oro inför den här debatten är att "den demokratiska freden" kan verka så orubblig att den nästan framstår som en naturlag. Anta att i framtiden ett par folkstyrelser för första gången och genom unikt tragiska omständigheter trots allt hamnar i krig mot varandra! Tänk om en militär konflikt bryter ut mellan t ex Grekland och Turkiet!

Besvikelsen kan bli överväldigande om de båda länderna inte lever upp till "lagen". För en tid kan den då dölja de extremt viktiga samband som fredsforskarna äntligen har lärt oss.

RESA MED RUMMEL – 2:
HUR MÅNGA HAR MÖRDATS?

DEMOCIDE är vårt sekels mest förfärande begrepp. En del läsare av Rudolph J Rummels senaste fem böcker tycker att de är otäckt kyliga. Själv ser jag dem som ett vetenskapligt och politiskt storverk.

Viktigt att veta är att inget ord tidigare har täckt den fråga som ofta ställs: hur många obehäpnade och oskyldiga människor har dödat, av politiska eller ideologiska skäl, inte i krigssituationer men bortom slagfälten, "in cold blood"?

Vart och ett av de begrepp som hittills nyttjats har rymt massor men inte allt.

Genocide (folkmord) är, bland annat, en regims dödande av människor på grund av deras gruppstillhörighet (ras, etnisk bakgrund, religion, språk, m m)

Politicide (politiskt dödande, ungefär) är en regims mördande av människor på grund av deras politiska åsikter, eller av andra politiska skäl.

Mass Murder (massmord) är en regims urskillningslösa dödande av människor.

Democide är en regims mördande av varje människa eller grupp av människor, varvid ingår folkmord, politiskt dödande och massmord.

Skälet till att så många begrepp har nyttjats för att täcka dödan- det i vår tid, är att folkmord visserligen beskriver Förintelsen av Europas judar, turkarnas massmord på armenier under första världskriget och annan masslakt av folkgrupper.

Men när en regering uppsåtligt dödar protesterande människor

och andra oliktankande, eller när de skjuter få eller många människor som repressalie för att egna soldater har dödat någon annanstans, eller när man slår ihjäl bönder för att de gömt ris – vad kallar vi det? Vilken term ska användas om dem som går under i tortyr på en polisstation eller i ett fängelse; när människor arbetas ihjäl i ett koncentrationsläger; när man låter dem svälta till döds; när man mördar av hämnd, på grund av en ideologi eller för att man inte vill ha något att göra med den socialgrupp som offren tillhör – finns då något ord som rymmer allt detta dödande?

Hur sammanfattar vi sådan ondska?

Just sådana frågor har Rummel ställt. Han menar att mängden av metoder att döda, när en regim *vill* döda, är så stor att ett nytt begrepp måste lanseras. Där bör ingå allt uppsåtligt mördande – men inte militära aktioner – från en regim *men också begränsas till just detta*. Det täcker till exempel "dödande enligt kvotering" (som till exempel utförts av sovjetiska, kinesiska och nordvietnamesiska kommunister). Det rymmer mordet på människor som helt enkelt "kom i vägen" – man slog genast ihjäl dem eller kidnappade dem för tvångsarbete; sen dog de. Eller de hundratusentals människor bland jordbruksbefolkningen där livet rann bort genom sjukdomar, undernäring eller slaveri. Eller terrorbombning, inte av militära mål men av städer för att sätta skräck i landet eller befolkningen. Vad kallar man sånt?

De ord, som här är nämnda, kan ibland användas synonymt, eller är ofta överlappande. Ibland är det oklart vilket begrepp som är mest adekvat. Men sådana svårigheter får inte – jag utgår här främst från Rummels egen diskussion i den sammanfattande boken *Death by Government* (1994) – hindra kvantifiering, överblick, statistik. Vad Rummel har sökt är ett ord som rymmer *allt uppsåtligt dödande från en regim och som är jämförbart med begreppet "mord" vad gäller privat dödande*. (Hans exakta definition på democide, på originalspråket, återfinns i bilaga 1, s 393–395).

När en man avsiktligt dödar en annan man för att denne är svart, eller jude, eller är skyldig fyratusen eller fyra miljoner kronor, eller för att han blivit förolämpad, eller när han dödar i avsikt att upprätthålla en högre moral, eller för att någon har rymt med hans fru – allt detta är mord i västvärlden (och i de flesta andra lagsystem).

Eller anta att vi spärrar in en liten flicka i vårt eget hem, säger Rummel, att vi tvingar henne att utföra så tungt arbete dag efter dag att vi helt sliter ut henne, att vi inte ens ger henne minimal mat-ranson eller nödvändiga kläder, och att vi klart ser att hon dukar under utan att vi alls hjälper henne. Då är hennes ofrånkomliga död i praktiken följden av en avsikt. Det är mord.

Det påminner om Sovjets transporter av politiska fångar till olika arbetsläger. Under de förflyttningarna dog hundratusentals människor genom misshandel från vakter eller brottslingar, eller av hetta, köld eller brist på mat och vatten. Även om deras död inte var direkt uppsåtlig (inte just då, de skulle ju arbeta först) måste dödsfallen ändå ses som av regimen utförda mord. Det var democide.

Democide avser alltså att definiera de fall när en regering, regim eller andra defacto-makthavare i ett område dödar en, flera eller många människor på sätt som motsvarar begreppet mord när en eller flera enskilda individer avsiktligt dödar inom ett samhälle.

*

Så kan då äntligen frågan ställas: hur många människor under 1900-talet har blivit offer för democide? Hur många har dödats, i icke-krigslägen, av politiska skäl?

Under 90-talet har Rummel publicerat fem böcker som vill ge svar. Först kom *Lethal Politics: Soviet Genocide and Mass Murder since 1917* (1990) och därefter *China's Bloody Century: Genocide and Mass Murder since 1900* (1991). Som tredje volym i serien utgavs *Democide: Nazi Genocide and Mass Murder* (1992). De här böckerna skildrar i detalj de länder – Sovjet, Kina och Nazi-Tyskland – vars regimer troligen utrotat mer än två tredjedelar av offren i 1900-talets democide.

1994 utgav han det verk, som jag tror kommer att ses som Rummels viktigaste: *Death by Government*. Det definierar (som vi redan sett) "democide" och ger nerkortade versioner av tidigare böcker om Sovjet, Kina och Nazi-Tyskland. Därefter söker han i tio kapitel kvantifiera dödandet i ytterligare ett tjugotal länder. Och till slut (fast det ligger först i boken) sammanfattar han all democide världen runt under århundradets första 88 år.¹

De fyra regimer som mördat flest är:

Sovjetunionen (1917–1987):	62 miljoner
Kommunist-Kina (1949–1987):	35 miljoner
Nazi-Tyskland (1933–1945):	21 miljoner
Nationalist-Kina (1928–1949):	10 miljoner

De här regeringarna har tillsammans tagit livet av omkring 130 miljoner människor. I democide-ligan ligger de i särklass.

De följs av åtta regimer, där var och en troligen dödat mer än en miljon människor:

Japan (1936–1945):	6 miljoner
Kina ("Mao-gerilla"; 1923–1949):	drygt 3 miljoner
Kambodja (Pol Pot; 1975–1979):	2 miljoner
Turkiet (1909–1918):	knappt 2 miljoner
Vietnam (1945–1987):	ca 1,5 miljoner
Polen (1945–1948):	ca 1,5 miljoner ²
Pakistan (1958–1987):	ca 1,5 miljoner ³
Jugoslavien (främst Tito-tiden; 1944–1987):	1 miljon

I ovanstående grupp borde kanske återfinnas tre regeringar, för vilka mordsiffrorna är mer oklara. Rummel "misstänker" att var och en av dem har mördat över en miljon människor:

Nordkorea (1948–1987):	drygt 1,5 miljoner
Mexiko (1900–1920):	knappt 1,5 miljoner
Ryssland (1900–1917):	1 miljon

¹ Rummel trycker slutligen den statistik och de bedömningar som han grundar sina sammanfattningar på, *Statistics of Genocide: Estimates, Sources, and Calculations on 20th Century Genocide and Mass Murder* (1997). Den boken ger stora möjligheter för både forskare och lekmän att kontrollera, göra stickprov och gå in i detaljer.

² Dödande av obehäpnade tyskar i tidigare tyska områden innanför Polens nuvarande gränser efter andra världskriget.

³ Dödade civila i samband med 1971 års angrepp på Östpakistan, senare Bangladesh.

Därefter följer fem regimer/nationer, som i democide dödat mellan en halv och en miljon människor:

Kina ("krigsherrar"; 1917–1949):	knappt 1 miljon
Turkiet (på Atatürks tid; 1919–1923):	ca 800 000
Storbritannien (1900–1987):	ca 800 000 ⁴
Portugal (1926–1982):	ca 700 000
Indonesien (1965–1987):	ca 700 000

Och slutligen följer ett stort antal regimer, som tillsammans troligen har mördat närmare 3 miljoner människor.⁵

Den totalsiffra – med mycket breda osäkerhetsmarginaler – som Rummel har lagt fram är 169 miljoner människor dödade i democide under 1900-talets första 88 år.⁶

Av de ungefär 170 miljoner människor, som dödats i democide 1900–1987, har omkring 138 miljoner människor mördats av totalitära regimer, skriver Rummel.

⁴ Främst matblockad i samband med första världskriget och bombningar av städer under andra världskriget.

⁵ Siffran rymmer bl a Afganistan, Angola, Albanien, Rumänien och Etiopien under kommunisttiden; Ungern, Burundi, Kroatien 1941–44, Tjeckoslovakien 1945–1946, Indonesien (vid andra tidpunkter än den period som redan nämnts), Irak och Uganda. Också Förenta staterna måste föras upp på den listan på grund av bombningar av civila mål i Tyskland, Japan, Vietnam, Kambodja och Laos.

⁶ Hur många "regimer" har världen sett under åren 1900–1987, dvs stater med regeringar ("state regimes"), vilka kunnat utöva regeringsmakt i landet? Under ett enda år (1917) hade Ryssland tre regimer av det slaget: tsardömet, Kerenskijs regering och bolsjevikerna. Tyskland fick också – dock under en längre period – bevittna hur tre regimer avlöste varandra: kejsardömet, Weimarrepubliken och Hitlers välde.

Rummel når slutsatsen att världen under de 88 år han främst studerat vad gäller democide har upplevt 432 "regeringsregimer". Av dem begick 141 något slag av democide, vars antal offer har kunnat beräknas. Till dessa regeringar kommer lösligare regimer/maktgrupper ("quasi-state regimes" och "group regimes"), vilka ofta bara behärskat delar av territoriet. 77 av dem begick democide. Det totala antalet "regimer", enligt Rummel, som dödat i enlighet med definitionen på democide är därmed 218. (Se bl a Rudolph J Rummels egen sammanfattning "Democracy, Power, Genocide and Mass Murder" i "Journal of Conflict Resolution", vol 39, nr 1, mars 1995.)

De auktoritärt, men inte totalitärt styrda länderna, har tagit livet av 28 miljoner.

Demokratiernas andel av dödade i democide i vårt århundrade är omkring 2 miljoner. Icke-demokratiska regimer har alltså varit ansvariga för 98–99 procent av de mördade; de totalitära staterna står för drygt 80 procent.

*

Metoden att få fram de här slutsiffrorna bygger på studier och egna slutsatser av närmare 8200 bedömningar (gjorda av andra) av antalet offer för specifika krig, massakrer, folkmord, etc. Med de uppskattningarna som grund har Rummel gjort många tusen statistiska kalkyler och tabeller.

För varje massaker, eller grupp av massakrer och annat mer "individuellt" eller "kontinuerligt" dödande, har han därefter själv bedömt högsta och lägsta tänkbara siffra. Han anser sig då redovisa källor, tidpunkter, kalkyler m m så tydligt och öppet som han kan för att ge andra forskare en möjlighet att bedöma, kritisera, ändra och utveckla hans arbete.

För varje land blir därefter den lägsta slutsiffran summan av dussintals eller hundratals lägsta siffror; den högsta siffran blir på samma sätt summan av alla de högsta siffrorna. Den utomordentligt breda osäkerhetsmarginalen framgår av materialet (se vidare s 58, 60–61). Detta är viktigt, eftersom påståenden om antalet offer för democide ofta är svävande eller propagandistiska.

För att kunna nå fram till en egen slutsats har han för varje "händelse" – ett förfärligt ord här men jag hittar ingen bättre översättning av "*event*" – angett den mest sannolika siffran efter att ha granskat källors trovärdighet och kvaliteten på olika bedömningar. Sedan blir Rummels slutsiffra för ett land summan av hans egna sannolikhetsbedömningar av alla "händelser" i det landet. Den precision, som vissa slutsiffror därför får, är alltså medvetet "falsk". Han har ju adderat ett antal "sannolika" siffror för respektive "händelse" utan att därefter göra stora avrundningar. Rummel säger själv att hans strävan har varit att göra de egna "sannolika" slutsiffrorna "försiktiga"; de ligger troligen i underkant.

Men innan Rummel kommer fram till sin egen slutsats för varje

regim gör han också ofta andra uträkningar. För att få en säkrare bild av t ex Kambodja under Pol Pots välde 1975–1979 har han studerat landets befolkningsutveckling från tidigt 60-tal till början av 80-talet. Den demografiska analysen spelar en viktig roll när Rummel säger att democide-siffran för Pol Pot måste ligga i närheten av 2 miljoner döda (av ca 7 miljoner människor).

– Jag skulle själv knappast ha godtagit mina siffror om någon annan nått fram till dem och sen redovisat slutsatserna för mig. Det är alltså utmärkt att folk visar skepsis, säger han till mig. Men det är ledsamt när de vägrar ta del av materialet. Och jag har gjort mängder av kontroller för att hitta fel i dem.

Professor Rummel är mycket kritisk till den nonchalans och okunnighet om det politiska mördandet, som han anser att statsvetare och historiker i regel har visat. Visst finns det många klargörande böcker om enskilda massakrer, folkmord och länder, säger han. Litteraturen om främst Förintelsen av Europas judar är omfattande, och ofta briljant.

Men *översikterna* om seklets samlade democide är (bortsett från några få verk) förbluffande missvisande. Siffror, som ofta ändras och nästan aldrig dokumenteras, återfinns gång på gång i olika böcker. De flesta skribenter gör ingen skillnad mellan dem som dör i krigssituationer ("battle-dead") och de som mördas av andra skäl, utanför stridsområdena. (Se bl a Rummels uppsats i *The Widening Circle of Genocide* 1994, redigerad av Israel W Charny).

– Jag menar naturligtvis inte, betonar Rummel, att en man som dör på slagfältet lider mindre än en fånge som tynar bort i sin cell. Men om vi ska förstå vårt sekel är det viktigt att veta vilka former som massdödandet tagit. Dödade i krig under 1900-talet är närmare 40 miljoner människor; mord i democide är omkring 170 miljoner. Folkmord och massmord är alltså *ungefär fyra gånger större* än det militära dödandet.

För trettio år sen, medger Rummel, skulle jag själv ha trott att författaren i bästa fall var en idealist men att han förenklar och förgrovar; troligen är han dessutom arrogant. Att påstå sig ha lösningen på krigets och det politiska våldets problem! Det är groteskt.

Skillnaden är att datorer, insamlandet av statistik och utvecklingen av forskningsmetoder sen 1960-talet har gett oss möjlighet

att vetenskapligt avvisa eller belägga idéer av det här slaget. Rummel började forska på området vid Hawaii-universitetet i slutet av 50-talet. Redan hans första uppsatser och doktorsavhandlingen 1963 handlade om krig och politiskt våld. Sen kunde han fullfölja det arbetet under trettio år med hjälp av anslag från skilda stiftelser och institutioner.

– Jag ville alltså först se om empiriska studier av konflikter och krig, mellan och inom länder, kunde leda till generella omdömen. Den viktigaste slutsatsen lades fram 1981: för att stödja icke-våld, stärk friheten!

Men då upptäckte Rummel något annat. Genom att koncentrera sig på krig, inbördeskrig och revolutioner hade han nonchalerat folkmord och massmord. Han började då systematiskt samla data om democide. De nya slutsatserna påminde om de gamla. Ju mer demokrati, desto mindre dödande – också utanför stridsområdena.⁷

Naturligtvis har Rummel också undersökt om en regerings mördande har ett statistiskt samband med andra faktorer än den plats på skalan mellan demokrati och totalitarism som landet befinner sig. Han frågar: beror t ex folkmord och democide på bristen på homogenitet inom ett land? Nej, svarar kalkylerna, en stats etniska, religiösa, rasmässiga, språkliga och nationella splittring, eller den relativa storleken på sådana minoriteter, eller landets sammanlagda uppsplittring, är *inte* korrelerat med in- eller utrikespolitiska folkmord eller massmord.

Den typen av skillnader inom ett land utlöser alltså inte massaker. Men om regeringen har oerhört stor makt, som inte kan balanseras, kontrolleras eller kritiseras, är risken för massdödande överhängande.

Vidare har democide inget samband, som kan beläggas, med en nations kultur, eller om den i huvudsak är kristen eller muslimsk, eller om den lever under påverkan av t ex engelsk kultur, eller om den bedriver en kvinnofientlig politik, eller om landet ligger i Afrika, Europa, Asien eller på annan plats.

⁷ Synpunkter här återfinns bl a i "The Miracle that is Freedom", som jag läst i manus. Avsikten är att publicera det i slutet av 1996 (Martin Institute, University of Idaho).

Inte heller utbildningsnivån och den ekonomiska tillväxten i en nation är korrelerade med democide. Tyskland var en av världens mest utvecklade och utbildade nationer – och genomförde Europas värsta folkmord någonsin. Japan var under samma tid Asiens mest avancerade land vad gäller ekonomi och utbildning – och bedrev massutrotning i Kina. Och så vidare.

Hur man än analyserar siffrorna, menar Rummel, blir slutsatsen att *graden av maktkoncentration* avgör om ett land kommer att gå in för massmord. Extremfallen är å ena sidan de totalitära staterna, som dödar miljoner oskyldiga människor, och å andra sidan många stabila demokratier, vilka inte ens efter rättegång och dom avrättar en seriemördare. Det är, kort sagt, den demokratiska friheten som bevarar liv och fred.⁸

*

Utifrån den grundläggande kvantifieringen av democide kan man analysera statistiken på flera sätt. Ett är att utgå från regimernas mordfrekvens i förhållande till antal år vid makten och befolkningens storlek i det egna landet. Det ger bl a en bild av hur sannolikt det var för en genomsnittlig medborgare inom nationen att överleva terrorn.

De 15 mest "dödande" regimerna⁹

Regim	Vilka år?	Hur många år?	Årlig dödlighet i democide i egna landet (i procent)	Democide i egna landet (i tusental)	Befolkningens storlek efter halva perioden (i tusental)
Kambodja (Pol Pot)	1975–1979	3,83	8,16	2 000	6 399
Turkiet (Atatürk)	1919–1923	4,08	2,64	703	6 500
Jugoslavien (Kroatien)	1941–1945	4,17	2,51	655	6 250
Polen	1945–1948	3,33	1,99	1 585	23 930
Turkiet ("ungturkarna")	1909–1918	9,17	0,96	1 752	20 000
Tjeckoslovakien	1945–1948	2,83	0,54	197	12 916
Mexiko	1900–1920	21,00	0,45	1417	15 000

⁸ Se bl a Rummels uppsats "Genocide and Mass Murder: how many have been killed and why?", november 1993, som återfinns i essän "Democracy, Genocide and Mass Murder" i tidskriften "Journal of Conflict Resolution" nr 1, mars 1995.

Regim	Vilka år?	Hur många år?	Årlig dödlighet i democide i egna landet (i procent)	Democide i egna landet (i tusental)	Befolkningens storlek efter halva perioden (i tusental)
Sovjetunionen	1917–1987	71,00	0,42	54 769	184 750
Kambodja (under Heng Samrin)	1979–1987	8,92	0,40	230	6 478
Uganda (Amin)	1971–1979	8,33	0,31	300	11 550
Angola	1975–1987	12,17	0,30	125	3 400
Rumänien	1938–1948	10,08	0,29	484	16 271
Nordkorea	1948–1987	39,33	0,25	1 293	13 140
Uganda (efter Amin)	1979–1987	8,75	0,20	255	14 300
Mongoliet	1926–1987	61,17	0,19	100	873

Vi kan också ställa frågan vilka tyranner som har dödat mest. Rummel svarar med följande tabell:

1900-talets nio största massmördare

Diktator	Land	År	Offer för democide (tusental)
Joseph Stalin	Sovjetunionen	1929–1953	42 672
Mao Tse-tung	Kina	1923–1976	37 828
Adolf Hitler	Tyskland	1933–1945	20 946
Chiang Kai-shek	Kina	1921–1948	10 214
Vladimir Illitj Lenin	Sovjetunionen	1917–1924	4 017
Tojo Hideki	Japan	1941–1945	3 990
Pol Pot	Kambodja	1968–1987	2 397
Yahya Kahn	Pakistan	1971	1 500
Joseph Broz Tito	Jugoslavien	1941–1987	1 172

⁹ Man slås av att två av de tre värsta democideregimerna inte analyseras i den här tabellen. Att Kina inte finns med här beror *dels* på att regimen suttit vid makten så länge, *dels* att landet är så stort. Skälet att Tredje Riket saknas är att det mesta av tyskarnas dödande bedrevs utanför själva Tyskland.

Statistiken slutar 1987. Hade den rymt också första hälften av 1990-talet hade nog Rwanda kommit högst i denna tabell, som ju beskriver andel dödande av egen befolkning per år. Rwanda är ungefär lika stort som Kambodja var (ca 7 miljoner). Under ungefär två–tre månader 1994 tog man där livet av troligen en halv miljon människor. En så snabb utrotning av egna medborgare tror jag inte att världen har sett i vårt sekel.

Är det möjligt att förstå sådan statistik? Kan vi med hjälp av siffror närma oss bilder ur den ocean av lidande som Rummels böcker försöker sammanfatta?

Vad ögonvittnen och dokument berättar för oss är alltså hur mellan 100 och 200 miljoner människor under 1900-talet sköts, knivskars eller torterades; de frystes eller svältes eller arbetades eller slogs ihjäl; de brändes levande, dränktes, hängdes, bombades eller gasades; de mördades på ett oräkneligt antal andra sätt. Återigen, det handlar här om avsiktliga angrepp på obehäpnade, hjälplösa egna medborgare eller utlänningar.

Rummel tycks lida av att han kan förmedla siffror men inte ge ord för omfattningen, och ännu mindre för smärtan. De dödade har byggt en ny nation mitt ibland oss, skriver han. Med Shakespeares ord:

”Förvirring, ängslan, uppror, fasa blott
Får här sitt bo, och detta landet nämnes
En huvudskalleplats, ett Golgata”

(*Rickard II*, akt 4, scen 1, i Per Hallströms översättning 1925.)

Golgata är multikulturellt och multietniskt. Bland dess medborgare finns anhängare av alla världens religioner. Där talar man alla språk. Landets storlek kan ännu inte mätas exakt, men vi börjar ana dess väldighet.

Kineserna utgör ungefär 30 procent av Golgata, skriver Rummel. Ryssarna är den näst största gruppen (24 procent). Sen har vi ukrainarna (6), tyskarna och polackerna (4 procent vardera) och kambodjanerna (2). De stora grupper som återstår är främst koreaner, mexikaner, pakistaner, folk från Turkiet och vietnameser. (Att judarna inte nämns här beror på att de delats upp efter medborgarskap.)

Åter flyr vi till statistik. 4 av 10 medborgare i Golgata är från Asien och Mellersta Östern. Men de dödas landskap framför alla andra är Sovjetunionen. Bara fem stater i världen är/var större än Golgata: Kina, Indien, forna Sovjet, USA och Indonesien. Alla andra länder är mindre än vår tänkta nation av mördade.

Lägger vi samman offren för krig och democide i vårt sekel når vi över 200 miljoner. Rummel låter alla dessa människor vandra genom ett rum med en meters avstånd mellan sig, gå fem kilometer i timmen in genom en dörr och ut genom en annan. Då skulle det ta över fem år och nio månader för dem att passera rummet, får vi veta, 24 timmar per dag, 365 dagar per år.

Eller anta, skriver Rummel, att vi lägger ut alla dessa döda, fot mot huvud, i en lång rad över mark och hav. Vi startar i Honolulu på Hawaii, går österut över Stilla havet till Kalifornien och lägger sedan liken tvärs över den amerikanska kontinenten till Washington D.C. på ostkusten – för att därefter på samma sätt återvända till Hawaii. Då tvingas vi upprepa samma operation *nästan tjugo gånger* för att ge plats åt alla offer.

Det är något hjälplöst och patetiskt över den typen av illustrationer. Deras avsikt är att få oss att fatta det oerhörda. I stället får vi en ny statistisk tolkning av de dödas antal.

Men det är knappast Rudolph J Rummels fel. Vår tids democide är ogripbart genom sin storlek. De politiska slutsatser vi bör dra är desto lättare att begripa. Diktaturerna ska motverkas. Demokratien måste skyddas, stödjas och utvidgas. Bara i frihet, och genom frihet, kan civilisationen räddas.

RESA MED RUMMEL – 3:
KOMMUNISTERNA OCH DÖDEN

I DET POLITISKA dödandets historia under 1900-talet är två fakta och fasor tydligare än alla andra. Förintelsen av Europas judar är på flera sätt unik bland folkmorden. Dess omfattning, avsikt och systematiska genomförande är utan motsvarighet. Tanken var att utrota varje jude som nazisterna kunde komma åt.

Judarnas politiska åskådning var oviktig. Om de var obehäpnade och i varje rimlig mening totalt "oskyldiga" var likgiltigt. Deras brott: att vara jude. Hitlers slutgiltiga lösning var antisemitismens mest förfärande utbrott i kallt ursinne. Alla nazisternas offer var förvisso inte judar, men alla judar var utsedda till offer.

Tredje Riket ställde väldiga resurser till främst SS förfogande för att spåra upp, transportera och avliva varje judisk man, kvinna och barn. Ansträngningarna att fullborda folkmordet var så stora att de gick ut över Tysklands förmåga att segra i andra världskriget. I själva verket prioriterade man utrotningen av judarna.

*

Lika uppenbart är att ett stort antal kommunistiska regimer i vårt sekel tillsammans har dödat fler människor än någon annan politisk rörelse. Nästan två tredjedelar av democide har utförts av länder och regeringar som mördat i marxismens namn. Rudolph J Rummel har beräknat att av omkring 170 miljoner människor, som sannolikt har avlivats av politiska skäl, är ungefär 110 miljoner offer för kommunistiskt våld.

Låt mig, i svensk bokstavsordning och med Rummels statistik,

notera de 23 regimer (samt gerilla) som ingår i den gruppen:

Kommunisternas democide

Regim	År	Antal döda i democide
1. Afghanistan	1978–1987	228 000
2. Albanien	1944–1987	100 000
3. Angola	1975–1987	125 000
4. Bulgarien	1944–1987	222 000
5. Etiopien	1974–1987	725 000
6. Jugoslavien	1944–1987	1 072 000
7. Kambodja (Pol Pot)	1975–1979	2 035 000
8. Kambodja (Samrin)	1979–1987	230 000
9. Kina	1949–1987	35 236 000
10. Kuba	1959–1987	73 000
11. Laos	1975–1987	56 000
12. Mongoliet	1926–1987	100 000
13. Moçambique	1975–1987	198 000
14. Nicaragua (sandinister)	1979–1987	5 000
15. Nordkorea	1948–1987	1 663 000
16. Polen	1948–1987	22 000
17. Rumänien	1948–1987	435 000
18. Sovjetunionen	1917–1987	61 911 000
19. Sydjemen	1967–1987	1 000
20. Tjeckoslovakien	1948–1958	65 000
21. Ungern	1948–1987	27 000
22. Vietnam (Hanoiregimen)	1945–1987	1 670 000
23. Östtyskland	1948–1987	70 000
Kommunistisk gerilla	1900–1987	4 019 000
Totalt		110 286 000

Av de 110 miljoner som gått under i kommunistiskt democide står alltså Sovjet för ungefär 62 miljoner och Kommunist-Kina för ungefär 35 miljoner. Det är ca tre gånger fler än de 38 miljoner som dött på "slagfält" i alla 1900-talets krig.

Tabellen rymmer också (se s 49–50) de mest extrema, ideologiska mördarna under de första 88 åren av 1900-talet: Pol Pot under hans tid vid makten i Kambodja. De röda khmererna dödade omkring 8 procent av befolkningen *per år*. För en genomsnittlig kambodjan var sannolikheten att överleva perioden april 1975 till december 1978 något högre än 2 till 1.

Formerna för democide under kommunistiskt välde delar Rum-

mel in i sju grupper: *deportation* (dödande av människor under påtvingad masstransport till ofta avlägsna regioner); *democide genom svält* ("democidal famine": hungerkatastrofer som är avsiktligt skapade eller förvärrade av regeringen, eller som de härskande nonchalerat, och där de medvetet undanhållit matsändningar till de svältande); *massakrer* (urskillningslöst massdödande av människor, som när soldater skjuter ner demonstranter med maskingevär eller när man ockuperar en by och dödar dess invånare); *terror* (dödande av specifika individer genom mord, avrättningar utanför det lagliga systemet, tortyr, misshandel och liknande); *folk-mord* (dödande av människor på grund av deras etniska bakgrund, ras, religion eller språk); och *tvångsarbete* respektive *läger/fängelser*.

*

Den Gulagstat, som kallade sig Sovjetunionen, har alltså mördat flest. Många av de döda tillhörde fel "klass". De var (eller hade varit) "borgare", jordägare, aristokrater, kulaker. Andra kom från fel nation eller fel ras – t ex ukrainare, greker vid Svarta havet, tyskar vid Volga. Massor tillhörde (eller misstänktes tillhöra) fel politisk "fraktion" – de var trotskister, mensjeviker eller annat.

Det brott som stora grupper hade begått: de var söner eller döttrar, hustrur eller män, mödrar eller fäder till någon som bolsjevikerna anklagade för något. Andra befann sig på områden som ockuperades av Röda Armén – balter, tyskar, polacker, ungrare, rumäner. Delar av den egna befolkningen stod i vägen för "progressiva idéer", till exempel massan av bönder och de religiösa. Och många eliminerades för att de kanske kunde utgöra en potentiell opposition, t ex författare, lärare, kyrkfolk och militärledningen, men också massor av medlemmar av själva kommunistpartiet, på hög eller låg nivå.¹

Några exempel på democide i Sovjet är utrotande av hundratusentals Donkosacker 1919, den avsiktliga utsvältningen till döds av omkring 5 miljoner ukrainska bönder 1932–1933 eller deportationerna av mellan 50 000 och 60 000 ester 1949. Åtskilligt var syste-

¹ Åtskilliga sammanfattningar här återfinns i kapitlet "The Soviet Gulag State" i Rudolph J Rummels *Death by Government* (1994).

matiska massmord såsom utplånandet av kanske 6,5 miljoner "kulaker" mellan 1930 och 1937, avrättningarna av kanske en miljon medlemmar av kommunistpartiet i Den Stora Terrorn 1937–1938 och massakrerna på trotskister i tvångsarbetslägren.

Rummel anser alltså att det sannolika antalet offer för democide i Sovjet är närmare 62 miljoner människor, varav närmare 55 miljoner egna medborgare. Upp mot 40 miljoner av dem berövades livet i olika slags läger inom Gulag, eller vid transporter mellan skilda läger.

Den absolut *lägsta tänkbara* men osannolika siffran (i enlighet med tidigare redovisad metodik) är 28 miljoner. Det *högsta tänkbara* (och ungefär lika osannolika) antalet offer är 127 miljoner. Felmarginalerna är alltså mycket breda, och Rummel redovisar dem.

Men också om man skulle utgå från Rummels teoretiskt lägsta tänkbara siffra, är alltså massdödandet i Sovjet en av mänsklighe- tens största katastrofer någonsin. Då har man lagt samman de absolut mest försiktiga och skeptiska beräkningarna av massakrer, avrättningsvågor och mordfrekvens i lägren. Den siffran strider mot demografiska analyser, som pekar på ett massdödande som är mycket mer omfattande. Men även denna siffra – 28 miljoner offer för democide varav ungefär 24 miljoner egna sovjetiska medborgare – är mycket högre än de 15 miljoner människor, som dödades på slagfält av alla sorter under hela andra världskriget, historiens mest omfattande och dödsbringande krig.

Lenin var alltså uppriktig och närmast profetisk när han förklarade innebörden av det styrelseskick som han ville införa i Sovjetunionen: "Det vetenskapliga begreppet 'diktatur' betyder ingenting annat än detta: makt utan begränsning som vilar direkt på styrka och våld, tyglad av inga lagar, absolut oinskränkt av några som helst regler."

*

Inget folk, utom det sovjetiska, har under 1900-talet lidit mer av massmord än kineserna.

De har dödats av despoter, rebeller och krigsherrar, från det egna landet eller utlandet. De har mördats för att de råkat bo i om-

råden som nationalister, klanledare, kommunister eller utländska trupper erövrade eller passerade. Kineserna, liksom medborgarna i Sovjet, har avrättats för att de haft fel övertygelse eller en miss-tänkt attityd, på fel plats, vid fel tidpunkt.

De har skjutits för att de kritiserat sina härskare, eller för att de försökt motstå våldtäkt eller velat förhindra soldater och andra att lägga beslag på deras mat eller ägodelar. Delar av Kinas befolkning har utplånats för att andra velat bygga ett nytt samhälle. Och de har dödats för att de helt enkelt varit i vägen.²

Dessa arma människor har plågats och röjts ur vägen med varje tänkbar mordmetod. De har bränts eller begravts levande, hung-rats ihjäl, dränkts, ätits upp³, skjutits, knivhuggits och avsiktligt ut-satts för dödliga sjukdomar. Från att ha inlett 1900-talet med en svag och korrupt dynasti på väg mot kollaps drabbades Kina i mit-ten av seklet av en totalitär ideologi, som inte tillät några som helst individuella friheter.

² Sammanfattningen här bygger på Rudolph J Rummels kapitel "The Communist Chinese Anthill" i *Death by Government* (1994).

³ I boken *Scarlet Memorial. Tales of Cannibalism in Modern China* har Zheng Yi sökt dokumentera kannibalismen i Kina på Maos tid. Författaren lyckades fly Kina 1992, boken kom ut på kinesiska (i Taiwan) 1993, på engelska 1996.

Scenen för kannibalkommunismens tragedier var provinsen Guangzi i södra Kina och utspelades under kulturrevolutionen 1968. Först skedde det hela i hem-lighet; på nätterna smög man sig ut på fälten för att äta av offren för den politiska hetsen.

Därefter steg blodvågen, man slet sönder människor "öppet, entusiastiskt och med skicklighet" medan Maos slagord skanderades. Till slut uppstod en mass-kannibalism. Pöbeln jagade sina offer, dödade eller skadade dem, sög sen ut hjär-nan, skar upp kroppen och åt delar av den.

Mördarna var dels partimedlemmar, dels fattiga människor som indoktrine-rats. Zheng Yi undersökte ryktena på plats, intervjuade lokala partiledare, ögon-vittnen och släktingar till de dödade.

– Kannibalismen är ett utslag av ondskan i den kommunistiska ideologin och den mänskliga naturen. I en demokrati kan ondskan kontrolleras, i diktaturerna får den mycket större frihet, säger Zheng Yi.

Han jämför kommunismen med "en smittsam sjukdom. Effekterna av sjuk- domen drabbar människor olika men alla drabbas på ett eller annat sätt." (Detta bygger på två artiklar i Dagens Nyheter: Carl-Gustaf Lilius referat av boken 20/10 1996 och Ingvar Ojas samtal med Zheng Yi 21/10 1996.)

Både Kuomintang (under först Sun Yat-sen och därefter Chiang Kai-shek) och kommunister (under Mao Tse-tung) ville på 20-talet förena de uppsplittrade delarna av Kina till ett sammanhållet land. Efter några år ledde rivaliteten till konfrontationer och årtal av inbördeskrig, där nationalisterna, kommunister och lokala krigsherrar förödde landet ytterligare.

Som om dessa olyckor inte var tillräckliga angreps Kina 1937 av japanska styrkor, som först 1945 kunde besegras. Därefter fortsatte inbördeskriget i ytterligare fyra år tills Kuomintang tvingades fly till Taiwan (som blev demokrati först på 1990-talet), medan kommunisterna tog total kontroll över fastlandet (vilket de alltså fortfarande behärskar under ständig terror mot den egna befolkningen).

Innan Mao Tse-tung i oktober 1949 utropade Folkrepubliken Kina hade hans kommunister haft makten i delar av landet. De dödade då i democide mellan 1,8 miljoner och 11,7 miljoner människor, enligt Rummels beräkningar. Den sannolika siffran ligger här i närheten av 3,5 miljoner.⁴

Från 1950 drev de nya härskarna fram ett antal terrorvågor över Kina, alla med namn som dolde blodbadet: jordreform, undertryckande av antikommunistisk gerilla, nytt system för giftermål, religiösa reformer, demokratiska reformer, osv. Kommunisterna avsåg att systematiskt slå sönder Kinas sociala och politiska system för att ersätta det med "proletariatets diktatur".

Först när dessa "reformer" ett tiotal år senare hade förstört jordbruket, och "Det Stora Språnget" utlöste en svältkatastrof med minst 27 miljoner döda, dämpades terrorn.⁵

⁴ Motsvarande democide-siffra för nationalisterna (Kuomintang) mellan 1928 och 1949 ligger mellan närmare 6 miljoner (lägsta tänkbara uppskattning) och drygt 18 miljoner (högsta tänkbara uppskattning). Den troliga siffran är omkring 10 miljoner kineser, dödade i icke-krigssituationer.

⁵ 27 miljoner svältdöda är visserligen världsrekord bland hungerkatastrofer. Men i sina beräkningar upptar Rummel ändå *inte* dessa offer för "Det Stora Språnget" som del av Kinas democide. Det gör han däremot för 7 miljoner som dog i svält i Sovjetunionen, främst i Ukraina, under 1930-talet.

Anledningen är, säger Rummel, att det *inte* är bevisat att Mao uppsåtligt skapade och vidmakthöll svälten, även om den orsakades av kommunisternas inkompetens och doktriner. Däremot vet vi att Stalin *avsiktligt* dödade en stor del av Sovjets och Ukrainas befolkning genom att låta dem hungra ihjäl (och straffa dem som försökte lindra nöden). Se också Rummels definition i bilaga 1.

Men några år senare fortsatte Mao omvälvningarna, nu genom "kulturrevolutionen", som troligen kostade över 1,6 miljoner kineser livet.

Sammanlagt kom sannolikt omkring 35 miljoner kineser att dödas i democide mellan oktober 1949 och 1987. De var, enligt en växlande ideologisk terminologi, "jordägare" och "rika" bönder, "kontrarevolutionärer" och "banditer", "vänsterelement", "höger-element" och "kapitalister", "borgerliga", "Kuomintangagenter" och "västliga spioner", "felaktiga" och "dåliga" element – och ofta de närstående: familj, släktingar och vänner (inklusive småbarn).

Dessa människor offrades i det mest massiva och totala sociala ingenjörprojektet som någonsin påtvingats ett samhälle, mer långtgående än till och med Sovjetunionen. För att uppnå totalt kommunistiskt välde fick mer än en halv miljard bönder sina liv helt förändrade och många av dem utrotades. Den privata jorden skulle bli folkkommuner. Regimen sökte total makt över familjen, också över giftermål och sexualliv. Alla privata affärskontrakt upphävdes. Varje tänkbar opposition mot Partiet skulle förhindras med terror mot intellektuella och lärare. "Felaktiga tankar" skulle motverkas genom att systematiskt söka hjärntvätta befolkningen.

Omkring 35 miljoner människor tog man alltså livet av, i icke-krig, under några få årtionden. Detta är den "sannolika" siffran, som bygger på uppskattningar, dokument och vittnesmål av experter, sinologer, flyktingar, andra intervjuade, etc. Den lägsta tänkbara siffran (som är osannolik) är omkring 6 miljoner; den högsta (också osannolik) närmare 102 miljoner mördade.

Viktiga källor är också uttalanden (ofta i tidningar) av kommunistiska ledare, som administrerade dödandet. Edgar Snow, synnerligen välvilligt inställd till regimen, citerar Chou En-lai, premiärminister i Kina under Mao-tiden när denne säger att 830 000 "fiender till folket" hade utrotats under tre år. En politruk meddelar att 180 000–190 000 människor – över 14 personer per tusen – hade avrättats enbart i provinsen Kwangsi, enbart under en period på sex månader. Ledningen för fyra regioner rapporterade att den hade avrättat 1 176 000 på ett år. En officiell rapport från Deng Zihui, vice ordförande i Centrala Södra Administrativa och Militära Distriktet, menar att 9 miljoner bönder hade avlivats under två år. En före detta hög ledare uppgav att 15 miljoner kineser hade för-

lorat livet till följd av partiaktioner under tre år. Och så vidare. Rummel redovisar källorna och hur han har tolkat dem.

Vi förfäras i dag av det kinesiska våldet, avrättningarna och lägersystemet med slavarbetare. Ändå bör vi veta att omfattningen av dödandet är påtagligt mycket mindre nu än under de första trettio åren i Folkrepubliken Kina. Troligen mördades då ungefär *en på tjugo* – män, kvinnor och barn.

*

Detta ursinne i marxismens länder beskriver Rummel som "giftermålet mellan absolut ideologi och absolut makt". Kommunisterna har trott att de kände den absoluta sanningen, som till slut skulle bringa lycka och välfärd till mänskligheten. Marxisterna påstod också att proletariatets diktatur först måste riva ner den kapitalistiska ordningen och därefter bygga nya samhällen i enlighet med utopin. Ingenting fick stå i vägen för att uppnå målen.

Kampen för utopin betecknades som krig mot fattigdom, exploatering, imperialism och ojämlikhet. Som i andra krig måste folk dö, på andra sorters slagfält. Institutioner, kulturella normer, traditioner och känslor kunde offras. Framför allt måste fienderna undanröjas: prästerskapet, borgerligheten, kapitalisterna, sabotörer, kontrarevolutionärer, högerextrema, tyranner, godsägare och icke-stridande som kom i vägen. För ledande kommunisterna har allt detta dödande rättfärdigats av utopin.

Deras doktriner var också "vetenskapliga", grundade på historisk materialism och dialektiska processer. De som inte delade marxismens syn hade fel och fick inte hindra "utvecklingen". Kommunismen har därmed liknat de mest fanatiska av religioner. Den har sin heliga text och sina ledande uttolkare. Marxismen har haft (och har) sina präster, det rituella språket och alla svaren. De pekar på en himmel och vägen dit. Och den har genomfört sina korståg mot de icke troende.

Men i praktiken blev de flesta människors liv under kommunismen – det vill säga livet för de människor som inte dödades – sämre än det var före revolutionerna. Det är ingen slump att de största hungerkatastroferna har inträffat i Sovjetunionen (omkring 5 miljoner döda 1921–1923 och omkring 7 miljoner 1932–1933) och

Kommunist-Kina (omkring 27 miljoner döda enbart under 1959–1961). Bland de 55 miljoner människor, som troligen dött i olika slags svält enbart i kommunismens två största stater, är över 10 miljoner offer också för democide, dvs avsiktlig dödsutsvältning av människor.

55 miljoner som hungrat ihjäl under kommunismen – det är som om hela Turkiets eller Irans eller Thailands befolkning hade utplånats för några år sedan. Och de ungefär 35 miljoner människor som tvingats lämna kommunistiska stater, och alltså blivit flyktingar, kan beskrivas som om ett helt land av tex Argentinas storlek i dag plötsligt hade blivit öde.

De döda i svält i Sovjet och Kina sammantaget ligger i närheten av antalet döda i slavlager av olika slag (och transportererna mellan dem) i båda länderna. Troligen har drygt 15 miljoner dödats i arbetslager i Kina och närmare 40 miljoner i Sovjet. Sammanlagt omkring 55 miljoner människor har alltså gått under i "lager-democide". För de båda kommunistpartierna utgjorde de många miljoner slavarna en stor del av arbetskraften samtidigt som de utsattes för misshandel, sjukdomar, undernäring eller hunger, och naturligtvis för mängder av avrättningar.

Det som enligt Rummel har gjort denna sekulära religion så extremt farlig är att den först lagt under sig statsmaktens alla instrument för våld och tvång och sedan använt dem för att förstöra eller kontrollera alla tidigare oberoende källor för makt: kyrkan, yrkesgrupper och fackliga organisationer, det privata näringslivet, skolorna och familjen.

Naturligtvis är kommunistiska regeringar inte ensamma om att nyttja sådan teknik för massmord, även om de har dödat flest. Förra kapitlet räknar upp en rad icke-kommunistiska regimer och deras systematiska slaktande av egna medborgare och utläningar. Viktigt att se är också att kommunistiska regeringar har bedrivit sitt mest omfattande dödande under de perioder då regimerna har varit mest totalitära. När vissa kommunistiska diktaturer blev mer "liberala" under 60-talet och ett tjugotal år framåt minskade också dödandet radikalt.

Kommunismen har alltså varit det största sociala experimentet som mänskligheten har sett. Dess ofantliga misslyckande, med över 100 miljoner dödade som ett av resultaten, visar främst faran

i att ge en diktator, eller ett antal människor i diktaturens centrum, rätten att påtvinga andra sin tro, sin ideologi, sin hänsynslöshet och sin paranoia. Det är vad vi lär oss när vi reser med Rummel.

*

Nu har några år gått sedan revolutionerna 1989 och 1991 bröt ner kommunismen i Europa. Arkiven öppnas. Länderna kan besökas, få områden är stängda. Vittnen ställer upp. Och sammanfattningarna börjar skrivas.

Så anländer en rad viktiga uppsatser och böcker. Med säkerhet får vi läsa mycket mer under de kommande åren. 1990-talet har stegrat intresset för och bland Sovjetforskarna.

Det oroande med dessa studier är att de ofta ger långt mer avskräckande bilder av realsocialismen än vad vi varit vana vid. Sammanbrottet för Sovjetunionen, vilket de flesta experter inte förutsåg, har ställt nya frågor om regimen karaktär.

Också för dem som under sina vuxna liv varit antikommunister blir några av perspektiven chockerande: *det var alltså mycket värre än vi sade!*

I Sverige har en del av oss beskyllts för "rysshät", "demonisering" och "överspänd antisovjetism". Då känns det ovant att mistänka att det misstag vi troligen begick var att vi inte tillräckligt tydligt såg hur naket brutal den bolsjevikiska makten var.

Kommunismen i Sovjetunionen gav knappast världen och sina medborgare något annat än skräck, militarisering av stat och industri samt en nära nog total förstörelse av samhället i övrigt. Näringsliv, jordbruk, utbildning, hälsovård, ekologi – överallt gapar tragedierna emot oss.

Viktigt är att flera av de verk, som nu beskriver Sovjet, blir lätt tillgängliga för svenska läsare. Något av våra bokförlag borde översätta till exempel den sammanfattning som Martin Malia kallat *The Soviet Tragedy. A History of Socialism in Russia, 1917–1991* (1994). Malia var tidigare professor vid Berkeley University. Här har han vidgat debattrummet genom att slå ut ett par av väggarna.

Sovjet "utvecklades" inte fel, menar Malia, det var fel från början. Vad gick snett, och när? har många frågat. Ingenting gick snett, hela företaget var åt helvete från första stund, är alltså Malias svar

i kort men inte förgrovd sammanfattning. Därför kunde inte kommunismen reformeras, bara avskaffas.

Att terrorn i Sovjet kunde öka eller minska under skilda perioder är uppenbart. Förändringarna efter Stalin var verkliga och välkomna för dem som tvingades leva i Sovjet. Men den grundläggande strukturen var intakt, menar boken: partistaten, den centrala planen och den politiska polisen.

Som andra europeiska nationer kunde Ryssland 1917 ha utvecklats till en konstitutionell demokrati eller till en nationalistisk, auktoritär stat. Med den bolsjevikiska statskuppen blev Ryssland i stället en totalitär diktatur. Då inleddes vad Malia kallar en "permanent revolution uppifrån" med omväxlande "hårda" och "mjuka" perioder.

Den obehagliga massterrorn med tiotals miljoner dödade måste avlösas av mildare perioder för att inte regimen skulle gröpas ur av utrensningar och utmattning. De mjuka åren måste följas av stormvågor av våld för att regimen inte skulle urholkas av inre oenighet och maktkamp.

Boken kan läsas som vårt sekels ödesdrama. Katastrofen var inbyggd redan i första akten. Ett brott driver fram nya brott – och så fortsätter det medan lidandet växer i dittills okända proportioner. På femhundra sidor försöker Malia beskriva den perversa logiken i kampen för en utopi.

Det var inte alls så, som marxismen antagit, att ekonomin är basen i ett samhälle och ideologin blir överbyggnad. Tvärtom var politiken det avgörande i Sovjet; den kom att dominera ekonomin och nästan allt annat.

Malias studie kan ses som en betraktelse över rationalismens svagheter, inte bara i de länder som drabbas. Sovjetexperter i väst förstod sällan det land som de skrev om. När de kommenterade dess "utveckling" behandlade man kommunismen i termer som man hade tränat sig på i studier av helt andra samhällen.

I stället var Sovjet "utopin som kom till makten". Naturligtvis blev utopin aldrig förverkligad men skapade en monstruös karikatyr av sig själv. Vad man uppnådde var ett nytt slags politik, en ny form av ekonomi och nära nog en ny "sovjetisk människa".

Just det faktum att något liknande aldrig tidigare förekommit gjorde att omvärlden ofta ställde sig förbluffande positiv. Utlän-

ningar såg ett annat Sovjet än det som existerade. Aldrig förr i västerländsk debatt har ett monumentalt misslyckande framstått för många som en så obestridlig framgång.

Sjuttiofyra år efter att bolsjevikerna tagit makten dömdes socialismen ut av världens första socialistiska stat. Hösten 1991 måste ses som en revolution även om den var relativt oblodig. Ty den grundläggande strukturen – Partiet, Planen, Polisen och Unionen – ändrades inte utan upphävdes.

Detta var inte en explosion men en "implosion", säger Malia, systemet föll ihop. För den nya regeringen fanns inget att överta, eftersom den gamla hade pulvriserat samhället.

Tre kvarts århundrade av kommunism lämnade nästan ingenting annat efter sig än lidande. Ett uslare eftermäle kan ingen regim få.

VEMS SKULD ÄR STÖRST?

DET FINNS INGEN kollektiv skuld, brukar vi säga om tyskarna, bara mördarna är skyldiga. Däremot finns ett kollektivt *ansvar* för det tyska folket: att hindra att nazismens idéer får fäste på nytt.

Den distinktionen utgår från en viktig tanke i västerländsk rättskipning. Bara den som utfört brottet – eller planerat, uppmuntrat eller på andra sätt underlättat det – får dömas. Ibland kan också *känndomen* om ett mord vara straffbar, nämligen om man inte ingriper eller inte för kunskapen vidare (när det är möjligt).

En begränsning i resonemanget är alltså att detta handlar om *rättsskipning*, om att utreda, åtala, låta domstol avgöra, följa den skrivna lagen, verkställa ett straff. På ett moraliskt/filosofiskt/internationellt plan blir skuldfrågan delvis en annan. Där handlar det inte om juridik utan om att föra idédebatt, som kan forma en etik för umgänget med diktatorerna och deras läror. En sådan diskussion kan påverka människors beteende längre fram.

Den "moraliska skulden" närmar sig därmed "ansvaret", men begreppen blir alls inte identiska. Ty skulden handlar om det förflutna, vad en människa har gjort eller underlåtit att göra. Ansvaret vetter mot framtiden, hur vi ska agera för att hindra något ont att återvända.

Piskan och pennan

Låt oss jämföra två människor, som båda går förtryckarnas ärenden. Den förste är vakt vid ett läger för politiska fångar.

Landet är en diktatur – exemplet kan gälla en rödgardist under Maos kulturrevolution, eller en nordkoreansk soldat i dag eller på Kim Il Sungs tid, eller en kambodjan i Pol Pots tjänst, eller en racistisk boerättling i Verwoerds Sydafrika eller en kuban som bevakar dissidenter som Castro fängslat, eller en portugisisk sergeant i Angola med liknande uppdrag gentemot de svarta "terrorister" som krävt självständighet för sitt land.

Den andra är författare och journalist i en välmående europeisk demokrati.

I en artikelserie utvecklar han ett glödande försvar för det nya samhälle som Mao skapar, eller visar i en bok varför Pol Pot är tvungen att rensa upp i det träsk man befriat för att på så sätt skapa rättvisa i landet, eller belyser i ett antal föredrag hur svarta i Sydafrika har högre levnadsstandard än svarta i andra afrikanska länder och att kritiken mot apartheid följaktligen är osaklig, eller hyllar han – efter upprepade besök i Havanna – Kubas jordbruk och utbildning och påstår att kontrarevolutionärer måste behandlas på det handfasta sätt som Castro beordrat, eller prisar i debatter Portugals civilisatoriska uppdrag i södra Afrika, eller meddelar oss att Nordkorea är en nation som präglas av framsteg och också av andra skäl bör ses som en vän i världen.

Troligen kan lägervakten i flera av exemplen ovan dras inför domstol och där ställas till svars för sina handlingar. De som dödat och torterat kan – efter processerna i Nürnberg – inte bara skylla på att de "följde order".

Nazister som begått liknande handlingar i Tredje Riket har inte sällan fått stränga straff, när man senare kunnat bevisa deras mord och sadism. Detta har påverkat vår syn på skuldfrågan i länder där makthavarna bedriver terror mot medborgarna, t ex i forna Jugoslavien eller Rwanda. Den grundläggande principen ändras knappast av att amnesti ibland utfärdas när en diktatur har befriats.

Ännu tydligare är att författaren och journalisten i mina exempel aldrig kan åtalas för sina artiklar, böcker eller föredrag. Skulle rättsskipningen drabba också diktaturens propagandamakare i demokratierna vore det en farlig inskränkning av yttrande- och tryckfriheten. Delar av utrikesdebatten skulle förlamas om den kom att föras inte inför allmänheten, men inför domstolarna.

I praktiken skulle då yrkesförbud utfärdas för ett antal skribenter med förvirrad världsbild och/eller med sympatier för totalitära regimer.

*

Så långt juridiken; den får inte tysta debatten. Ty på andra plan är skuldfrågan långt mer komplicerad. I moralisk mening: är det självklart att lägervakten är mer skyldig än de som förnekar eller försvarar honom i de fria staterna?

Är det alltså så att människor, som i diktaturer begår våld mot politiska fångar, bär skuld, medan de som i väst hyllar regimer, vilka dödar politiska fångar, är *utan* skuld?

Den frågan visar att moralisk skuld kräver en annan belysning än den juridiska. Låt oss därför åter jämföra en ung rödgardist under kulturrevolutionen i Kina med en svensk skribent, som romantiserar rödgardistens uppdrag och ledare.

Rödgardisten har levt hela sitt liv i diktatur och med våldet nära. Han är indoktrinerad att tro att Maos motståndare drar hans land i fördärv. Hans utbildning är usel – också om han skulle läsa böcker finns bara propaganda att tillgå. Han känner inte förhållandena i något annat land men tror på de nidbilder av omvärlden, som Kinas skolor och massmedier bombarderar medborgarna med. Demokrati har han inte hört talas om annat än vad gäller kommunisternas "folkdemokrati", den fria nationens motsats.

Radio och TV försöker under timmar varje dag suggerera be-

folkningen att se Mao som en sorts Gud, medan de som utnämns till Maos motståndare är folkets fiender. Han får veta att intellektuella, som ägnar sig åt den kultur rödgardisten inte alls begriper, hotar den revolution som är folkets enda hopp. Sålunda hetsas han av propagandan, överordnade och kamrater att förfölja lärare, musiker, författare, forskare, påstådda dissidenter och andra.

Bekännelser ska avtvingas de skyldiga för att göra faran uppenbar för alla. "Fienderna" måste därför fängslas, misshandlas och kanske avrättas för att inte svika den stora revolutionen.

Den svenska skribenten har däremot i alla år levt i en demokrati, han är alltid omgiven av fri debatt. Något annat än fred har han troligen inte upplevt. Hans utbildning på grundskola, gymnasium och universitet är god, och hans tillgång till nyhetsflöde och analyser från mängder av länder är nästan obegränsad. När som helst kan han på bibliotek beställa fram vilken litteratur och vilka tidningar som helst, också från utlandet. I bokhandeln ligger nytvignade böcker från åtskilliga länder; de som inte finns i lager kan lätt beställas.

Som författare och akademiker är han alltså van vid meningsbrytningar och polemik. Han vet att propaganda bör ifrågasättas. Han har lärt sig tillräckligt om nazism, fascism och stalinism för att inse att agitationen i en totalitär stat bör man inte lita på. Mängder av artiklar och dokumentärfilmer har berättat för honom att det bakom kulisserna i vissa stater kan finnas koncentrationsläger, fängelser för politiska motståndare och till och med dödande.

Som journalist vet han att källor måste kontrolleras. Propagandan från statsapparaten i dagens diktaturer är särskilt viktig att kritiskt undersöka. Det var heller ingen hemlighet för honom att det i väst fanns mängder av olika bedömningar om Kinas kulturrevolution – allt från hängiven anslutning till upprepade varningar om att massförtryck och massmord pågick.

Vår svenske skrivare tillhör i själva verket en av historiens mest privilegierade grupper. Frihet, välfärd och fred har gett honom väldiga möjligheter att resa och gratis (eller nästan gratis) få studera, att utan bekymmer erhålla pass och kanske också stipendium. Han vet mycket väl att hans kolleger i de flesta andra länder har det långt svårare, att många hindras att skriva och läsa. Åtskilliga författare och journalister ruttar bort i fängelser världen över.

Kanske anar han att det därför vilar ett speciellt ansvar på författaren i ett fritt land; kanske förstår han det inte alls. Men hans möjligheter att lära, och dra rimliga slutsatser av vad han lärt, är enorma.

Ändå blev han Maos apologet i Sverige, jublade över kulturrevolutionen, uppträdde som pajas med Maos lilla röda i näven och huvet. Han, och tusentals av hans meningsfränder i väst, kom att ge Maoregimen en sorts internationell legitimitet.

I den mån de förföljda fick veta något om reaktionen utomlands måste de ha blivit förtvivalade över hur intellektuella i väst kom att svika de intellektuella i Kina. Den regim, som slog ner sina egna lärare och kulturskapare, måste rimligen ha fått ökat självförtroende när den såg hur offrens kolleger i andra länder slöt upp bakom förtryckarna.

*

Hur fördelar vi den moraliska skulden mellan rödgardisten och den svenska författaren?

Den ene var alltså fostrad och deformerad av historiens största diktatur. Den andre gavs alla möjligheter i ett av de friaste och rikaste samhällen vi känner.

Kinasoldaten fick order att plåga. Hans möjligheter att dra sig undan är oklara (även om vetenskapliga studier om Nazi-Tyskland lär oss att inte underskatta soldaters möjligheter att vägra delta i massakrer och pinande). Sverigeskribenten bestämde själv sina åsikter. Han var aldrig hotad, hade fullständig frihet att när som helst dra sig ur galenskapen och i stället med pennan bekämpa hysterin.

Gardisten i Kina visste långt mer än svensken om vad som hände på platsen. Han såg hur slagen föll. Kanske höll han själv i piskan eller pistolen.

Men hans okunnighet om alternativa samhällsformer, och om möjligheten att resa någon sorts motstånd, var massiv. Hans kunskaper om Kinas och världens historia var troligen nästan obefintliga. Kinasoldatens förmåga att bedöma propagandans lögn är oviss men sannolikt starkt begränsad.

Även om tanken är riskabel är det med viss ansträngning möj-

ligt att se honom *också som offer* för det system, där han tjänstgjorde som bödelsdräng. Ty hans enda (eller främsta) skydd mot att bli medbrottsling var medlidandet, och instinkten om vad som är rätt och orätt. Sådana egenskaper kan sannerligen överleva och utvecklas också i en totalitär stat – en människas samvete är ofta starkare än den mest hänsynslösa propagandan. Men om regimens hot och indoktrinering hade urholkat de känslorna var gardisten skyddslös.

Han som skrev i Sverige visste inte mycket om det lokala eländet i Kina. Detaljer om vad som hände bortom kamerorna och utanför de snitslade banor, som erbjöds besökare från väst, kände han inte till.

Men åtskilligt annat borde han ha begripit. Det fanns få skäl att tro att kulturrevolutionens masshysteri, som ständigt dokumenterades i västliga medier, inte skulle leda till misshandel och mördande, till stympade liv och stympade kroppar. De välregisserade massmöten med likriktade och upphetsade anhängare, som vi kunde följa, var naturligtvis del av terrorn. Bakom det vi fick se fanns skräcken och det förfärliga. Även om svenska medlöpare var så blockerade att de inte ens *anade* farorna borde deras känsla av okunnighet ha fått dem att tveka, att åtminstone inte helhjärtat gå in för Maos vansinne.

Två tredjedelar av vårt sekel hade ju präglats av totalitära rörelser, och deras propagandastormar. Vad kunde få utbildade svenskar att tro att 1900-talets sista tredjedel var fri från sådan plåga?

*

Återigen: hur bör då den moraliska skulden fördelas mellan gardister som dödade på platsen och de som drygt tusen mil därifrån hejade på?

Det är svårt att svara. Som svensk vet jag hur lätt det var att INTE falla för Kinas primitiva försök till förförelse. Däremot vet jag alltför lite om hur lätt eller svårt det var för rödgardister att dra sig ur terrorapparaten i Kina.

På nära håll har jag också sett hur maoisterna hos oss kom att förvrida tänkandet hos massor av sympatisörer och skada hundratusentals andra människors förmåga att nyttja demokratins fri-

het till skepsis. Ibland är jag därför frestad att lägga lika stor moralisk skuld på västliga medlöpare som på åtskilliga av terrorns redskap i Kina.

I ett fritt samhälle är vi själva ansvariga för vad vi säger och skriver, även om det inte formuleras i juridiska termer. Det är alltså ingen bagatell att svika friheten på det sätt som sympatisörer till nazismen gjorde på 30- och 40-talen, stalinister på 30-, 40- och 50-talen och maoister på 60- och 70-talen.¹

Göran Rosenberg, som var clarteist och beundrare av Mao, skriver i dag (i *Da Capo al Fine och andra efterklokka betraktelser*, 1994) att maoisterna i Sverige inte var lika insyltade i otäck handlingar som tidigare kommunistiska generationer. Vi tvingades inte till "blinda lojaliteter, brottsliga förtiganden och politisk delaktighet". Kanske har han delvis rätt i det. Men Rosenberg medger också att detta möjligen "mera berodde på tur än klyftighet... I en annan tid och ett annat läge hade nackskottens män stått redo också här".

¹ Under åren efter att antologin *Vänsterns moraliska skuld* kommit ut på Timbro förlag 1991 har flera hundra artiklar ojat och ironiserat över ämnet, samt avvisat det. Men frågor om eventuell moralisk skuld har länge tillhört de centrala i västerlandet, inte minst inom filosofi, historia och politik. Det är omöjligt att tänka sig att den upplysta debatten i en demokrati inte då och då närmar sig sådana perspektiv. Att just när det handlar om 1900-talets största katastrof – massmorden och massförtrycket – utesluta spörsmål om "skuld" är otänkbart. De som irriteras av ämnet visar bara att de har något att dölja.

Redan i förordet till *Vänsterns moraliska skuld* visade dåvarande Timbrochefen Mats Johansson vad debatten gällde respektive *inte* handlade om. Om dem som förr hyllade regimerna i Östeuropa, eller andra diktaturer, skrev Johansson:

"Vi vill inte beröva dem ordet, fängsla eller förjaga, däremot gärna föra ett offentligt samtal om deras ansvar för ord som ledde till och fortfarande leder till handlingar med dramatiska konsekvenser för miljoner människor ...

Stalin, Mao, röda khmerer, Honeckers Stasi och Ceausescus Securitate, Castros och Mengistus kadrer – alla visade de i praktisk handling att revolutionen inte var någon tebjudning. Det var till en början handlingar förklarade och försvarade av många förstående intellektuella i väst, folk som när konsekvenserna blivit alltför uppenbara anser sig sakna allt ansvar. Nu vill de att kopplingen mellan tanke och handling skall upphöra att existera – när det gäller dem själva; givetvis står de fortfarande varje dag på året beredda att utkräva moraliskt ansvar för konsekvenserna av konservatismens och liberalismens idéer."

Carl Hamilton är långt hårdare mot maoisternas försök att glida undan sitt förflutna. En gång såg han själv rörelsen inifrån – han var redaktör för SKP:s ungdomstidning "Rödluvan". Hamilton avvisar vänsterns försök att tjusa till sina motiv (Svenska Dagbladet 1/8 1984, omtryckt i boken *Farväl till vänstern?* 1984). Det finns

"... bara en skillnad mellan våra egna förnuftiga, humana och hyggliga vänsteraktiviteter och slaktarna i Moskva och Peking:
De ena har makt. De andra har det inte."

Man behöver alls inte påstå att en medlöpare i fredstid måste bli en quisling i krigstid och under ockupation. Tydligt är dock att ansvaret för ord, utslungade inför offentligheten här hemma, är av vikt i en tid, då samma ord har förgiftat mer än halva världen.

Kan "idealitet" se ut hur som helst?

Var det "idealitet" i någon form som en gång drev svenska intellektuella att ta Mao till sitt hjärta? Låt mig åter anknyta till Göran Rosenberg, eftersom han för tanken längre än till antydningar, och gör så utförligt och med viss precision. Hans ambition i förordet till *Da Capo al Fine* sträcker sig långt, ty han vill genom sin bok

"förstå varför så många av oss trodde och tänkte som vi gjorde, varför vi under några år bländades av en utopi som redan var prövad och befunnen falsk. Jag ville också försöka hitta de djupare rötterna till den rörelse som dessa år tog sig formen av ett revolutionärt vänsteruppror, men som, det är min övertygelse, länge än kommer att jäsa under det moderna samhället. I sextiotalets revolutionära vänsterrörelse rymdes, bland mycket annat, *drömmen om den självständiga människan, förmågan att råda sitt eget öde och bygga sitt eget samhälle. Det var min utgångspunkt då, och är min utgångspunkt nu.*" (kursiverat av mig).

I ett nyskrivet kapitel på 19 sidor bedriver han sitt sökande genom en blandning av kritik, ursäkter, analys, romantisering och dimbildning.² Sant är naturligtvis att all kritik mot den kinesiska regimen sorterades bort, att vänstern förskönade Tredje världen och demoniserade väst. Frågan är dock varför maoister, vilket Rosenberg medger, kunde eggas av Pekings maningar, varför någon kunde tro att Maoregimen gav positiva svar på tidens eller existensens stora frågor.

² Jag har tidigare helt kortfattat skrivit om Rosenbergs ursäkter i Expressen 8/4 1994 och i pocketupplagans "Efterord" i *Vänstern och tyranniet*.

Inför det problemet duger det inte att, som Rosenberg, hänvisa till att industrier slogs ut i Sverige på 60-talet (sånt har ju skett under alla årtionden, och avindustrialiseringen blev allvarligare långt senare); att offentliga sektorn inte kunde lösa ett antal problem (också sant, men det blev ännu tydligare under 80- och 90-talen då skimret kring Kina till största delen hade försvunnit); att kapitalismen var "i moraliskt och ekonomiskt förfall" (i viss mening har kapitalismen alltid varit i "förfall" samtidigt som den i regel skapat ekonomisk utveckling och ofta maktbalans – men "förfallet" på 30-, 80- eller 90-talen har nog varit värre); att revolten handlade mer om "människans själ" än om pengarna (kanske det, men är det inte betänkligt att upphöja tidsandan till "själ" – ett antal år senare drogs ju själen varken till Kina eller Albanien?); att det berodde på "kampen om de sista kolonierna" (men varför just Portugals kolonialkrig men inte tidigare Englands eller Frankrikes förvandlade svenskar till marxist-leninister eller maoister får vi inte veta).

Visst, Vietnam! Men de unga i den amerikanska generation, som stoppade kriget med sina protester, blev i regel inte kommunister medan så många svenska demonstranter blev det.³ Varför? Kanske kan Rosenberg här hänvisa till Paul Hollanders allmänna teori om varför människor i demokratier blir medlöpare. Främlingskap inför väst gör det lättare att omfamna regimer som är västs motsats (*VoT* s 258–262). Kylan gentemot "det egna" är förutsättningen för idealiseringen av "det andra", menar ju Hollander.

I så fall: varför blev denna psykologiska mekanism just i slutet av 60-talet och början av 70-talet så stark att den bröt ner de hämningar, som lärdomar av tidigare totalitära samhällen rimligen bör ha lett till? Är vår civilisatoriska fernissa så förfärande tunn? Om vi upptäcker att en västerländsk demokrati begår förbrytelser i stor skala – varför kastar sig många i armarna på en totalitär stat, där *allting* och *alltid* (strukturer, ledarskap, ekonomi, rättsväsen, utbildning och utrikespolitik) vilar på just förbrytelser?

³ Av Håkan Holmbergs avhandling *Folkmakt, folkfront, folkdemokrati* (1982) framgår att min beskrivning av medlemmar av t ex SKP och Clarté är alltför älskvärd. Dessa hyllade inte bara Maos tyranni i Kina; de ville också införa kommunistisk diktatur ("folkdemokrati") i Sverige. I det här kapitlet glider jag i huvudsak förbi den otrevligheten och resonerar främst om svenska marxisters syn på *demokratin i andra länder*.

Eller är det så som jag misstänker, att just de åren råkade en *kombination* av yttre händelser, nationella stämningar, importerade idéströmningar, spektakulära personinsatser här hemma och särdeles inkompetent nyhetsförmedling möjliggöra den olycka som brukar kallas "maoismen" i Sverige?

*

Göran Rosenberg svarar tyvärr inte på den typen av frågor utan tar skydd bakom en långt farligare idé som blir nästa led i "förklaringen": vi maoister var egentligen "idealister". De svenska revolutionärerna bar på "drömmen om den självständiga människan, förmögen att råda sitt eget öde och bygga sitt eget samhälle".

Ett sådant självrättfärdigande besvarar ingen fråga men leder till många fler och svårare spörsmål. Om man drömmer om "den självständiga människan" – varför då bli hängiven anhängare till en rörelse, som i både teorin och praktiken utplånat just människors självständighet? Maos rike byggde ju på total likriktning och gjorde ingen hemlighet av det. Är hysterisk förföljelse av dem som misstänks för att hysa ambitionen "att råda sitt eget öde och bygga sitt eget samhälle" (Rosenbergs tjugiga ord om sig själv och kamraterna) bevis på att man omhuldar de värden som man i praktiken jagar ut ur människorna?

Det hela blir alltmer besynnerligt. Stödde Kommunist-Kina just de värden som regimen förstörde? Var allting tvärtom?⁴

⁴ Jag rekommenderar till läsning en kort, komprimerad och komplicerad text, troligen skriven av Göran Rosenberg (ledarstick i Moderna Tider, maj 1994):

"Vad Ahlmark därmed förtränger ur bilden av 68-vänstern är inslaget av ungdom, självrättfärdighet, uppriktigt rättspatos, längtan (efter gemenskap och auktoritet) och skuld (över att upptäcka sig leva i överflöd i en nödställd värld). Vad han därmed underskattar är kraften i historiens mest förföriska utopi (modernitet och gemenskap, frihet och ordning, jämlikhet och individualitet). Vad han därmed inte ser är ignoransens idealitet och idealitetens ignorans."

Jag tror att Rosenberg här låter fyra perspektiv gå i varandra för att dölja ett femte:

1. 68-vänstern var ungdomlig, självgod, längtande och kände rättspatos (det är kanske sant för vissa, men bara en bit av sanningen).

Till slut meddelar Rosenberg att de ideal som han och vänstern bar på när man tillbad Mao "var min utgångspunkt då, och är min utgångspunkt nu". Lyckligtvis dementerar han det påståendet genom ett antal omtryckta artiklar i *Da Capo al Fine*. I flera av Rosenbergs klipp från 80- och 90-talen talar en sansad, luttrad och insiktsfull demokrat.

Försvara Rosenberg mot honom själv! Så skrev jag tidigare; det var en vänlig kommentar. Ty vad driver Rosenberg när han försöker bygga en kontinuitet som inte finns? Vill han få oss att tro att samma ideal ena årtiondet leder till hurrarop för mördare och nästa årtionde driver honom till motstånd mot dem som med våld vill tvinga på oss sina utopier? Kan idealitet se ut hur som helst?

Eller blir "idealitet" i Rosenbergs nuvarande tolkning så uttunnad att den knappast kan kallas ens utsmyckning? Är den så vag att den kan användas livet igenom som motiv för de mest skilda synsätt? Ena gången anser man att ett antal miljoner människor kanske måste dödas för att göra resten av befolkningen gladare. Nästa gång menar samma person att en ideologi, som kräver att miljoner offras för ett framtida lyckorike, därmed har dömt sig själv. Är man då genomsyrad av samma ideal, eller idealitet?

2. Samma personer upptäckte en tragedi som de inte kunde hantera och kände skuld inför – det fanns nöd och överflöd i världen – och sökte ett samhälle som kunde förena gemenskap och auktoritet (både upptäckten och längtan är visserligen banala men ofta upprivande och grundläggande för helt olika samhällliga åskådningar).
3. De råkade drabbas av "historiens mest förföriska utopi" (nu bränns det, Rosenberg låter honnörorden paradera när han antyder "utopin" men tystnar inför varje bild av verkligheten).
4. Och 68-orna blir därmed exempel på "ignoransens idealitet" och "idealitetens ignorans" (ta inte sådana sofismer på allvar; vad Rosenberg menar är helt enkelt att 68-orna var både idealistiska och okunniga).

Men det femte perspektivet, som Rosenberg till varje pris vill undvika, är det avgörande eftersom det förändrar allt som man ser i de fyra övriga. Maoisterna här hemma var så extremt ignoranta, nonchalanta och okänsliga att när de anade eller upptäckte terrorn *brydde de sig inte om den*. En skuld känsla som inte ger utslag när den misstänker massmord! Längtan efter gemenskap som inte gör uppror vid systematiska utrensningar! En utopi som bygger på koncentrationsläger, hjärntvätt och dödande! Idealitet som inte förvandlas till avsky när den ser hur alla vackra ord slutar i förfäran!

Ursäkten att "vi var idealister" ekar genom 1900-talet. Bolsjevikerna började visserligen massmörda genast de kom till makten, men samtidigt predikade de jämlikheten, broderskapet och kampen mot utsugningen. Och några år senare: nog hade fascisterna ideal om enhet, renhet, livskraft, handlingens skönhet samt nationens styrka och eggelse när de tågade mot Rom, tog makten och därefter arresterade mängder av motståndare.

Visst har nazister ständigt påstått att det var "idealen" som drev dem i armarna på Hitler. Man ville återupprätta ett Tyskland, som inte förtärdes av skam och arbetslöshet. I stället för den splittring, som förlamade landet, ville de bygga en nationell gemenskap som skulle ge tyskar arbete, tro på framtiden och respekt i världen.

Aldrig har idealen predikats med gällare röster än när de skändats. Vi som vuxit upp i totalitarismens sekel borde ha förstått att propagandan om de eviga värdena har varit tyrannernas gemensamma metod att odla självkänsla hos de egna och urholka moralen hos motståndarna. Säg ett enda skäl varför maoisterna inte skulle ha lärt sig se detta skäligen enkla trick från Lenin, Stalin, Mussolini eller Hitler?

*

Richard Crossman, författaren och labourpolitikern i England, skrev efter andra världskriget om Koestler, Silone och några andra. Dessa blev kommunister, eller medlöpare till kommunismen, säger Crossman, för att de upplevde ett fruktansvärt hot mot allt som de trodde på: fascismen. Förståelsen för Mussolini, de groteska eftergifterna för Hitler, passiviteten under spanska inbördeskriget – de tappade tron på demokratiernas förmåga att stå det onda emot.

Till slut blev de beredda – åtminstone under några år – att offra friheten för att besegra fascismen:

"I själva verket hade deras omvändelse sin rot i förtvivlan – de förtvivlade om de västerländska värdena. Vid en återblick kan man lätt konstatera att denna besvikelse var hysterisk." (Ur Crossmans inledning till boken *The God That Failed*, 1949 – på svenska: *Vi trodde på kommunismen*, 1950.)

Den fråga som borde bekymra oss är varför allt det som *Vi trodde på kommunismen* och hundra andra böcker lärde oss, inte fick växa i Sverige till levande insikt och arv. Varför skar så många bort ur sitt tänkande den viktigaste av 1900-talets lärdomar? Och varför uppfattades vi, som stannade kvar i demokratins idévärld och bekämpade marxisternas föreställningar, som föga övertygande när vi bemötte frestelsen att underkasta sig en tro som förutsatte terror? Eller rättare sagt: varför kunde vi vinna val men inte respekt från många "intellektuella"?

I slutet av 1940-talet tycks Crossman ha utgått från att medlöperiet som massrörelse inte skulle återvända. Västerländsk demokrati är inte längre "så hårdhudad eller så materialistisk" som under den dystra tiden mellan världskrigen, skrev han uppmuntrande. Det behövdes två världskrig och två totalitära revolutioner för att begripa att framåtskridandet inte fortsatte av sig själv utan att demokraterna "måste skapa ett alternativ till världsrevolutionen genom att planera de fria folkens samarbete".

Det räckte alltså inte. När samma elände dök upp igen i namn av Mao gick tiotusentals västerlänningar, inte minst de som brukade läsa böcker, ner på knä för tyranniet. Och åter fick vi höra, får vi ännu höra, att de drevs av sina ideal.

Men "idealitet" är inte främst ett ord som vill ge rymd åt ett för-ljuget jubileumstal. Uttalade och någorlunda fasta ideal är en hållning som överlever kriser, tillfälliga vindkast eller långsiktiga opinionsförskjutningar, något som bär en människa genom privata och politiska tragedier, en övertygelse som integreras i personligheten, kort sagt: en avgörande del av en människas *karaktär*.⁵

Också här är Carl Hamilton helt illusionslös:

"Det skrämmande hos alla de människor som passerat genom vänstern är att så få varit intresserade av att göra ett personligt bokslut. Det är misstagen och överdrifterna man tar avstånd ifrån, inte de egna drömmar som gjorde övertrampen möjliga. . . Vi som tog värvning i socialismens tjänst under 60- och 70-talen brukar hyllas

⁵ Möjligen är det en liknande syn på "karaktär", som Albert Camus hade i tankarna när han i sina *Anteckningar 1942—1951* skrev ner: "Höger och vänster – eller universell definition av fascismen: eftersom de saknade karaktär skaffade de sig en doktrin".

– eller snarare, hylla varandra – för vår idealitet. Vi var verkligen uppfyllda av helig socialistisk ande. Men i ett avseende kännetecknades vi av en helt annan egenskap: tomhet... I själva verket hade alla de vänsteraktivister som lät sig själva uppfyllas av ett högre mål, utan att läsa Lenin, exakt förstått vad som utgjorde socialismens själ, nämligen att den saknar själ. Den saknar absoluta värden." (*Farväl till vänstern?*, 1984)

De här meningarna är inte bara välskrivna; troligen ger de oss också en träffande beskrivning av falskheten i påståendet om marxisternas "idealitet". Jag drevs och drivs av drömmen om den självständiga människan, försäkrar Rosenberg. Det var just drömmarna som gjorde övertrampen möjliga, sammanfattar Hamilton.⁶

68 års vänster gick djupare än Marx, dess grundvalar var "existentiella", påstår Rosenberg. Socialismens själ är att den saknar själ, svarade Hamilton tio år *innan* Rosenberg gav ut sin apologes. Medan Rosenberg värtaligt skildrar alla tänkbara idéer och ideal som vänstern var uppfylld av, är Hamiltons kärva budskap att det var en helt annan egenskap som dominerade: tomhet.

Inte heller Göran Skytte gör det minsta försök att försköna sitt förflutna som marxist. Han känner skuld och kallar det ett stort nederlag:

"Jag var med. Under några år betecknade jag mig som revolutionär kommunist. För mig är det ett stort nederlag. Det fyller mig med skam och äckel att tänka på den tiden. Och jag kommer följaktligen inte att delta i den våg av 60-talsnostalgi som nu kommer att svepa över landet." (*Aftonbladet* 5/4 1996)

⁶ I sin kommentar till Annika Ström Melins artikel "Pol Pot (m fl) lever" (se s 84) påstår Göran Rosenberg att det "i själva verket är drömmen" som skapar den totalitära rörelsen (*Moderna Tider* september 1996). De som vet "vad det goda livet är" tillåter inte sina motståndare någonting, eftersom dessa bara begår sabotage och förräderi. "Kanske tål det goda livet inte att vara en dröm."

Jag tror att Rosenberg här blandar samman "dröm" (som kan handla om vad som helst) och "utopi" (en totalbild, eller idealbild, av ett samhälle som *måste* men inte *kan* förverkligas). Jag har känt många liberalt sinnade som "drömt" om en värld utan förtryck och fattigdom, eller något annat angenämt. De har aldrig utgjort det minsta hot mot demokratin; tvärtom går de genom livet som beskyddare av frihetens värden. När en dröm däremot kopplas samman med ett antal järnhårda regler för hur ett samhälle enligt beslutad modell *ska* se ut bör alla varningsklockor klämta.

Thomas Gür på Svenska Dagbladets ledaravdelning är lika tydlig. Hans föräldrar, födda i Turkiet, stod till vänster:

”Det gjorde att jag tidigt blev kommunist, extremist. Det är en period jag skäms för. Det finns ingen ursäkt. Sådana är bara löjliga. Att jag var ung är möjligen en förklaring, men inget man kan använda som en bortförklaring.” (Sydsvenska Dagbladet 29/2 1996)

Frilansjournalisten Annika Ström Melin – en gång aktiv i Vänskapsföreningen Sverige-Kampuchea – medger nu att ”jag har ägnat mina tonår åt att stödja upprättandet av ett koncentrationsläger”. Där satt studenterna i Uppsala och ”snodde sina skägg och talade om dominoteorin och utgick från att jag förstod. Sedan föll jag pladask för Planen, den vackra teorin”.

När hon nu läser ”de röda khmerernas eländiga konstitution” upprörs hon också över att ”de som hade mer kunskap, större erfarenhet och mänsklig mognad än jag” inte förstod att Pol Pot-staten i grunden var fel. Är det här också en bortförklaring, frågar Annika Ström Melin i en artikel i Moderna Tider (september 1996), ”ett sista försök att slippa ta personligt ansvar?”

”Men nog borde de skolade svenska studenterna, doktorerna och författarna i min omgivning ha insett och fått mig att förstå att de röda khmerernas plan ledde till förtryck... Efter Moskvarättegångar och Gulag och kulturrevolutioner borde det inte ha behövts fler bevis för att Pol Pot och hans vänner också följde ett historiskt mönster när de såg potentiella fiender till staten överallt. Så enastående unik var ändå inte de röda khmerernas revolution – det fanns förebilder för nästan allt som hände...”

De röda khmerernas starka avståndstagande från västvärldens kultur och ideologi lever ju dessutom vidare på andra håll i världen, konstaterar Annika Ström Melin, ”i skepnad av bland annat islamisk fundamentalism”.⁷

⁷ Tre före detta kommunister (Håkan Arvidsson, Lennart Berntson och Lars Denik) har sammanfattat sitt förflutna i *Modernisering och välfärd*, (1994):

”Sedan tidigt 60-tal har vi alla tre aktivt deltagit i samhällsdebatten. Vårt engagemang har varit grundat på en strävan efter rationalism, framsteg

*

Det viktiga är ofta inte vad en människa har trott på eller de misstag som hon har begått. Avgörande kan vara vad hon lärt sig av dem. Arthur Koestler förblir naturligtvis idealet: först analysen av den ideologi som under sju år hypnotiserade honom, och den kompromisslösa självkritiken. Sedan kampen mot samma eller liknande läror under resten av livet.

Själv har jag svårt att se hur man kan lita på dem som gullar med sitt förflutna i stället för att ta itu med det. Det gäller både förbrytarna själva, och de som i väst har löpt med förtryckarna.

General Dmitri A Volkogonov var tidigare chef för Sovjetunionens psykologiska krigföring. Efter pensioneringen blev han historiker och hade tillgång till hemliga arkiv. Han fick också uppleva Sovjets fall.

Tre stora biografier – över Lenin, Stalin och Trotskij – blev resultatet av hans forskning, som fick Volkogonov att helt ompröva sitt liv och sina övertygelser.

Döende i cancer säger han (International Herald Tribune 2/8 1995) att studierna i historia har lett honom "till ett fullständigt förnekande av allt som jag stått för i hela mitt liv". Han ser till slut

och social rättvisa. För den som hyllade dessa ideal under 60- och 70-talen föll det sig naturligt att söka sig till vänster i det politiska spektret (min kursivering). Därtill bidrog också den koloniala frigörelsen som gjorde befrielsen till politikens centrala problematik. Efterhand hamnade emellertid de socialistiska befrielseidéerna i allt skarpare motsättning till moderniseringens viktigaste värde, nämligen den individuella och politiska friheten."

Varför "föll det sig naturligt" att bli kommunist på 60- och 70-talen? På vilka sätt stod Mao, Bresjnev eller Castro för "rationalism, framsteg och social rättvisa"? De tre svenskarna såg inte förtrycket under några av tyranniernas värsta år men blev kritiska till dem när regimerna blev mindre mordiska – är inte det besynnerligt?

Arvidsson, Berntson och Dencik förskönar alltså sina misstag. Andra med liknande bakgrund – Hamilton, Skytte, Gür, Annika Ström Melin, Bo Kuritzén med flera – är kloka nog att säga: jag skäms.

kommunismen och sitt land som en av mänsklighetens största katastrofer:

”Det enda jag kan vara stolt över – den största meriten i mitt liv – är att jag kunnat ändra mina åsikter fundamentalt ... Jag är mycket lycklig att jag i slutet av mitt liv har befriat mig själv från denna förfärliga mardröm, denna primitivism.”

HUR HYGGLIG VAR STALIN?

Kalla kriget och en svensk docent

ETT GLATT OCH INTENSIVT skratt rullade ut i korridoren på 15:e våningen i City University, Graduate Center på 42:a gatan i New York. Det var professor Arthur M Schlesinger Jr, en liberal legend i amerikansk historieforskning, som fått höra något riktigt komiskt. Jag hade just – det här var september 1995 – berättat för honom att en revisionist samma år trätt fram i en svensk bok om kalla kriget.

Men varför just nu? undrade Schlesinger. Ingen expert på Sovjet har ju någonsin varit revisionist, sade han, och ingen rysk historiker på 90-talet är det. Varför i Sverige?

Det kan man fråga sig. För ett halvsekel sen började västmakterna att forma motståndet mot Stalins växande välde. Därefter, i ungefär fyrtio år, pågick det kalla kriget tills Östeuropa befriade sig och Sovjet föll ihop. Den västliga alliansen bevarade freden och hindrade Sovjet att erövra nya länder i Europa. Den utvidgade och stabiliserade demokratin i Väst- och Sydeuropa. Utan militärt ingripande besegrades kommunismen i vår världsdelen.

Aldrig i historien har en säkerhetspakt varit mer framgångsrik än Nato och "tillbakahållandets politik". Friheten också i Sverige var direkt beroende av västmakternas styrka och beslutsamhet.

Att ett alliansfritt land inte öppet medger detta medan konflikten pågår är kanske begripligt. Men att förneka det *efter* att Sovjetunionen upplösts är uppseendeväckande. Därmed bekräftar docent Alf W Johanssons bok *Herbert Tingsten och det kalla kriget. Antikommunismen och liberalismen i Dagens Nyheter 1946–1952* (1995) åtskilligt om ytligheten i svensk debatt.

Några av de frågor som boken vill besvara handlar om bolsje-

vismens mål. Var Sovjet under de första sju åren efter andra världskriget en fara för demokratierna i Europa och Nordamerika? Eller var Stalin inriktad på defensiva aktioner för att trygga den egna nationens säkerhet?

Man kan säga att Johansson besvarar de frågorna i en anda som i Sverige formats av tre krafter: Östen Undén, tredje ståndpunkten och de illusioner om totalitära läror som präglat mycket av debatten efter 1968. På punkt efter punkt letar han efter perspektiv, som förminskar eller skymmer Stalins förbrytelser och maktpolitiska ambitioner. Samtidigt förvandlar han motståndets främste företrädare i Sverige, Herbert Tingsten, till en alarmist som missuppfattade skeendet och bedrev en brutal propaganda mot de motståndare, som såg klarare än han själv.

Ändå går det inte att förstå efterkrigstidens politik utan att ständigt erinra sig hur Sovjetväldet utvidgades under 1940-talet. Med vapenmakt och politiska konspirationer erövrade Stalin Östeuropa och delar av Centraleuropa.

Under och efter andra världskriget kom Sovjet att ockupera, eller på andra sätt helt behärska, *nio* tidigare självständiga stater i Europa.

Därför vore det orimligt om Alf W Johanssons bok nu i Sverige framstår som en bekräftelse på att den "revisionistiska" historiedokumentationen om det kalla kriget haft helt eller delvis rätt. Den risken är överhängande eftersom ett par generationer i vårt land inte har minnen och bara vaga bilder av vad som då hände.

Under ett antal år framåt infaller 50-årsdagarna av en rad tragiska eller storartade beslut och händelser, vilka har format våra liv. I östra Europa cementerades kommunismen. I västra Europa byggdes försvaret mot tyranniet upp. Vi får hoppas att artiklar i Sverige om det kalla kriget under Stalins år blir en ständigt pågående historielektion inför en historielös nation.

Om däremot Johansson och hans ideologiska vänner – de är många i Sverige – får forma bilden av årsdagarna kommer det galna kvartssekle att förlängas med ännu ett årtionde.

*

Vad den fria världen alltså erfor och tvingades bygga sin politik på var den stegvisa förskjutningen av det sovjetiska imperiets gränser västerut. Den genomfördes först i samverkan med Nazi-Tyskland, därefter genom att besegra Nazi-Tyskland och slutligen genom att krossa alla demokratiska alternativ i de härta länderna. Vad västmakterna också såg var att de nya kommunistiska regimerna byggde upp totalitära system, som (utom i Jugoslavien och Albanien) i huvudsak följde ledningen i Moskva.

Efter Molotov-Ribbentroppakten 1939 annekterades Estland, Lettland och Litauen, liksom delar av Polen och Rumänien. Också Finland angreps men lyckades försvara sig.

Under andra världskriget och därefter erövrade Sovjet hela Polen och massakrerade polska, icke-kommunistiska trupper. Med militärt tryck, tillfälliga koalitioner och förfalskade val kunde Stalin förvandla Polen till en Sovjetsatellit.

I Rumänien, Ungern, Tjeckoslovakien och Bulgarien övertogs makten av "folkfronter". Kommunistiska ministrar behärskade i regel inrikesdepartementen, dvs polismakten. Genom större eller stegvisa kupper genomfördes övergången till bolsjevismen. Demokrater och andra motståndare till de nya härskarna blev utrensade.

USA, England och Frankrike, vilka ockuperade var sin zon i västra Tyskland, hävdade att f d Tredje Riket nu borde omvandlas till en demokrati. Sovjet beslöt då att utropa sin egen zon till en formellt självständig stat, packad av sovjetiska trupper, inhemska angivare och en lokal nomenklatura (DDR).

*

Hur beskriver Alf W Johansson detta skeende? Det intressanta är att han är så kortfattad. Han är föga intresserad av den rad av tragedier, som drabbade européerna i öst. Däremot är han angelägen att visa att diktatorn i Kreml i själva verket var en försiktig marskalk utan planer på det som Johansson envisas med att kalla "världsherravälde".

Sant är att Johansson bland annat tar upp Trumandoktrinen i mars 1947, som syftade till att rädda i första hand Grekland undan kommunistisk dominans. Han nämner också Pragkuppen och Ber-

linblockaden 1948. Vidare medger han att Stalin krävde kommunistisk kontroll över Polen och talar om "den sovjetiska säkerhetszonen i östra och sydöstra Europa".

Men detta skeende redovisas så godtyckligt, vagt, odisponerat och nonchalant att den stora omvälvningen sjunker undan. I Johanssons framställning får dagens läsare knappast veta vad det sena 40-talets medborgare i Europa tvingades uthärda (i öst) eller bevittna (i väst).

Den första stora skevheten i Johanssons bok på 375 sidor är alltså att han VÄGRAR ATT TYDLIGT BESKRIVA VAD VÄSTMAKTERNA FAKTISKT SÅG: en diktators militära och politiska erövring av nation efter nation i östra och centrala Europa. Förträngningen av Stalins gärningar och världsbild är i själva verket en förutsättning att få revisionistiska tolkningar av det kalla kriget att framstå som rimliga.

Då kan också USA:s motaktioner tolkas på ett negativt sätt. Genom det ensidiga urvalet av källor försöker Johansson suggerera fram ett brett stöd för sina egna teser. Samtidigt vägrar han i stort sett att redovisa perspektiv och slutsatser från ledande historiker.

Kanske vill Johansson främst ge en motbild till Tingstens syn och räknar med att ett sådant projekt blir svårare att genomföra om han tydligt påminner om efterkrigstidens katastrofer. Det tycks mig att Johansson så systematiskt vantolkar fakta om den politiska utvecklingen att han troligen själv är medveten om att *Herbert Tingsten och det kalla kriget* rymmer en förvrängning av historien.

*

Martin Malias viktiga verk *The Soviet Tragedy. A History of Socialism in Russia 1917–1991* (1994) kom ut året före Johanssons bok. Malia har länge varit expert på revisionistiska teser om Sovjet.

The Soviet Tragedy är främst en studie i kontinuiteten i bolsjevismens utveckling (se s 64–66). Dock sammanfattar Malia också hur man i dag kan se på det kalla kriget. Under Stalins sista år vann Sovjet kontroll över enorma områden utanför landets gamla gränser. Hur långt tänkte sig den ryske diktatorn att utvidga väldet efter 1945?

Under de avgörande åren 1946–48 visste inte Stalin hur långt

han skulle gå, svarar Malia. Men det är ingen slump att expansionen kom att täcka stora delar av Europa. Och när så skett var det kalla kriget ofrånkomligt:

”Den grundläggande orsaken till det kalla kriget byggde inte på några missförstånd från endera sidan, utan, helt banalt, på den strukturella oförenligheten mellan den kommunistiska styrelseformen och den konstitutionellt demokratiska. Det kalla kriget var ofrånkomligt på grund av själva Sovjetunionens existens och upphörde därför automatiskt när Sovjetunionen kollapsade. På liknande sätt utlöstes spänningen under de kalla krigsåren inte av någon inneboende rysk expansionism; Ryssland finns fortfarande där men har krympt sitt territorium. I stället utvecklades det kalla kriget ur de specifikt sovjetiska, socialistiska metoderna att organisera maktutövning och ur tillämpningen av dessa metoder på den internationella arenan.”

Malia förnekar inte att de sovjetiska aggressionerna blev mer beslutsamma 1946–48 genom västmakternas ansträngningar att hålla dem tillbaka. Stalin improviserade sina framstötter och kunde, när han trodde att det passade hans syften, godta relativt milda avtal (t ex med Finland). Men det som Ungerns kommunistledare Rákosi kallade ”salami-taktiken” – att skära bort en skiva i taget från icke-kommunisternas inflytande – kom att tillämpas i nästan hela Östeuropa i övrigt.

Samtidigt tolkades Marshallplanen av Stalin som försök från väst att stärka sina egna positioner. Därför hindrade han Östeuropa att ta emot stödet – de länderna skulle ju bli Moskvatrogna lyd-stater. ”Hotet” från Marshallplanen påskyndade kanske några av de kommunistiska maktövertagandena.

Att den gamla antinazistiska alliansen mellan Sovjet och väst föll ihop berodde alltså, enligt Malia,

”på den inneboende oförenligheten mellan de sovjetiska och västliga modellerna att organisera ett samhälle. Det fanns helt enkelt ingen medelväg mellan de två: den ena metoden krävde flerpartisystem och en fri marknad medan den andra modellen förutsatte enpartisystem och kommandoekonomi.”

Alf W Johansson lanserar här på varje punkt helt andra tankemodeller. Först och främst avvisar han "totalitarismteorin", alltså påståendet att främst Stalins Sovjet och Hitlers Tyskland var diktaturer med ambitionen att upprätta en så total kontroll över maktstrukturer, beslutsfattande, propaganda och tänkande som möjligt.

Stalins diktatur var "förverkligandet av alla tyranners drömmar: absolut kontroll över människors kroppar och själar", skriver Mikhail Heller och Aleksandr M Nekrich i sitt stora verk *Utopia in Power* (1986). Stalin försökte inte bara kontrollera medborgarna utan stöpa dem i en ny form – "den sovjetiska människan", Homo Sovieticus. Detta kunde inte ske enbart genom terror, även om terrorn var det primära verktyget för skapandet av den nya världen. Det var också nödvändigt att genomföra stegvisa och omfattande utrensningar i det sovjetiska samhället.

Heller–Nekrich visar, liksom så många före och efter dem, att den sovjetiska utopin i praktiken innebar att kommunistpartiet utrotade miljoner människor, utlöste svältkatastrofer i områden där stora folkgrupper skulle kuvas eller förintas, byggde en värld av fångelser och koncentrationsläger som några tiotals miljoner passerade (eller dog i).

Begreppet "totalitarism" kom att spela en stor roll efter andra världskriget för att beskriva makt och mål i historiens mest långtgående diktaturer.¹ Definitionerna på en totalitär stat har ofta kretsat kring ett antal egenskaper. En ideologi som täcker nästan alla viktiga områden i samhällslivet. Ett enpartisystem som vanligen (men inte alltid) leds av *en* person. En fullt utvecklad hemlig polis. Partimonopol på massmedier, utbildning och vapenmakt. Och en centralt planerad ekonomi.

Följande beskrivning av den totalitära staten visar både radikaliseringsen i förhållande till tidigare regimer som vilat på förtryck,

¹ Några av de centrala böckerna i ämnet var Hannah Arendts *The Origins of Totalitarianism* (1951) och Carl Friedrichs and Zbigniew Brzezinskis *Totalitarian Dictatorships and Autocracy* (1957). Den som avvisar begreppet "totalitarism" måste givetvis redovisa och bemöta dessa och några andra centrala författare; men ingen av dem nämns av Johansson.

och hur den nya modellen för terror kunde framstå som en eggelse. Arthur M Schlesinger Jr skrev de här orden under det kalla krigets kanske viktigaste år:

”Den totalitära staten . . . är det tjugonde århundradets uppfinning. Den skiljer sig väsentligt från gammaldags diktatur, som kunde vara blodig och tyrannisk men ändå låta det mesta av samhällets struktur bestå. Totalitarismen, å andra sidan, pulvriserade den sociala strukturen, malde ner alla oberoende grupper och skiftande lojaliteter i en enda formlös massa. Den totalitära statens makt är obegränsad.

Just detta faktum bidrar till dess grundläggande lockelse. På det ekonomiska planet söker den ge svaret på motsägelserna och den påtagliga svårigheten att kontrollera industrisamhället. På de politiska och psykologiska planen håller den fram hoppet att mildra en gnagande ångest; den erbjuder ett antal institutionaliserade utlopp för sadistiska och masochistiska böjelser. . . . Mot den totalitära självsäkerheten kan det fria samhället bara erbjuda den moderna människan att uppslukas av alienation och hot om misslyckande.” (Ur *The Vital Center: The Politics of Freedom*, 1949).

Kritiken mot bilderna av det totalitära samhället följde på Vietnamdebatten och ”avstaliniseringen” av Sovjet; i USA var den starkast på 70-talet. På 80-talet hamnade revisionisterna på defensiven, ändrade sig ofta, flera tystnade. Det var så uppenbart att de kommunistiska och nazistiska systemen i flera avseenden skilde sig – eller hade skilt sig – från andra diktaturer, och att likheterna mellan de båda ofta var påfallande. Walter Laqueur har beskrivit det intellektuella klimatets utveckling i bl a kapitlet ”Totalitarianism” i *The Dream That Failed. Reflexions on the Soviet Union* (1994).

Laqueurs slutsatser, liksom Abbot Gleasons utförliga genomgång av debatten i boken *Totalitarianism* (1995), belyser olika slags revisionister och deras misstag. Men för bedömningen av Alf W Johansson är det ändå inte relevant hur forskare har betecknat det sovjetiska samhället *efter* Stalin. Hans egen skrift handlar ju om 1946–1952, dvs om Stalins sista sju år.

*

Johansson tyngs knappast av några kunskaper om den här debatten, vilket leder honom till nästa stora misstag. Han tycks avvisa idén om totalitarism, därför att han tror att den också rymmer teorin om utrikespolitisk expansion:

”Eftersom Hitlers utrikespolitik utmärktes av en gränslös expansionism gällde detta även Stalins. Den kritik man kan rikta mot totalitarismteorin är att den har en godtycklig prägel. En sak bevisas utifrån en annan.”

Analyserna av totalitära samhällen förutsätter inte alls att dessa alltid bär på en drift att utvidga sitt välde geografiskt. Albanien var en totalitär diktatur, som mera präglades av isolering och repression än av ambitionen att förskjuta sina gränser. När Johansson skriver att ”uppenbart finns det ingenting som säger att alla diktaturer måste vara expansionistiska”, slår han in öppna dörrar.²

Forskarna har inte heller påstått att Hitlers och Stalins aggressioner var likvärdiga. Den sovjetiska expansionen var visserligen mycket långtgående men mer realistisk och försiktig än Hitlers. Stalin ville inte drabbas av ännu ett världskrig, denna gång mot atomvapenmakten USA.

Vad parallellen Hitler–Stalin lärde västmakterna var behovet att göra motstånd, och att eftergifter kan uppmuntra tyranner. Militär svaghet och brist på beslutsamhet från demokratierna frestar diktaturer att pröva nya framstötar.

När väst vid 40-talets slut intensivt diskuterade hur Sovjet skulle hindras att utvidga sitt imperium var det formerna för, och avsikten med, Stalins utrikespolitik som man studerade. Konsolideringen av väldet genom folkfronter, den militära närvaron och den hemliga polisen, den stegvisa utrensningen av icke-kommunister, de förfalskade valen för att lura omvärlden, den ständiga propagandan om ”fred” och ”antifascistisk samling”, m m – sådana kon-

² Visst är det farligt att vara grannland till en militärt mycket stark och totalitär stat. Nationer i närheten av de tre totalitära imperierna under 1900-talet – Sovjetunionen, Nazi-Tyskland och Kommunist-Kina – kan vittna om det. Men lika tydligt är att man kan definiera och diskutera den totalitära maktstrukturen i en diktatur utan att göra bedömningar av dess sannolika utrikespolitik.

kreta iakttagelser mer än spekulationer om Stalins eventuella planer på "världsherravälde" formade västmakernas antikommunistiska strategi.

De distinktionerna intresserar inte Johansson. I stället vill han förlöjliga statsmän och skribenter, som pekat på grundläggande oförenligheter mellan väst och sovjetkommunismen – "så uppstod en manikeisk värld av ljus och mörker". Omsvängningen i synen på Sovjet var "i inte ringa utsträckning... resultatet av en centralt dirigerad propagandakampanj" i främst Förenta staterna.

Inför dem, som efter Pragkuppen 1948 inte längre trodde på samverkan mellan väst och Sovjet, undrar Johansson "hur det kunde komma sig att väst och öst kunde samarbeta under andra världskriget". "Man frågar sig här... om alliansen under kriget endast varit av taktisk natur."

Man kan fråga sig vad som helst även om svaren är givna. Johansson har inte begripit att alliansen mellan västdemokratierna och Sovjetdiktaturen under andra världskriget var en militär nödvändighet för att besegra Hitler-Tyskland. Naturligtvis var den "av taktisk natur" om man med detta uttryck menar att den inte grundades på ideologisk vänskap eller annat djupgående förtroende.

*

Johansson bygger mer på insinuationer än på utförd kritik. "Att västs politik endast var ett självförsvar och en reaktion på den sovjetiska politiken måste betraktas som en överdrift", menar Johansson. Han påpekar att Sovjet mellan världskrigen var "minst lika hatat som det nazistiska Tyskland".

Men här glömmer han den enorma prestige som Sovjet fick av att tillhöra segrarna i kampen mot Hitler. Han bortser från det långtgående hopp om fredlig samverkan, som USA vårdade under ett stort antal månader också efter maj 1945. Illusionerna om Kremls avsikter vid den tiden var mer påtagliga än de antisovjetiska varningarna. I motsats till revisionisternas föreställningar var engelska diplomater och politiker under Trumans första presidentår mycket nervösa inför USA:s passivitet, vilket Arthur M Schlesinger Jr ofta påpekar.

Det var först när väst insåg den permanenta karaktären av Sov-

jets ockupationer av ett antal länder i Europa, som krigstidens samarbete kom att ersättas av misstro och motsättningar. Men Johansson citerar i stället med välbehag några meningar av Walter Hixhon:

”Revisionistiska historiker har raserat den ortodoxa bilden av Förenta staterna som den naivt oskuldsfulle som sökte bemöta den internationella kommunismens konspirationer. De har visat att amerikanerna grep det tillfälle som segern i andra världskriget erbjöd för att skapa ett internationellt system uppbyggt kring den amerikanska dollarns dominans...”

Det kalla kriget utlöstes alltså av ”den amerikanska dollarns dominans”! Johansson blir allt djärvare i sin polemik. I en replik till den kloke sovjetforskaren Adam B Ulam frågar han ”på vad sätt Sovjetunionen i sin strävan att utvidga sin maktsfär och inflytande skilde sig från USA?”

Den svenske docenten har alltså inte sett skillnaden mellan demokrati och diktatur, att den stora majoriteten av Natos medlemmar frivilligt och efter fria val anslöt sig till den västliga alliansen, att USA:s samverkan med Västeuropa byggde på överenskommelser med självständiga nationer, att Nato bidrog till att större delen av Tyskland, som några år tidigare hade behärskats av nazistiska gangsters, blev kontinentens kanske mest stabila demokrati bland de stora staterna och att också hela Sydeuropa styrdes genom fria val när det kalla kriget gick mot sitt slut.

Vad skilde Stalins maktsfär från västs? undrar alltså Johansson. Än en gång: denna förbryllande fråga ställs i en bok som handlar om Stalins sista år, vilka präglades av förföljelsemani, Gulag, miljontals arresteringar och tiotusentals avrättningar, likriktning av Östeuropa och maningar till kommunistiska partier i den fria världen att sabotera västs motstånd.

Dock bör vi inse att Johanssons fråga har ett syfte. Han anstränger sig ständigt att krympa betydelsen av konflikten demokrati-diktatur för att i stället föra fram andra motsättningar, som ska förklara det kalla kriget:

”Sovjetunionen stod för ett omkullkastande av den ekonomiska och sociala ordning som växt fram i väst sedan 1600-talet. Västs svar var isolering av Sovjetunionen och repression – i vissa fall med militära medel – av kommunismen i de egna länderna.”

Det var alltså inte uppbyggandet av historiens första totalitära stat som fick omvärlden att känna oro utan att Sovjet kastat omkull västs ”ekonomiska och sociala ordning”. Diskret undviker Johansson att nämna vad denna nya ”ordning” innebar. Massdödandet och den obevekliga terrorn mot i stort sett hela befolkningen var dess främsta kännetecken.

Att skriva om Sovjet utan att nämna Robert Conquests epokgörande böcker *The Great Terror* (som utkommit i en rad upplagor efter utgivningen 1968) eller *The Harvest of Sorrow* (1986) kan tyckas omöjligt. Johansson gör det omöjliga, nämner en rad (i jämförelse med *The Great Terror*) skäligen likgiltiga skribenter och böcker som i något avseende kan stödja hans egna teser. Men han utesluter nästan allt som publicerats i Conquests verk, närmare ett 20-tal enbart om Sovjetunionen.

Att västs svar var ”repression – i vissa fall med militära medel – av kommunismen i de egna länderna” är en våldsamt överdrift. I de europeiska demokratierna hade de kommunistiska partierna i regel rätt att i fria val söka förtroende för sin politik. Kommunisterna nådde betydande framgångar i några av länderna, främst Italien och Frankrike. I andra nationer (bl a Sverige) blev de hårt straffade av väljarna för sin närhet till den sovjetledning som erövrat östra halvan av Europa.

*

Här bör vi stanna ett ögonblick och ställa frågan: bör man ge ut en bok om synen på det kalla kriget under Stalins år utan att studera Stalin? Hur vågar Johansson skriva om konflikten mellan blocken utan att ta del av forskningen om den sovjetiske diktatorn, som också råkar vara historiens störste massmördare?

Frågorna är inte retoriska men ofrånkomliga. I det här kapitlet hänvisar jag till några av de främsta kännarna av Stalin, Sovjetunionen och totalitarismen, och till deras verk. Men Johanssons

bok tar inte upp dem och nämner inte ens deras namn. Han tycks inte ha läst dem och har i flera fall säkert inte ens hört talas om dem.

Då handlar det inte om okända historiker, utan om forskare som den seriösa debatten ständigt återkommer till. Deras böcker fanns lätt tillgängliga när Alf W Johansson satte ihop sin egen skrift. Således återfinns inte i *Tingsten och det kalla kriget* Martin Malia, Mikhail Heller och Aleksandr M Nekrich, Arthur M Schlesinger Jr, Walter Laqueur, Richard Pipes, Hannah Arendt, Carl Friedrich, Zbigniew Brzezinski, Robert Conquest, Michael Voslensky, Arkadij Vaksberg, Alan Bullock och Walter LaFeber.

Johansson verkar också helt likgiltig inför nya fakta som grävts (eller grävs) fram i nyligen öppnade sovjetiska och andra arkiv. De stora projekt som jag själv hänvisar till längre fram i den här boken – *Cold War International History Project* vid Wilson International Center for Scholars respektive den bokserie som börjat utges av Yale University Press under titeln *Annals of Communism* – finns inte omnämnda ens som tänkbara källor för framtida och fördjupade kunskaper.

Den här nonchalansen är så sensationell att vi bör undersöka den mer systematiskt. I Robert Conquests *Stalin – Breaker of Nations* (1993) finns fyra sidor (s 328–331) där han kort sammanfattar och karakteriserar de viktigaste verken om Stalin.³

I denna del av sin bibliografi hänvisar Conquest till 43 författare. 42 av dem – *alltså samtliga utom en* – saknas i Alf W Johanssons litteraturförteckning!

Eftersom Johansson behandlar Dagens Nyheter kan vi slutligen jämföra honom med DN:s främste Sovjetkännare i dag, Staffan Skott. I *Sovjet från början till slutet* (1992) nämner Skott några av de (enligt hans mening) främsta verken om Sovjet, böcker av Mikhail Heller och Aleksandr M Nekrich, Robert Conquest, Richard Pipes, Hedrick Smith, Arkadij Vaksberg och Michael Voslensky. Ingen av dem, eller deras studier, nämns alltså i Johanssons bok. Dessa experters namn eller böcker återfinns varken i texten, noter eller som bakgrundslitteratur.

³ Jag utesluter här de böcker som Conquest bedömer som "tämmligen oanvändbara" men tar med de verk som enbart berör en viss period. Jag tar inte heller upp författare som Conquest endast nämner i sina noter.

Jag är ledsen att ha frestat läsarnas tålmod med dessa uppräkningsavsnitt. Men det är viktigt att notera att också Alf W Johanssons val av källor – eller rättare sagt: de källor han valt bort – visar att författaren inte vet vad han talar om.

*

Det är ytterst ovanligt att en forskare konsekvent undviker de viktigaste böckerna på sitt område. I stället meddelar Johansson att den "kanske bästa analysen av det kalla krigets uppkomst" är Daniel Yergins *Shattered Peace* (1977).

Yergin gör samma misstag som många andra revisionister. Han ser Stalins Sovjet som "en traditionell stormakt inriktad på att utsträcka sin makt längs historiska ryska mål", en nation som övertagit sederna från den "gamla diplomatin". Att Stalins maktvilja både gentemot sin egen befolkning och omvärlden var en helt annan än tsartidens förstår han inte.

Sovjet var 1945 "ett ruinerat och förstört land", skriver Yergin. Johansson instämmer. Visst, men under åren därefter fortsatte Sovjet att militarisera sin ekonomi och industri. I stor utsträckning bevarade man sina divisioner från världskriget och försåg dem med nya och moderna vapen.

Det var bevisligen fullt möjligt för Stalin att erövra halva Europa. Att det skulle ha varit uteslutet för hans trupper att gå vidare västerut, om demokratierna hade tillåtit det, är en godtycklig gissning. Lyckligtvis hindrade Nato att den teorin prövades empiriskt.

Att ryska historiker inte är revisionister är naturligt, sade Arthur Schlesinger till mig: de vet för mycket om Sovjet. Revisionisterna i väst begrep aldrig att Sovjet *inte* var en traditionell nationalstat, skriver Schlesinger i *The Cycles of American History* (1986):

"En revisionistisk bedräglighet har varit att behandla Stalin som ännu en realpolitisk statsman, ungefär som revisionisterna i synen på andra världskriget ser Hitler som ännu en Stresemann eller Bismarck. Men fakta gör det klart att till slut kunde ingenting tillfredsställa Stalins paranoia." (Denna essä trycktes första gången i *Foreign Affairs*, oktober 1967.)

President Jeltsin bekräftade själv i ett tal 1992 att hans syn på Sovjet liknade Ronald Reagans ord om "det onda imperiet". Det skriver en av världens främsta Sovjetforskare, Harvardprofessorn Richard Pipes, som också påpekar att flera ledande politiker och militärer från Sovjettiden nu har bekräftat sitt lands aggressiva avsikter och försök att manipulera opinionen i väst. De enda ryssar i dag, som påminner om västliga revisionister, är (enligt Pipes) reaktionära nationalisterna i den "röd-bruna" koalitionen (Foreign Affairs, jan-feb 1995).

Ett mycket tidigt och sensationellt budskap till väst förbigås helt av Johansson. Maksim Litvinov hade varit utrikesminister i Sovjet 1931–1939. Han var sovjetisk ambassadör i USA 1941–43 och blev därefter biträdande utrikesminister i Moskva. I november 1945 fick han frågan av USA:s ambassadör i Sovjet, Averell Harriman, vad väst kunde göra för att tillfredsställa Stalin.

"Ingenting", svarade Litvinov.

I juni 1946 gick han längre. Via en amerikansk journalist meddelade Litvinov västmakterna att Stalin inte kunde bliddas genom eftergifter. Den grundläggande orsaken till de ökade motsättningarna är, sade han, den "ideologiska föreställning som härskar här att en konflikt mellan de kommunistiska och kapitalistiska världarna är ofrånkomlig."

Amerikanen frågade då: "Anta att väst plötsligt ger upp och godtar alla Moskvas krav! – Skulle det leda till *good will* och att den nuvarande spänningen mildras?"

Litvinov svarade: "Det skulle leda till att väst, efter en mer eller mindre kort tid, skulle ställas inför en serie nya krav."

Det var alltså en sovjetisk veteranpolitiker – bland annat bolsjevikernas förste ambassadör i Storbritannien – som med de orden varnade den fria världen. Litvinov stod i nära kontakt med Stalin. Han tog stora, personliga risker när han försökte ge USA en mer realistisk bild av Sovjet för att därmed skydda freden.

Men alla i väst var ännu inte redo att se dessa fakta, skriver Robert Conquest när han redovisar båda samtalen i sin biografi över den sovjetiske självhärskaren, *Stalin. Breaker of Nations* (1993). Och i Sverige 50 år senare finns det åtskilliga som ännu inte har kunskap eller karaktär nog att bry sig om verkligheten.

Att ledande och briljanta historiker som Schlesinger, Pipes och Conquest förtigs av Johansson vet vi redan. Men är han lika ovillig att läsa kortare, journalistiska sammanfattningar, som vilar på vad forskningen har lärt oss? Han kan t ex gå till tidskriften *The New Republic* (TNR) från den 2 december 1985, vars ledare sammanfattar det kalla kriget. Det är en artikel inför Reagans och Gorbatsjovs toppmöte i Genève.

Det kalla kriget kan beskrivas i amoraliska termer, menar TNR, som den ofrånkomliga motsättningen mellan de två starkaste makterna i världen. Det kan också skildras i ett moraliskt perspektiv som den oundvikliga dragkampen mellan två motsatta åskådningar om människans natur och samhälle.

Från den utgångspunkten noterar tidskriften att Stalins expansion inte enbart gick ut över de fiender han besegrat i krigets slutskede utan också över tidigare demokratier och/eller industrinationer, som tillhörde de första offren för nazisternas aggression. Mycket tyder på att Sovjets ledare var förbluffade över hur lätt det var efter kriget att få USA och England att godta den sovjetiska dominansen över grannarna.

Man bör minnas, säger TNR, att i demokratierna fanns miljoner anhängare till Stalin. Deras propaganda skymde skillnaden mellan fria och totalitära samhällen. Vidare ska vi komma ihåg att västs ekonomiska stöd till Sovjet fortsatte långt efter att Rysslands eget område hade befriats från nazismen; denna generositet uppmunttrade Stalin att gå vidare.

När västliga arméer började demobiliseras 1945 förblev många av de sovjetiska på krigsfot. En mer avslöjande kontrast är svår att tänka sig. Och i motsats till vissa populära föreställningar var USA berett att med Sovjet på vissa villkor dela kunskaperna om atombomben – en öppenhet som var "okänd i diplomatins historia".

Men sådana framgångar och eftergifter mättade inte Sovjet utan ökade aptiten. Det kalla kriget, skriver TNR, började

"med Sovjets krav att hindra internationell kontroll av atombomben, när man genom kombinationen av kompetent forskning och ännu mer kompetent spionage utvecklade sin egen nukleära kapa-

citet, medan man behöll en hög beredskap för de största konventionella stridskrafterna i världen.”

Och om Johansson ändå beställer fram detta nummer av *The New Republic* kan han där också läsa Peter Reddaways recension av en av de mest skakande analyserna av det sovjetiska samhället: Michael Voslenskys *Nomenklatura. The Soviet Ruling Class* (1984).

Voslensky beskriver här privilegier och egenskaper hos den styrande, sovjetiska, politiska klassen. Han ansåg att den bestod av ca 750 000 människor (med familjemedlemmar ungefär tre miljoner):

”Den skaffade sig förmögenhet genom makt, inte makt genom förmögenhet... Dess bidrag till samhället är noll, och dess envisa önskan om dominans i världen rymmer den stora faran för världskrig.”

Att maximera makt har för nomenklaturen högre prioritet än att maximera produktion, säger boken. ”Den ohälsosamma sidoeffekten” av inkompetensen i ekonomiska frågor blir de ledandes ambition att styra andra länder för att exploatera deras välstånd.

Strävan till hegemoni i världen, som är något annat än världserövring, döljs så mycket som möjligt för väst, och med anmärkningsvärd framgång. Men Voslensky menar inte alls att världskrig därmed är ofrånkomligt. ”Nomenklaturen önskar inte krig. Den önskar seger”. Den försöker skrämman till underkastelse men drar sig tillbaka när den möter motstånd.

”Nomenklaturen angriper bara de svaga.”

*

Det slår mig vid läsningen av Johansson att det ofta är tron på USA:s strävan under 40-talet att bli ”världspolis” som formar hans skrivande.

”Den militära maktposition som USA byggt upp under andra världskriget måste därför bibehållas och vidgas, samtidigt som världens marknader måste öppnas för amerikanskt kapital. USA måste omvandlas till en nation som även i fredstid befann sig på

krigsfot. Detta krävde ett hot som kunde mobilisera befolkningen och pressa tillbaka de isolationistiska strömningarna. Med anti-kommunismens hjälp skapades den kalla-krigskonsensus som var förutsättningen för USA:s övergång till ett globalt engagemang.”

Det var alltså inte Sovjets framstötter i Europa som gjorde att USA tvingades återuppbygga en del av sin militära styrka. Drivkraften var i stället USA:s globala engagemang att öppna marknader för ”amerikanskt kapital”. Isolationisterna måste pressas tillbaka inte för att de utgjorde ett hot mot USA:s förmåga att stödja Västeuropa utan för att de försvagade kapitalismens offensiv utomlands.

Låt oss bortse från att Johansson här delvis faller för en marxistisk tolkning av historien. Det är illa nog; men värre är hans blindhet inför den europeiska tragedin. Åter var halva vår världsdels besatt av en totalitär stat. Människorna där förvandlades till redskap för ännu en sadistisk diktator.

Vad de stora europeiska och amerikanska statsmännen i början av det kalla kriget – t ex Schuman, de Gaulle, Churchill, Attlee, Bevin, Adenauer, de Gasperi, Marshall, Acheson och främst naturligtvis Harry Truman – då försökte uppnå var en sådan sammanhållning i den atlantiska alliansen att man kunde bevara friheten i Västeuropa. Flera hundra miljoner européer kom att leva i skydd av beslut fattade av detta ledarskap, som genomdrev ett fortsatt amerikanskt engagemang för Europa.

För att få sina teorier att gå ihop utelämnar Johansson ständigt otrevliga fakta. Han nämner Kominterns upplösning 1943 som ett bevis på ”Stalins förakt för den internationella kommunismen”, att denne var inriktad på att bygga ”kommunism i ett land”. Däremot säger han inte ett ord om att en efterföljare till Komintern – nämligen Kominform – skapades 1947 med avsikt att samordna aktioner och propaganda mellan världens kommunistpartier.

Om avskaffandet av Komintern under ett kritiskt krigsår, då Stalin behövde stöd av väst, är ett indicium på defensiva avsikter – varför blir då inte skapandet av Kominform mitt under kommunistiska maktövertaganden ett tecken på motsatsen?⁴

Det överraskande med Johanssons bok är alltså att den försöker blåsa liv i revisionismen samtidigt som fördjupad forskning gång på gång bekräftar att revisionisterna tog miste. Ändå bemöttes *Her-*

bert Tingsten och det kalla kriget med stor respekt i en rad svenska tidningar, som inte brydde sig om att granska bokens teser om Sovjet och kalla kriget 1946–52.

Men några andra recensioner och inlägg belyste flera av missförstånden. Hans Bergström beskrev hotet från stalinismen och visade hur viktigt Tingstens motstånd var för svensk opinion. "Det fanns hot och det fanns motståndare. Det behövdes en linje och en lidelse från DN." (DN 19/5 1995) Per T Ohlsson pekade på hur Johanssons påståenden "i dag smulats sönder av öppnade sovjetiska arkiv" (Sydsvenska Dagbladet 16/5 1995).

Och Håkan Holmberg belyste i tre artiklar det primitiva i Jo-

⁴ Den som är intresserad av Komintern kan gå till Arkadij Vaksbergs bok *Herrar och lakejer. Ur Kominterns hemliga historia* (1995). Om verkligheten bakom Kominterns "nedläggning" skriver han bl a följande:

"Komintern hade naturligtvis inte alls lagts ned utan fortsatte att fungera under en annan skylt. Den administrativa apparaten skars ned väsentligt och sambandsavdelningens funktioner övertogs helt av folkkommisariatet för statens säkerhet, men Dimitrov och hans 'stab' behöll sina positioner och agerade nu under det sovjetiska bolsjevikpartiets egid. Nedlagd var inte heller den beryktade kaderavdelningen, som utsåg 'broderpartiernas' ledande organ, följde deras verksamhet, gav 'rekommendationer' om alla ommöbleringar och om vilka som skulle delta eller inte delta i sina respektive länders maktorgan. Om Lubjankas hemliga post tidigare hade sänts till 'Kamrat Dimitrov, Kominterns exekutivkommitté' var adressen numera endast 'Kamrat Dimitrov'. I övrigt hade ingenting förändrats."

Och när Vaksberg tar upp Kominforms upprättande 1947 nämner han också skälet varför Komintern "avskaffades" fyra år tidigare:

"Georgij Malenkov hade på Stalins uppdrag fört överläggningar med Roosevelts och Churchills representationer om nedläggning av Komintern då det stod klart att Röda armén skulle dyka upp i Västeuropa; diktatorn i Kreml ville visa att Sovjetunionen bara var ute efter att krossa nazismen, inte göra världsrevolution. Stalin var säker på att behålla kontrollen över samtliga utländska kommunistpartier. Dessutom hade han aldrig haft några sympatier för Komintern, som inte kommit till på hans initiativ. Nu behövde han inte schackra om saken . . ."

Att Alf W Johansson inte ser igenom detta spel, som varit så tydligt för många fler än experterna, visar bara hur lätt han ännu på 1990-talet blir offer för den enklaste Stalinpropagandan.

hanssons historiesyn, att denne "till synes utan närmare analys" övertagit revisionisternas missuppfattningar. "Det enda Johansson själv tycks stå för är den totala värderativismen". (Nu nr 22 1995, Upsala Nya Tidning 12/6 och 12/7 1995). Lennart Hirschfeldt avvisade i sin recension en rad av Johanssons teorier, och sammanfattade:

"Tingsten fullgjorde en lika berättigad som nödvändig renhållningsuppgift när han under en tid av inställsamhet mot segrarmakten i öst och dess ideologi så ihärdigt och konsekvent drev tesen om en absolut motsättning mellan frihet och demokrati å ena sidan och å den andra Hitlers och Stalins totalitära diktaturer." (Upsala Nya Tidning 24/5 1995)

En formlig avrättning stod Ernst Klein för (Östgöta-Correspondenten 18/5 1995). Johanssons bok är ett "oavbrutet försök att förminska föremålet för studien (Tingsten)", skrev Klein. Han jämförde i stället Tingstens kampanj mot Stalin med Churchills varningar för Hitler på 30-talet: "Jag hävdar att Tingstens klarsynthet förtjänar samma höga betyg som Churchills."

*

I kapitlet om Koreakriget är förtigandet ännu tydligare. Johansson förnekar inte att Nordkorea plötsligt angrep Sydkorea. Men vilken roll spelade Stalin?

"Den utbredda föreställningen att det var Sovjetunionen som låg bakom den nordkoreanska attacken, *en tes som knappast forskningen bekräftat* (min kursivering), belyser hur föreställningen om Sovjetunionens expansionism fått karaktären av självuppfyllande profetia. Några egentliga belägg presenterades inte utan saken framställdes som mer eller mindre självklar."

Vad säger Sovjetforskarna själva? I *Utopia in Power* påpekar författarna att när sovjetiska trupper 1945 drog sig tillbaka till Nordkorea, installerade de Kim Il Sungs lojala diktatur där. När Nordkorea inledde kriget den 25 juni 1950 hade Kim Il Sung stöd av både

Stalin och Mao. De hänvisar bl a till memoarerna av Chrustjev, som 1950 arbetade nära Stalin.

I slutet av 1949 anlände Kim Il Sung till Moskva och föreslog ett angrepp på Sydkorea. Stalin tvekade först eftersom han fruktade en amerikansk intervention. Men senare ändrade han sig. Naturligtvis, skriver Chrustjev

”kunde Stalin inte motsätta sig förslaget. Det tilltalade honom som kommunist... Nordkoreanerna ville ge en hjälpande hand till sina bröder under Syngman Rhees klackar... Stalin försökte naturligtvis inte avråda honom (Kim Il Sung).”

Chrustjev påstår också att ingen verklig kommunistledare kunde avråda Nordkorea från att befria Sydkorea:

”Att ha gjort det (avråda Kim Il Sung) skulle ha varit att förneka den kommunistiska synen på världen. Jag fördömer inte Stalin för att han uppmuntrade Kim. Tvärtom, jag skulle ha fattat samma beslut.”

Inför angreppet fick Nordkorea mängder av sovjetiska vapen. Också Alan Bullock – författare till *Hitler and Stalin. Parallell Lives* (1991) – påpekar att Stalin godkände angreppet och att nordkoreanska trupper var tränade av Sovjet. Det spelade en stor roll för Kreml att USA *inte* ingripit för att hindra kommunisternas seger i Kina; varför skulle de då intervensera för att hejda kommunismen i Korea?

Bullocks bedömning är att ingen annan händelse under årtiondet efter andra världskriget chockerade opinionen i väst så mycket som det oväntade krigsutbrottet i Korea. Efter Pragkuppen, blockaden mot Västberlin, Maos seger i Kina och Stalins atombomb kom nu denna öppna aggression från kommunisterna i Korea.

Stalin var frustrerad, skriver Martin Malia i *The Soviet Tragedy*, över västs effektiva motstånd i Europa under Berlinblockadens månader. Samtidigt kalkylerade han med att USA inte skulle ingripa i Korea. Därför godtog han förslaget att utlösa angreppet på Sydkorea och sände moderna vapen till Kim Il Sungs armé.

Två avsikter hade Stalin när han i praktiken utlöste Nordkoreas anfall och utlovade vapenhjälp. Det hävdar Walter LaFeber i *Ame-*

rica, *Russia and the Cold War 1945–1984* (1985, 5:e upplagan). Ett kort och framgångsrikt krig "av ett Sovjetkontrollerat Nordkorea kunde avskräcka Japan samt motverka Maos anseende och bromsa dennes expansion", sammanfattar LaFeber efter att ha analyserat Stalins motiv.

Också William Stueck visar i sitt stora verk *The Korean War* (1995) att den sovjetiske ledaren här spelade en avgörande roll. Stalins oro inför och motstånd mot ett angrepp – han fruktade tidigare att USA skulle ingripa militärt för att skydda Sydkorea – minskade gradvis under de första månaderna 1950. I slutet av mars gav han det "go-ahead" som Kim Il Sung behövde och eftersträvade. Förutsättningen var att också Mao Tse-tung gav grönt ljus. Maos godkännande fick Nordkoreas diktator i mitten av maj.

Stueck visar att Sovjet försåg Nordkorea med flygplan, tungt artilleri och stridsvagnar. Det bidrog påtagligt till att göra kommunisterna i Korea militärt överlägsna när kriget inleddes.

Men också Koreakriget blev en besvikelse för Stalin. I början hade de kommunistiska divisionerna väldiga framgångar; därefter drev amerikanska trupper angriparna tillbaka. Stalins försiktighet när han mötte effektivt motstånd kan studeras här. Det sovjetiska stödet ökade inte, han satte inte in stridande sovjetiska förband, han lät Maos Kina stå för den militära interventionen, och han godtog den förnyade delningen av Korea vid 38:e breddgraden.

Men Alf W Johansson förnekar alltså att man vet något om sovjetisk inblandning i angreppet mot Sydkorea. Vad bygger han det på? Vilka källor motsäger Chrustjev och forskarna i väst?

Tror Johansson att Kim Il Sung hade vågat starta storkrig på Koreahalvön mot Stalins vilja? Hur förklarar han i så fall de sovjetiska vapensändningarna till Nordkorea?

*

Så kan man fortsätta att ställa frågor om sida efter sida i Johanssons bok. Men vi får inga svar av honom; det är en skojare som är ute och går. Detta framgår också av författarens brist på ambitioner. Vad har man hittat i före detta sovjetiska arkiv, som öppnats på 90-talet?

Alf W Johanssons bok kom ut 1995. Delar av den skrevs alltså,

eller fick sina slutgiltiga formuleringar, under 1994. Åtminstone kunde författaren då justera sina omdömen – om nya fakta nådde honom. Och åtskilliga amerikanska historikerprojekt satte igång när Sovjetunionen föll samman.

Låt oss ta *ett* exempel. Hur påverkar det vår syn på just Korea-krigets utbrott?

Woodrow Wilson International Center for Scholars (i Washington D.C.) inledde 1991 en serie studier i *Cold War International History Project* (CWIHP). De bygger på dokument från "andra sidan", alltså på vad man hittat i arkiv som blivit offentliga i före detta kommunistländer. För att snabbt få ut ny information har CWIHP publicerat ett antal "arbetspapper" (*Working Paper Series*). Som den åttonde rapporten kom i november 1993 historikern Kathryn Weathersbys "arbetspapper" *Soviet Aims in Korea and the Origins of the Korean War, 1945–1959: New Evidence from Russian Archives*.

Den belyser dels Stalins motstånd mot att 1945–49 engagera sig i ett krig på koreanska halvön, dels hans snabbt förändrade hållning på våren 1950. Det var inte Stalin som förde fram förslaget att angripa Sydkorea. Men utan Stalins godkännande och inblandning hade Kim Il Sung inte kunnat inleda kriget. "Det var skärningspunkten mellan Moskväs och Pyongyangs målsättningar som ledde till kriget i juni 1950", sammanfattar Weathersby.

Stalins avsikt var inte att testa USA; han godtog förslaget först sedan han övertygats om att USA *inte* skulle ingripa. Det är tidigare ytterst hemliga dokument, som bevisar händelsekedjan. Sammanfattningen är utarbetad av det sovjetiska utrikesministeriet 1966.⁵

Stalin krävde under mars–april av Kim Il Sung att också Mao Tse-tung skulle godkänna krigsplanerna (vilket denne gjorde senare) och gav order om stora, sovjetiska vapenleveranser till den nordkoreanska krigsmakten.

⁵ De telegram, som denna tidigare hemliga sovjetiska sammanfattning från 1966 bygger på, var inte offentliggjorda när Weathersbys rapport publicerades. Men hon anser att citat och hänvisningar måste vara korrekta, eftersom den sekretessbelagda sammanfattningen radikalt skiljer sig från den bild av Koreakrigets utbrott som Sovjet sökte ge vid den tidpunkten. För rapportens författare hade det varit omöjligt att "hitta på" telegram, som motbevisade den officiella versionen i en mycket viktig och känslig fråga.

Senare har Kathryn Weathersby återkommit med mer material om Koreakri-

Den ledande tjeckiske historikern Vojtech Mastny sätter i *The Cold War and Soviet Insecurity* (1996) in resultatén från färska arkivforskningar, inte minst om Koreakriget, i en mer övergripande studie av Stalin och det kalla kriget.

Uppladdning och planering skedde enligt beslut fattade mellan Nordkoreas ledning och Sovjets militära rådgivare. Kathryn Weathersby slår fast att dokumentet bekräftar att Nordkoreas ledare "väntade att utlösa attacken söderut tills han hade sovjetiskt stöd, och att detta stöd var betydande".

Hur kan det här misstaget av Johansson förklaras? I flera år arbetade han på Dagens Nyheters uppdrag med boken *Herbert Tingsten och det kalla kriget*. Han hade naturligtvis hört talas om att vissa arkiv öppnats efter att Sovjetunionen upplöstes. Men ingenting tyder på att han ägnat tanke eller ansträngning åt att få fram eventuella uppgifter, som tidigare varit hemliga och som kunde fördjupa bilden av åren 1946–1952.

Var han orolig för att nya dokument skulle slå sönder de slutsatser han redan formulerat? Varför denna envetna strävan att varken ta del av ett antal av de viktigaste böckerna om Sovjet eller undersöka om det fanns nytt arkivmaterial? Var han rädd att sakligt pröva revisionisternas teser?

Ju mer jag läser i Johanssons bok desto svårare blir det att slå undan en pinsam fråga. Vad är det övergripande skälet till alla dessa svagheter? *Är författaren inte i god tro eller förstår författaren inte vad han skriver?*

Någon tredje möjlighet är svår att se. Ändå tycks hans främsta syfte knappast ha varit att bedriva antivästlig agitation i största allmänhet. En tydligare avsikt är att få Herbert Tingsten att framstå som en propagandist, som i grunden missuppfattade den värld han skrev om.

get. Cold War International History Project har gett ut en mycket omfattande skrift med dokument och analyser, *The Cold War in Asia* (nr 6–7, vintern 1995–96). Den bygger delvis på frisläppt material ur det s k Presidentarkivet i Moskva. Bland mycket annat visar den att Stalin redan i januari 1950 (alltså nästan ett halvår innan kriget bröt ut) via sin ambassadör i Pyongyang meddelade Kim Il Sung att han avsåg att stödja Nordkorea i frågor som rörde "återförenandet" av Korea med militära medel.

Tingstens demoner, Johanssons diskurser

I svensk presshistoria finns bara *en* parallell till Herbert Tingstens varning för Sovjet under det kalla kriget. Det är naturligtvis Torgny Segerstedts kampanj mot Hitlers rike.

Både Segerstedt och Tingsten fruktade den stat som de ständigt angrep i spalterna. Med den smärtfyllda intensitet, som rädsla, civilturage och övertygelse i förening kan leda till, krävde de att motståndet mot nazismen och kommunismen skulle dominera den fria världens samarbete.

Segerstedt och Tingsten "fick rätt" i den avgörande meningen: *de hade rätt från början*, medan de skrev, när tragedierna inträffade. Massmördarna fördömdes från Göteborg respektive Stockholm medan aggressionerna pågick. Med hjälp av kunskaper och förmåga att skilja mellan viktigt och oviktigt såg de Hitler och Stalin klarare än nästan alla andra svenskar. De bars av tron på demokratins storhet i jämförelse med alternativen.

Det betyder inte att Segerstedt och Tingsten aldrig gjorde misstag. Inte visste de exakt hur man tänkte i Berlin och Moskva. Det hände nog att de delvis kunde missförstå en utrikespolitisk kris. Men deras strävan var att tolka och motstå den brottslighet och de idéer, som låg till grund för omvälvningar som Hitler och Stalin utlöste.

Segerstedt tvingades arbeta i krig när tyska trupper stod vid våra gränser. Tingsten hade lyckan att se hur demokratierna till slut förenades av "tillbakahållandets politik", som han själv var en passionerad anhängare av.

Vi glömmer lätt den avsky som ofta omgav Torgny Segerstedt. Både politiska ledare och folk med sympatier för "det nya Tysk-

land” hade anledning att frukta honom. I dag bugar man snabbt när Segerstedts namn kommer på tal. Efter befrielsen från nazismen är det lätt att se honom som moralisk fyrbåk i den svåraste av tider.

Tingsten var 20 år yngre än Segerstedt. Mycket av misstron mot honom ser vi ännu omkring oss. Några av de politiker, ämbetsmän, journalister och författare som han angrep lever; åtminstone lever deras rykte, lärjungar och vänner. In i 90-talet har den neutralism, som gränsar till förståelse för kommunismen, dröjt sig kvar i vårt land. Och de som fick sin åskådning formad efter 1968 känner sig med rätta kritiserade eller skamsna när Tingsten kommer på tal.

Av Tingstens egna böcker och klippssamlingar framgår hans syn på Sovjet. Lättast åtkomlig i dag är min egen Tingstenantologi *Tyranniet begär förtroende* (Ratio 1992), som kom i pocket 1995. Ungefär halva boken handlar om Sovjet och kommunismen.

Från den stund då Tingsten började skriva om totalitära stater förblev han en hård kritiker av de föreställningar som bolsjevismen byggde på. Under åren efter andra världskriget förvandlades artiklarna till en ström av analyser och förbannelser av Stalins terrormaskin.

Flera av de stora vetenskapliga verken om Sovjet, som utkommit de senaste årtiondena, bekräftar i stort sett den bild av det kommunistiska samhället som Tingsten gav. Trots konkretionen och hettan i Tingstens avsky kan man möjligen säga att det sovjetiska eländet var ännu större än vad DN-chefen trodde. Vi vet ju i dag mer än förr om detaljer och dokument, och vi har lyssnat till fler vittnesbörd från dem som en gång levde i Stalins rike.

*

Avslöjande är då att bevittna fientligheten i Alf W Johanssons sammanfattningar av Tingstens person och åsikter. Han söker rättfärdiga det främlingskap inför DN:s chefredaktör 1946–59, vilket ännu är ett öppet sår i svensk debatt.

Boken förnekar inte Tingstens kunskaper, patos, briljans eller stilistiska förmåga. Här finns ett antal naturliga omdömen, som Johansson säkert tror kan tjänstgöra som alibin när hans mer sensationella fördömanden kommer på tal.

Tidigt meddelas att Tingstens insatser "innebar ett slags militarisering av den politiska debatten". Under det kalla kriget "demoniseras" hans Sovjetbild, som är "endimensionell" eftersom den bygger på totalitarismteorin. Tingsten nyttjade "ett politiskt makt-språk", som var "fyllt av hotelser och nedsättande omdömen om dem som inte underkastade sig". Han torgförde "uppskakande metaforer" om Sovjet och nyttjade en "skräckens retorik".

Myten om Sovjets expansion blev för Tingsten "det heliga altare på vilken elden aldrig fick slockna". Det "löste hans existentiella problem och fick honom att övervinna skepticisomens vanmakt... Sceptikern söker det absoluta". Den "befriade honom från tvånget att kritiskt granska verkligheten". Han levde i en "manikeisk värld" där "alla som inte tog ställning mot kommunismen var moraliskt förtappade".

Med myten om Sovjetexpansionen kunde Tingsten upphäva sin egen pessimism. "Livets mening förloras och återvinns i en gest. Ur askan: en profet, Herbert Tingsten... Handlingsviljan får upphäva nihilismen." Det "förrädiska" i Tingstens framställning var att antikommunismen blev en "absolutifiering av en världsbild"; det marxistiska arvet "tabuiserades".

"Genom att diskutera världen mer som idé än som verklighet blev Tingsten profet snarare än en kritisk granskare av världspolitiken. Han blev den svenska kallakrigsopinionens alarmistiska centrum."

"Frihetsmetaforen" blev det centrala i Tingstens retorik, upptäcker Johansson. Han blev "metaforens överstepräst och därmed tidens dagordningsskrivare". Tingstens beskrivning av det kommunistiska systemet "faller tillbaka på en konservativ diskurs" och blir "rent apokalyptisk". Striden om tredje ståndpunkten var "inte en debatt på lika villkor. Det var ingen 'fri' debatt i upplysningens anda utan snarare en intellektuell polisaktion mot oliktyänkande..."

Och genom att fördöma de svenska kommunisterna som "femtekolonn" fick han dem att framstå som onda:

”En sådan total fördömelse av motståndaren strider egentligen mot demokratins väsen. Demokratins innebörd är dialogen. Utan vilja till dialog förtingligas motståndaren. Denne blir ett objekt som fritt kan manipuleras eller förföljas.”

*

Så lyder några av Johanssons viktigaste sammanfattningar av Tingstens karaktär och opinionsbildning. De är förståeliga enbart om vi närmar oss hans utgångspunkt.⁶ Sovjet var ingen expansiv stormakt behärskad av terror. Kalla kriget byggde i huvudsak på västliga fantasier. Kommunismen var inte en katastrof för 1900-talet. Talet om Sovjet som en totalitär stat var en missuppfattning. Sovjetväldet innebar aldrig en reell fara för Sveriges demokrati. Med mera.

Med en så ljus Sovjetbild blir alla dessa ironier och glåpord om Tingsten begripliga. Ty låt oss anta att Stalins välde visserligen var en diktatur men alls inte påminde om Hitlers. Kanske liknade det mera ett förstorat Franco-Spanien under perioden *efter* andra världskriget, auktoritärt och brutalt förvisso, men knappast längre någon fara för resten av Europa. Och de länder som Sovjet dominerade tjänstgjorde som sköldar inför ett tänkbart angrepp från väst.

Ja, i så fall finns anledning att avvisa dem som gjorde kampen mot Sovjet till en livsuppgift och varnade för hotet.

Men så relativt ofarlig för omvärlden var aldrig Sovjetkommunismen på Stalins tid. Det absurda i Johanssons bilder av Tingsten blir särskilt tydligt om vi i stället tillämpar hans omdömen på Torgny Segerstedt.

Anta att någon i dag påstår att Segerstedt ”militariserade” debatten, att hans syn på Tredje Riket var ”endimensionell”, att hans bilder av Hitler var ”skräckens retorik”, att antinazismen blev Se-

⁶ Kanske bör man här snarare säga att utgångspunkten har vuxit fram för att göra slutsatsen möjlig, dvs Stalin var inte särskilt farlig, och följaktligen hade Tingsten fel. Den ”logik”, som Johansson tvingas till för att kunna döma ut det viktigaste i Tingstens opinionsbildning, är alltså att teckna en förbluffande optimistisk och förstående bild av den totalitära supermakten under några av dess värsta år.

gerstedts "heliga altare", att han bedrev en "intellektuell polisaktion mot oliktankande" och att nazisterna därmed "förtingligades" på ett sätt som strider mot "demokratins väsen", etc.

Jag avstår från att sätta politisk etikett på en skribent, som skulle behandla chefredaktören för Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning med sådana glosor. Men med Tingsten går det an, eftersom många i Sverige ännu inte begriper att det fanns långtgående likheter mellan de båda totalitära imperierna under 1900-talets första hälft.

Skillnaderna var stora, naturligtvis. Men massmördandet, terrorn, enpartistaten med en dominerande diktator, militariseringen, massmedierna som regimens språkrör, hotelserna mot de egna medborgarna och statens "fiender" samt underkuvandet av ett antal grannländer – de som här INTE ser släktskapet begriper inte mycket av vår tid.

"Skräckens retorik", säger Johansson indignerat när Tingsten talar om Sovjet som "kommissarievälde". Men leddes inte hetsen där av ett antal "kommissarier"? Johansson ironiserar över att Tingstens existentiella nihilism kunde övergå i idealistiskt färgade maningar till motstånd mot nazism och kommunism. Men just detta är väl många människors villkor – vi kan inte hantera tanken på vår egen död samtidigt som vi blir politiska aktivister när vi ser massmördarna närma sig.

Det strider mot "demokratins väsen" att totalt fördöma det svenska kommunistpartiet, klagar alltså Johansson, "demokratins innebörd är dialogen". Borde också kampen mot nazisterna i vårt land på 30-talet ha ersatts av en "dialog" med dem? Vilken privatdefinition på demokrati kräver att vi talar vänligt med människor som organiserar sig för att utplåna Sverige som fri nation?

Demokrati är styrelse genom allmän och lika rösträtt under politisk frihet. Kommunisterna hade de rättigheterna och blev avvissade av ungefär 95 procent av svenska folket.

Liksom i Öst- och Centraleuropa skulle naturligtvis ledande i det följsamma kommunistpartiet här hemma ha agerat quislingar om Röda Armén anlönt. Det var den envisa kampen mot kommunismen i Sverige från alla demokratiska partier som fick väljarna att se det bedrövliga i "Moskvafilialen", för att använda det Tingstenord som ännu får Johansson att grina illa.

I stället borde man alltså, enligt Johansson, ha prövat "dialogen" för att få Hilding Hagberg & Co på trevligare tankar. Och om detta samtal inte hade lyckats – skulle demokrater inte ha rätt att uttala "total fördömelse" av en rörelse där många var beredda till landsförräderi?

Kan Johansson möjligen berätta för oss vilket annat svek och brott som är mer värt ett fördömande än politiker som är redo att gå främmande makts ärenden i händelse av ockupation? I vilket avseende "förtingligar" vi en politisk extremist i en demokrati när vi med opinionsbildning lyckas hindra mannen att nå den maktställning, som skulle ge honom chansen att bokstavligen behandla sina motståndare just som "ting"?

*

Till slut resonerar Johansson om antifascismens och antikommunismens betydelse för tänkandet efter andra världskriget. Han kallar dem för "dystopiska" ideologier: "de var motideologier som uttryckte antiutopier, något man måste sträva efter att undvika..." Dessa båda åskådningar tillsammans uppnådde hegemoni i västvärlden, och Tingsten blev en antifascistisk och antikommunistisk "mästertänkare".

Så långt är hans ord möjliga. Att folk blev antifascister och antinazister efter att ha sett Mussolinis och Hitlers regimer är inte konstigt. Att så många blev antikommunister när de såg Stalins terror är lika förståeligt. I båda fallen handlade det om avskyn för diktatur. En majoritet av medborgarna i de fria staterna fick bekräftat att demokratin inte kan ersättas av någon annan styrelseform, om vi vill skydda de mänskliga fri- och rättigheterna.

Johansson medger att antikommunismen är en reaktion på förtrycket i kommuniststaterna. Men han går mycket längre än så. Antikommunismen

"... förlamade också vänsterfalangen inom socialdemokratin. Antifascismen hade karaktär av vänsterideologi, den tenderade skjuta västerlandets ideologiska spektrum åt vänster; antikommunismen däremot kan sägas ha varit en högerideologi, som utövade ett konstant tryck på alla radikala strömningar. Det som Tingsten kallade ideologiernas död kan i själva verket ses som en effekt av de båda dystopiska ideologiernas inverkan på det ideologiska fältet."

Antifascismen blev "tabuiserande", gjorde vissa ämnen förbjudna att ta upp, ledde till "social ostracism", skriver Johansson. Han tänker då också på företeelser som i någon mening kunde påminna om nazismen – "entusiasm, mobilisering och hängivenhet" blev "ideologiskt suspekta".

Medan antifascismen 1943–46 hade haft "en stark jämlikhetstendens" blev antifascismen 1946–48 "omdefinierad som antitotalitarism", fortsätter boken. Därmed förvandlades den till en kraft riktad mot Sovjet och socialismen. De dystopiska ideologierna "mörklägger" delar av det ideologiska fältet, som då krymper. Motsättningen mellan demokrati-diktatur blev tidens "paradigmatiska metafor".

DN-chefen blev denna metafors "överstepräst", anser alltså Johansson. När Tingsten påstod att en kommunistisk regim i Sverige kunde slita sönder den nationella och andliga kulturen i vårt land, föll han tillbaka på en "konservativ diskurs".

*

Visst kan man hoppa mellan banala och tvivelaktiga iakttagelser. Saken är i regel enklare än så. Under ett antal årtionden har demokratiskt övertygade människor ur flera partier varit motståndare till diktaturens läror. Högermän som höll på friheten blev antifascister. Socialister som avskydde terror blev antikommunister. Man var, som Tingsten ofta påpekade, i första hand demokrat, i andra hand konservativ, liberal eller socialdemokrat.

Inte måste en socialdemokrat bli mindre entusiastisk för idén om jämlikhet för att han eller hon avvisade Sovjet, partielitismens landskap.⁷ Inte behövde konservativt folk avstå från tron på tradi-

⁷ Om inte Alf W Johansson misstrodde George Orwell så mycket kunde han lära sig något av denne store författare. 1946 sade Orwell att varje rad i mitt seriösa arbete "sedan 1936 är skriven, direkt eller indirekt, mot totalitarismen och för den demokratiska socialismen såsom jag förstår den".

För Orwell var det alltså en helt främmande tanke att antikommunismen "kan sägas ha varit en högerideologi", vilket Johansson påstår. Orwells antifascism och antikommunism utgick från den inte särskilt komplicerade tanken att båda dessa motståndsideologier är nödvändiga om demokratin ska överleva.

tionernas värden för att de fruktade Tredje Riket, som slog sönder Tysklands kulturarv.

Och inte blev antifascismen "omdefinierad" strax efter andra världskriget. För de pålitligt demokratiska – alltså inte opportunisterna – var nazismen en föraktlig åskådning när kriget började och en fasa när det slutade. "Antitotalitarismen" stod hela tiden i centrum för avståndstagandet.

Jag talar naturligtvis inte här om kommunister som var "antifascister" före och efter men inte *under* Hitler–Stalinpakten, eller om s k högerextremister som i regel var "antikommunister". Inte heller de många medlöparna till skilda diktatorsystem ryms i det här resonemanget. För dem blev inte totalitära synsätt "tabuiserande", eftersom de var sympatisörer till något av dem.

Men varför skulle socialdemokratins vänsterfalang "förlamas" i frågor som gällde ekonomi och social rättvisa? Visst blev tidsandan svårare för dem som hade illusioner om bolsjevismen, men då är det åter synen på demokratin som är avgörande.

Nog "krympte" det ideologiska fältet – men bara i den meningen att antidemokratiska åskådningar blev komprometterade. Socialdemokrater kunde fullfölja sitt arbete för progressiv skatt och ökad jämlikhet. De konservativa fortsatte att bekämpa ett ökat skattetryck och att förordade ett fritt näringsliv. Liberaler hävdade fortfarande att ett program, som kan sammanfattas som "sociala reformer utan socialism", var det bästa för Sverige.

Sant är att några frågor, där demokrater kunde vara oeniga, hade anknytning till tidens katastrofala läror. Högern hävdade som alltid att ett starkt militärt försvar kunde avgöra nationens säkerhet. De konservativa fick här goda argument under andra världskriget och det kalla kriget. Socialdemokratins ansåg att social utjämning stärkte demokratins förankring och försvårade kommunistisk agitation; det hade man säkert rätt i. Liberaler fann nya skäl för det legala och konstitutionella skyddet av ett antal fri- och rättigheter.

Här krymptes knappast debatten – däremot fick den ett tillskott av argument och perspektiv som utgick från Europas tragedier.

Naturligtvis tog striden om planhushållning och förstatligande ibland färg av diktaturdebatten. Den totalt centraliserade ekonomin var ju integrerad med kommunismen. Men att man diskute-

rade det ekonomiska systemets samband med demokratins krav på maktbalans och insyn är naturligt. Också socialdemokrater påverkades här starkt av de bittra erfarenheterna från länder där bolsjevismen härskade.

Konstigt är däremot att påstå att Tingstens bilder av sovjetiskt styrda samhällen var del av en "konservativ diskurs". Skulle inte socialdemokrater kunna hålla med om att grymheterna vid en kommunistisk ockupation allvarligt och långsiktigt skulle skada den svenska nationen och tiotusentals medborgare? Blev inte många av dem som fostrades av en totalitär regim deformerade av lögnerna?

Var då antikommunismen i Sverige en avgörande pådrivare i borgerlig riktning? Socialdemokratin bevarade regeringsmakten 1948 efter Pragkuppen och annan sovjetisk aggression. De enda två tillfällen efter andra världskriget då partiet fick över 50 procent av rösterna var 1962 (året efter Berlinmurens upprättande) och 1968 (just efter Sovjets inmarsch i Tjeckoslovakien).

De borgerliga partierna övertog regeringsmakten först i mitten av 70-talet, "avspänningens" år. Och högern gjorde för övrigt usla val under kalla krigets värsta period på 40-talet, när Stalin var det stora hotet. "Den konservativa diskursen" tycks inte ha hjälpt det konservativa partiet.

Jag hävdar inte motsatt tes, påstår bara att Johanssons påståenden är godtyckliga. Inte heller det ideologiska "klimatet" i landet kan förklaras med att antikommunismen krympte den tillåtna debatten och förlamade socialdemokratin vänsterflygel. Socialdemokratiska anhängare av tredje ståndpunkten blev ju särskilt aktiva just efter att kommunisterna gått till angrepp i Korea. Det galna kvartsseket, med alla dessa omfamningar av kommunistiska självhärskare, började ungefär när Bresnev beordrat sina arméer att sätta stopp för Pragvåren 1968.

Gång på gång ser vi samma mönster i boken: Johansson avvisar de mest naturliga förklaringarna för att krångla sig fram till samband som knappast finns. Antifascismen och antikommunismen var och förblir båda uttryck för tron på demokratin. Men Johansson känner tvånget att pressa in de båda åskådningarna på en mer konventionell höger-vänsterskala. Det var inte Sovjets expansion som satte fart på det kalla kriget: skulden bärs av "den amerikan-

ska dollarns dominans”, menar Johansson. Stalin hade inget ansvar för Koreakriget. Och Tingstens kampanj mot diktaturanhängarna i Sverige stred egentligen mot ”demokratins väsen”. Etc.

Allt är alltså något annat än det synes vara. Den tanken kan vara en god utgångspunkt i poesin, metafysiken och vanliga deckare. Men den drivs in i det absurda när den tillämpas på stora historiska skeenden och på 1900-talets avgörande dragkamp mellan frihet och förtryck.

*

Att Alf W Johansson är en man utan inre kompass har han själv markerat 1995, samma år som *Herbert Tingsten och det kalla kriget* kom ut. Johansson har ju tidigare skrivit åtskilligt om Sverige under andra världskriget; av generösa kolleger och kamrater har han ibland kallats ”expert” på ämnet. Han har tecknat en positiv och förstående bild av krigsårens statsminister Per Albin Hansson.

Men vid en historikerkonferens i augusti 1995 tog han plötsligt avstånd från sin tidigare bok *Per Albin och kriget. Samlingsregeringen och utrikespolitiken under andra världskriget* (1984). Den var skriven, sade han, ”inom ramen för det småstatsrealistiska paradigmet och således apologetisk i sin grundton”. I dag fördömer Johansson en sådan hållning. I stället för att prisa den svenske statsministern under naziåren menar han nu att

”...neutralitetspolitiken och enighetsparollerna användes som instrument för att pressa tillbaka den antifascistiska opinionen i Sverige. Per Albin Hansson... bidrog till att förlama varje försök till mobilisering av en motståndsoption... Tryckfrihetspolitiken blev ett instrument som saknade inre fasthet. Per Albin Hanssons inriktning på att i varje läge skapa handlingsutrymme beredde således marken för eftergifter. I stället för att söka stöd och inspiration från den breda antifascistiska opinion som låg latent gick Per Albin Hansson konsekvent in för att hålla denna opinion undertryckt. De som öppet manade till antifascistisk mobilisering betraktade han som skadegörare.”

Detta är en ytterst långtgående kritik av samlingsregeringen och dess chef. De som bidrog till ”antifascistisk mobilisering” sågs

alltså av Per Albin som "skadegörare" etc. Numera prisar Johansson i stället Torgny Segerstedts insatser under krigsåren; denne ut-sattes för "regelrätt repression". Maria-Pia Boëthius stridsskrift *Heder och samvete. Sverige under andra världskriget* (1991) både sammanfattar det svenska stödet till Tredje Riket och förbannar det. Johansson berömmar i dag Boëthius skrift och medger att det finns "anledning att skämmas" över vårt lands politik under kriget.

Detta Johanssontal beskrev Olof Santesson som "ett Geijerskt avfall inför uppenbart häpna kolleger" (DN 24/8 1995). Man kan också se det som en uppvisning i politisk schizofreni. Hur kan en forskare under ett och samma år ärerädda Torgny Segerstedts motstånd mot nazismen och förlöjliga Herbert Tingstens motstånd mot stalinismen? Hur kan man sörja över att Per Albin sökte "förlama varje försök till mobilisering av en motståndsoption" mot Hitler och samtidigt ge ut en pamflett riktad mot just den publicist som några år senare sökte mobilisera en motståndsoption mot Stalin?

Johanssons nya perspektiv på Per Albin är principiellt och fundamentalt. Han utgår från demokratins värden och stödjer dem som stärker det folkliga motståndet mot förståelse för, eller eftergifter till, en totalitär stormakt i vår närhet. Ser inte Johansson att just detta var Tingstens lidelse och insats? Liksom Tingsten före och under andra världskriget hade manat till motstånd mot nazismen gjorde han det senare till en livsuppgift att väcka opinionen om Sovjets förbrytelser.

Johansson tog alltså avstånd från sin egen studie om Per Albin Hansson elva år efter att den kom ut. Logiken borde ha drivit honom att samtidigt, fem månader efter att hans egen Tingstenbok släpptes, förpassa också den nya skriften till glömskan.

Men Johansson fortsätter att värja sig mot kunskapen om vissa avgörande likheter mellan Hitlers och Stalins imperier. Troligen anar han att en realistisk syn på den sovjetiske diktatorn totalt skulle förändra hans bild av Tingsten; och det får ju inte ske. I stället letar han efter nedsättande fraser om den forne DN-chefen. Det hårdaste omdöme som Johansson till slut tror sig hitta på är nog att Tingstens bild av Sovjet var "orwellsk".

1948 såg han "1984", påstår boken. Teorin om den totalitära staten "blockerade varje mera nyanserad eller historisk bedömning". Tingsten bortsåg från verkligheten och beskrev Sovjet som en ro-

man av George Orwell, upprepar han. "Det var inte Sovjetunionens faktiska politik utan avskyn och hatet mot kommunismen som formade denna hotbild."

Den djärva enfalden i den här kritiken är mindre viktig. Att Tingsten inte såg "Sovjetunionens faktiska politik" är överraskande, eftersom han ständigt följde, beskrev, analyserade och varnade för denna politik. Det är nästan roande att en bok, som systematiskt döljer verkligheten, fördömer andra för samma synd. Tingsten hade inget facit att gå efter; hans klarsyn är ändå uppenbar. Johansson har tillgång till en stor och växande litteratur och många öppnade arkiv, han har sett Sovjet implodera – men han pratar som om han varken kan se eller läsa.

George Orwell var en av seklets stora författare: antifascist och antikommunist med en empati som är ytterst ovanlig. I romaner, essäer och reportage drivs han av intensiv medkänsla både med den underklass som slogs av fattigdom och med de förtryckta som pinades av den totalitära staten. Bland europeiska författare i vårt sekel är han den kanske mest inflytelserike demokraten.

Det är förvisso inte bara Alf W Johansson som irriterats på Orwell. Medlöpare har ofta utslungat hans namn som ett glåpord. Därför bör vi låta 1900-talets viktigaste Sovjetforskare här få sista ordet. Hur värderar Robert Conquest det som Orwell har lärt oss?

När Sovjetunionen var på väg att upplösas skrev Conquest följande (i Times Literary Supplement, 20/9 1991; citerat efter Staffan Skotts bok *Sovjet från början till slutet*):

"Många i väst hade vant sig vid Sovjetunionens existens och behandlade den som om den var en normal beståndsdel av världsscenen, eller åtminstone ett godtagbart arrangemang för Ryssland och de andra republikerna, när den i själva verket var en fruktansvärd abnormitet som vanställt historien under större delen av vårt århundrade.

Man kan i Ryssland ofta höra den missnöjda frågan: 'Hur kan det komma sig att Orwell förstod vårt system och att så många sovjetexperter i väst inte gjorde det?' Svaret är att det för många västerlänningar krävdes en stor inlevelse för att förstå en i grunden främmande politisk rörelse och det i motsvarande grad främmande politiska och sociala system som den skapade. Orwell hade inlevelsen; experterna inte."

I detta perspektiv blir Alf W Johansson närmast en karikatyr på människor utan inlevelse. För att göra sina nedsättande ord om Tingsten begripliga måste han dölja Sovjets grymheter och maktvilja. Medan man i andra länder ger ut briljanta sammanfattningar av Sovjetepoken tar en svensk docent avspark i missuppfattningar som forskningen redan vederlagt.

För att kunna smutskasta Tingsten är Johansson tvungen att skönmåla Stalin.

STRÖMSTEDT OCH SUBSTANSEN

JUST INNAN BO STRÖMSTEDTS memoarer kom ut (*Löpsedeln och insidan*, 1994) råkade jag se några sidor ur boken. De rymde bisarra ursäkter för medlöperi samtidigt som Bo gjorde nerslag i *mitt* liv, bilder som skulle förklara min så kallade oförsonlighet. Jag bestämde mig: detta vill jag varken läsa eller kommentera. Bo är min vän. Jag vill fortsätta att se honom som vän, även om känslan inte är ömsesidig.

I flera år stod vi varandra nära, det tror jag fortfarande. Vi hade goda och glada samtal. Han var nära till skämt och gav allvarliga råd när jag bad om dem. Jag var mer öppen med Bo än med nästan alla andra vänner.

Naturligtvis insåg jag att han själv var ovanligt sluten och att våra politiska värderingar ofta gick isär. I inrikespolitiken var han mer intresserad av formen än av innehållet. Hans kunskaper om idéhistoria och internationella konflikter var obetydliga. Men det störde mig inte mycket, eftersom jag samtidigt kände en värme och närhet som jag trodde på.

Jag kunde också lita på hans uppmuntran och lojalitet i de frågor som betydde mest för mig: kampen mot den nygamla antisemitismen och för Israels rätt att leva. Strömstedts avsky för nazismen är intensiv. Hade han illusioner om Sovjetväldet såg jag dem inte. Hans motvilja mot kommunismen i Östeuropa var påtaglig.

Bos stöd när jag var sjuk, eller hade andra problem, var utan förbehåll. När han själv låg på sjukhus slogs jag av hans behärskning och värdighet. I motsats till mig tycktes Bo aldrig närma sig den panik, som kan kallas dödsskräck.

Också annars hjälpte han mig ofta. Med några viktiga påpekanden och uppmaningar att "försöka igen" förde han mig in i Tranströmers värld; sånt kan aldrig glömmas. Och utan Strömstedts stöd och "godkännande" hade jag knappast vågat publicera min första diktsamling.

När hans speciella stilistik passade för ämnet – det var ofta fallet – beundrade jag den. Som chefredaktör vårdade han i regel den fria debatten. Hans engagemang för pressens villkor och skyddet av yttrandefriheten sviktade inte.

En gång sände jag tidningen en artikel med stark kritik av Anders Ehnmarks Machiavellibok. Bo ringde mig och sade: "Jag gillar inte alls ditt inlägg, och vi publicerar det i morgon." Ordet "och" definierar pluralismen. Jag gladdes över att vara medarbetare i Expressen i så många år.

En morgon 1978 berättade jag för Bo att jag några dar senare skulle avgå som partiledare. Några av mina rådgivare i Kanslihuset ansåg med all rätt att den öppenheten var lättsinnig. Men för mig var den helt naturlig. Och att senare, på 80-talet, vandra upp till Bo och Margareta på Tantogatan för att överlämna en ny bok, *innan* den utkommit, kändes som ett privilegium. Bo brukade sen ringa och gratulera till goda recensioner – eller fann (som både Gerard Bonnier och senare Hans Isaksson) något positivt också i negativa anmälningar.

Ja, jag tyckte mycket om honom, gör så än i dag, trots att vi inte längre möts. Nej, jag ville inte störa min känsla för Bo Strömstedt genom att bemöta hans apologes för det galna kvartsseklet.

Men snart kom boken med posten. Dedikationen från Bo löd: "Till Per med stor tillgivenhet, med vissa frågor och med tack för många år."

Orden "med vissa frågor" befriade mig. Tanken med "frågor" är ju att få svar. Offentligt framställda frågor bör rimligen få offentligt redovisade svar. Låt mig ge dem här.

Om konsten att fly sitt ämne

Det är välkänt att Bo Strömstedt är starkt beroende av Anders Ehnmark och P O Enquist. Att hans vänskap med dem leder till ovilja mot den som utförligt kritiserar deras åsikter och karaktär har vi också sett. Och eftersom Ehnmark-Enquist är två av Sveriges mest skamlösa medlöpare ägnade jag dem var sitt kapitel i *Vänstern och tyranniet*.

Strömstedts avsky för boken är därmed given liksom tidigare för min Tingstenantologi *Tyranniet begär förtroende*. Ty närheten till främst Ehnmark har, tror jag, ofta färgat Strömstedts världsbild ungefär som min egen känsla för Tingsten och Hedenius har påverkat min. Den ideologiska klyftan mellan oss båda är alltså ofrånkomlig.

Det här är alls inte märkligt, vi väljer alla våra förebilder och mentorer. Överraskande är dock att förvandla en klar motsättning i idéer och konkreta åsikter till oklara reflexioner om språk och psykologi.

Men just så gör Strömstedt. Han ger några starkt subjektiva bilder ur mitt liv för att "förklara" förändringar i mitt sätt att skriva och motiven bakom den polemik han ogillar. Eller kallar han mina inlägg för en "gåta".

Det beklagliga är dock att Strömstedt aldrig tar upp innehållet i flera av mina skrifter: MASSMORDET. Han redovisar inte vad jag faktiskt säger om det politiska dödandet under 1900-talet eller om tidsandan i Sverige åren efter 1968. I stället döljer han vad debatten handlar om genom att ta läsaren på utflykter till minnen och anekdoter.

Ändå försöker Strömstedt leva sig in i skälen till att jag lämnade

politiken. Han hänvisar till ett uttryck från Sven Lidman: berättelsen om den förlorade sonen som i främmande land "dissipavit substantiam suam", förfor sin substans. "Per Ahlmarks upplevelse var att han förfor sin substans."

På några plan har han rätt i det, och jag har mer än någon annan före detta politiker i Sverige själv beskrivit känslan av (eller hotet om) att urholkas. Däremot hade mitt avhopp från partipolitiken inte det minsta att göra med den avsky och fruktan för diktaturer, som redan då (1978) hade präglat massor av tal, motioner, bokkapitel och artiklar under de tidigare tjugo åren. Tvärtom, när jag i december 1977 gick igenom skälen för och emot att året efter lämna regering, riksdag och partiledarskap var synen på de totalitära staterna det starka argumentet för att stanna kvar. Jag visste ju hur mycket lättare svensk utrikespolitik kan glida in i förståelse för tyranner om ingen vid regeringsbordet (eller i viktiga riksdagsdebatter) reser envist motstånd. Jag misstänkte också att folkpartiet relativt snabbt efter min avgång skulle glida bort från de utrikespolitiska ideal som bör bära upp ett liberalt parti.

Strömstedt tycks inte förstå att en människas "substans" också rymmer de övertygelser, som ingen kan rubba och som följer en genom livet. Dit hör i mitt fall smärtan över att se (eller inse) det våld som terrorstaterna utövar, mot sin egen befolkning och andra. Ingen fråga tycks mig viktigare: diktaturerna hotar inte bara miljoner människor med skräck, och död i kval, utan också världen med nukleär utplåning.

Strömstedt meddelar nu att han upplevt mina senaste böcker som en "besvikelse". Man kunde tänka sig att han skulle ha någon synpunkt på de katastrofer och problem som de belyser; men så är det inte. Han avvisar vad jag skriver med en iver som är ovanlig – men utan att ta upp det jag säger. Han skriker högt om ting, som inte är särskilt viktiga, för att hindra läsarna att upptäcka att han tiger om huvudsaken.

*

Strömstedts styrka som skribent är också hans svaghet. Ofta kastar han snabbt och nästan omärkligt mellan tankar på helt skilda plan. Inte sällan avstår han från att argumentera för en slutsats,

men suggererar fram den. Suveränt förbiser Bo att ett infall, som han kan göra stilistiskt givande, redan är utförligt bemött av den han kritiserar. Han gör små medgivanden för att snabbt ersätta dem med stora anklagelser.

Gång på gång upprepar han ett visst ord, till exempel "förakt", som han dels krymper för att göra påtagligt osympatiskt, dels vidgar för att ge intryck av att huvudfrågan är just synen på "föraktet". När Strömstedt kommer nära centrum av ett meningsutbyte viker han gärna av med en roande minnesanteckning eller en snabb fråga, där svaret är antytt men inte underbyggt. Han är en mästare på att finna stickspår.

Allt detta gör åtskilliga av Bo Strömstedts inlägg i idéfrågor lättlästa, insmickrande och förbluffande ointressanta. De inbjuder att dela en upplevelse men också att dela flykten bort från ämnet.

Ibland i memoarerna hamnar han i intimiteter (om *andra*, naturligtvis) som står det enkla skvallret nära. När boken däremot snuddar vid seklets tragedier tycks han diskutera alla frågor samtidigt, vilket betyder att han underlåter att behandla någon enda fråga så att den blir begriplig. Här vägrar Bo konsekvent att stanna upp i en tankegång, ty då skulle han tvingas till den klarhet han skyr, och till fördjupning.

Detta sätt att skriva kan ge lysande resultat när impressioner får måla en person eller en känsla. Men metoden är omöjlig när han går in i idédebatten. En ideologi eller en regim kan inte analyseras som vore den en färg, ett tonfall, en diktrad eller en aria.

Det som ofta gör Strömstedt till en storartad introduktör av poesi gör samtidigt ett antal av hans politiska inlägg så svaga. Bo känner sig hemma i texter där klarhet skulle skada en nödvändig mångtydighet. Men när brist på klarhet är sabotage av debatten hamnar han i en främmande värld. Och naturligtvis blandar han gärna stort och smått – det blir lättare att utföra hans typ av dialektiska övningar om ingenting är särskilt viktigt eller oviktigt.

När Strömstedt tar ställning i politiken är det ofta gesten och symbolen som visar honom vägen. Avgörande kan vara det han upplever som ordets och ögats kyla eller värme. Det är inga dåliga utgångspunkter, men de bör kontrolleras med hjälp av fakta (när det är möjligt). Just här – och jag talar om självbiografien – sviker Strömstedt.

En enstaka briljant formulering för påstående A får honom lättare på fall än en väldokumenterad bok, som övertygande visar att påstående A är ett missförstånd. Det kan bero på att han ogärna läser fackböcker om politik. Stora studier från skilda länder, som klargjort att hans vänners hållning främst bekräftar deras extremism och brist på omdöme, tar han sällan del av. Strömstedts intuition leder honom ofta rätt, men när intuitionen ersätts med anti-liberala profeter blir politiken hans olycka.

Att bemöta Bo Strömstedts memoarförsvar för medlöpare blir därmed som att lyfta en öronmanet med händerna. Den bränns inte men glider bort mellan fingrarna.

*

Dock finns i *Löpsedeln och insidan* en tanke som jag tror att jag förstår. Genom att på 90-talet ta upp Tingsten, tyrannerna och dem som svikit demokratin har jag, Ahlmark, återvänt till det makt-språk, som jag på 70- och 80-talen bröt mig ur med hjälp av poesi och den lyriska eller sökande prosan. Jag hade tidigare känt mig fången i min egen retorik, menar Strömstedt, men prövade ett annat språk: mer öppet, "med större personligt risktagande".

När jag på 90-talet blev redaktör för en Tingstenbok återgick jag, fortsätter han, till en "förutbestämd retorik", "opinionsmässigt betydelsefull" men präglad av "fantasilöshet". Det var, skriver Strömstedt, "som förrådde han i dessa polemiker sig själv". Jag svek ett nytt språk, tycks han mena, och svek därmed också mitt nya liv.

Ja, här finns en splittring som jag inte försökt dölja. Inför de frågor som vi lite vagt och högtidligt kallar existentiella, känner jag ofta att den argumenterande prosan sviker både mig och andra. Fönster ut mot döden, rädslan, ledan, Gud och kärleken kan öppnas bara med språk som utsäger något men långt ifrån allt, med frågor som inte kräver svar, genom bilder och aningar vilka gör det möjligt att leva med den molande osäkerhet, som är ångestens för- rum.

Att jag inte kan hantera döden på mitt gamla språk är uppenbart – och hur ofta kan man "hantera" försvinnandet med hjälp av något som helst språk? Men om jag står vilsen och förskräckt över

min egen och de näras död så har jag desto mer bestämda åsikter om dödandet, och främst massdödandet. För att här väcka till motstånd tror jag att vi måste använda alla språkets, retorikens, skriets och tystnadens möjligheter.

Men skyddet mot massmordet är inte bara eller främst en språkfråga. Minst lika viktiga är kunskap, logik, moral och (inte minst) tydlighet. Avgörande till slut kan ändå vara *makten* – nämligen politisk, ekonomisk och militär styrka hos de nationer som står mördarna emot.

De svenska politiker och skribenter, som genom sin blindhet eller hårdhet har rosat de landskap som är tyrannernas – vilket språk använder vi för dem? Poesins eller politikens? En utredning eller en metafor? Retoriken eller den försynta frågan?

Och hur minskar vi deras inflytande? Genom torra, förskräckande fakta eller med förbannelser utslungade i sorg? Genom att citera dem eller låta dem stå där med skammen? Eller med analys av deras bevekelsegrunder? Med varningar?

Kanske genom att låta språket vandra mellan olika nivåer när fakta, värderingar och politiska slutsatser fogas samman. Men klart är att den egna, "naturliga" döden respektive dödandet av andra är företeelser av så olika beskaffenhet att det mesta – ord, aktioner, krav och nästan allt – går skilda vägar. Poesin är, bland mycket annat, att våga visa sin svaghet. Politik riktad mot tyranner är, bland mycket annat, att se till att vi möter mördarna med styrka.

Därför är poesins och politikens språkvärldar så olika. Varför tror Bo Strömstedt att dessa kan förenas av någon som försöker pendla mellan dikten och domen över dödandet?

*

Olof Lagercrantz var alltså hänförd över Kinas kulturrevolution och prisade dess idéer och ledare. Han vallades omkring bland de Potemkinkulisser, som det är journalistens uppdrag att lyfta undan. Visst lät han sig "förföras", medger Strömstedt nu, men skälet var "att hans lynne ständigt förde honom i protest mot dem som *aldrig* ville se". Och han hade en "dröm om en värld i förändring".

Kan en ursäkt låta vackrare och vara falskare? Hetsen mot flera hundra miljoner människor, makten till rödgardister utrustade med knivar, knölpåkar och pistoler, de intellektuella som förtrampas och ekonomin som går i stå eller slås i bitar, många tiotals miljoner familjer som splittras och ett par miljoner som avrättas – har inte Lagercrantz och Strömstedt här förväxlat "dröm" och "mar-dröm"?

DN-chefen revolterade alltså mot dem "som *aldrig* ville se". *Vad* ville de aldrig se, och *vilka* syftar Strömstedt på? På högern eller kapitalisterna eller USA? Eller talar han om de liberaler som alltid sett med skepsis på ursinne i socialismens namn? Det får vi inte veta, ty Bos formuleringar faller sönder om de preciseras.

Strömstedt har varit gästprofessor i journalistik. Nämnade han någonsin för sina elever att vissa krav på objektivitet bör man ställa på de ledande i en tidning? Eller får man (för att anknyta till Bos teori om Lagercrantz) förföra sig själv, och därmed sina läsare, hur grovt som helst om man anser sig lurad av andra?

På den tiden fanns också andra falska drömmar, till exempel bomberna över Vietnam, replikerar Strömstedt. Den som då "gick i demonstration var inte Per Ahlmark utan Olof Palme".

Min egen syn på Vietnam under 60-talet framgår av tal i bland annat riksdagen (*VoT* s 193–195) där jag beskrev "några av de mänskliga, moraliska, maktpolitiska och militära eländen som är en följd av kriget i Vietnam". Jag fördömde USA:s krigföring, det utdragna lidandet för stora delar av civilbefolkningen, risken för att konflikten skulle vidgas till t ex Laos och Kambodja, stödet till den korrumperade regimen i Sydvietnam och de tragiska följderna av att överdriva Vietnams politiskt/strategiska betydelse för USA ("krigets omfattning blir krigets motivering").

Men jag gick naturligtvis aldrig i demonstrationståg tillsammans med Nordvietnams ambassadör i Moskva. Han företrädde en totalitär regim, som av ideologiska skäl och i icke-krigssituationer hade mördat många hundratusen politiska motståndare bland sina egna medborgare. I riksdagstalet ovan 1968 tog jag också avstånd från både illusionerna om FNL:s avsikter och "idealiseringsen av den hårda diktaturen i Nordvietnam".

Jag tror mig aldrig ha demonstrerat och marscherat samman med officiella företrädare för tyranner. Är det omöjligt för Ström-

stedt att hålla två tankar i huvet samtidigt – att USA:s krig var en moralisk och politisk katastrof och att Nordvietnams regering byggde på terror mot de egna?

Diskutera gärna med Lagercrantz, skriver Bo generöst, "också med brutalitet":

"Men att på Ahlmarks sätt, som en Gud, slutgiltigt skilja rök och eld, får och getter?"

"Som en Gud"? Utförligt har jag citerat ur Lagercrantz sexton (16) långa Kinaartiklar, också visat hur han i allmänna ordalag prisade vad kommunismen uppnådde i Sovjet och samtidigt i apokalyptiska termer fördömde Förenta staterna. Jag har dokumenterat hur han hånat vår beundran för Raoul Wallenberg och försvarat Ahmed Rami.

Av detta och annat har jag dragit några slutsatser. Lagercrantz ser inte motsättningen demokrati–diktatur som särskilt viktig i världspolitiken, eftersom han ofta angriper demokratin och hyllar diktaturen (och här syftar jag självfallet inte på Vietnamkriget). I politiska frågor saknar han helt den förmåga till inlevelse som lyser upp hans litteraturkritik – han förstod ju ingenting av de förfärligheter i Maos rike som tog vid, där de politiska turisternas utstakade stigar böjde av. Och att både avvisa "Wallenbergkulten" och skydda den nynazistiska Radio Islam är ett ovanligt sätt att ta lärdom av Tredje Riket.

Mina invändningar är, naturligtvis, en helt legitim (och troligen nödvändig) analys för att förstå medlöperiets mekanismer. Jag försöker beskriva skillnaderna mellan dem som ser tyranniet och dem som luras av det. När Strömstedt kallar det för att skilja mellan "får och getter" är det åter ett försök att dölja vad debatten handlar om: massmorden och deras ursäktare i väst.

Uppträder jag därmed som en "Gud"? Jag bortser från det ovärdiga eller slängiga i sådana ord, vars avsikt är att teckna en dömande fanatiker. Men metaforen "Gud" har relevans på ett helt annat sätt än Strömstedt tror.

I de länder som några av hans vänner tytt sig till – till exempel Kambodja, Nordkorea eller Kina – har härskarna uppträtt med bud och allmakt, som annars bara förknippas med föreställningar om

Gud. Den slutgiltiga domen, utan appell. Makten att ta liv – ett eller tusen eller hundratusen – med några ord eller en gest. Anspråket att beordra bygget av en värld, där villkoren formas av Den Högste och inte av människorna själva. Miljoner undersåtar som förutsätts buga när härskaren glider förbi, eller när Namnet uttalas. Straffen när någon bryter mot stentavlornas påbud. Förbudet att ifrågasätta tesernas helighet.

Dessa profana Gudsstater med sina barbariska utopier, där Mao, Kim Il Sung eller Pol Pot förvandlat människornas liv till helveten! Så har ett antal idéer och samhällen pinat vår tid. Och Strömstedt rycker nu ut för att romantisera några av deras svenska propagandister som han står nära.

Känner Strömstedt skuld över att han inte gjorde mer för att motstå det ideologiska klimat, som växte fram under de år han själv var kulturchef eller chefredaktör för Sveriges då största tidning? Det vet jag inte; dock var pluralismen på Expressen ofantligt mycket större på Bos tid än under Månssons och Jutterströms år. Men eftersom några av hans vänner så ofta har löpt med tyranner tycks den här debatten ha blivit ett öppet sår också för honom.

Möjligen förklarar det varför anklagelsen att leka Gud riktas mot en person, som ingen makt har annat än den eventuella kraften och sanningen i hans ord. Jag gissar att Bo Strömstedts utbrott stiger ur det töcken där oron vistas.

*

Jag led, bekänner Strömstedt, av Ahlmarks oförsonliga retorik i Tingstendebatten. "Jag led också av att de som applåderade honom var de förstockade."

De förstockade! Låt oss bortse från den mängd av brev jag fått från människor som känt intensiv olust under den epok då förståelsen för marxismen blev som värst. Jag har aldrig fått fler bekräftelser på att kritiska ord rört vid något stort och sjukt än efter utgivningen av *Vänstern och tyranniet*.

Många har också *offentligt* uttalat uppskattning av boken, eller delar av den. Deras namn är inga hemligheter. Förstockade är således, bland andra, Lars Gyllensten, Knut Ahnlund, Magnus Eriksson, Lars Gustafsson, Clas G Johnson, Håkan Hagwall, Mats Tu-

nehag, Hagge Geigert, Allan Sandström, Ahto Uisk, Åke Ortmark, Niklavs Lapukins, Staffan Thorsell, Anders Wettergren, Hans Holm, Carl Bildt, Fredrik Malmberg, Björn Kumm, Jackie Jakubowski, Harald Wigforss, Jörgen Ullenhag, Henrik Stangerup, Henrik Hagtvét, Suzanne Frank, Kay Glans, Torbjörn Vallinder, Lars Westerberg, Olle Wästberg, Gunnar Andersson, Salomo Berlinger, Håkan Holmberg, Georg Klein, Gabriel Romanus, Kristian Gerner, Erik Kristow, Matti Häggström, Hans Lindquist, Henric Borgström, Nils-Eric Sandberg, Staffan Stolpe, Staffan Heimerson, Staffan Skott med flera – för att bläddra bland tidningsklipp om boken.

Jag gissar att Strömstedt automatiskt betecknar moderater som "förstockade"; för dem behöver han väl ingen individuell granskning? Men andra? På vilka grunder betecknar han pålitliga socialliberaler eller socialdemokrater som "förstockade"? Strömstedt har ofta beskärmat sig över att Tingsten och Hedenius uttalat "förakt" för de ivrigaste (och namngivna) medlöparna till nazism och kommunism. Nu tycker han alltså det är rimligt att kollektivt (utan att namnge) beteckna ett antal kämpande demokrater som "förstockade".

Kan Strömstedt förstå den bild han ger av sig själv genom att klistra en slutgiltigt nedsättande etikett på många av dem, som ser frihetens villkor långt tydligare än han själv?

Jag är inte bara omsvärmad av de förstockade utan "också offer för manipulörer som exploaterar hans gamla ideal för nya, egna ändamål", avgör denne domare. Får jag be om största möjliga klar-
språk! Vem "exploaterar" mig? Och för vilka "ändamål", som inte är mina?

Troligen svarar han "Timbro". Det ordet har blivit en besvärjelse för folk, som inte kan diskutera en bok efter dess innehåll utan måste avvisa den genom förlagsnamnet. I så fall kan jag bara svara att för tyranniböckerna på Ratio och Timbro förlag har jag mött samma frihet och förståelse som vid utgivningen av litterära verk eller brevväxlingar på Albert Bonniers förlag. Troligen rymmer mina senaste böcker också sidor, som några på Timbro knappast jublar över. Men jag har aldrig lagt märke till protester eller det minsta försök till censur.

Det avslöjande med denna typ av misstänkliggörande – "för-

stockade”, ”manipulatorer” – är inte att de är löjeväckande, eller berättar om Strömstedts aggressioner, eller säger något om hans svårighet att resonera i sak. Det vemodiga här är att han faktiskt inte vill se att debatten handlar om vår civilisations överlevnad.

Både *Vänstern och tyranniet* och den här boken resonerar kring åtskilliga hot mot mänskligheten, främst mot det politiska system som vägrar ge människor utrymme för ett värdigt liv. Men i Strömstedts memoarer hittar jag här inga egna tolkningar, bilder, rädslor. Han resonerar inte kring framtidens faror, diskuterar inget tyranni i dag eller i det förflutna (utom Sydafrika), har inga ord om samspelet mellan förtryckande idé och förtryckande verklighet, säger knappast något om kapitalismens möjligheter och begränsningar eller om lärdomar av kommunismens makt och fall. Bo nämner inte spridningen av kärnvapen, är i stort sett tyst om etniska konflikter (utom i Sydafrika) eller om fundamentalistiska regimer som utför massakrer och diskuterar framför allt inte hur dödandet av i alla avseenden oskyldiga människor under 1900-talet blivit en vana för ett antal härskare.

Jag letar efter Hitler och Stalin i bokens massiva personregister. Där hänvisas till sidan 291, för *båda*. Jag slår upp och ser att de två tyrannerna enbart nämns i förbigående, i referat av ett inlägg av mig! Inte tyngs dessa memoarer av tankar om vad seklets värsta illgärningar kan lära oss.¹

De 500 sidorna i *Löpsedeln och insidan* är nästan tomma på synpunkter vad gäller konflikten demokrati—diktatur; Sydafrika är åter undantaget. I stället tar boken skydd bakom några självklarheter om att människor som har fel ändå har ett värde:

¹ Dock hittar jag i andra färskas inlägg av Bo Strömstedt ord av större medvetenhet än memoarernas. I en av hans tre slutartiklar som chefredaktör står följande:

”Diktaturer har jag avskytt sedan jag 1939, 10 år gammal, började läsa Ture Nermans ’Trots allt’. Diktaturens teori har varit en annan i Sydafrika än i Sovjet och Rumänien men praktiken har varit densamma.” (Expressen 24/7 1991)

Eller se hans hån av kommunistiska kappvändare när Sovjet föll. ”Hilding Hagberg, var är du? Finns det *någon* annan i Sverige just nu som alls har varit kommunist, någonsin? Feghet råder...”

Och medan Leninstatyerna rivs i Sovjet fortsätter Strömstedt samma artikel

”Demokratin tar sig inte i första hand uttryck i demokratin idolbilder utan i demokratin handlande. Demokrati är att vara beredd till samtal, borta och hemma, också beredskap att inte förkasta människor som tänkt fel, eller handlat fel. Tanken kan man förkasta, och handlingen, men inte människan. Den som omkring sig ser bara hjältar och skurkar är kvar i en pojkboksvärld.”

Och efter ett citat från Sonnevi (”Vi är inte skit”) meddelar Strömstedt:

”Den som genast är beredd att underkänna andras strävan, mänskliga värde och värdighet, till förmån för sin egen paroll blir till sist ensam med parollen. Den värmer dåligt, och den hjälper inget.”

Det här är låtsasdistinktioner, smyckade med honnörsord. Vem har antytt att demokratin är ”idolbilder” men inte ”handlande”? För egen del har jag ofta kritiserat demokratiers agerande och varnat för deras bräcklighet och kortsiktighet. Vad debatten i stället gäller är ju *diktaturernas* egenskaper och handlande.

Inte heller där håller jag mig med ”demonbilder” utan med empiri. Jag försöker beskriva hur de totalitära staterna faktiskt och ofta har agerat – hur de i praktiken utplånat eller stympat människors liv, hur de låtit fattigdom, hunger och miljöplundring breda ut sig, hur de drivit korruptionen och militariseringen så långt att de kan kallas ”strukturer”, hur vackra fraser om ”jämlighet” varit kulisser som dolt nomenklaturans allmakt och privilegier.

med några meningar som kunde vara motto för min egen bok, med ”substans” och allt:

”Ingen kan, med identiteten i behåll, amputera sitt förflutna. Man kan korrigera sin tanke: jag tänkte fel. Man kan ångra sin handling: jag gjorde fel. Man kan dra lärdom av sitt misstag: jag skall inte upprepa det, jag måste försöka förstå varför det som jag trodde var rätt blev fel. Men man kan inte radera ut vad man, i flock eller för sig, tänkt, gjort eller arbetat för. Då förlorar man inte bara respekten, självrespekten, andras respekt, utan också sin egen substans.”
(Expressen 28/8 1991)

Det är kloka och viktiga ord. Men när Strömstedt sen ska försvara socialistiska vänner blir han som förbytt.

Inte uppstår en "pojkboksvärld" av att skildra sådant. Om historiker och fredsforskare visar oss att demokratier aldrig gått i krig med varandra – är det en viktig iakttagelse eller ser vi då "bara hjältar och skurkar omkring oss" när vi berättar om saken? Om jag redovisar siffror om hur många oskyldiga civila som troligen dödats i icke-krigssituationer av repressiva regimer – är den sortens analys "något abstrakt" (som Strömstedt antyder) eller är den tvärtom helt avgörande: diktaturen såsom utlösare av massmord, demokratin som (ofta men inte alltid) ett skydd mot massmord?

Demokratin är ett sätt att regera ett land: "styrelse genom val med allmän och lika rösträtt under politisk frihet" (för att göra definitionen mycket kort). Strömstedt väljer att ge begreppet en mer svårfångad och inställsam karaktär: "demokrati är att vara beredd till samtal, borta och hemma, också beredskap att inte förkasta människor som tänkt fel, eller handlat fel."

Som partiledare har jag väl fört politiska samtal med många gånger fler människor än Strömstedt. Naturligtvis träffade jag främst demokrater. Med dem som på olika sätt ställt sig i mördarnas tjänst har jag sällan fört vänskapliga diskussioner. Har jag därmed "förkastat människor som tänkt fel, eller handlat fel"? Det beror naturligtvis på hur de orden definieras. Om Per Engdahl och Hilding Hagberg har jag avgivit omdömen, som förkastar båda deras åsikter och karaktär så mycket att jag hoppas att det framstår som en olycka om de skulle få något som helst inflytande på svenskt samhällsliv. Visst har jag avskytt dem, gör så fortfarande (oavsett om de lever eller dött). Har jag därmed underkänt "deras mänskliga värde och värdighet" på annat sätt än att jag påstår att de som gjort sig beredda att agera quisling under Hitler eller Stalin själva har urholkat sin egen värdighet?

Och, lyckligtvis, inte ens under de mest fördomsfulla åren i Sverige har någon av oss kämpande demokrater stått "ensam med parollen". Också i massmedier, som starkt kom att präglas av marxister, fanns det åtskilliga klara demokrater, även om de flesta var alltför tysta medan de väntade in bättre tider. Men just de åren kom parollerna om demokratins omistlighet att för hundratusentals människor kännas särskilt värmande – alltså motsatsen till vad Strömstedt påstår – eftersom sådana inlägg då var långt mindre vanliga än förr.

Så här tvingas man bena upp texter för att svara Bo Strömstedt. Den semantik han ägnar sig åt i boken är inte alls avsedd att skapa klarhet. Dess syfte är att försköna ett förfall. Det berättar något om Strömstedt att han blir särskilt demagogisk och engagerad i sin polemik när han ska försvara medlöpare och angripa deras kritiker.

Om Ehnmark som barometer

Om historiens största totalitära imperium, och dagens farligaste hot mot fred och frihet, får vi bara veta att Strömstedt *inte* varit i Kina. "Men en kinesisk erfarenhet och gåtfullhet eggas mig – också snabbt, i TV, i människornas ansikten och ord." Jaha, och sen då? När Bo har stängt av TV:n och kinesiska röster och ansikten tonat bort – hur eggas han då av Kinas roll och framtid?

Ja, Anders Ehnmark har i böcker klarlagt hur – hos Mao Tse-tung och andra – "försöken till befrielse inte ledde till frihet".

Låt oss här bortse från att Mao aldrig hade någon avsikt att införa "frihet" i sitt land. Han ville upprätta ett slags leninistisk-stalinistisk diktatur, som hölls samman av Partiets terror, vilket han förvisso lyckades med. Det intressanta i Strömstedts hänvisning är hur en banalitet – att befrielse från en förtryckande regim ofta leder till en ny förtryckande regim – så påtagligt livar upp honom. Denna tragiska trivialitet har gång på gång lanserats av Ehnmark som vore den en nyupptäckt. Hans andäktiga supportrar har prisat visdomen.

För liberaler har den här vågrörelsen länge varit uppenbar. En stor del av det senaste seklets litteratur om kampen för frihet och folkstyrelse handlar ju om att befrielse från ett tyranni ofta fört till ett annat slags tyranni. Från franska revolutionen och framåt har denna iakttagelse varit utgångspunkten för stora delar av västerlandets politiska och ideologiska tänkande. Hur bryter man den tröstlösa vandringen från ett gammalt slaveri till ett nytt? Röda Armén befriade först halva Europa från nazismen och förtryckte sen själv samma hälft av Europa, för att ta ett av många viktiga och slitna exempel.

Det säger en del om obildningen under det galna kvartsseklet att ett antal journalister här lägger pannan i vördnadsfulla veck och hänvisar till Ehnmarks "analys". En före detta kommunist som Ehnmark bakar in några liberala självklarheter i sitt pendlande mellan beröm och kritik av marxistiska diktaturer. Socialister tycker väl att han då förnyar läran; liberaler känner sig hemma i tillskotten.

Ekumeniken attraherar medan den seriösa diskussionen om demokratins problem och betydelse arbetar sig militärs bort från de mer triviala missförstånden.

Viktigt är dock att se Bo Strömstedts starka beroende av Anders Ehnmark. Det är omöjligt att förklara försvaret för medlöperiet i *Löpsedeln och insidan* utan att närma sig författarens vänskap med denne socialist. Mer än så, det är nödvändigt att beskriva några av Ehnmarks tankemodeller respektive tystnader för att vi ska förstå hur Strömstedts bild av världen har påverkats under avgörande årtionden. För att få en bild av Strömstedt måste vi alltså göra en skiss av Ehnmark.

*

"Att Per Ahlmark inte ser friheten i hans (Ehnmarks) tanke är en gåta", säger Strömstedts memoarer. Knappast en gåta, eftersom jag först i Expressen under Bos tid som chefredaktör och sen i *Vänstern och tyranniet* utvecklade kritiken. Ännu 1986 i *Maktens hemligheter* förvånas Ehnmark över den demokratiska rörelsen i Polen,

"något så förbluffande som en autentisk arbetarrevolution framväxande under socialismen, mot socialismen och så småningom även krossad av socialismen."

Vad var "förbluffande"? Jag var sjutton år under Ungernrevolutionen 1956: en allmän folkresning men också en "autentisk arbetarrevolution". Den formade mycket av min världsbild. Ehnmark var sjutton år under Pragkuppen 1948; den tycks inte ha berört honom. Från spädd till mogen ålder kunde sen Ehnmark, år från år, följa t ex Slanskyprocessen 1952, resningen i Östberlin 1953, upproren i både Budapest och Poznan 1956, Berlinmurens upprättande 1961, ocku-

pationen av Tjeckoslovakien 1968 – men aldrig såg han någon ”autentisk arbetarrevolution framväxande under socialismen” etc.

Tvärtom, i början av 70-talet tog han anställning på Norrskensflamman, en Moskvatrogen tidning som ännu beundrade Stalin. Sen skrev han in sig som medlem i vänsterpartiet kommunisterna, omkring 1980 om man får tro Strömstedt. Först i mitten av 80-talet, när Solidaritets utveckling och protester pågått flera år i Polen, började han ana bolsjevismens elände.²

Vad han sannolikt kände var att kommunismens sammanbrott närmade sig, åtminstone i Östeuropa. Och Ehnmark är ett geni på att notera klimatomslag. Han är inte någon ordinär opportunist, som anpassar sig först när nya värderingar redan har etablerats. Ofta anar han i förväg hur vindens riktning ska förskjutas och anpassar sitt skrivande till det som är på gång. Han liknar mer en barometer än en vindflöjel: knacka på hans texter och ni får veta väderet i morgon.³

*

När Ehnmark på sommaren 1995 fick en egen kolumn i *Expresen* beskrevs han av tidningen såsom ”berömd för att i årtionden ha gett vänstern ett ansikte – och aldrig funderat på en plastiko-
pe-

² Sin blindhet inför kommunismen under de år, som ofta formar en människa, har Anders Ehnmark själv belyst i en brevbok med Göran Therborn, *Samtal om Socialismen* (utgiven 1988). ”Det politiska engagemanget” börjar med Algerietfrågan under sent 50-tal, berättar Ehnmark. ”Så var det nog för många i min generation, att Algeriet var början. Världskriget var inte riktigt på allvar, mera på Spitfireplanet, därför att vi var för små, men de efterföljande kolonialkrigen var på allvar.”

Mellan 1945 och 1958 hände alltså inget annat som kunde locka fram ett politiskt engagemang hos Ehnmark. Stalins erövring av Östeuropa, Koreakriget, utrensningarna och terrorn, försöken till befrielse i den del av Europa som förslavades av kommunismen – de nämns inte. Först 40 år efter Spitfire upptäckte Ehnmark att de förtryckta arbetarna i Östeuropa inte gillade sina förtryckare.

Ett smakprov på Ehnmarks stil och inställning året innan Solidaritet bildas får vi i vänsterpartiet kommunisternas tidning *Ny Dag* (23/11 1979). Ett snårigt inlägg om Gahrton, Jörn Svensson, skolan, narkotikan och arbetarrörelsen avslutar han med denna sammanfattning: ”Socialismen kräver ett klart förstånd, kapitalismen motsatsen.”

Kanske är det ett skämt, troligen är det lika besynnerligt tänkt som det är skrivet.

ration" (Expressen 4/7 1995). Det var inte snällt sagt, eftersom Ehnmarks utveckling har rymt så många ideologiska ansiktslyftningar att de mest påmint om ett maskspel: kommunisten uppträder plötsligt som liberal, svartvit-teckningens fiende angriper nyanse-rarna, principryttaren blir pragmatiker, han som förstår tyranner vägrar nästa dag att förlåta dem tyranniet, mannen som nonchalerar demokratin upphöjer oväntat demokratin till mänsklighetens skyddsnet.⁴

Men Bo Strömstedt tycks inte se svängarna, eller hänger med i dem. "Genom tre årtionden har Anders sedan undervisat oss", skriver han. Undertexten här säger dels att Anders har undervisat Bo sen 60-talet, dels att Strömstedt inte haft kraft och kunskaper nog att se falskheterna. (Men flera anti-totalitära Expresseninlägg under åren visar lyckligtvis att Strömstedt också har varit en olydig elev).

Det problematiska med Ehnmark, förutom opportunisten, är hans förmåga att få läsare att tro att de förstår ett skeende när de i stället blir bedragna. När jag själv läser ett Ehnmarkreportage från något afrikanskt land, som jag vet föga om, tror jag ofta att han lär mig något (och kanske gör han det emellanåt). Men nästan varje gång jag är någorlunda påläst om de nationer eller idésystem som han beskriver, så ser jag att han lurar oss.

I 1986 års bok (om Machiavelli) har alltså Ehnmark upptäckt att frihet och befrielse är två skilda problem. Eftersom befrielse lätt le-

³ Men ännu i förordet till en samlingsvolym 1994, som han kallat *Tre essäer om befrielse och frihet*, skriver Ehnmark att Kuba en gång stod och vägde mellan en "demokratisk ordning" å ena sidan, och "den sovjetiska modellen, redan starkt synlig, alltså upplyst despoti" å andra sidan.

Vad var "upplyst" i den sovjetiska despotin? På vilket område – förutom utvecklingen av vapensystem, propagandan mot omvärlden och terrorn mot befolkningen – var Sovjetunionen framgångsrikt? Berätta för oss okunniga: var inom hälsovården, utbildningen, miljön, ekonomin, jordbruket, vetenskapen eller kulturpolitiken var Lenins, Stalins eller Bresjnevs diktatur präglad av "upplysta" tankegångar?

⁴ Ibland verkar det som om Anders Ehnmark anstränger sig att belysa det allmängiltiga i Håkan Hagwalls iakttagelse: "Det är lättare att sluta vara kommunist eller nazist eller antisemit än att sluta vara opportunist" (Svenska Dagbladet 4/2 1994).

der till nytt förtryck – ”klassamhället skjuter rygg” – tvingas folket till ännu ett uppror. Drömmen om frihet är ”gläntor i historien, då krafterna ligger i balans och ett ögonblick av frihet är möjligt”.

Hur Strömstedt som liberal kan falla för denna marxistiska villfarelse – en variant på idén om den ständiga revolutionen – är svårt att förstå. Ty det senaste seklet har ju lärt oss att det demokratiska styrelseskicket både kan bevara friheten och befrielsens värden utan någon ny revolution. I mängder av länder har demokratin visat hur man under årtionden i fredliga former kan byta regering, ändra politiken, öka (eller minska) jämlikheten och hindra maktansamling. Eftersom Ehnmark blivit demokrat (åtminstone för tillfället) först på gamla dar (när demokratin brutit igenom i nästan hela Europa) förstår han inte hur naivt det är att påstå att drömmen om frihet bara är ”gläntor i historien” då ”ett ögonblick av frihet är möjligt”.

”Hans tanke låter sig inte kommenderas”, försäkrar Strömstedt. Berätta då *vad* eller *vem* som kommenderat honom att t ex hylla Nordkorea. I boken *Arvskifte* (1983) om ett besök i landet nämner Ehnmark med olust förtrycket och nepotismen där men når ändå slutsatsen att

”... Nordkorea är en vän i världen, en modig liten nation som bjuder sina mäktiga grannar spetsen, en ostasiatisk igelkott som vi har mycket gemensamt med, ändå, som hävdar sin självständighet... med kraft och konsekvens och dessutom utvecklar sitt land på ett häpnadsväckande sätt.”

Frågorna om den ständiga revolutionen respektive synen på Nordkorea är inga detaljer. Den första visar om man överhuvud har begripit vad demokrati innebär, den andra om man bär på det minimum av känslighet som kan avslöja ett av de farligaste och mest slutna tyrannierna i modern historia.

Vad har vi ”gemensamt” med det befästa fattighuset, som hotar att exportera kärnvapen till andra fanatiska och totalitära stater? Är det ”en vän” som håller sin egen befolkning i skräck och hunger? Vad är så ”modigt” med en regim, som byggt sitt eget Gu-

lag och en gång överraskande inledde de väldiga drabbningar, där USA och FN först efter några års krig med hundratusentals dödade kunde rädda Sydkorea, ett land som senare blivit en av östra Asiens få demokratier? På vilket sätt har Kim Il Sung "utvecklat" sitt land förutom att alla resurser går till rustningar, stående arméer, hemliga poliser?

Ehnmark är beredd att revidera sina åsikter "efter att ha läst ännu en hyllmeter", påstår Strömstedt, "för mig är det frisinne, fritt sinne". Behöver man tränga igenom "ännu en hyllmeter" för att begripa att Nordkorea är en slavstat? Varför läste han inte de böckerna *innan* han blev dess propagandist?⁵

I mitten av 90-talet har Ehnmark gång på gång undervisat sin omgivning om behovet av demokratisk moral, bland annat genom att ta avstånd från "dubbelheten" i "neutralitetens politiska kultur" (Expressen 5/12 1995). I angrepp (på *andra*, naturligtvis), har han råkat skildra också sitt eget elände: att vägra ta ställning till de vidrigaste regimer. "Det är inte alltid bra att vara nyanserad", har han nu upptäckt:

"Det är ibland bra, men det kommer en punkt då det slutar vara det. Det kommer ett den tillräckliga sanningens ögonblick, då man måste ta ställning, och om man inte gör det utan fortsätter att säga att det inte är ens fel att två träter, allt är så komplicerat, och vad vet vi, övergår dygden i cynism. Ansvarsbefrielse genom nyansering nämligen."

Numera är alltså nyansering av ruggigheter uttryck för "cynism"; i frågan om Bosnien talar han med all rätt om "nyanseringens rå-

⁵ Ibland undrar jag varför man så ofta gullar med gamla kommunister, medan de flesta behandlar gamla nazister med avsmak; (undantag finns, se s 000). Berndt Öhman har på Dagens Nyheters ledarsida ställt samma fråga:

"Varför behandlas gamla kommunister och fascister så olika? En förklaring kan vara att segrarna skriver historien. Anders Ehnmark har försökt ge en annan förklaring: kommunismen var principiellt god men inte fascismen. Fascismen hade med andra ord ondskan i sitt idéprogram, medan kommunismen bara hade den i sitt handlingsprogram. Frågan är om de miljontals döda i Sovjet och Kina hann uppfatta skillnaden." (DN 13/6 1994)

het" (Expressen 25/7 1995). Vad kallar han då sitt eget, nästan panegyriska prisande av Nordkorea drygt tio år tidigare?⁶

Svante Nycander, som ibland varit generös i sina omdömen om medlöpare, såg här plötsligt en viktig mekanism i delar av den svenska debatten:

"En person med dialektisk talang kan hitta på en sinnrik apologi, medan han skenbart ägnar sig åt något helt annat. När jag läser skribenter som Anders Ehnmark, P O Enquist, Sven Lindqvist och Jan Myrdal är jag på min vakt. Väjer de för frågor som skulle påminna om deras tidigare misstag? Vad är en ärlig analys, vad är rökriddåer eller advokatyr?" (DN 15/2 1994)

Bo Strömstedt kan säkert svara med ännu en tjugisig formulering om sin lärare. Men att utnämna Ehnmarks ovanliga blandning av intelligens, opålitlighet, anpassning och dogmatism till "frisinne" är att håna ordet.

*

"Han läser alltid", upprepar Bo om Anders, det finns en bild där han står och läser "med fötterna i vattnet".

Det låter trevligt, men *vad* läser han och *hur mycket* har han begripit? Den sovjetiska tragedin inleddes 1917; först två tredjedels sekel därefter började Ehnmark känna på sig att kommunismen hade varit det tjugonde århundradets största katastrof. Eftersom

⁶ Jag har tidigare visat hur Ehnmark drivit med i tidens ström (*VoT* s 209–218). I *Arvskifte*, som utkom sex år före revolutionerna i Östeuropa, meddelar Ehnmark vilka faktorer man ska ta hänsyn till vid bedömningen av ett land eller en internationell konflikt. Till slut fann han att begreppet "demokrati" är alltför besvärligt, här är "fiktionerna" så många; det är "bättre att demokratin lämnas utanför..." Därefter hyllar han Nordkorea.

Däremot i *Resan till Kilimanjaro* (1993), som kom fyra år efter frihetsvägen, prisar han till och med "den dåliga demokratin livräddande förmåga":

"Denna demokrati har en negativ potential, som fulländningens anhängare förbiser, nämligen att genom en aldrig så ofullkomlig maktindelning, men däremot ett utrymme för kritik, en aldrig så formell möjlighet att utkräva ansvar, dock göra fursten rädd. Det är det lilla, som egentligen är något stort."

han *alltid* läser borde han väl tidigare ha lagt märke till att kommunisterna byggde den totalitära staten från sina första månader vid makten och att terrorn och massmordet var deras metoder redan på Lenins tid.

Ramlade Ehnmark aldrig på några böcker i det ämnet? Kände han inte till att Sovjet under några få år på 30-talet troligen tog livet av långt mer än 10 miljoner människor genom utsvaltning av hela regioner och nationer (främst Ukraina)? Läste aldrig Ehnmark Robert Conquest om "den stora terrorn" – de falska rättegångarna, deportationerna av miljontals människor, dödandet i Gulag, tortyren och nackskotten, en supermakt som ständigt injagade skräck i sina medborgare?

Strömstedt försäkrar oss att när Ehnmark skriver om ett ämne "läser han allt: ur kunskapen och ur hans samlade erfarenhet, växer hans tanke". Om han alltså läst "allt", eller åtminstone *något*, om den sovjetiska historien – hur växte då hans tanke till beslutet att ta anställning på Norrskensflamman och därefter bli medlem av vänsterpartiet kommunisterna?

Strömstedts hängivna ord om Ehnmark ger oss bilder av ett snille i arbete, men inte av att snillet regelbundet tagit fel i avgörande frågor.

Och för att avsluta skissen av Ehnmark: ser inte heller Bo hans krökta rygg inför Ledningen? När Ulf Nilson 1995 i praktiken sparkades från Expressen stod Ehnmark genast beredd att håna den avsatte.

Ehnmark är själv angripen i Nilsons *Expressens nedgång och förfall* (1995). Detta förtiger han, det hindrar inte heller Ehnmark att recensera boken. Kärnan i Ulf Nilsons anklagelse är det han beskriver och tolkar som en brutal maktvilja hos chefredaktör Jutterström och hur hon rensar ut en antisocialistisk kolumnist.

Inte ett ord i Ehnmarks artikel om de sakerna, däremot ett slags karaktärsmord på den person som i 30 år skrivit mer för Expressen än någon annan. Nilson har själv bidragit till Expressens förfall, får vi veta, bara en sträng chefredaktör som Strömstedt kunde göra honom läsbar, nu har "kolerikern från tropikerna tagit över", etc.

Under Bo Strömstedts tid på Expressen gavs förvisso aldrig sådana torpeduppdrag för att skydda Chefen. Men känner inte Bo avsmak inför karaktärslösheten hos den som är beredd att utföra dem?

Om människans splittring

Till slut, men på ett lite annat sätt: människans splittring. Strömstedt hävdar i sin bok, i polemik mot mig, att Karl Vennbergs "tvesyn" är densamma i hans lyrik som i hans ideologiska kommentarer. Därför kan man inte (som jag) beundra hans poesi och avsky hans politik.

Inte heller kan man ge *två* bilder av Olof Lagercrantz: den okänslige lakejskribenten som blir lurad av en slavstat, den känslige och inlevande kritikern som lärt oss så mycket om andras dikt. "Den personlighetsklyvningen är omöjlig", kungör Bo.

Nu har jag ett kapitel som resonerar om just den här frågan, "Om Tvivlet och en skvader" (*VoT* s 180–185). Strömstedt tar inte upp någon enda synpunkt ur det. Varför, undrade Georg Klein förvånat när jag inte hittade några skärningspunkter mellan Herbert von Karajans tolkningar av Beethoven och hans eländiga naziflirt, "varför skulle en stor konstnär inte kunna vara en politisk bedragare?"

Sant är att det hos ett antal lysande författare – t ex Hjalmar Söderberg, Eyvind Johnson, Vilhelm Moberg, Czeslaw Milosz, Václav Havel, György Konrad, Ivan Klima, André Brink, Nadine Gordimer, J M Coetzee, George Orwell, Francois Mauriac, Albert Camus, Arnulf Överland, Mario Vargas Llosa och många fler – finns en tydlig linje mellan deras skönlitterära författarskap och politiska debattinlägg. Deras dikt kastar ofta ljus över frihetens villkor, hos en människa och i ett samhälle; så gör också deras polemik.

Det kan man knappast säga om de författare som drogs till fascismen (W B Yeats, Ezra Pound, T S Eliot, Jean Cocteau, Luigi Pirandello och åtskilliga andra) eller om de konstnärer som såg lju-

set komma från Kreml (Le Courbusier, George Bernard Shaw, Romain Rolland, Theodore Dreiser, Arnold Zweig, Heinrich Mann, Louis Aragon, Anatole France, Bertolt Brecht, Erwin Piscator, Jean-Paul Sartre, Julian Huxley och Isadora Duncan för att ta några få namn i en mycket stor församling).

Visst kan man fångas av Pirandellos pjäser och Pounds dikter och samtidigt avsky fascism och landsförräderi. Nog kommer Hamsuns romaner att leva långt in i nästa årtusende utan att läsningen behöver störas av hans stöd till Hitler. Nerudas lyrik tillhör oss alla i dag, och alla framtida generationer, utan tanke på hans barnsliga fjäsk för Stalin.

Skulle vi låta bli att läsa *Tusen år av ensamhet* för att Gabriel García Márquez har löpt med Castro? Vi som ser T S Eliot som seklets märkligaste poetiske nydanare – ska vi ändra åsikt när vi upptäcker antisemitismen i ett antal av hans brev och dikter? Kan vi driva Picasso ur vårt medvetande för att han var propagandist för bolsjevikerna?

Strömstedt får ligga i om han ska visa 1) att de här människornas konst och åsikter är integrerade, och 2) att deras glädjerop över förtryckare (eller ursäktare av dem) måste godtas om vi ska kunna uppleva deras böcker och tavlor.

Skulle jag alltså inte ha rätt att gripa efter diktsamlingar av Karl Vennberg och där hitta ord som ger röst och tröst åt min egen osäkerhet, inte ha rätt till det för att jag har bekämpat det hångel med först nazismen och sen kommunismen som Vennberg ofta ägnade sig åt? Skulle Vennbergs "tvesyn" inför nazismen – en snygg omskrivning av att han hånade antinazisterna – bli rimligare av hans "tvesyn" inför kärleken och åldrandet?

Och varför måste jag nonchalera Olof Lagercrantz antidemokratiska utsvävningar för att jag ständigt återkommer till hans böcker om Dante, Dagerman och Joyce?

Strömstedts försök att göra ett antal diktare "helgjutna" – i någon sorts ideologisk, existentiell, stilistisk eller känslomässig mening – är helt godtyckliga. Hans ambition att skapa ordning och reda när komplicerade och kluvna karaktärer ska sammanfattas är naivt och lite scoutartat, den påminner alls inte om de nyanserade personporträtt som Strömstedt gett oss i andra sammanhang. Georg Klein, däremot, har sett för mycket i sitt liv för att ens fres-

tas förneka att stor dikt och politiska tarvligheter kan förenas i en människa.

Därför tackar jag för att Bo Strömstedt inte vill koppla ett liknande grepp på mig. Tvärtom söker han här belysa splittringen. "Han frågar alltid", säger Bo om våra samtal – varför låter då hans polemik "som om allt var besvarat?" Strömstedt talar om min blandning av "skygghet och påståelighet", "av kamratlig röst vid sjuksängen... och obönhörlig röst i talarstolen" – nej, Bo kan inte förstå mig.

Men vad Strömstedt faktiskt har gjort här är att antyda en skiss av en människa som vill förstå något om sitt liv. "Frågar alltid" – hur ska vi annars lära oss mer om existensens absurda villkor? "En obönhörlig röst" – om vi inte får förbanna tyrannerna, när ska vi då bli "obönhörliga?"

De som aldrig är säkra på någonting, så tycker jag själv, är olidliga i sin kroniska oförmåga att ta ställning. De som alltid är säkra på allting är odrägliga i sin självgodhet. Är det inte kasten mellan den skygga frågan och det raka påståendet som gör det möjligt för en människa att leva med sin oro?

PALME SOM MYT

Mordet, "hatet" och den fria debatten

TIO ÅR EFTER ATT Olof Palme sköts till döds hade Aftonbladet (29/2 1996) ett mittuppslag från mordplatsen. Man sjöng Internationalen. "Dyrkande brev" täckte marken, skrev tidningen. Ett av dem lød: "Jag önskar du hade en fallskärm och kunde komma till oss och ställa allt till rätta på jorden."

Chocken under mordnatten kände nästan alla demokrater i vårt land. Att i en fri nation döda en vald statsminister är alltid ett angrepp på demokratin. Kulorna på Sveavägen – oavsett vem som höll i pistolen och vilka motiv han hade – slog sönder något mer än offret. De dödade resultatet av den process med fria val och fri debatt, som hade gjort Palme till regeringschef i Sverige.

Ytterst var därför mordet ett angrepp på alla oss som ser folkstyret som civilisationens viktigaste erövring. Om vi var anhängare eller motståndare till Palme är här likgiltigt.

Också om Palme hade varit oppositionsledare, eller framträdande medlem av något annat politiskt parti, skulle mordet på honom ha varit förfärande. Varje försök att med våld ändra på villkoren för den politiska debatten i ett land är en förbrytelse, som går långt utöver den konkreta handlingen och det lagrum som definierar straffet. Återigen, skälet att mördaren höjde sin revolver är inte det viktiga, om han ens hade något skäl som går att formulera.

Avgörande är resultatet: att en inflytelserik politiker ligger där och dör.

För det parti som drabbas går naturligtvis förslamningen långt djupare. En person som gett ord och kraft åt det egna programmet kommer med nödvändighet att sörjas och hyllas i årtal efteråt, också om efterträdarna lever upp till rörelsens förväntningar.

Vi som i politiken bekämpade Olof Palme bör därför känna respekt för socialdemokratin, när den – utan att förfälska historien – återkallar bilder av en fallen ledare.

Dessutom vet de flesta att vid varje mord strömmar avsky genom oss också när vi inte känner eller hört talas om offret. Denna oerhörda förhävelse att ta en annan människas liv! Det heligaste av budord lär oss att inte döda, annat än i självförsvar. När budet kränks blir vi ofta stumma under en tid, eller en stund.

Det tysta allvaret här kan ses som motstånd mot barbariet och liknar alls inte familjens och vännernas sorg och förtvivlan. Men motståndet finns där efter varje dödande, och det utgör kittet som hindrar ett samhälle att brytas sönder.

*

Reaktionerna på skotten på Sveavägen har därför många dimensioner. Jag kan förstå dem som känner olust inför en öppen debatt om de värden som den mördade bekände sig till, eller svek. Men Olof Palmes gärningar kan inte vila i tysthet, eller diskuteras enbart med diskretionens ordval. Den döde är del av vår historia, och historien måste få granskas.

Särskilt när de ideal (eller brist på ideal) som Palme stod för fortsätter att präglade nutida debatt, blir tystnad om dem orimlig. Den fria nationen är viktigare än dem som lett den. Politiker, publicister och författare kan inte vara fredade mot kritik efter sin död, inte ens om döden slog dem på det mest avskyvärda sätt.

Deras anhängare i dag bör inte heller tro att bara de själva har moralisk rätt att bedöma en karaktär och en livsgärning. Den rätten har vi alla. Ibland blir den till förpliktelse – nämligen när vi för den idédebatt som format landets förflutna och kan avgöra dess framtid.

Var och en som deltar i den öppna diskussionen måste räkna med att hans eller hennes ord kan bli analyserade och kritiserade längre fram, också när upphovsmannen inte är i livet. Vi deltar alla – levande och döda – i ett ständigt pågående offentligt samtal som förs vidare till nya generationer. Minst av allt kan debatten om demokrati-diktatur avstanna för att en av dess mest kontroversiella röster har tystats.

Att skriva kritiskt om Palme är alltså på intet sätt uttryck för "hat". Mina egna slutsatser innebär tvärtom motstånd just mot regimer som vilar på hat. Pierre Schori påstår att "det hans (Palmes) kritiker inte klarade av under Olof Palmes levnad, försöker de nu vinna efter hans död". De idéer som *Det öppna såret* utvecklar är argument som jag tytt mig till hela mitt vuxna liv, naturligtvis även under de år då jag drev dem i polemik mot partiledaren Olof Palme.

Det sägs ofta av Palmes partivänner att aversionen mot honom byggde på att han, en yngling ur överklassen, lämnade sin sociala miljö för att stödja andra grupper. Inget tycks mig mer absurt än att låta den sociala bakgrunden hos politiska motståndare färga värderingen av deras insatser.

Däremot menar jag att Palmes livsverk är av sådant slag att det ofta fört till konflikter som är fundamentala och därmed tidlösa. Ett antal av hans aktioner och uttalanden är så uppseendeväckande och betänkliga att tystnad om dem i dag vore ännu ett svek mot demokratin. Just här ligger min egen kritik mot delar av Palmes verk.

*

Under veckorna före och efter tioårsdagen av mordet fick vi ständigt höra att Palme var störst som internationalist, att han stod för frihetens idéer inför hela världen. Här fanns ett litet land i väst med en regeringschef "som förstod de här fattiga och förtryckta människorna och som tog deras parti. Det var mycket märkvärdigt", förklarade Carl Lidbom. "Överallt möttes han (Palme) med respekt och beundran."

Maj-Britt Theorin menade att Palme "talade för tredje världens människor . . . med både kropp och själ", något liknande finns inte i dag. I utrikespolitiken "har vi aldrig haft någon som Olof Palme", påstod Anders Thunborg. (Intervjucitat ur boken *Berättelser om Palme*, 1996, som bygger på ett av flera ytliga och okritiska TV-program om Palme, detta gjort av Tom Alandh och Birgitta Zachrisson).

Palme var visionär – hans utrikespolitik handlar om "rättvisa och demokrati", och han hade mer än "global vidsyn", försäkrade

Pierre Schori i *Olof Palme. Den gränslöse reformisten* (1996). Schori bekräftar här det som Björn Elmbrant skriver i sin bok *Palme* (1989): hur Partiet vid begravningar "helgonförklarar" sina ledare, som blir objekt för "kanonisering":

"I ett nästan totalt avkristnat Sverige fyllde de socialdemokratiska begravningarna en viktig uppgift att, liksom den heliga allmänliga kyrkan, ge ett intryck av orubblig kontinuitet åt vad som i själva verket var ett pragmatiskt hantverk."¹

Men också före avkristningen kunde kulten av socialdemokratiska ledare bli extatisk. Partiets förste ordförande, Hjalmar Branting, prisades som fältherren; man tilltalade honom med "käre hövding!" På 50-årsdagen (1910) tecknade man hans fasthet i karaktär och åskådning, hans personliga offer – "själsaristokratens hat mot råhet och försimpling", "en helgjuten personlighet av fullödig, härdad metall", rörelsen förkroppsligad, fostraren. På 60-årsdagen fick Sverige veta att Branting alltid "varit huvudet högre än allt folket, en kungagestalt, andligen som kroppsligen". Han jämfördes med Alexander den store, Julius Caesar, Simon Petrus, Bebel, Adler och Jaurès – "med rätta erkänd som en av världspolitikens mest betydande förgrundsfigurer".

Efter hans död 1925 påstods att "det personliga är det högsta i historien". Nu bar Branting drag av de mytiska gestalterna Moses, Prometheus, Engelbrekt, Gustav Vasa och Axel Oxenstierna. "Den svenska arbetarrörelsen blev genom honom (Branting) en världs-

¹ Elmbrant visar själv hur man gör. I bokens utrikespolitiska avsnitt betonar han kontinuiteten hos Palme i stället för att belysa kluvenheten:

"Hatet mot Palme hängde alltså ihop med hans briljans, att han var snabb i tanken, att han kunde mycket, att han jämt hade ett svar, att han med ett förtjust flin rev bort slöjan från borgerliga illusioner... Särskilt i utrikespolitiken blev Jantelagen som en räddningsplanka för hans motståndare undan kunskap och insikt i sakfrågorna; vem tror han att han är egentligen."

Inför denna typ av "kanonisering" (för att använda Elmbrants egen fras) ser vi tydligt det väldiga avståndet i kunskap, stil och analytisk överblick mellan en ordinär svensk Palmebok och de goda anglosaxiska, politiska biografierna.

makt." "Hjältekyrkan, som lever på djupet av folksjälén, är spegeln för vad vi älska betrakta som vårt folks utmärkande dygder och bästa egenskaper." På tioårsdagen av hövdingens bortgång, 1935, meddelade statsministern, Per Albin Hansson, att Branting i partiet "ingjutit sin anda samtidigt som han i sig själv uppsugit rörelsens själ". (Se professor Kurt Johannessons kapitel "Hövdingen är fallen!" i boken *Makten, medierna och myterna*, 1996, redigerad av Erik Åsard.)

Här möter vi perspektiv, som panegyriken kring Palme ännu inte har närmat sig. Däremot har huvudmyten om Palme smittat skribenter också utanför socialdemokratin. Expressens politiske redaktör Niklas Ekdal formulerar tanken så här:

"Lilla Sverige var neutralt i andra världskrigets kraftmätning mellan diktatur och demokrati, men utvecklades sedan till en moralisk stormakt. Olof Palme symboliserar höjdpunkten. När vi sörjer honom sörjer vi också en förlorad självbild." (Expressen 23/2 1996)

Någon månad senare välkomnade Expressen svensk regeringskritik mot bristen på medborgerliga fri- och rättigheter i Kina: "Ett fördömande i stil med de bästa delarna av Olof Palmes utrikespolitiska arv, i dag när diktaturens kreatur fortfarande huserar i Peking". Att Palme veterligt aldrig fördömde Kina, trots att mordandet på Maos tid var långt mer omfattande än på 90-talet, ändrar ingenting för Expressen. Det handlar ju här om att rutinmässigt anknyta till en myt.

Vänner, partikamrater, TV och åtskilliga tidningar även utanför Rörelsen lät sig tio år efter mordet mobiliseras i en utsträckning, som vi sällan sett i Sverige. Det var inte längre fråga om att minnas en man som dödats. Det hela förvandlades i praktiken till en politisk kampanj, som sökte spika tesen om Palmes lidelse för frihet. Det massiva stödet i nästan alla medier dränkte ovälkomna fakta. Harry Schein sammanfattade hyllningslinjen i följande ord:

"Jag har länge menat att han visade oss att det fanns en värld, den tredje världen, utanför Verona. Och visst var han den som mest engagerat talade för solidaritet med undertryckta folk. På detta område gick han längre än någon annan ledande politiker i västvärlden." (DN 21/2 1996)

Visst fanns de som *inte* teg om hur det förhöll sig i verkligheten.² Men de flesta som förblivit starkt kritiska till Palmes agerande och värderingar dämpade tonfallen till antydningar. De letade i stället efter perspektiv där man kunde se den mördades insatser i ett ljusare eller åtminstone försonande perspektiv.

*

Den intensiva mytbildningen i början av 1996 gav stort utrymme för de socialister, som ofta sett positiva egenskaper hos de uslaste av regimer. När Anders Ehnmark skriver bör man lyssna, ty då är den lokala Tidsandan ute och promenerar. I några artiklar i Expressen (8/1, 23/1 och 27/2 1996) gav han röst åt föreställningar som dominerade tioårsminnet av Palmes död.

Det var hatet som tog livet av Palme och utgjorde motståndet mot statsministern medan han levde, är tanken. Det bästa som sagts om mordet, menar Ehnmark, publicerades redan två dagar efter det (2/3 1986), nämligen i artiklar av P O Enquist och Olof Lagercrantz. Deras inlägg var "helt uttömmande. Något av större intresse blev sedermera inte tillagt."

Expressens kultursida tryckte då om delar av Enquists artikel (28/2 1996), som handlar om "det brinnande Palmehatet":

"Jag tror att pistolen höjdes för ganska lång tid sedan, kanske för mer än hundra år sedan, jo, det tror jag."

Ja, så står det. Utan att ha en aning om vem mördaren var, om denne hade politiska motiv eller inte, om mördaren var en stolle eller en politisk extremist (eller bådadera), om mördaren var

² Ernst Klein, chefredaktör för Östgöta-Correspondenten, beskrev till exempel sin splittring inför Palme utan att alls anpassa sig till det politiskt korrekta:

"För min del handlar det om en blandning av beundran och något som liknar förakt... Om han (Palme) nu var både socialist och demokrat, varför hade han så svårt för Israel, hur kunde han jämföra invasionen i Libanon med nazismens värsta illdåd? Varför slöt han sådana som Fidel Castro och Yassir Arafat i sina armar? Varför såg han inte det kommunistiska tyranniet bekom Nordvietnams kamp mot USA? De irriterande frågorna bubblar upp. Jag vill ju så gärna beundra Olof Palme, men jag kan inte." (Östgöta-Correspondenten 24/2 1996)

svensk eller utlänning, om mördaren var ensam, lejd eller del av en konspiration – kort sagt: utan att veta något alls om bakgrunden till brottet påstår alltså Enquist att pistolen höjdes för länge sen – kanske för mer än 100 år sedan! – och att ursinnet bakom mordet är ”allt det hat och all den skit som vräcks över arbetarrörelsens ledare” i årtionden, etc.

Det första ledet i resonemanget är att ”hatet” utlöste mordet. Andra ledet är att hård och beslutsam kritik av Olof Palme – hans åsikter, ordval och agerande – är del av detta ”hat”; ”hela tiden ett fräsande som växer fram mot skottet” (Ehnmark).

Palmes utrikespolitik framställs *dels* som huvudskälet till att skumma krafter kom att hata honom, *dels* som det tydligaste exemplet på Palmes ”briljans” och ”den överblick han skaffat sig av världens affärer”, så som Olof Lagercrantz formulerade det (DN 2/3 1986). Samma artikel påstår att ”hatet mot Palme var en del av det större hatet, ur vilket en dag det tredje världskriget – det universella mordet – kommer att springa fram”.

Palme hade ”en nästan oskuldsfull moralisk bedömning av förtryck, gjorde ingen skillnad på främlingar och grannar”, meddelar Anders Ehnmark. När Palmeeran bröts upphör också ”ett ganska civiliserat ögonblick av inre och yttre solidaritet” (Expressen 8/1 1996).

Att Palmes egna omdömen om flera av sina politiska motståndare i regel var långt brutalare och mer kränkande än samma motståndares omdömen om Palme, spelar ingen roll.³ ”Palme-hatet” är fienden och miljön, bär ansvaret för brottet och gör kritik av

³ Att Palme ”hatades” av vissa mindre grupper till höger och vänster är sant. Detta förtal var och förblir motbjudande. Men att i efterhand ge ofantligt överdrivna bilder av de här gruppernas eller individernas antal och inflytande är att söka förfälska debattklimatet under tidigare år.

Det är till exempel svårt eller omöjligt att bland ledande borgerliga politiker, eller bland namnkunniga personer i näringslivet, finna motsvarigheter till Palmes egna utfall mot moderatledaren Ulf Adelsohns ”pajaskonster” och ”hä hä och hep hep” i riksdagen; eller till Palmes anklagelse att ”alla broar rivits vad gäller säkerhetspolitiken” och att de borgerliga partierna ”är en allvarlig fara för Sveriges fred” (efter förslaget till misstroendeförklaring mot Lennart Bodström); eller att Svenska Arbetsgivareföreningen uppträder som ”hatets och illviljans kolportörer” och att en känd företagare i landet är ”en i biblisk mening ondsint människa”, etc.

statsministern till något misstänkt, dolskt, smaklöst och extremt.

Analys av Palmes idéer och beslut kan därefter avvisas som utslag av just "hat"; mindre klipska socialister kommer säkert att rikta samma anklagelse mot det här kapitlet. Själva motivet bakom den våldsamma överexponeringen av "hatet" är just att avskräcka från kritik mot Palme i dag. Ty ingen vill höra att han är en hatare och förbunden med stämningar som ledde till ett statsministermord.

Panegyriken kring Palmes kamp för friheten är i sak, enligt min mening, felaktig eller grovt missvisande. De kommande sidorna visar det. Som koncentrerad bild av hur svenska medlöpare kan hålla samman är flera av de artiklar jag hänvisat till ovan inte dåliga. Ehnmark (som prisat Nordkorea) förklarar att just Enquist (som välkomnade Pol Pots deportationer) och Lagercrantz (som förgyllde Kinas kulturrevolution) snabbt hade uttalat de förlösande orden om frihetslidelsen hos Palme (som hyllade bl a Castro).

”Vi sysslar inte med antisovjetism”

Snart är tid för omvärderingar. Den stämning kring Palme, som liknar början på 1996, kan nog inte piskas upp en gång till.

Ty för dem som följt Palmes offentliga verksamhet är det uppenbart att han just i frågor om den politiska friheten i andra länder var djupt kluven och ofta svek demokratins sak. Ett antal fakta om vad han uttalade respektive teg om framgår av *Vänstern och tyranniet* (s 17–21, 87, 96, 157–164, 166–168). Men det finns många fler citat och aktioner. Analysen av den världsbild som de vilar på, bör föras mycket längre än vad jag tidigare gjort.

Gång på gång attackerade Olof Palme borgerliga politiker, som uttalat hård kritik mot Sovjetunionen. Teckna inte ”djävulsbilder”, sade han, bedriv inte ”hets mot Sovjet”. ”Vi sysslar inte med anti-sovjetism”, meddelade Palme sin partikongress 1984.

När hans utrikespolitiska tal tog avstånd från kommunismen var han oftast kortfattad; när samma tal fördömde icke-kommunistiska länder var han oftast utförlig. Inte sällan jämställde han fenomen i öst och väst: vi vill varken ha ”anti-amerikanism eller anti-sovjetism”. Eller: ”Kommunism eller kapitalism representerar inte längre någon dröm om frihet för Europas folk.” Etc.

Riksdagen fick 1983 höra att moderaterna hemfaller åt ”den korstågsanda i syfte att befria Östeuropa som härskade på konservativt håll i väst under det kalla kriget”. Vi ska inte ”äntra något slags korståg av den typ som reaktionens krafter alltid står redo att organisera”. Fraser av det slaget återkom ofta i Palmes anföranden, inte minst när han på 1980-talet polemiserade mot Carl Bildt.

Eftersom Palme så ofta gjorde utrikespolitiska exposéer finner man naturligtvis olika betoningar i skilda anföranden. Men det

vanliga var uttalanden av den typ som citeras ovan, eller attityder som påminner om dem. Den ideologiska innebörden kan sammanfattas i fyra punkter.

1. *Den borgerliga kritiken mot Sovjetunionen är våldsamt överdriven och bygger inte på fakta ("djävulsbilder", etc).*

Få anklagelser kan vara mer missvisande. Den som i dag går igenom hur ett antal borgerliga partiledare har bedömt Sovjet förvänas ofta över de försiktiga tonfallen inför det förfärande. Beskrivningar av Sovjetsamhället byggde mer på understatement än på genuin inlevelse i hur hårt och blint terrorn kunde slå mot avvikande röster. Kritiken mot miljökatastrofer eller förfallet inom ekonomi och hälsovård är obefintlig eller mild i förhållande till vad som borde ha sagts. Militariseringen av det sovjetiska samhället får sällan skarpa konturer. Och så vidare.

Att folkpartiet och moderaterna i regel såg Sovjet mycket klarare än andra partier är lika uppenbart. Flera politiker ur deras led kan gå tillbaka till gamla tal, böcker och artiklar utan att skämmas. Men det nästan systematiska i fiaskon och förtrycksstrukturer inom Sovjetväldet framgår sällan. Den enda seriösa kritik, som man i dag kan rikta mot borgerlighetens Sovjetsyn, är att varningarna ofta var alltför vaga och uttalades alltför sällan.

Därmed framstår Olof Palmes ord om borgerliga "djävulsbilder" såsom missvisande på gränsen till det absurda. Sovjetväldet har varit Europas största katastrof efter andra världskriget. Inför detta imperium valde Palme gång på gång att ta strid mot de svenskar som anade vad som skedde bakom kulisserna. I stället för att befästa eller stärka den antisovjetiska opinionen i vårt land föredrog han att söka urholka den.

"Vi sysslar inte med antisovjetism", förklarade alltså Palme. Vad menade han med sådana ord? Den som är "antikommunist" är rimligen också "antisovjetisk". Sovjetunionen var ju kommunismens första och starkaste fäste, som dessutom hade ockuperat fler länder än någon annan marxistisk regim. Och Sovjet hade under sin existens mördat fler människor än någon annan stat under 1900-talet.

Också det kalla kriget var en följd av Sovjetunionens politik och styrka. När Sovjet föll ihop avstannade det kalla kriget. Vidare var det Sovjets militära styrkor, inte minst i Baltikum och det härtagna

Östtyskland, som i årtionden utgjorde den enda faran för Sveriges säkerhet och som vi de facto rustade oss emot. När det militära hotet från Ryssland under 90-talet har minskat ser vi hur Sverige har nedrustat.

Vad menas då med "vi sysslar inte med antisovjetism"? Att Sverige inte skulle ge sig in i Nato? Det var ju självklart för nästan alla; inget parti förordade inträde i Atlantpakten. Att med alliansfriheten följde att opinionsbildningen mot Sovjet skulle upphöra eller dämpas? Också socialdemokrater har ibland medgett att vår utrikeslinje inte innebar "ideologisk neutralitet".

Att "syssla med antisovjetism" var i sak lika viktigt som att syssla med antifascism, antinazism, antikolonialism och antiapartheid. Det var en ofrånkomlig slutsats av en demokratisk åskådning.⁴

2. *Kritik mot Sovjet bör balanseras av kritik mot väst ("kommunism eller kapitalism" duger inte, etc).*

Denna tanke har en stark tradition i Sverige. Många har trott att alliansfrihet bör leda till att offentlig kritik mot "ena sidan" vägs upp av liknande kritik mot den andra. Men "kålsuparteorin" har fått sin näring inte bara av neutralitetspolitiken. Tredje ståndpunkten, och senare formuleringar och kampanjer som för tanken till just den debatten i 50-talets början, är rotade i vårt lands långa fred och känsla av moralisk överlägsenhet även inför nationer som räddat oss från nazism och kommunism.

Palme antydde att han tog avstånd från båda sidor lika mycket,

⁴ Socialdemokrater undviker i dag att kommentera Palmes ord om antisovjetism, och liknande uttalanden. "Han (Palme) som historiskt varit och förblivit en ideologisk antikommunist var aldrig mjuk mot Sovjet", skriver i stället Björn Elmbrant i boken *Palme* (1989).

Men hårda angrepp på svenska opponenter för deras "antisovjetism" innebar naturligtvis, och måste ha uppfattats så i Moskva, att statsministern försökte dämpa borgerlig kritik av Sovjet. Eller, med andra ord, att han var "mjuk mot Sovjet" och önskade att också andra skulle vara det.

När Elmbrant säger att Palme var "ideologisk antikommunist" är det sant i meningen att han avskydde tanken att kommunismen skulle öka sin popularitet i Sverige eller ta makten i till exempel Portugal. Men inte såg man mycket av Palmes "antikommunism" när han på plats mötte kommunistiska tyranner som t ex Honecker och Castro (se s 174–175, 190–193).

eller åtminstone samtidigt, och att denna "balans" bör vara en utgångspunkt för utrikespolitiska ställningstaganden. Men han gjorde det med ett så genomtänkt slarvigt ordval att hans agitation i sak är meningslös. Vad menas till exempel med att östeuropéerna inte längre drömmer om "kommunism eller kapitalism"? Kommunismen är både ett politiskt och ekonomiskt system, som förutsätter diktatur och kamp mot oliktankande. "Kapitalism" är enbart ett ekonomiskt system, som kan förenas – åtminstone i vissa länder och på halvlång sikt – med nästan vilket annat styrelseskick som helst.

Demokratiska länder kan alltså vara "kapitalistiska"; också militärregimer som för en "högerextrem" politik kan vara det. Antikommunister tar i regel avstånd både från diktaturen och planekonomin; men också socialister som känner avsmak inför kapitalismen kan avsky kommunistiskt förtryck. De som polemiserar mot "kapitalismen" kritiserar alltså en viss metod att organisera marknad, kapitalbildning och ägandestruktur.

Palme ord försöker suggerera fram bilden att idékampen under det kalla kriget stod mellan två ekonomiska system, där Sveriges "blandekonomi" är någon sorts "tredje väg". Men dragkampen mellan öst och väst gällde först och främst styrelseskicket. Ja eller nej till styrelse genom fri debatt och fria val? Med demagogiska uttalanden fördunklade Palme de ideologiska alternativen, vilket naturligtvis var avsikten.

Och för ordningens skull: visst drömde de flesta européer, som var ockuperade av kommunisterna, *både* om demokrati och ett mer kapitalistiskt system. När Östeuropa tre-fyra år efter Palmes död befriade sig var ju några av de första reformerna att avskaffa kommandoekonomin och införa just "kapitalistiska" metoder för att på sikt bryta stagnationen och fattigdomen. Också här misstog sig den svenske statsministern.

3. *Hård kritik av Sovjet uppmuntrar till konfrontation och kanske till krig ("korstågsanda i syfte att befria Östeuropa", etc)*

Här går Palme mycket längre än att varna för "djävulsbilder" av Sovjet. Hård kritik av kommunismen måste följas, tycks han ha menat, av förslag att i handling driva bort Europas bolsjevikregimer; och detta är oförenligt med Europas säkerhet. Ungefär så kan Palme tolkas om man tar hans uttalanden på allvar.

Självfallet visste Palme att ingen politiker, eller någon annan ledande opinionsbildare i vårt land, hade den minsta tanke på "korståg", alltså något slags militärt angrepp på Warszawapakten för att "befria Östeuropa". För det svenska försvaret vore ett sådant uppdrag både omöjligt och löjeväckande. Om Nato hade försökt skulle kärnvapenkrig och troligen Europas förstörelse ha blivit följden.

Under det kalla kriget var just den insikten en utgångspunkt för nästan all diskussion om kommunism och säkerhetspolitik. Det svenska försvaret syftade enbart till att skydda vårt eget territorium. Natos krigsmakt hade motsvarande mål för Natoområdet: att avskräcka Sovjet från att anfälla någon europeisk nation, som inte redan låg inom den sovjetiska sfären.

Det är svårt att föreställa sig att Palme här trodde på sin förkunnelse. Han visste att svensk utrikesdebatt inte alls rymde förhoppningar att "äntra något slags korståg av den typ som reaktionens krafter alltid står redo att organisera". Ingen kraft – reaktionär eller ej – stod redo att organisera en sådan katastrof. Det belyser grovheten också i nutida panegyrik om Palme, att vi än i dag måste både påminna om och bemöta den typen av barnsligheter.

Talar Palme här i metaforer? Menar han med "äntra ett korståg" och "befria Östeuropa" att borgerliga politiker genom opinionsbildning ville ge de förtryckta i Europa en sådan känsla av stöd att dessa i en oviss framtid själva kunde resa sig mot diktaturen? Kanske det. Möjligen inbillade han sig, och fruktade, att västlig information till de ockuperade folken kunde leda till revolt. Svenska antikommunister, som deltog i en sådan kampanj, gjorde sig därmed skyldiga till försök att "befria".

Den tolkningen av Palmes fraser förvandlar i så fall upphovsmannen från demagog till cyniker. Ty vad som hände 1989 var just att de förtryckta vägrade att ge upp, *dels* för att de knappast uthärdade terrorn och hopplösheten, *dels* för att de (genom Radio Free Europe och annan demokratisk nyhetsförmedling) visste att det i västliga grannländer fanns ett annat och värdigare liv än förtryckets, *dels* för att Sovjetimperiets ekonomiska kris försvagade också tyrannernas positioner, *dels* för att USA:s och Natos beslutssamhet att stärka västs militära beredskap drivit Sovjetledarna in i en återvändsgränd, *dels* för att det ideologiska självförtroendet hos ledarna i Kreml och deras underhuggare i satelliterna blev så ur-

gröpt av Gorbatjovs "perestrojka" att det plötsligt tycktes möjligt för vanligt folk att resa motstånd.

Ingen kunde före den befrielse som växte fram i slutet av 80-talet, veta hur och när kommunismen i Europa skulle avvecklas utan risk för världskrig, eller om det ens var möjligt. Men kunskapen om den fria världens moraliska stöd var en viktig faktor i 1989 års revolutioner. Borgerliga debattörer, som gav uttryck för den typen av förståelse inför repressionens offer, ville Palme tysta genom brännmärkning av skilda slag. Korstågsbeskyllningen var en av metoderna.

4. Påpekandena om sambandet mellan fred och demokrati är felaktiga och troligen farliga.

Palme kände inte till den våg av forskning, som visat att demokratier aldrig har gått i krig mot varandra. Därför vore det orättvist mot honom att nyttja den samstämmiga slutsats som en rad böcker har kommit fram till: att fria stater skapar en "fredszon" (se kapitlet "Galilei är död!", s 21–38).

Dock har liberaler anat detta samband under lång tid. Åtskilliga vetenskapliga och politiska verk anknöt till tanken i årtal före 1986. Bara genom att fundera några minuter över krig som man läst om är det lätt att ge kontur åt sin intuition att det förhåller sig ungefär så som Wright, Babst, Rummel, Russett, Doyle, Ray, Levy och många andra har bevisat.

Denna intuition saknade Palme. Tvärtom, när han talade om fred mellan länder utelämnade han i regel frihetsdimensionen. Därmed förstärkte Palme känslan av att dessa båda begrepp skulle diskuteras var för sig. Påståenden om ett direkt samband mellan fred och frihet borde till och med avvisas. Palmes okänslighet här var ett av hans avgörande ideologiska misstag. Det ledde också till åtskilliga konfrontationer med moderata och liberala debattörer.

Den sista diskussionen i just den frågan medan Palme levde fördes i januari 1986. Bengt Westerberg hävdade i ett tal (4/1 1986) att "för freden i världen är en ökad utbredning av demokratin det viktigaste av allt" och att "ingenting skulle mer gagna en varaktig fred än om kommunistregimen i Sovjetunionen ersattes av en demokratisk regim".

Westerberg är inte känd för utrikespolitiska utspel; i själva verket var hans passivitet i frågor som rörde internationella konflik-

ter slående. Men också för honom var det alltså självklart att ett demokratiskt Sovjet på ett dramatiskt sätt skulle främja freden i världen.

Vi lär aldrig få veta om Sverker Åström gick till angrepp mot Westerberg på direkt uppmaning av Palme, eller om han enbart kände i luften att här skulle regeringschefen uppskatta ett fördömande. Som tidsandans servile tjänare inom utrikespolitiken är Åström oslagbar, åtminstone under Undén- och Palmeepokerna.⁵

I en lång artikel angrep han alltså Westerberg för detta tal, som han kallade "extremt" och "emotionellt bakgrundsbrus" (Svenska Dagbladet 20/1 1986). Sveriges intressen är inte "betjänta av en tävlan mellan partier och politiker om vem som ska skälla högst" på diktaturerna, meddelade Åström. Westerbergs inlägg går knappast att "förena med önskemålet om korrekta förbindelser med Sovjet", inte heller med Helsingforsavtalet 1975. Fp-ledaren borde tänka på att "bifall på själva mötet" inte räcker, mästrade Åström, han borde också försöka "uppfattas som en seriös person", etc.

Sådant var det politiska klimatet på Palmes tid. Att uttala en självklarhet om sovjetisk demokratisering utlöste beskäftiga protester från dem som ville få en stjärna i statsministerns betygsbok. Att det gick illa för Åström i debatten avhöll väl Palme från att ingripa den här gången; det fick räcka med att kabinettssekreterare Schori backade upp sin UD-kollega.⁶

Incidenten kastar ljus över en av de stora frågorna under främst slutfasen av det kalla kriget. Var det tyrannerna eller de förtryckta som borde uppmuntras av en fri nation?

⁵ Tidigare har jag analyserat en rad inlägg av Sverker Åström. De visar gång på gång vart värderativism i förening med opportunistik kan föra (*VoT* s 18, 131, 139–142, 221).

⁶ Bengt Westerbergs tal 4/1 1986 rymde också denna mening: "Jag kan inte erinra mig något exempel på att två demokratiska stater gått i krig med varandra". Det säger något om Palmeperioden att ett så fundamentalt påpekande inte ledde till kommentar – bekräftelse eller förnekande – från regeringschefen eller någon av hans drabanter. Det hade blivit doktrin att vägra se sambandet mellan demokrati och fred.

Kommissionen som teg

När rapporten från Palmekommissionen kom ut på svenska gavs uppdraget att skriva förord till Alva Myrdal.⁷ Hennes hyllning till den är skriven i hänryckning. Rapporten är "unik" (kursiveringen är Myrdals), den är en "handbok... för att styra världshändelserna" och visar hur vi kan "dra oss ur nuets skräckinjagande situation". För första gången har vi alla – individer, stater, regeringar och FN – fått uppdrag i "handlingstermer".

Myrdal är särskilt förtjust i att omdefiniera begreppet "försvar":

"Det får inte utsträckas till försvar för alla slags oheliga intressen. Men detta är vad som nu skett – stora makter övertar ansvaret från andra att 'försvara dem', kanske med härar och bombplan i långt fjärran belägna länder."

Är detta förtäckt polemik mot Nato? Dess amerikanska styrkor har förvisso lovat skydd åt Europas demokratier, också från baser "i långt fjärran belägna länder". Var det alltså fel av Västeuropa och USA att planera ett sådant kollektivt försvar? Och kan man beteckna värnet av de fria staterna i vår världsdal som "oheliga intressen"?

Eller är kritiken vänd mot Warszawapakten? I så fall, varför är hon inte mer konkret?

Sådana frågor blir meningslösa inför en text av Alva Myrdal. Hela poängen är ju att tala allmänt, att inte göra skillnad mellan en

⁷ Hela titeln på skriften är: *Gemensam säkerhet. Ett program för nedrustning. Rapporten från den oberoende kommissionen för nedrustnings- och säkerhetsfrågor* (1982).

påtvingad förening av diktaturer och en frivillig allians av demokratier. Däremot är hon desto mer exakt när hon kommer in på Sveriges roll: "... alla svenskar borde av pur stolthet känna sig kallade att backa upp denna rapport." Sverige har i årtionden "varit ledande... att bryta ner stormakternas falska argument, som skyler deras brist på både vilja och förmåga att tjäna fredens och gemenskapens sak", försäkrar Alva Myrdal. Mer än så: hos oss har

"... kunnat utbildas framstående experter som faktiskt med sitt sanningssägande skrämmer de dryga, halvljugande stormaktsrepresentanterna."

Lyckligtvis har kommissionen med Olof Palme i spetsen nu visat hur man räddar "framtiden och själva livet för våra unga".

Språkbruk och pretentioner här – naturligtvis uppmuntrade eller åtminstone godkända av Olof Palme – är komiska. Sverige skrämmer halvlögnaktiga stormakter med våra sanningar – men vi är inte modiga nog att ens *berätta vem eller vilka vi syftar på!* Morrar Myrdal här om Sovjets eller USA:s dryghet och falska argument, eller om båda?

Först av kommissionens förslag framgår att hon morrar i anti-västlig riktning.

*

Örjan Berner blev 1989 svensk ambassadör i Moskva. Fyra år tidigare gav han ut boken *Sovjet och Norden* (1985). Så här lyder en sammanfattning:

"I själva verket har det varit så att Stockholms utrikespolitiska linje på för Moskva viktiga områden, det vill säga rustningsfrågor i Norden och i Europa, sällan löpt så parallellt med de sovjetiska ståndpunkterna som under 80-talet."

Han syftar givetvis på Palmekommissionen. Dess säkerhetspolitiska filosofi blev också den svenska socialdemokratins. Rapporten föreslog bland annat en korridor, fri från slagfältskärnvapen. Den skulle upprättas på ett område av 15 mil på respektive sida av järn-

ridån. Korridoren skulle sträcka sig från Östersjön och söderut, på båda sidor om blockgränsen i Centraleuropa.

Hade idén förverkligats skulle den ha försvårat Natodoktrinen om *flexible response* vid den viktiga gränsen mellan de två tyska staterna. Försvaret av Europa byggde på nukleär avskräckning, eftersom västs konventionella vapen och arméer inte kunde balansera Warszawapaktens.

Atomvapenfria korridorer i delar av Europa (eller liknande förslag) skulle, enligt Nato, minska trovärdigheten i demokratiernas militära planering. Västs förmåga att motstå ett sovjetiskt angrepp kunde riskera att urholkas, menade man, och därmed också förmågan att avskräcka från angrepp och bevara freden. Västmakterna avvisade alltså kommissionens tankegång.

Sovjetunionen applåderade däremot Palmekommissionen. De kommunistiska länderna utvidgade förslaget till 25 mil breda korridorer, på båda sidor om gränsen. En sådan zon skulle täcka nästan hela Västtyskland. Risken var uppenbar att den senare kunde leda till att USA, England och Frankrike avlägsnade sina trupper därifrån, eller åtminstone nedrustade dem. Västs strategiska läge i Europa skulle dramatiskt försämrast.⁸

⁸ Ingemar Dörfer påpekar i sin bok *Nollpunkten: Sverige i det andra kalla kriget 1979–1986* (1991) att Kremels avsikter sammanföll väl med Palmekommissionens rapport. Sovjet drev kampanj mot de robotar, som Nato ville placera ut i Väst-europa som svar på de sovjetiska SS 20-missilerna. Syftet från Moskva var naturligtvis att skada Natos styrka och trovärdighet. Dörfer har i samma bok sammanfattat Sveriges säkerhetspolitiska dagordning 1984 i följande tio punkter:

- Sverige erbjuder den tredje vägen mellan kommunism och rå kapitalism. Den demokratiska socialismen är framtidsvägen för jordens folk.
- Världsläget i allmänhet och det säkerhetspolitiska läget i Europa i synnerhet kan inte bedömas utifrån enbart västliga informationskällor. En negativ bild av Sovjetunionen är en djävulsbild och hindrar en framgångsrik dialog och korrekta relationer med detta land. Fredsforskning är en fruktbar metod att komma förbi dessa traditionella djävulsbilder.
- Tal om verkliga styrkeförhållanden i Europa är ett militariserande av tänkandet och förhindrar fortsatt avspänning. Inga amerikanska euromissiler bör baseras i Europa för att motverka den sovjetiska SS 20-uppbyggnaden.
- Krav på fred och frihet också i Östeuropa är korstågsanda och förhindrar fortsatt avspänning. Den europeiska situationen kommer att förbli låst och förstelnad.

Klyftan mellan västmakternas och Palmekommissionens syn på säkerhetspolitiken var omöjlig att överbrygga. Palme ville öka förtroendet mellan blocken genom diverse militärpolitiska konstruktioner; de kärnvapenfria korridorerna var ett av förslagen. Kommissionen talade om "gemensam säkerhet" – förtroendefull samverkan i avgörande frågor mellan totalitära och demokratiska nationer.

Det vill säga, rapporten nämnde aldrig något om "totalitarism" eller "demokrati". Jag kan inte se att de orden återfinns någonstans i kommissionens uttalanden. Varje antydning om sådana skillnader skulle naturligtvis Georgij Arbatov från Sovjet omedelbart ha inlagt veto mot.

När rapporten skriver att "kommissionens medlemmar inbjöds av ordföranden att delta i egenskap av privatpersoner och utan anvisningar från sina respektive regeringar" är det ett vackert exempel på Palmes illusioner eller falskhet. Tanken att Arbatov, som bland annat var medlem av det sovjetiska kommunistiska partiets centralkommitté och deputerad i Högsta Sovjet, på den tiden kunde agera som "privatperson" framstår som ett skämt. Naturligtvis granskade Kreml kommissionens utkast till förslag och

- Det är vapnen och rustningsdynamiken som skapar spänningar och krigsrisker, inte de reella politiska motsättningarna mellan staterna.
- Kärnvapenavskräckning är av ondo som försvarsdoktrin. Kapprustningen är farlig och kan leda till kärnvapenkrig. Reaganadministrationen rör sig i riktning mot en warfighting strategy och försöker dessutom begränsa ett kommande kärnvapenkrig till Europa. Natos doktrin bör i första hand förändras till icke första användning av kärnvapen. Genom sin upprustning stör Reaganadministrationen jämvikten och innebär egentligen det större hotet mot freden.
- Gemensam säkerhet är det stora alternativet till kärnvapenavskräckning.
- Ett kärnvapenfritt Europa är önskvärt. Ett steg på vägen är kärnvapenfria zoner i Norden men också i Centraleuropa.
- Kärnvapenfrysning, helst i FN-regi, är en metod att bryta den onda rustningsspiralen.
- Det är viktigt att tala om rustningsläget i allmänhet och dess allmänna hot mot freden, inte det svenska läget med ubåtskränkningar i synnerhet med det specifika hotet mot den svenska freden. Tal om specifika hot mot Sverige måste tonas ned eftersom det ifrågasätter kålsuparteorin, försämrar Sveriges förhållande till den ena sidan och hotar Sveriges roll som fredsmäklare."

skrivningar. Arbatov visste både vart han skulle sträva och hur långt i eftergifter han kunde sträcka sig.

Natos strategi utgick däremot från djup misstro mot Sovjets avsikter. Löften från en grupp diktaturer, vilka när som helst kunde kasta om sin politik, var ingen god grund för den fria världens överlevnad. Västs övertygelse var att Nato också i fortsättningen måste kunna avskräcka Sovjet från äventyrligheter. Förutsättningen var att alliansens medlemmar höll samman och visade politisk och militär styrka.

Kreml försökte ofta under det kalla kriget att splittra Atlantpakten genom kampanjer, propaganda i nyckelländer och fresande utspel. Nato hade sen slutet av 40-talet i regel lyckats avvärja en sådan upplösning av sammanhållningen. Det är främst i ett sådant perspektiv, som man bör betrakta Palmekommissionens idéer och inse hur populära de blev i östblocket.

Här fanns chansen att bryta upp opinionen i främst Västtyskland och därmed skapa betydande osäkerhet inom Natos känsligaste områden.

*

Mitt i sommaren 1984 fick Östtysklands medborgare ta del av Olof Palmes middagstal till partichefen Erich Honecker. Många av dem måste ha trott den 29 juni att kritiken mot DDR har väl tidningen, kommunistorganet Neues Deutschland, censurerat bort.

Anförandet hölls alltså vid ett officiellt besök av Sveriges demokratiskt valde statsminister. Men, som sagt, det verkliga talet lät säkert annorlunda än den tryckta DDR-versionen. Där fanns väl några ord om Berlinmuren och de politiska fångarna, åtminstone antydde?

Men mellan det tal som Neues Deutschland publicerade och det som Palme höll fanns, såvitt jag kunnat kontrollera, inga skillnader. Det innehöll ingen som helst kritik av det jättelika fångelse, som var Östtyskland. Om muren teg Palme, liksom om hans partivänner och andra demokrater som hade kastats i fångelse. Dissidenter som trakasserades på andra sätt fick inga ord av sympati. Sveriges regeringschef uttalade ingen stolthet över Sveriges styrelseskick. Han nämnde inte ens att de politiska systemen i Sverige

respektive Östtyskland var helt olika och att vi, svenskarna, naturligtvis höll fast vid vår frihet.

I Palmes tal marscherade i stället alla de ståtliga orden upp: "fred", "avrustning", "avspänning" och "försoning"; också "förståelse", "förtroende" och till och med "vänskap". Ett enda honnörsord saknas: FRIHET.

Hela besöket förlöpte på samma sätt. Man möttes i Stralsund i stället för i Berlin. Därmed blev det enklare att undvika pinsamma frågor om dödsskjutningar vid muren och mineringar vid den tyska järnridån. Samtalet med Honecker dominerades av undvikanden och älskvärdheter. Samtalen har "förlöpt mycket bra", sade statsministern. En spark mot Reagan kan alltid försvaras, tänkte väl Palme och underströk för Svenska Dagbladet (30/6 1984) att behovet av avspänning ser annorlunda ut från tysk horisont än "från Texas eller Kalifornien".

Ingenting i dialogen med den östtyske diktatorn tycks ha påmint om den avsky för DDR som svenska demokrater känt i årtionden. En quislingregim som beredde plats för mängder av sovjetiska divisioner; angiveriet och den hemliga polisens närvaro överallt – men inte ett kritiskt ord från Sveriges statsminister. "Palme hyllad som fredshjälte", var Aftonbladets korrekta rubrik från Stralsund (30/6 1984). Detta var mallen för Palmebesök i "vänsterdiktaturer": prisar du mig, berömmar jag dig.⁹

⁹ Palmes tystnad om terrorn påtalades av åtskilliga svenska tidningar, bland annat på DN:s ledarsida (3/7 1984) av Per Jönsson:

"Och Palme gav inte massmedierna något intryck av att han följt sin franske socialistkollega Mitterrands utmärka exempel att under Östeuropabesök rejält låxa upp värdarna för deras övergrepp mot mänskliga rättigheter enligt Helmsingforsavtalet."

På ledarplats skrev Svenska Dagbladet (2/7 1984): "Palme sviker sin plikt som företrädare för en demokratisk nation om han inte vid ett tillfälle som detta i otvetydiga ordalag klargör vad vi i Sverige anser om politiska fångar, åsiktsförtryck och polisvälde". Och i Expressen frågade Per T Ohlsson (1/7 1984) varför Palme överhuvud reste till DDR. När Honecker kallar sitt agerande för "fredspolitik" är det "en av vår tids stora lögner... Vad kan Olof Palme lära sig om fred av tyranner som riktar vapnen mot sitt eget folk?" När statsminister Ingvar Carlsson i januari 1989 – alltså bara ett halvår innan kommunistregimen slogs omkull – gjorde officiellt besök i Östberlin noterade han dock (i sitt middagstal 23/1 1989) Europas delning, "som i denna stad är så tydlig".

Alltid något: man fick nöja sig med det lilla på den tiden.

När 1989 års revolutioner bröt upp kommunistväldet i Europa kunde det ses som en överväldigande framgång också för Natos strategi. "Tillbakahållandets politik" blev mer framgångsrik än någon hade vågat tro. Den politiska och militära ordning, som växer fram nu på 90-talet, kan i stället bygga på demokratiers förtroende för varandra. Begränsningen ligger i osäkerheten om Rysslands (och några andra forna Sovjetrepublikers) framtid; liksom om forna Jugoslavien.

Diktatur i Ryssland skulle åter leda till stark spänning och krigsriser, åtminstone i det område som Moskva har kallat "nära utlandet" (främst Baltikum). Ökad stabilitet i Ryssland och fortsatt demokratisering där leder däremot till fördjupad förståelse.

I det läget har svenska socialdemokrater gång på gång påstått att Palmekommissionens idéer slutligen har segrat. Som vanligt var det Pierre Schori som inledde förvrängningen: "I dag talar både Bush och Gorbatsjov som Palme och har slagit in på den gemensamma säkerhetens väg, Palmekommissionens kungstanke" (DN 11/12 1989).

Nordal Åkerman visade omedelbart (DN 20/12 1989) att detta är "ett förbluffande försök att förfälska nutidshistorien". De svenska förslagen i början på 80-talet gällde ju ett helt annat politiskt läge. Gorbatsjovs närmaste medarbetare har förklarat att "all sovjetisk utrikespolitik före 1985 inte bara var felaktig utan kriminell". Åkerman sammanfattade skillnaden:

"Palmegruppens avsky för antikommunismen belyser i stället farorna när man förhandlar med 'gangsterregimer'. Om man använder Gorbatsjovs påtagliga freds vilja till att motivera sin egen godtrogenhet gentemot Brezjnevs regimens propagandautspel, innebär det att man låtsas tro att ingenting har inträffat i Sovjet de senaste åren."

Men Ingvar Carlsson tycktes som partiledare ha bestämt sig för att förvandla just den schoriska historieförfälskningen till partidoktrin. Det var Palmekommissionens rapport och effekter som, påstod Carlsson, ledde till att

”hotbilden ersattes av idén om gemensam säkerhet. Vem tror att de demokratiska revolutionerna i Östeuropa 1989 och sovjetmaktens upplösning 1991 hade kunnat äga rum utan den förskjutningen?” (DN 15/11 1993)

De flesta vet i dag att andra faktorer – se bland annat sidorna 167–168 och 384–385 i den här boken – ledde fram till revolutionerna mot kommunismen. Palme trodde däremot att tystnad, eller åtminstone diskretion, om diktaturens eländen skulle föra till säkrare fred i Europa.

Västmakterna, och åtskilliga politiker och opinionsbildare i Sverige, ansåg att först med frihetens utbredning kunde freden säkras och förankras bland medborgarna. Visst tvingades rustningarna fram av ”misstron”. Men misstron mot Sovjetunionen var i de flesta avseenden berättigad.

De teorier om ”gemensam säkerhet”, som Palme talade om på 80-talet, utgick som en självklarhet från att *maktblocken och Sovjetimperiet skulle finnas kvar*. Det som nu kan byggas vilar tvärtom på insikten att kommunismen inte dominerar någon viktig del av Europa (åtminstone inte utanför vissa republiker i forna Sovjet).

Pierre Schori har gjort ett nytt försök i boken *Olof Palme. Den gränslöse reformisten* (1996) att befästa myten om att Palmekommissionen blev avgörande för Östeuropas befrielse. Han medger visserligen att ”Sovjetunionen inte hade råd att hänga med i en ständigt accelererad högteknologisk upprustning”. Men om ”inte någon öppning hade skymtat i väst” hade nog Moskva ändå känt sig tvingat att prioritera rustningarna, menar Schori. Medan Reaganadministrationen tidvis ”splittrade och förlamade” västalliansen kunde Willy Brandt och Olof Palme föra in avspänningsmomentet. ”Man skulle kunna säga, att de två socialdemokraternas östpolitik bäddade för Gorbatsjovs västpolitik.”

Också som ansträngd efterhandskonstruktion är Schoris hypotes en ren advokatyr. För Sovjet och satelliterna var det tvärtom tydligt att USA på 80-talet *stärkte* Nato, inte förlamade alliansen. Men för Schori är det definitionsmässigt så att när socialdemokrater inte leder Europa blir det ”förlamning”. Om SPD i Västtyskland ogillar Reagans och Kohls linje uppstår ”splittring”.

Demokratierna kan i själva verket tacka de tyska väljarna för att

de under 80-talet höll illusionister som Egon Bahr och Oskar Lafontaine utanför regeringsmakten i Bonn. Det förhindrade en allvarlig försvagning av Nato och ingav inte Kreml något hopp om att traditionella propagandaoffensiver kunde stoppa den militära förnyelsen i väst.

Sovjetunionen var därför tvungen att finna andra lösningar. Gorbatsjov valde att förhandla med den mest antikommunistiska administrationen i USA på fyrtio år. Reaganregeringen svarade med konstruktiva förslag, som senare underlättade en befrielse av Europa utan blodbad.¹⁰

Schori hänvisar här till den engelska författaren, journalisten och historikern Timothy Garton Ash. Han syftar med säkerhet på boken *In Europe's Name. Germany and the Divided Continent* (1993). Schori ser alltså slutsatserna där som auktoritativa omdömen om Palmekommissionens idéer och den roll de spelade i främst tysk politik. Låt mig därför redovisa Garton Ashs analys, eftersom Schori av uppenbara skäl vägrar göra det.

Viktigt här är kapitlet "A Second Ostpolitik", som diskuterar de värderingar vilka vägledde de tyska socialdemokraterna på 1980-talet. Genom Egon Bahr – medlem av och drivande kraft i kommissionen – påverkade tyskarna först på ett avgörande sätt Palmerapporten och anslöt sig senare till den.

Nu kan vi också närma oss svaret på den fråga jag redan ställt: var det främst tyrannerna eller de förtryckta som kom att uppmuntras?

*

¹⁰ En lång rad bedömare anser i dag att 80-talets upprustning i USA (och därmed ökade ekonomiska tryck på Moskva) bidrog till upplösningen av Sovjetunionen och befrielsen av Östeuropa. Men det är intressant att se hur föraktfulla Palmes supportrar har varit mot ledande politiker i Reaganadministrationen också efter Palmes död. Elmbrant skriver i sin bok 1989 att en av de svagaste utrikesministrarna i USA efter andra världskriget, Cyrus Vance (medlem av Palmekommissionen), "var en upplyst person, fjärran från de hökar som därefter tagit kommandot i den amerikanska administrationen." Och Pierre Schori kallar ännu 1996 en av arkitekterna för 80-talets amerikanska strategi gentemot Sovjet, Richard Perle, för "Mörkrets furste".

Vi måste skilja mellan den *första* och den *andra* östpolitiken. Den första var främst Willy Brandt-regeringens närmande till kommuniststaterna 1969–1972. Den genomdrevs av en socialliberal koalition, där Brandt var kansler och Walter Scheel utrikesminister.

I *första* östpolitiken ingick mängder av förhandlingar inför åtskilliga avtal med östländer och – vilket Garton Ash betonar – det sega arbetet att få dessa överenskommelser godtagna av förbundsdagen och den västtyska opinionen. Den rymde även valet i november 1972, som blev ett slags folkomröstning om Brandts östpolitik; regeringen vann.

Här ligger också förbundskanslerns första officiella besök i Östtyskland 1970 och den "normaliseringspolitik", som utgick från diplomatiska erkännanden av de östeuropeiska nationerna och deras gränser. Det viktigaste beslutet blev kanske godtagandet av DDR som statsbildning. Den gripande symbolen för första östpolitiken var Willy Brandts knäfall i Polen vid monumentet till minne av de judar som i Warszawas getto gjorde uppror mot nazisterna.

Den *andra* östpolitiken var det utrikespolitiska projekt som socialdemokraterna lanserade främst i opposition, från hösten 1982 till revolutionerna på hösten 1989. Dess främste inspiratör och talesman var alltså Egon Bahr. Idéerna skrevs in i det västtyska partiets (SPD) programskrifter. Till och med den åldrade Brandt kom att medverka, dock utan att spela en huvudroll.

Projektet blev ett fiasko. Nederlaget för andra östpolitiken gick inte att dölja, när de förtryckta i DDR och resten av östblocket fällde de kommunistiska regimer som SPD kurtiserat. I dag skäms åtskilliga tyska socialdemokrater för 80-talets misstag, även om man valt en av de mest inblandade, Oskar Lafontaine, till partiordförande.

Tankarna bakom denna utrikeslinje var ungefär desamma som Palmekommissionens. Bahr förklarade åter att "säkerheten är nyckeln till allting". "Säkerhet kan bara uppnås tillsammans". Man förordade en kärnvapenfri korridor i Centraleuropa. Den "gemensamma säkerheten" skulle ersätta avskräckningen, etc.

När tysk socialdemokrati tvingades i opposition i oktober 1982 fanns alltså konturerna till ett nytt program. Partiets nya maktlöshet bäddade för fortsättningen. I Västtyskland var Karsten Voigt, Oskar Lafontaine, Andreas von Bülow, Herman Scheer, Peter Ben-

der med flera några av de främsta anhängarna av programmet, förutom Bahr. Lafontaine hade skrivit en egen bok om "rädslan för vännerna" (han syftade främst på amerikanerna), och Scheer gav ut en skrift om "befrielse från Bomben". Bender riktade en protest mot "ideologiernas totalitarism", med vilket han menade åskådningar som stod i vägen för avspänning. Och så vidare.

Den övergripande tanken var hela tiden: *ingenting är viktigare än fred*. Socialdemokraterna krävde en "avideologisering" av öst-västrelationerna. Innebörden var att de principer och värden som skilde öst- och väststaterna åt – mänskliga rättigheter, rättssäkerhet, frihet – måste underordnas de åtgärder som freden krävde. I socialdemokratiska uttalanden antydde att klyftan mellan kommunism och demokrati påminde om skillnaderna mellan katolicism och protestantism. "Ordet 'frihet' förekom inte ofta i socialdemokratiska dokument på den tiden", skriver Garton Ash i sin stora studie.

Partikongressen i november 1983 sade med överväldigande majoritet nej till den utplacering av Pershingrobotar i Västeuropa, som regeringen Kohl stödde. Helmut Schmidts säkerhetspolitiska avvägning var nu slutgiltigt avvisad av hans eget parti. I stället antog SPD de "nya strategier", som Egon Bahr arbetat fram. "Europeerna i öst och väst kan bara överleva i gemensamt samarbete", meddelade kongressen. Hur de redan hade överlevt i 40 år utan sådan gemenskap förblev ett mysterium, kommenterar Garton Ash syrligt.

Och i det regeringsprogram, som socialdemokraterna aldrig fick förverkliga under sin tänkte förbundskansler Johannes Rau, ingick både retoriken om rustningarnas förbannelse och kravet på avskaffande av kärnvapen. Om något hade "förlamat" Nato – för att använda Schoris fras – hade det varit en ny SPD-regering.

Men socialdemokraterna i Västtyskland förlorade valet (i motsats till sina svenska partivänner). Den skuggpolitik, som SPD bedrev under den andra östpolitiken, ledde ändå till samtal på hög nivå mellan partiets ledande företrädare, Sovjets härskare, DDR-regimen och andra kommunistpartier i Östeuropa. Man tillsatte gemensamma arbetsgrupper och antog dokument tillsammans med tyrannerna i öst.

Motståndet från SPD att uttala kritik mot diktaturerna var lika

tydligt som glädjen att få överlägga med Honecker och hans medförbrytare i Östtyskland. Dessa ledde ett marxistisk-leninistiskt parti som 1946 med våld hade drivit fram en sammanslagning mellan kommunister och socialdemokrater, dvs förbjudit socialdemokratin att verka i DDR. Garton Ash förvånas över den nya värmen inför det s k Socialistiska Enhetspartiet (SED) i Östtyskland:

”Mycket av den västliga, demokratiska identiteten hos Förbundsrepublikens socialdemokrater, från Kurt Schumacher och Ernst Reuter till den unge Willy Brandt, hade formats i opposition inte bara mot kommunismen i allmänhet, utan mot detta parti (SED) i synnerhet”.

Det östtyska kommunistpartiet respektive de västtyska socialdemokraterna lade till och med fram ett gemensamt program som hette ”Det ideologiska argumentet och gemensam säkerhet”. Det publicerades i både Neues Deutschland och västtysk press. Skillnaderna i styrelseskick mellan de båda tyska staterna sminkades över. I stället betonade programmet att ”ingen sida kan förneka den andra sidans rätt att existera”. Båda sidor betraktar varandra såsom ”kapabla att reformera” och ”kapabla till fred”. Innan man kritiserar varandra ska man ”först tänka sig in i logiken på den andra sidan”.

Det överslätande i det här programmet utlöste hård kritik i väst. Man menade att SPD utan reservationer hade legitimerat både kommunismen och Honeckers parti på ett sätt som stred mot tidigare socialdemokratiska uttalanden.

Visst fanns opposition också bland framträdande SPD-medlemmar. Gesine Schwan frågade hur man kunde gå i god för DDR:s förmåga att bevara den yttre freden när kommunisterna inte ens kan skapa en ”inre fred”. Menade socialdemokratin nuförtiden att en diktatur är lika ”kapabel till fred” som en demokrati? Ska man verkligen slutgiltigt godta det kommunistiska enpartiväldets ”rätt att existera” för att Sovjetunionen har atombomber?

Men den minoritet i SPD, som Gesine Schwan företrädde, hade det inte lätt. Först efter revolutionernas år 1989 kunde tysk socialdemokrati ta sig samman och självkritiskt undersöka den kurs man slagit in på under 80-talet.

Trots de speciella relationerna mellan tyska partier i två tyska stater slås man som svensk av ett mönster som vi känner igen. Avisandet av en avskräckning som delvis måste bygga på kärnvapen. Illusionerna om kommunistpartiets ledningar. Det ständiga pratet om "gemensam säkerhet". Stödet till några viktiga sovjetiska utspel. Försöken att spela ner de demokratiska idealen. Värderelativismen på alla plan utom när "fred" kommer på tal. Oviljan att använda ordet "frihet". Glädjen att besöka totalitära stater och där "förhandla" med diktatorn eller dennes hantlangare. Tystnaden om trakasserier, fängslanden och avrättningar som är tyraniet. Sparkarna mot USA och Nato, och så vidare.

Så fortsatte Palme och hans efterföljare i Sverige, liksom Bahr och andra i SPD, fram till de dagar då folken i öst själva reste sig och till förbluffade socialdemokrater i väst ställde frågan: varför har ni inte uppmuntrat oss i oppositionen utan enbart våra förtryckare?

*

Bitterheten bland dissidenter i Östeuropa var naturlig. De hade upplevt hur ledande socialdemokrater förde en intensiv dialog med de härskande kommunistpartierna, främst i DDR. När Palme mötte Honecker 1984 såg vi, i miniatyr, samma bild som när västtyska socialdemokrater gång på gång reste till diktatorn: tystnaden om förtrycket; de inställsamma fraserna om gemenskap; eftergifterna. *In Europe's Name* menar att socialdemokraterna hoppades öka sin trovärdighet genom att visa upp sig med härskarna i öst. Makten låg ju hos kommunisterna så *förändringarna kunde bara komma från dem*. Och detta var målet med andra östpolitiken, menar Garton Ash: den strävade efter "reformer", till varje pris.

Han går igenom de öst- och västtyska protokoll över gemensamma möten som offentliggjorts efter revolutionerna. Skillnader och likheter mellan de båda versionerna analyseras. Efter källkritisk granskning ställer de här dokumenten "allvarliga frågor om uppträdandet från åtminstone några representanter för ett av Europas stora demokratiska partier", alltså SPD. Också med välvillig tolkning kan man inte undvika att se "den principiösa partipolitiska opportunismen" (Garton Ash).

Men också om man bortser från denna moraliska dimension: *den andra östpolitiken fungerade inte*. Man kan inte på allvar hävda att freden bevarades genom dialogen mellan SPD och SED, säger boken. Och de reformer, som skulle lockas fram, inträffade inte.

Ty andra östpolitiken vilade på två misstag.

För det första var det inte så som Bahr och Palme trodde, att "säkerheten är nyckeln till allting". Václav Havel och andra har visat, att det var de politiska förändringarna, både uppifrån och nerifrån i Sovjet och Östeuropa, som banade väg för upplösningen av blocken, inte tvärtom.

I början av 1990 fick Bahr frågan varför han "hade förväntat sig allting från regeringen (alltså DDR:s) och mycket lite från folket". Bahr medgav att beskrivningen var korrekt. Han hade trott att om man först tar sig an säkerhetsfrågorna så följer de sociala och politiska förändringarna av sig själva. "Men det blev precis tvärtom."

Två år senare upprepade Egon Bahr sitt medgivande:

"Mitt verkliga misstag, som jag ser det nu, var att jag under de senaste 35 åren har trott: eftersom huvudsaken är säkerhetsfrågan... måste man göra klart att krig inte längre är möjliga. Sen följer politiken och allt annat... inklusive den tyska enigheten, inklusive upphävandet av den öst-västliga splittringen i Europa. Det var fel. Politiken har kört förbi säkerhetsfrågan."

Den drivande kraften i Palmekommissionen, Egon Bahr, har alltså på 90-talet erkänt att hans grundläggande tankegång var felaktig. Men socialdemokraterna i Sverige tycks inte beröras av sådan självinsikt. I stället prisar de misstaget och fortsätter att berömma kommissionens ordförande.

För det andra var hypotesen för 80-talets östpolitik att förändringarna i Östeuropa *enbart kunde komma från dem som redan satt vid makten*. Felsynen fullföljdes trots att 70-talet hade demonstrerat begränsningarna i "reformerings uppifrån" och trots att man sett Solidaritetens inflytande på den polska utvecklingen.

Ännu den 8 oktober 1989, dagen före demonstranternas framgångar i Leipzig och en månad innan Berlinmuren började rivas, försökte Bahr offentligt försvara DDR: "där har varit, om man så vill, reformer". Garton Ashs fråga är förödande: om man beskriver

det som hände i Östtyskland på 80-talet som "reform", vilka ord ska man då använda om händelserna i Ungern under samma period?

Värre är ändå relativiseringen av det som en tidigare västtysk, socialdemokratisk generation genom bittra erfarenheter hade lärt sig att kalla "de grundläggande värdena i väst". De unga, skrev den välkände SPD-experten på utrikespolitik Rickard Löwenthal, har tappat förståelsen för att "konflikten med Sovjetunionen inte bara är en konflikt mellan två stormakter och deras allierade men också en konflikt mellan frihet och tyranni".

Och Garton Ash berättar till slut att en av grundarna av det nya, fria socialdemokratiska partiet i forna DDR (Martin Gutzeit) på sommaren 1989 hade vädjat till sina partivänner i väst:

"... allt vi ber om är att ni för oss ska begära samma rättigheter och friheter som ni själva åtnjuter... hur kan ni vara så principlösa?"¹¹

Just den anklagelsen bör riktas också mot svensk socialdemokrati. För en gångs skull försökte Sveriges statsminister spela en pådrivande roll i europeisk politik, och det hela utvecklades till ett svek mot de plågade folken på halva kontinenten. Frågan är alltså: ni hyllade diktatorn och nonchalerade oppositionen. Hur kunde ni vara så principlösa?

¹¹ När Olle Svenning i Aftonbladet (17/11 1993) recenserade Timothy Garton Ashs bok *In Europe's Name: Germany and the Divided Continent* noterade han det moraliska förfallet: "SPD-politiken under oppositionsåren kom i praktiken att tjäna som skydd för härskarna i DDR och som hot mot medborgarrättsrörelserna i Östeuropa." Samma omdöme måste han naturligtvis avge om Palmekommissionen, eftersom dess idéer var identiska med Egon Bahrs.

Den selektiva diktaturkritiken

Det sägs ofta i nutida romantisering av Olof Palme att han "konsekvent" kämpade för mänskliga rättigheter och fördömde diktaturer. Att den föreställningen inte är sann har redan framgått. Men hur falsk den är återstår att belysa.

Sverige har konsekvent kritiserat *fem* diktaturer: Tjeckoslovakien ("diktaturens kreatur"), Franco-Spanien ("satans mördare"), grekjuntan, apartheid i Sydafrika och Pinochetregimen i Chile. Alla dessa förtryckarregimer har nu fallit.

Att vårt land förbannade dem och sökte motverka deras terror var (och är) utmärkt och självklart. Socialdemokratin hade här stöd av en stark eller överväldigande opinion långt utanför sitt eget parti.

Efter kommunisternas kupp 1948 var regimen i Tjeckoslovakien avskydd av alla demokratiska partier i Sverige.

Motviljan mot Franco hade starka traditioner i arbetarrörelsen och, inom borgerligheten, främst bland liberalerna.

Kampanjen från Sverige mot apartheid inleddes av två liberala chefredaktörer, Herbert Tingsten i Dagens Nyheter och Ivar Harrie i Expressen. Den fullföljdes i bred partipolitisk enighet, utom vad gäller sanktionspolitiken där moderaterna var skeptiska.

De sju åren med militärregim i Grekland upplevdes av svenska demokrater oavsett partitillhörighet som en förnedring för landet och Balkan.

Pinochets regering i Chile utlöste mycket starka protester från svenska regeringar, oavsett om de var socialdemokratiska eller borgerliga. Moderaterna var förvisso mer dämpade i sin kritik.¹²

Det finns inga som helst skäl att bestrida Palmes personliga roll

i kritiken mot de fem regimerna. Både som statsminister och oppositionsledare var han här en envis och skicklig talesman för våra fördömanden av terrorn, kuppmaakarna och rasismen. Att många av oss ständigt uttalade likartade protester och värderingar är visserligen sant. Men det rubbar inte slutsatsen att den socialdemokratiska partiledarens betydelse för opinionsbildningen mot de fem regeringarna, inte minst mot apartheid, var av stor betydelse.

Vad legenderna efter Palmes död har åstadkommit är dock något helt annat. "Diktaturens kreatur", säger myten, just så såg Palme på kommunismen. "Satans mördare" – med sådana ord beskrev han diktatorerna i världen, påstår man.

Så var det tyvärr inte. Många hundra miljoner människor förnedrades av kommunisterna. Bara härskarna i Prag möttes av hårda omdömen från Palme, och av konsekvent avståndstagande. Utanför den marxistiska världen fanns mängder av andra förtryckare. Men bara Franco, som under sina sista år inte ens var en av de grymmaste härskarna i världen, kallades för "satans mördare".

Vad hände med andra kreatur och mördare? I Palmes värld tonade de i regel bort, eller nämndes utan värdeord och ställningstaganden. Många nonchalerades totalt, eller möttes av leenden och vänliga ord, eller fick så mycket svenskt beröm att förtryckarna själva måste ha häpnat. När blodet flöt på torg och gator – och när västliga TV-kameror lyckades ge bilder av mördandet – uttalade Stockholm några tillfälliga protester. Dessa tystnade i regel när ter-

¹² Samtliga dessa fem fall gällde alltså etablerade diktaturer som Sverige (och Palme) ofta fördömde och motarbetade – under flera eller många år, konsekvent och med olika metoder. Vid sidan av de länderna bör noteras några ställningstaganden av likartad eller delvis annan karaktär.

Efter Sovjets överfall på Afghanistan fördömde Palme i flera tal angriparen, alltså regimen i Moskva.

När de två diktaturerna på Pyreneiska halvön hade börjat liberaliseras stödde Palme energiskt socialisterna i Spanien och Portugal mot några av dessa partiers motståndare till höger och vänster. De ansträngningarna från Socialistinternationalen bidrog till att stärka den nya demokratin i båda länderna. Och innan Portugals kolonier gjorde sig fria tog Palme naturligtvis ställning för deras självständighet.

Palme kritiserade också den regim i Turkiet, som 1980 upphävde demokratiska fri- och rättigheter i landet.

ron åter lyckats likrikta landet.

Lennart Bodström blev Palmes utrikesminister 1982. Avsikten var naturligtvis att statsministern själv skulle dominera utrikespolitiken. Bodström lanserade då en teori, som han utgick från skulle tillfredsställa chefen. I Expressen döpte jag tankarna till "Bodströmdoktrinen". Den gjorde skillnad mellan ett lands "politiska konstruktion", som vi *inte* bör kritisera, och "enskilda händelser", som vi har rätt att fördöma.

Problemen i sak med den tanken är två. *För det första* är "enskilda händelser" i diktaturer – som när man skjuter ner folk för att skingra en demonstration eller massavrättar dem offentligt – nästan alltid en följd av regimens "politiska konstruktion". *För det andra*: när ett land inte tillåter insyn kan det bakom kulisserna där förekomma långt värre dödande och plågande än brutala händelser som dokumenteras i internationella massmedier. Enligt Bodströms idéer skulle sådana regimer, som ofta är de värsta, nästan alltid gå fria från kritik.

Därför blev Bodströmdoktrinen i praktiken en sorts principiell motivering varför Sverige ska tåla om en ständigt pågående terror i totalitära stater. Oturligt nog för Bodström kom denna ursäkt för tigandet att förknippas med dåvarande utrikesministern. Det var ju Olof Palme som var doktrinen arkitekt, men utan att formulera den. Bodström var här en amatör, som trodde att han öppet skulle definiera den faktiskt förda svenska utrikespolitiken, t ex i följande uttalande (Svenska Dagbladet 7/11 1982):

"Sverige bör inte kritisera andra länder på grund av deras politiska konstruktion. Vi har att uppfatta staterna sådana som de är. Det måste vara deras sak att bestämma sina egna förhållanden. Någon allmän värdering av andra stater bör Sverige inte göra."

Varje ord här kunde ha tänkts av Palme, eftersom de beskriver riktlinjerna för dåvarande regeringens utrikespolitik. Men statsministern var rutinerad nog att dölja sina principer med retorik om andra ting. Han uttalade sig tydligt i några frågor för att dölja att han var desto tystare på många fler områden. Samma teknik har kopierats av partivännerna efter statsministerns död, när de ska hylla dennes politik. Man talar om det som Palme ville tala om. Man ti-

ger om det som Palme nästan alltid teg om. Man analyserar sällan hur Palme drog gränsen mellan tal och tiggande.

I själva verket var Bodströmdoktrinen en Palmepincip. Den tillämpades alltså *inte* för Tjeckoslovakien, Grekland, Spanien, Sydafrika och Chile. För synen på resten av världen blev den desto viktigare.

Så såg den selektiva diktaturkritiken ut under de år då Olof Palme bestämde det största partiets agerande. Motiven bakom urvalet av diktaturer går att förklara. Tjeckoslovariens regim var, också med kommunistiska mått mätt, ett ovanligt uppenbart fiasko.

Men det är svårt att se logiken i att ständigt ta avstånd från regimen i Prag och ofta vänslas med härskarna i Östberlin. Kanske låg DDR med sin långa Östersjögräns lite för nära Sverige. Honeckers stat var dessutom värdland för alltför många sovjetiska divisioner. Inför Östtyskland och andra centra för europeisk bolsjevism bortsåg Palme från terrorn. I stället prioriterade han de säkerhetspolitiska utspel, som visserligen nonchalerade de förtryckta men som i Sverige kunde putsas upp till statsmannaskap.

Kanske var det också Palmes egna minnen av terrorn i Prag på 40-talet som fick påverka hans attityd till Tjeckoslovakien under resten av livet. Men varför i så fall den nästan kompakta tystnaden om Baltikum från en statsminister som tillbringade sin barndoms somrar i Lettland? Svaret är troligen att Estland, Lettland och Litauen var länder som hade annekterats av Sovjet. Dem borde man titta om, eftersom härskarna i Kreml inte fick irriteras alltför mycket.¹³

¹³ Pierre Schori påstår i sin bok att Palme var "ideologisk antikommunist", men förklarar inte varför Palme i så fall ständigt nyttjade begreppen "antikommunism" och "antisovjetism" som skällsord.

"Han brände inte heller broar" utan önskade "dialog" med Kreml och satellitstaterna, fortsätter Schori. Men varför blev "dialogen" så ofta ett gullande där man undvek de kontroversiella frågorna? Boken medger att "ett undantag ... var Tjeckoslovakien" som en följd av Palmes personliga känslor.

Med Schoris följsamhet blir allt Palme gjorde lika genomtänkt. Kritiserade han en diktatur var det uttryck för politiskt mod och mänskliga känslor. Låt han bli att kritisera en förtryckarstat berodde det på hans ambitioner att stärka säkerheten i världen. Schori gör inte den minsta ansträngning att analysera komplikationerna med den selektiva diktaturkritiken, och dess fiasko under 80-talet.

De övriga fyra diktaturerna, utvalda att officiellt förbannas, betraktades på olika sätt som illegala eller förlegade regimer som borde isoleras. Sydafrikas apartheid blev i nästan hela världen en synonym för ondska. Grekjuntan sågs som en tillfällig kränkning av Grekland, och överstarna i Aten blev allmänt föraktade. Franco gav bilden av en sorts gammaldags fascism som borde ha försvunnit med andra världskriget; förtrycket där gick mot sin upplösning genom diktatorns påtagliga åldrande. Pinochet var på liknande sätt symbol för reaktionärt militärvälde och brutal högerextremism.

Kort sagt: de diktaturer som Sverige angrep hade få vänner. Palme tog inga som helst risker i svensk opinion eller på den internationella scenen när han fördömde dem. Läget var ett annat vid mötet med Castro. Låt oss följa Palme till Havanna.

Castros frestelser

Den 29 juni 1975 tycks Palme ha sett som en av sina stora dagar. Då fick han tala på spanska till en miljonpublik i Santiago de Cuba, tillsammans med Fidel Castro.

Landets diktator hade gett order om att transportera många hundratusen människor till mötet.

Där gavs Palme ett naturligt tillfälle att beskriva vad demokrati innebär. Att den ger rätten att opponera mot regeringen (i stället för att fängslas och misshandlas), att tidningarna kan skriva vad de vill (inte bara beundra regimen), att valen måste tillåta konkurrens mellan partier (inte bara bekräfta diktatorns allmakt) och att ett land styrs genom sina lagar (och inte genom infall och paranoia från ledarna).

Enbart en kort och tydlig sammanfattning av Sveriges styrelsekick hade gett en dramatisk kontrast till det kubanska samhälle som den väldiga publiken kände alltför väl. Palme hade inte behövt rikta kritik mot värdarna för att budskapet skulle gå hem. Detta kunde ha blivit ett viktigt ögonblick i svensk utrikespolitik: att direkt tala till en sjundedel av befolkningen i ett korrumpert och förslavat land.

Som vi vet svek Palme på alla punkter, i alla avseenden. Han ropade till miljonpubliken att Kuba har lärt oss att "förtryckarna till slut störtas, att folkets krav ej kan förkvävas". Men han syftade enbart på Batista, inte på Castro. Han meddelade att "en socialistisk revolution är en långvarig nydaningsprocess" men glömde berätta att den processen måste ske under politisk frihet och efter hederliga val.

Han anpassade sig till Kubas officiella retorik. "Vi vill lägga be-

slutanderätten över produktionen och dess fördelning i hela folkets händer och frigöra medborgarna från beroende av varje slags maktgrupper utanför dess kontroll", sade Palme. Så brukar det låta när marxismens kreatur talar till sina undersåtar; så borde det aldrig låta när en svensk statsminister kommer på besök. Och han avslutade med tre leven: "Leve vänskapen mellan Sverige och Kuba! Leve solidariteten mellan folken! Leve det självständiga och oberoende Kuba!"

Man skrek så på den tiden.

Troligen satt då ungefär var 500:e kuban i fängelse av politiska skäl, omkring 15 000. Många av dem var socialdemokrater, som hade tagit del i kampen mot Batista.

Ändå studsade komplimangerna mellan Castro och Palme. Båda betygade varandra sin vänskap. Detta framgick tydligt av den gemensamma kommunikén dagen efter massmötet. Samtalen hade präglats av "stor sympati och ömsesidig förståelse och att åsiktsöverensstämmelse i de frågor som behandlats rådde", försäkrade Castro och Palme. Sveriges statsminister hade alltså inte en enda gång tagit upp Kubas kränkningar av mänskliga fri- och rättigheter; i så fall måste "åsiktsöverensstämmelsen" rimligen ha brutits.

*

Varför uppträdde Palme på detta sätt? Hans rådgivare i Kubafrågor, Pierre Schori, spelade troligen en roll med sin extatiska beundran för Castro.¹⁴ Frestelsen att få ovationer och kamratliga omfamningar av värdarna var mycket stor. Men låg det i den demokratiska socialismens eller i Sveriges intresse att på detta sätt grovhångla med en tyrann?

¹⁴ Har någon blivande minister i en demokrati beskrivit en diktator på ett så hänryckt språk som Schori? "Han är en av de största i samtidshistorien. Någon har sagt att han är för stor för sin ö. Castro ser allt i ett mycket långt perspektiv. Han är en encyklopedist och har närmast en renässansfurstes drag." (Pierre Schori i *Sydsvenska Dagbladet* 20/7 1986.)

Troligen förstär Schori att sådan beundran för Kubas diktator framstår som snurrig i mitten av 90-talet. I sin långa uppsats om Palme (i boken *Olof Palme. Den gränslöse demokraten*) diskuterar han inte alls Kuba, ej heller Mellersta Östern, Pol Pot och Östtyskland.

Svaret på frågan blir ännu mer problematiskt av kommunikén i Havanna. Jag tänker inte främst på den passus i det gemensamma uttalandet, som påstår att de båda länderna var eniga om att "verka för fred och säkerhet i världen". Att en svensk statsminister går i god för Castros fredsvilja är förvånande. 1962 hade ju Kuba varit ytterst nära att kasta in världen i ett nukleärt inferno genom att placera sovjetiska kärnvapenrobotar på Kuba. När Chrustjev drog tillbaka dem protesterade Castro och förordade en långt mer aggressiv linje, som sannolikt hade lett till storkrig.

Värre är dock avsnittet om Kambodja. De två ledarna uttalade sin glädje över att frihetskampen för "de vietnamesiska och kambodjanska folken... hade krönts med seger". På sommaren 1975 hade Pol Pot utrymt de stora städerna, deporterat ungefär halva landets befolkning och inlett folkmordet. Redan under första hälften av maj det året visste man att något långt mer förfärande än det tidigare kriget hade inletts i Kambodja.

En nästan enig svensk press, inte minst de socialdemokratiska tidningarna, hade i mitten av maj brännmärkt folkomflyttningarna och massmorden. De röster i Sverige som helhjärtat försvarade Pol Pot var den stalinistiska Norrskensflamman, P O Enquist, Jan Myrdal och Birgitta Dahl (*VoT* s 203–208).

I slutet av juni 1975 hade farhågorna från början av maj bekräftats i mängder av rapporter av journalister, diplomater och flyktingar. Det snabbaste och relativt sett mest omfattande folkmordet efter andra världskriget pågick med full kraft. I det läget accepterar Palme att beskriva Kambodjas utveckling som "en stor seger för folkets rätt att bestämma sitt eget öde".

Menade han verkligen att Pol Pot gav uttryck för folkviljan i Kambodja? Den typen av marxistisk dialektik kan knappast ha föresvävat honom. Var han okunnig om Pol Pots mördande? Vilken tidningsläsare som helst kände till att något fasansfullt pågick; Palme kan inte ha undgått det även om hans skyggglappar var breda. Krävde Castro att få in detta avsnitt i kommunikén? Kanske, men i så fall kunde Palme ha sagt nej. Varje part har ju veto när gemensamma uttalanden ska göras.

Han kunde också ha begärt att Sveriges oro och avsky inför slakten i Kambodja skulle ha noterats i kommunikén utan att Castro behövde instämma. Att göra så är inte helt ovanligt i internatio-

nella uttalanden. Han kunde åtminstone ha krävt att hänvisningen just till Kambodja hade uteslutits ur texten.

Olof Palme gjorde ingenting alls för att distansera sig från Pol Pot. Han satte Sveriges stämpel på ett uttalande, som måste ses som ett godkännande av den regimen. Så kan den också ha tolkats av härskarna i Pnom Penh (om de överhuvud tog del av omvärldens reaktioner). Själv ser jag kommunikén i Havanna av den 30 juni 1975 som ett av de mörkaste inslagen i svensk utrikespolitik under 1900-talet.¹⁵

¹⁵ Den officiella historieskrivningen i Stockholm tycks inte tillåta några som helst medgivanden om svenska svek mot Kubas demokrater. När utrikesminister Lena Hjelm-Wallén (TV 4/10 1994) fick frågan varför socialdemokratin lät "stötta en kommunistdiktatur" svarade hon:

"Men det har inte varit så, att vi har stött någon kommunistisk diktatur, utan vad vi har gjort, det är det att vi har haft kontakter med den kubanska oppositionen och även med Castro, men för att prata demokrati, för att försöka få en förändring till stånd . . . och det är klart att det är ju lättare att sitta vid sidan av och säga fy och usch än att faktiskt vara med och arbeta aktivt för att få en förändring till stånd och det har vi gjort från socialdemokratisk sida."

Detta är att blåneka. Som framgår av de här boksidorna om Kuba strider Hjelm-Walléns påstående mot tidigare svenska uttalanden, tal, kommunikéer och intervjuer.

Israel blir paria

Inför 1 maj 1982 fick vi lära oss att svenska socialdemokrater inte ville demonstrera tillsammans med israeliska partivänner. Med växlande motiveringar gav oppositionsledaren Olof Palme och partisekreteraren Sten Andersson återbud till broderpartiets huvudkontor i Tel Aviv.

Skälet till skandalen var enkelt och tarvligt. Palme vägrade att marschera med israeler eftersom han ville bli sedd med Sergio Ramirez Mercado, en av medlemmarna i den sandinistiska juntan i Nicaragua. Han skyllde lite vagt på sin "medling" mellan Irak och Iran – den skulle naturligtvis på intet sätt påverkas av ett första-majtåg i Stockholm.

Den svenska socialdemokratins ordförande föredrog alltså att vandra med en icke-demokrat från Nicaragua än med demokratiska socialister från den enda fria nationen i Mellersta Östern. Att Israels Arbetarparti reagerade med ursinne är förståeligt.

Men den israeliska fackföreningsrörelsen Histadrut sände en delegation till Stockholm. LO hade också bjudit in och begrep inte alls varför israelerna skulle stängas ute.

Sen mer än tio år kände jag då Björn Dworsky, som ledde Histadrutgruppen. Han var jude från Norge och flydde 1942 undan tyskarna. Han visste hur det känns att vara jude när judar förföljs. Med Einsteins ord: som i en buffelhjord med risk att varje ögonblick bli nertrampad.

Dworsky bodde i Sverige under resten av kriget. Sen flyttade han till Israel och arbetade länge i Histadruts internationella avdelning. Han dog i juli 1996.

Med ironi och vrede berättade Dworsky för mig om sitt möte

med Sten Andersson före 1 maj. Andersson kritiserade honom för "att splittra partiet inför valet" och angrep Shimon Peres för att ett brev från Peres till Palme hade blivit offentligt. Han begärde att israelerna skulle undvika Stockholm och i stället åka till Göteborg! Dworsky, som förr var välkommen till svensk socialdemokrati, fann nu att partiet sökte frysa ut honom.

Men svenska LO vidhöll: israelerna är välkomna i förstamajtåget. Vid själva demonstrationen vägrade Palme att hälsa på den israeliska LO-delegationen. Dåvarande oppositionsledaren ville hindra någon att fotografera honom tillsammans med de pestsmittade från den judiska nationen.

Ingen ska tro att denna svenska aggressivitet var en följd av Libanonkriget; det bröt ut månaden därefter. Att motviljan mot Beginregeringen då blev stor är begripligt. Men här var det oppositionen, Begins motståndare, som svensk socialdemokrati kränkte genom sitt återbud.

*

Det hade inte alltid varit så. Svensk socialdemokrati stod länge nära Israels regering. Här byggdes den enda demokratin i Mellersta Östern, under ständiga hot om krig och utplåning. Detta sade statsminister Tage Erlander på TCO-kongressen den 8 juni 1967, tredje dagen av sexdagarskriget:

"... jag vill gärna göra den bekännelsen att måndagen och tisdagen tillhör de mörka dagarna i vårt liv, eftersom vi hade en känsla av att det som höll på att byggas upp och som gav så rika löften för framtiden i den israeliska staten var hotat av undergång... De två dagarna måndag och tisdag denna vecka har väl gjort att stämningen har lättats upp. Förhållandena har blivit gynnsammare tack vare Israels egen förmåga..."

Denna hållning bröts snabbt sönder när Olof Palme blev partiledare. Vi borde inte ha blivit överraskade. SSU sög upp de antiisraeliska klyschorna, gjorde dem till sina och gick aktivt in för att förändra också partiets inställning. Ungdomsförbundets tidning Frihet berömde Staffan Beckmans böcker, som anslöt sig till de mest extrema och marxistiska av de palestinska rörelserna. Beck-

man förnekade Israels rätt att existera och spetsade anrättningen med antisemitiska formuleringar.

Aftonbladet började samla på skribenter som ständigt attackerade Israel. Och vid partikongressen 1969 ställde sig i praktiken SAP, på förslag av utrikesminister Torsten Nilsson, neutralt i konflikten. Den nya hållningen motiverade han med Gunnar Jarrings FN-uppdrag i konflikten.¹⁶

Kombinationen av Israels seger i sexdagarskriget som gjorde landet till ockupationsmakt, den marxistiska våg som slog in över flera länder, Palmes val till partiledare och oljekrisen i början av 70-talet ledde till en radikal urgröpfung av den svenska socialdemokratins traditionella vänskap med den judiska nationen. Man kan jämföra Erlanders ord och oro på tredje dagen av sexdagarskriget 1967 med utrikesminister Wickmans uttalande på femte dagen av oktoberkriget 1973.

Israel utsattes då för våldsamma överraskningsangrepp i norr och söder från Egypten och Syrien *samtidigt*, på Yom Kippur den 6 oktober 1973. Arabstaterna noterade först stora segrar, och Israels överlevnad stod på spel. Regeringen Palme vägrade då att uttrycka någon som helst sympati med en hotad, fri nation.

Men den 11 oktober i FN gjorde Krister Wickman uttalanden som flera journalister kom att tolka som kritik av Israel. Problemen i Mellersta Östern låter sig, sade Wickman, "inte lösas genom att den ena eller andra parten demonstrerar sin militära överlägsenhet".

Hos Wickman fanns inte ett ord av kritik mot ett av de mest uppenbara fallen av militär aggression som Mellersta Östern skådat. Här saknades varje antydan om vem som startade kriget. Två diktaturers stående yrkesarméer lyckades överrumpla en demokrati, vars försvar (liksom Sveriges) bygger på värnplikt och mobilisering. Den svenska kylan mot den angripna staten var uppenbar för alla.

¹⁶ För exempel på och dokumentation av antiisraeliska argument de båda åren efter sexdagarskriget hänvisar jag till boken *Det hatade Israel* (1970) av Thomas Hammarberg, Ernst Klein och mig. I kapitlet "Partierna om Israel" visar jag hur snabbt socialdemokratin försköt sin hållning i slutet av 60-talet men kunde naturligtvis inte ana hur långt den antiisraeliska agitationen skulle sträcka sig under främst 70- och 80-talen.

Om Israel förlorat kriget hade den judiska staten upphört att existera. Om Egypten och Syrien förlorade skulle deras länder finnas kvar och kunde – om de så önskade – börja planera för nästa attack. Handelstidningens före detta huvudredaktör Harald Wigforss noterade utrikesministerns hyckleri när denne ”mästrar Israel för dess förmenta militära överlägsenhet i ett ögonblick då han själv måste hoppas att landet skall lyckas värja sig mot en dödlig fara.” (DN 16/10 1973)

*

Det skulle bli mycket värre efter ytterligare några år. Den 1 juli 1982 gjorde Olof Palme, som tre månader senare skulle återkomma som regeringschef, ett våldsamt utspel på TCO-kongressen:

”De som tillhör min generation och som när vi var väldigt unga såg bilderna av de judiska barnen i koncentrationslägren och gettona och insåg den oerhörda förbrytelse som begåtts mot dem som därav liksom fick en smärta som följer oss genom livet – vi känner oss naturligtvis utom oss av samma smärta när vi ser bilderna av de palestinska barnen, *precis på samma sätt förföljda* (min kursivering). Men denna gång är det Israel som står bakom dåden.” (Utskrivet efter bandupptagning.)

Ett par dagar senare satt jag i Knessets cafeteria, den bästa platsen i Israel om man en och samma eftermiddag vill träffa ledande politiker ur olika partier. Oppositionens Shimon Peres verkade trött och tyngd när jag drack kaffe med honom. Arbetarpartiet var starkt kritiskt till belägringen av Beirut och hade uttalat sig mot en stormning av staden.

När jag nämnde Olof Palmes namn mörknade han för gott och såg på mig med en sorts avsky som om jag hade någonting gemensamt med den svenska politiken. Sammanbitet gjorde Peres sin kommentar till Palmes uttalande. I den bandspelare jag lagt på bordet för en intervju i Expressen dikterade han detta:

”Jag blev chockerad när jag läste att Palme jämfört vår behandling av palestinska barn med nazisternas slakt på judar. Hans påstående är idiotiskt, otroligt. Har Israel fört något enda barn till koncentra-

tionsläger? Eller dödat dem för att de varit arabiska barn? Eller byggt gaskamrar?"

Peres sade till mig att han tänkte ta upp Palmes grovheter i Socialistinternationalen. "Men det känns ovärdigt till och med att kommentera en sådan förvrängning som Olof Palmes."

Dock är det nödvändigt att kommentera den. Vad Palme här gjorde var inte enbart att "jämföra" Israel och Nazi-Tyskland, han *jämställde* dem. De palestinska barnen i Libanon och de judiska barnen under Förintelsen var ju "precis på samma sätt förföljda". Nu var det Israel "som står bakom dåden".

Parallellen mellan nazister och israeler var ett dominerande tema i Sovjets antisemitiska kampanjer under trettio år. Tidningar i Moskva tryckte karikatyrer som visade hur Hitler och Golda Meir, eller Hitler och Dayan, eller Hitler och Begin tog varandra i hand stående på olika likhögar. Med kriget i Libanon spreds parallellen till ett antal av Västeuropas tidningar och politiker.

Israels kritiker perverterade språket genom att nyttja just de termer och färor, som var förknippade med Förintelsen. Först hånade man judarna genom att skända minnet av deras största katastrof. Sen fördömde man Israel för att de är sina mördares efterföljare.

Inför svensk opinion legitimerade därmed Palme påståendet att Israel uppträder som nazister. Den typen av agitation har ofta analyserats i studier av den moderna antisemitismen. När Syriens diktator Assad dödade tiotusentals sunnimuslimer i sitt eget land jämförde ingen med nazisterna, inte heller när han systematiskt torterat politiska motståndare. När ännu fler araber dödat av andra araber i inbördeskrigets Libanon anknöt inget ordval till Hitler-Tyskland. Med Tredje Riket jämförde ingen när en miljon människor hade stupat i kriget Irak-Iran.

Det är alltså tydligt att detta sovjetiska språkbruk nyttjats enbart för att *smutsa judarna* och deras stat. Detta har varit en viktig del av den agitation, där antisionism och antisemitism går samman.

Jag tror att belåtenheten över att exploatera parallellen ofta föds i en skuld känsla, som sällan redovisas. På kontinenten vet man att många landsmän hjälpte tyskarna på olika sätt (som angivare, hjälppoliser och andra insatser av quislingnatur). I några länder, som Sverige, kan skuld känslan bottna i insikten om att vi inte alls

deltog i kampen mot nazismen. Genom att likställa mördare och offer rentvår vi oss i efterhand.

Nu har ju judarna bevisat att de själva är lika bestialiska som sina forna förtryckare! Nu har offren, eller offrens barn, gjort mot andra vad som en gång gjordes mot dem! Nu är vi kvitt.

*

När Olof Palme 1982 jämförde Israel med Nazi-Tyskland var det inte första gången han kastade fram Hitler-parallellen. Den 23 december 1972 liknade han bomberna över Hanoi med Tredje Rikets vidrigaste massmord:

”Man bör kalla saker och ting vid deras rätta namn. Det som nu pågår i Vietnam är en form av tortyr. Därför är bombningarna ett illdåd. Därav finns många i modern historia.

De förbinds ofta med namn – Guernica, Oradour, Babij Jar, Katyn, Lidice, Sharpeville, Treblinka. Våldet har triumferat. Men efter världens dom har fallit hård över dem som burit ansvaret.

Nu finns ännu ett namn att foga till raden – Hanoi julen 1972.”

Av de sju namn Palme räknade upp var fyra massakrer utförda av nazister. Han jämförde alltså inte med bombningarna mot städer under andra världskriget, t ex tyskarnas förstörelse av Coventry, den engelska eldstormen över Dresden eller med USA:s försök att tvinga Japan att kapitulera genom atombomberna över Hiroshima och Nagasaki. I stället tog han upp Treblinka, det kanske mest farsansfulla utplåningsläger som mänskligheten någonsin sett.

Själv menar jag att USA:s krig i Indokina var en förening av missförstånd, politisk tragedi och förbrytelse (se s 134–135, 209–210). Att protestera mot det var nödvändigt. Men att likställa det med Tredje Rikets antisemitiska raseri är absurt.

Hitlerregimens avsikt var att utplåna *alla* judar oberoende av ålder, kön, hälsotillstånd, utbildning, åsikt, agerande, medborgarskap och annan bakgrund. Praktiskt taget samtliga som sändes till Treblinka mördades där; från det lägret fanns bara få överlevande. Även om detta dödande, liksom bomberna över Hanoi, båda faller inom Rummels definition på democide är de alls inte identiska.

Bombandet av Hanoi var ett ohyggligt och misslyckat försök att pressa Nordvietnam till eftergifter. Men de syftade inte alls till att döda *alla* vietnameser, eller något liknande. Gasandet, avrättningarna och utsvältningen i Treblinka var däremot led i en fastställd utplåning av ett helt folk på sätt som aldrig tidigare förekommit i historien. Tredje Riket satte in alla sina resurser för att mörda samtliga män, kvinnor och barn av judisk bakgrund, vilka kunde jagas fram i det av tyskarna ockuperade Europa.

Att jämställa bomberna över Nordvietnams huvudstad med gaskamrarna i Treblinka var därför en falsk parallell (hur kritisk man än är, och var, mot USA:s krigföring). Den bidrog samtidigt till att trivialisera Förintelsen. Om allt dödande är detsamma som Hitlers, döljer man det unika i nazisternas folkmord.

Vi bör alltså notera att Olof Palme under sin partiledartid två gånger gjorde uttalanden, där han jämställde länder med Nazi-Tyskland. En av de staterna var byggd av det folk, som var Hitlers främsta offer. Den andra var den nation som kom att avgöra de fria ländernas seger över nazismen i andra världskriget. Och båda – Israel och USA – var och är demokratier.

*

Oberoende av om Arbetarpartiet eller Likud satt i regering tycktes Olof Palme avsky deras land. Om arabiska ledare gjorde han inte sällan smickrande kommentarer. "Min vän Jalloud" kallade han till exempel regeringschefen i Libyen, en stat som hade specialiserat sig på internationell terrorism.

Men inför den enda demokratin i regionen var han kritisk eller hånfull. Orden "min vän Golda Meir" eller "min vän Yitzak Rabin" fick vi aldrig höra från Palme. Det är känt att Meir avskydde honom; den känslan var säkert besvarad. Och Palmes motvilja mot israeliska ledare höll i sig livet ut.

Vid svenska möten med arabstater utfärdades älskvärda och gemensamma kommunikéer. I början av 70-talet gjordes sådana uttalanden ihop med Libyen, Saudiarabien och Algeriet. Man krävde att "det palestinska folkets legitima rättigheter" skulle tillgodoses. Det var ett uttryck som för arabstaterna på den tiden betydde att Israel måste försvinna. Sverige menade naturligtvis något annat.

Uppseendeväckande var då att Sverige inte begärde att kommunikéerna också skulle rymma en mening om Israels rätt att leva inom säkra och erkända gränser. Jag tror inte att Palme (eller Wickman) ens föreslog en sådan formulering. Hade de gjort det skulle naturligtvis motparten ha sagt nej. I det läget kunde Palme antagligen ha avstått från en officiell kommuniké eller krävt att Sveriges mening på denna punkt öppet skulle noteras. I stället såg vi samma mönster som på Kuba och i Östtyskland: Palme lade sig platt.¹⁷

Arafats möten med Palme gav oss liknande bilder. I november

¹⁷ Just detta krav reste jag i riksdagen när Palme hade återvänt hem från en av sina kommunikéer, denna gång Alger:

”Värre är dock att statsministern och utrikesministern ingen enda gång sett till att kommunikéerna också rymmer en mening om *israelernas legitima nationella rättigheter*. Det skulle säkert varken premiärminister Jalloud eller president Boumédiène ha gått med på. Men då bör naturligtvis den svenske statsministern själv i kommunikén markera att han och Sverige anser att Israels rätt att existera är en förutsättning för en fredlig lösning. Ett sådant tillägg för egen del borde Sverige ha krävt vid de här tillfällena, eftersom kärnfrågan ju är om Israel skall finnas eller ej. Om Libyen, Saudiarabien och Algeriet då vägrat gå med på ett sådant tillägg borde över huvud inget gemensamt uttalande ha gjorts om konflikten i Mellersta Östern. När Sverige inte begärt ett sådant tillägg och inte offentligt gjort den preciseringen i tex bankettalet i Alger, har man gång på gång missat möjligheter att inför arabstaterna slå fast en avgörande förutsättning för en fredlig lösning.” (Riksdagens protokoll den 22/11 1974.)

Olof Palmes svar i samma debatt belyser en av hans metoder vid möten med tyranner:

”Här har förekommit ett väldigt exercerande av vad som skall stå eller inte stå i en kommuniké. I allmänhet har man en minsta gemensam nämnare, när man inte har identiska uppfattningar i frågor. Ur min synpunkt är Algerkommunikén helt tillfredsställande av det skälet att det finns en klar hänvisning till FN:s roll och ansvar i området. *Däri lägger jag att FN bär ansvaret för bildandet av staten Israel*” (min kursivering).

Avgörande här är att Boumédiène och Palme tolkade FN-meningen på helt olika sätt. Sveriges statsminister använde det enbart som en alibi-formulering, som kunde vridas till för att hemma skydda sig mot kritik. Genom att leta efter formuleringar, som kan läsas på skilda sätt, undvek han att inför arabvärlden klart markera Sveriges åsikt om Israels rätt att leva. Det var viktigare för Palme att bevara en trivsamt stämning vid förhandlingsbordet än att ställa krav på militanta diktaturer.

1974 träffades de första gången, i Algeriet. Palme meddelade den svenska pressen att han efter ett par minuters samtal med PLO-ledaren fått "intrycket att han (Arafat) inte ville vidta några extrema åtgärder".

Så naivt eller förljuget uttalade sig alltså statsministern när han mötte ledaren för PLO, som på den tiden inte hade gjort den minsta antydning om andra lösningar på konflikten än Israels försvinnande. Bara några år tidigare – 1968 – hade Arafats paraplyorganisation antagit sitt program, som man följde bokstavligt (så långt det var möjligt): Palestina är en del av den arabiska nationen och har samma gränser som under den engelska mandattiden (ingen plats för Israel); judar som kom till Mellersta Östern före 1917 skulle betraktas som palestinier (det överväldigande antalet hade kommit efter 1917 och måste alltså försvinna); bara väpnad kamp kan befria Palestina, och fedayinaktioner (alltså terror) är kärnan i befrielsekriget; FN-beslutet om delning av Palestina är ogiltigt, och sionismen är en olaglig rörelse – för att nämna några av paragraferna.¹⁸

Inte uttalade Palme sitt ogillande av detta program när han mötte Arafat. I stället gav han alltså intryck av att PLO-ledaren inte tänkte "vidta några extrema åtgärder". Dagen efter detta samtal begärde Arafat i FN att Israel skulle försvinna! Ännu ett par dar senare kom nästa terrorattack från PLO mot en israelisk stad!

¹⁸ Försvaret för Palme här brukar lyda: statsministern såg betydelsen av den palestinska nationalismen, medan Israels vänner i Sverige motsatte sig en palestinsk stat. Men det var snarast tvärtom.

Det hatade Israel är den första bok i Sverige som, såvitt jag vet, utförligt förordar en palestinsk statsbildning, bredvid Israel och i fred med Israel. Thomas Hammarberg, Ernst Klein och jag skrev den 1969; den utkom 1970. Vi betonade vikten av att ta palestinsk nationalism på allvar. Det är lätt att "underskatta kraften i en nationell rörelse", skrev jag i ett kapitel som kritiserade Golda Meirs avvisande av palestinernas nationella känslor. Många israeler "hoppas att utvecklingen i de ockuperade områdena en dag ska kunna leda fram till just en palestinsk nation i nära samverkan med Israel... Palestiniernas hat dämpas kanske inte förrän de har en nation..."

I samma bok analyserade Ernst Klein de krav som måste ställas på en fredlig lösning. Dessa kan "uppfyllas genom att en palestinsk stat upprättas inom de ockuperade områdena, t ex West Bank och Gaza, möjligen på något sätt förenad med Jordanien..." Han noterade också att al Fatah *inte* godtog en sådan idé –

I samma anda fullföljde Palme sina kontakter med Arafat. I april 1983 gav han PLO-ledaren ett ståttligt mottagande i Stockholm. I stället för att göra viktiga ändringar av PLO:s politik och strategi till villkor för det stöd som Sverige gav organisationen fick Arafat all strålgång utan motprestation. Det var motbjudande att bevittna hur ministrar, utländska partiledare och inte minst journalister då förtrollades av denne terroristledare, vars organisation i årtal hade förgiftat förhållandet mellan israeler och palestinier.

I nästan varje konflikt i världen hade Arafat tagit tyrannernas parti, eller gjorde så under åren som följde. Han prisade Ceausescu styre, stödde och fick stöd av Honecker, hyllade Husak, Bresnev och Mao, och så vidare. Sådant dämpade inte Palmes entusiasm för Arafat.¹⁹

Statsministern upplyste naturligtvis PLO-ledaren om att Sverige stod bakom Israels rätt att leva inom säkra och erkända gränser. Men vilka skäl hade Arafat att ta intryck av sådana synpunkter när han fick överväldigande stöd av några demokratier, främst Sverige (men också Österrike och Grekland), utan att alls ändra PLO:s inriktning?

Statsministern anpassade sig i stället till Arafat och meddelade pressen:

”men det är omöjligt att se hur fred skulle kunna uppnås utan en lösning i denna riktning”.

Ambassadör Ingmar Karlsson har skrivit förfärliga saker om Israel, vilket jag visade i *Vänstern och tyranniet* (s 109–111). Han svarade då att ”mina (Karlssons) argument för en palestinsk stat har varit så starka att jag skulle skrämmas till tystnad” (Svenska Dagbladet 15/2 1994). Ahlmark är *mot* en palestinsk stat, det är tanken. Men i sin egen skrift *De orättfärdigas förhinder* (1987) berömde han ”den formulering om ‘en palestinsk stat som lever i fred vid sidan av Israel’, som sedan 1976 ingår i alla svenska regeringsförklaringar om Mellanöstern och som dåvarande vicestatsministern Per Ahlmark stod fadder till...”

¹⁹ I boken *Med egna ord* (1977) rekommenderar Palme följande metod när man tar ställning till en politisk rörelse. ”Det finns ett antal sätt att bedöma uppriktigheten hos en befrielse rörelse eller en revolutionär regim. Det är att studera hur deras internationella förbindelser ser ut.”

Den synpunkten bortsåg alltså Sveriges statsminister helt från när han bedömde ”uppriktigheten” i Arafats och PLO:s målsättning på 70- och 80-talen.

”Arafat ansluter sig till Fezplanen som ju säger att alla stater i området skall få leva i säkerhet. Det räcker för oss.”

Israel nämndes överhuvud inte i Fezplanen. PLO och arabstaterna (utom Egypten) hävdade vid den tiden att Israel inte var någon stat utan ”den sionistiska enheten”. Att Fezuttalandet inte var en fredsplan framgick också av att Irak under Saddam Hussein stödde den. Hänvisningen till Fez var alltså bara en Palmefint för att dölja att han vägrade ställa krav på PLO-ledaren (se också Olle Wästbergs artikel i Svenska Dagbladet 20/4 1983).²⁰

Palmepolitiken gentemot Israel blev ännu tydligare månaden därpå. I maj 1983 fyllde Raoul Wallenberg 70 år och hyllades intensivt av Israel. Knesset höll extrasession. Talare från flera partier betygade svensken sin vördnad. Parker och gator döptes om efter Wallenberg. President, ministrar och de stora städernas borgmästare gav mottagningar och höll tal om den beundrade svensken. Ett frimärke med hans bild gavs ut.

Ingen svensk har någonsin, någonstans, blivit så hyllad som Wallenberg under den månaden. Men Sverige vägrade att sända någon officiell representant från Stockholm. Inget statsråd, ingen talman och ingen grupp riksdagsmän infann sig för att visa att också Sverige insåg Wallenbergs storhet.

Aldrig har jag skämts för mitt eget land som i Israel de dagarna. Vi fick höra från Stockholm att en officiell representation från regering eller riksdag vore ”omöjlig” eller ”olycklig”, ty Sverige och Wallenberg kunde då kopplas till Israel som stat. Ett socialdemokratiskt brev nämnde Västbanken, Golan och Folke Bernadotte som skäl för frånvaron.

Kunde alltså inte Sverige vara kritiskt mot den dåtida israeliska regeringen och *samtidigt* betyga sin aktning för en svensk som gett

²⁰ Men när Olof Palme ungefär samtidigt blev intervjuad av Hirsch Goodman i Jerusalem Post var publiken en annan; följaktligen sade Palme då helt andra saker. Goodman var påläst och påminde om Palmes olika uttalanden – statsministern duckade, förnekade, omtolkade.

Som värd för Arafat hade Palme utmålat sin gäst som medgörlig, fredsvillig. Inför israelerna, som känner fakta, påstod han motsatsen. Arafat intar ”en mycket enfaldig hållning” när han inte erkänner Israel, medgav han nu, detta stärker hökarna i Israel. ”Det är en fullständigt meningslös position att inte erkänna Israel.”

livet åter till tusentals judar, varav många lever (eller levde) i Israel?

När Arafat, ansvarig för mord i 30 länder och för en katastrofal oförsonlighet, kom på besök ställde den svenska regeringen upp och kramade honom. När Mellersta Österns enda demokrati hylade vår tids störste svensk vände samma människor ryggen åt evenemanget. Så såg Palmepolitiken ut.

*

Först två och ett halvt år efter Palmes död gick PLO in i ett mer intressant skede. Dess Algermöte i november 1988 gav vissa öppningar till förhandlingar när man bland annat anknöt till FN-resolutionerna 242 och 338. Själv ansåg jag att Israel då borde ha prövat Arafats avsikter genom direkta samtal med PLO. Det kunde ha varit naturligt för de israeler, vars liv och framtid konflikten gällde, att själva ställa de avgörande frågorna till PLO-ledningen.

Det vägrade Likudregeringen. Därmed överlät man till utländska amatörer som Sten Andersson att missköta "förhandlingarna".

Men PLO fortsatte med terrorn och tvingade USA att avbryta sina färska, officiella kontakter med organisationen. Och när Irak 1990 ockuperade Kuwait fick Bagdadregimen stöd av Arafat. När Saddam Hussein året efter sände ett 30-tal Scudraketer mot israeliska städer jublade palestinska ledare.

Paradoxalt nog bidrog Gulfkriget till att mildra PLO:s extremism och krigshets. Arafat hade nu undergrävt sin egen politiska position både i Mellersta Östern och ute i världen. Penningflödet från flera arabländer sinade; PLO gick mot konkurs. Samtidigt hade befrielsen av Östeuropa och Sovjetunionens upplösning berövat både PLO och Syrien ett avgörande politiskt och militärt stöd. Det var också uppenbart att Israels militära styrka gjorde PLO:s mål ännu mer orealistiskt.

Dessa tre faktorer – Gulfkriget, Sovjetväldets fall och Israels styrka – tvingade fram ett dramatiskt omtänkande inom PLO. Ungefär samtidigt fick Israel en socialdemokratisk regering, som tog fasta på amerikanska och norska initiativ. Rabin, Peres och andra i regeringens närhet bidrog konstruktivt till dialogen med palestinska ledare.

Åter ser vi det samband som Palme och hans efterföljare aldrig begrep: bara en kraftig press på PLO kunde tvinga fram den kursändring, som tidigare kurtis med Arafat troligen hade försvårat.

*

På Palmes tid fanns ett tjugotal diktaturer i arabvärlden, men han kritiserade dem nästan aldrig. Det var i regel omöjligt att få majoritet också i borgerliga regeringar att ändra den politiken. Socialdemokratins hegemoni i vissa utrikespolitiska frågor de här åren fick sitt mest pinsamma exempel i Telubaffären, där icke-socialistiska statsråd godtog militär utbildning av libyska soldater på svensk mark (se Ingvar Hedlunds skrift *Ska Sverige utbilda terrorister?*, 1980, med efterskrift av Olle Wästberg och förord av mig).

När Assadregimen i Syrien under några dar 1982 sköt ihjäl ungefär 20 000 egna medborgare i staden Hama var det ingen svensk ledare som utbrast "satans mördare". Men samma år var det Israel som av Palme jämfördes med Nazi-Tyskland!

I själva verket har Mellersta Österns politiska landskap under flera årtionden varit mer dominerat av barbari och krigshets än kanske någon annan del i världen utanför vissa kommunistiska regioner. Men från svensk sida har det varit den enda fria nationen i området som under ett kvarts sekel mötts med förmaningar, fördömanden och total brist på förståelse, oavsett om landet letts av Labour eller Likud. "Den selektiva diktaturkritiken" har i Mellersta Östern utvecklats så att om tyrannierna är man diskret, inför demokratin formulerar man sina avståndstaganden.

Socialdemokratiska ledare på Palmes tid och senare har varit förbluffande veka inför och okunniga om diktaturerna i den muslimska världen. I ett insmickrande brev till Saddam Hussein 1990 underlät Ingvar Carlsson att kritisera Iraks ockupation av Kuwait. Där påstod han i stället att "den grundläggande konflikten i regionen är den palestinska frågan". Det var en bisarr, svensk teori att Irak annekterade Kuwait och hotade andra Golfstater för att ge stöd åt palestinierna.

Inför och under Gulfkriget året efter markerade Carlsson sin ovilja mot USA och de FN-allierade. Han talade om "parterna" som om de vore likvärdiga. Sverige kom att framstå som Europas

mest kritiska demokrati inför det motstånd som bland annat hindrade Saddam Hussein att skaffa kärnvapen.

Carlssons uppträdande under Gulfkriget ger en bild av det utrikespolitiska arv som Olof Palme här lämnade efter sig. När Palme själv besökte regionen – *innan* han blev FN-medlare där – förklarade han på en svensk presskonferens om Iran den 27 maj 1980 att Khomeinis land "med pedantisk noggrannhet försöker bygga upp sina demokratiska institutioner".

Så kunde det låta om en regim som med pedantisk noggrannhet slog sönder varje strävan att bygga en demokrati. Palme måste ha vetat att denna islamistiska stat fängslade, torterade och avrättade politiska motståndare. Men han föredrog att se åt annat håll.

Omvänd rasism

Under alla Palmes år i politiken behärskades Kina av Mao Tse-tung och dennes efterträdare. De slog sönder landets ekonomiska och sociala struktur och byggde i stället historiens största totalitära stat. Kommunisterna där mördade fler människor i democide än någon annan regim efter andra världskriget (se s 53–66, 225–248). Terrorvågorna gick över Kina från ungefär den tid då Palme började arbeta i Kanslihuset och fortsatte under hans år som partiledare.

Det har slagit mig att jag aldrig sett någon utförd och utförlig kritik från Palme av t ex svälten och den ekonomiska katastrofen under "Det Stora Språnget", terrorn mot opponenter och intellektuella under kulturrevolutionen, eller Laogai (det kinesiska Gulag). Jag har läst mängder av utrikestal och artiklar av Palme, åtskilliga samlade i böcker av honom själv eller hans supportrar. Här finns inga tydliga påminnelser om eller varningar inför det ofantliga lidandet och förtrycket i Kommunist-Kina.

Kanske har jag missat något. Men om Palme ville ha genomslag för ett fördömande så visste han hur det skulle gå till: en uppseendeväckande formulering, ett viktigt forum (t ex partikongress eller riksdag), upprepning av synpunkten i ännu några anföranden.

Varför var han så tyst om Kina? Var Palme fascinerad av det väldiga experimentet i öst, där han trodde att ett land, förött av inbördeskrig, försökte få igång en ekonomisk utveckling med helt nya och okända metoder?²¹

Eller ogillade han maoisternas fanatism men utan att våga bortse från möjligheten att det kanske – i bästa fall, på lite sikt, med en smula tur – kunde komma något gott ur den sociala omdaning som Mao ledde?

Eller var det främst tidsandan som påverkade honom? Såg han framför sig politiska risker och mängder av fientliga artiklar i Sverige om han direkt hade utmanat Maos lärjungar här? Var Palme, som så ofta annars, påverkad av den "förståelse", som okunnighet i förening med värderativism kan leda till?

Eller är en delförklaring långt mer trivial (och i dag i många länder nästan normal): man retar inte regeringen i världens största potentiella marknad?

Min gissning är att Palme inte såg några möjligheter att ta politiska poäng i Sverige på att kritisera Kinakommunismen. Under den första perioden som statsminister ville han fokusera sina omdömen om östra Asien på USA:s krig i Indokina. Och när USA dragit sig ur Vietnam var de kinesiska omvälvningarna inte lika spektakulära som tidigare. Det var oklart hur landet skulle utvecklas efter Mao.²²

*

Däremot är det tydligt att Olof Palme blev offer för en viss typ av fördomar, som blomstrade under många år efter 1968. De kan kallas för *omvänd rasism*. Fri- och rättigheter, som vi anser självklara för Sverige, Västeuropa och Nordamerika, kräver vi inte för natio-

²¹ Chefredaktören för den socialdemokratiska tidningen Nya Norrland, Per Åhlström, har på ledarplats gett en egen formulering av det öppna sår, som är oförmågan att förstå diktaturens innebörd och mekanismer. I samband med Perssonaffären under Kinaresan i november 1996 gjorde Åhlström följande kommentar:

"Statsråden och f d kommunalråden Persson och Sundström har varit i Kina. Det har resulterat i uttalanden som avslöjar brister i de senaste årtiondenas ideologiska skolning inom socialdemokratin. Varken Persson eller Sundström tycks ha riktig kläm på den demokratiska kärnan i den socialdemokratiska ideologin. Det är pinsamt." (Nya Norrland 16/11 1996.)

²² Debatten om Vietnamkriget ses allmänt som en höjdpunkt i Palmes utrikespolitiska opinionsbildning. Hans fördömanden av kriget kom tidigt. Palme bars här av en stark övertygelse, som var mycket uthållig. Över en stor del av världen blev han känd för sitt motstånd mot den amerikanska krigsinsatsen.

Palme hade helt rätt i att USA:s krigföring var förfärande. Den ledde till utdraget lidande för befolkningen och innebar stöd åt en korrumpierad, icke-demokratisk regim i Sydvietnam. Förenta staterna överdrev våldsamt den strategiska betydelsen av Vietnam. (Min egen syn på Vietnamkriget medan det pågick fram-

ner och folk i Tredje världen när de trakasseras eller terroriseras av "sina egna". När araber massdödar andra araber blir det sällan protester. När kineser skjuter kineser med nackskott är det vad man kan vänta av det folket. När kubaner kastar andra kubaner i fångelse har de säkert skäl, som för dem är tillräckliga.

Det är intressant att följa ett antal svenska intellektuella, som ständigt skriver på upprop för att skydda det fria ordet här hemma. De tycks ofta ha sett nertrampandet av det fria ordet i Tredje världen som något naturligt, åtminstone om förtryckarna var "progressiva". Deras "förståelse" innebär ett påstående: demokratins rättigheter är inte särskilt viktiga för u-ländernas folk.

Det finns en cynism här som påminner om kolonialtidens idéer. Demokrati passar inte alla, ansåg kolonialmakterna på 1800-talet, ty infödingarna är alltför primitiva. De är ännu inte mogna för frihet. På liknande sätt har mängder av västerländska socialister efter 1968 sett det som naturligt att vänsterregimer i Tredje världen bygger på enpartisystem, eller auktoritärt styre i annan form.

Skillnaden är naturligtvis att de europeiska makter, som hade kolonier i andra världsdelar, förr ansåg det givet att *de själva* skulle fylla "fostrarens" och förtryckarens roll. Massor av marxister och socialister har under senare årtionden sett diktatur som ett rimligt tillstånd – om nämligen det förtryckande partiet har sina rötter i den stat som förtrycks.

går bland annat av ett tal i riksdagens första kammare 21/3 1968; se *VoT* s 195 och s 134–135 i den här boken.)

Samtidigt var det tydligt att just den seriösa, amerikanska kritiken mot kriget i sak var överlägsen den svenska. Konflikten var *inte* en imperialistisk reaktion på en folklig resning. Illusionerna om FNL:s avsikter och självständighet dominerade stora delar av diskussionen i Sverige. Idealiseringen av den hårda diktaturen i Nordvietnam var påtaglig.

Men den typen av distinktioner var Olof Palme inte intresserad av. Även en välvillig observatör som Björn Elmbrant har i sin bok noterat att Palme gjorde en helt felaktig bedömning i ett par av huvudfrågorna. Den borgerliga kritiken i Sverige

"skymde sikten för något som Palme med betydligt större fog kunde kritiseras för, hans alltför starka tilltro . . . till FNL som en självständig politisk kraft i Vietnam. Vad vi i dag vet är att FNL efter befrielsen inte kom att betyda någonting. Det var det nordvietnamesiska kommunistpartiet och militären som tog över i söder."

Men grundtanken har förblivit densamma: vissa underutvecklade nationer kan (eller bör) inte styras demokratiskt. Västerländsk parlamentarism passar inte dem. Deras idévärld eller utvecklingsnivå gör "upplyst despoti" nödvändig. Så har tyrannerna i ett antal u-länder fått massor av medlöpare i den fria världen.

Den omvända rasismen innebär alltså att man låtsas förstå främmande kulturer medan man i själva verket sprider vidskepliga föreställningar om dem. Man inbillar sig – uttalat eller underförstått – att deras politiska system bör respekteras i den meningen att det förtrycksmönster som de vant sig vid bör godtas. Ofta görs forna kolonialmakter eller kapitalismen ansvariga för den korrupktion och förnedring, där dagens inhemska förtryckare är de främst skyldiga.

När P O Enquist skulle motivera varför han jublade så mycket efter att Pol Pot deporterat befolkningen i Kambodjas städer, skrev han detta:

"Det finns en viss typ av fast, obönhörlig moralism som bara är ett utslag av kulturimperialism; vi direktöversätter våra värderingar till andra kulturer och finner att de andra är mindervärdiga om de inte varit lärorika och anpassat sig till vårt sätt att se." (Expressen 9/6 1975)

Underförstått här är att lidandet är mindre när kambodjaner massdödar andra kambodjaner än när liknande massakrer sker i Europa. Alltså bör vi inte protestera; kritik är ju "kulturimperialism". Det som har hänt, påstår Enquist i samma artikel, "lär oss kanske till sist vikten av att inte alltid använda våra måttstockar, lär oss vikten att försöka lyssna, försöka förstå". Det är en god beskrivning av den värderelativism, som socialister ofta praktiserat inför fattiga länder.

Enligt min mening är det *motsatsen* som vi borde ha lärt oss: att tillämpa ungefär samma måttstockar. Varför ska asiater, latinamerikaner och afrikaner behöva leva i skräck? Känns piskans slag mindre på deras ryggar? Är deras ångest när pistolen pressas mot bakhuvudet mer uthärdlig än när européer mördas på samma sätt? Plågas inte kubaner eller kambodjaner när de skiljs från sina familjer, eller ser sina kära bli misshandlade?

Någon kan tycka att de frågorna är demagogiska. Jag ser dem tvärtom som problemets kärna. Just konkretionen i dem visar eländet i den omvända rasismen.²³

Inte var Olof Palme lika otäckt tydlig i sin värdeskala inför till exempel Kuba som P O Enquist var inför Pol Pot. Men Palme kunde ha frågat sig – och frågat Castro – om ett nytt förtryck verkligen var det enda alternativet till Batistas. Var Kuba – av historien, naturen, ekonomin eller Gud – dömt till diktatur medan grannen Costa Rica i många år hade praktiserat demokrati?

”Det bästa sättet att påverka dessa rörelser är antagligen det vi valt – att hjälpa dem på deras egna villkor”, påstod Palme i *Med egna ord* (1977). ”På deras egna villkor!” Denna tanklösa klyscha, som ständigt skanderades under det galna kvartsseklet, glömmes alltid att fråga: på *vems* villkor? Eller rättare sagt: *vilka* har fastställt villkoren? Har vietnameserna, kineserna, syrierna eller kubanerna själva valt att bli förtryckta? Eller har Partiet och Ledaren valt för dem?

Palme skulle aldrig på Husaks tid ha sagt att vi ska stödja Tjeckoslovakien ”på deras egna villkor”. Där stödde han de förtryckta tjeckerna och slovakerna *på demokratins villkor*. Men när det gällde folken i ett antal auktoritärt styrda u-länder var hans attityd en helt annan.

Jag är alltså övertygad om att den omvända rasismen starkt bidrog till Palmes likgiltighet inför den kinesiska katastrofen. Uppenbart är att den totalitära hetsen och massornas lidanden i Kina

²³ Den polske filosofen Leszek Kolakowski har 1986 formulerat ungefär samma tanke på följande sätt:

”Vi är vana vid att med en axelryckning avfärda många faser i vår värld genom att tala om kulturell skillnad. ‘Vi har våra värderingar, de har sina’ är ett uttryck som vi ofta hör när vi kommer in på grymheterna i totalitarismen och andra former av despotism... När vi utvidgar vårt generösa godtagande av kulturell mångfald till att omfatta alla det godas och det ondas normer, när vi till exempel bedyrar, att idén om de mänskliga rättigheterna är en europeisk föreställning, som inte passar för eller kan förstås av samhällen som har andra traditioner, menar vi då att amerikaner ogillar särskilt mycket att bli torterade och packas ihop i koncentrationsläger medan vietnameser, iranier och albaner inte bryr sig om det...? Och om det är så, vad är då felet med raslagarna i Sydafrika...?” (The New Republic 16/6 1986).

knappast engagerade honom. Några avskyvärda avrättningar i Spanien lyfte han fram med en våldsamt protest; några tiotal miljoner människor, som Kina dödade av politiska skäl, var han tyst om.

Också så kunde den selektiva diktaturkritiken te sig.

*

Det finns ett annat sätt att formulera Palmes tystnad om Kina, och Olof Ruin antyder det i *Berättelser om Palme* (1986). Ruin påstår visserligen att "Palme någonstans var mycket pro-väst"; men diskuterar inte de många tal som ger ett helt annat intryck. Med sin bakgrund i Baltikum hyste Palme "djup misstro mot det systemet (Sovjets)", påstår Ruin. Men han noterar inte att Palme som statsminister aldrig uttalade sig tydligt för de baltiska staterna.

Till och med en så devot iakttagare som Olof Ruin menar dock att Palmes syn på kommunismen i Tredje världen var oroande:

"Samtidigt kan man säga som en kritik att han var alltför benägen att ändå acceptera någon form av kommunistisk ideologi som en lösning för u-länder..."

Detta förklarar bland annat en del av hans fascination inför Fidel Castro. Man får "inte glömma att den (Castros regering) gjort slut på den skriande fattigdomen" (i Palmes bok *Med egna ord*, 1977).

Som statsminister eller oppositionsledare var Palme aldrig intresserad av fakta om Kubas ekonomiska misslyckanden. Även om början av 70-talet tillhörde de år, då den kommunistiska regimen där blev som mest förskönad i svensk debatt, fanns åtskilliga kuniga och avvikande röster. Lennart Stridsberg belyste t ex i en rad artiklar det snabba fiaskot på jordbrukets område (se bl a Sydsvenska Dagbladet 9/8 1971 samt 5/1, 14/1 och 4/2 1972).

Men sådana fakta brydde sig alltså Palme inte om. Under besöket på Kuba och i kommentarer efteråt verkade han närmast hypnotiserad av diktatorn i Havanna i stället för att undersöka vad Castros regim i själva verket hade uträttat.²⁴

Kanske kan också Palmes tystnad om världens största diktatur förklaras av Ruins iakttagelse. Troligen menade den svenske stats-

ministern att planekonomi och auktoritärt styre var nödvändiga för att få fart på ekonomisk och social utveckling i ett jättelikt och fattigt land som Kina. I början av 50-talet hade han rest till Indien. Elmbrant påstår att Palme sagt att det landet avgjorde hans "levnadsinställning".

På vilket sätt? Kom han att misstro demokratin som styrelseform i ett gigantiskt u-land? Bidrog en sådan inställning till hans tystnad om mordandet i Kina?

I så fall missförstod han på ännu ett plan avgörande samband i Tredje världen. Också på Palmes tid visste många att Kinas ekonomi slagits i spillror av Mao. Är det verkligen så, frågar professor Amartya Sen, att ekonomiska behov och mänskliga rättigheter står i motsättning till varandra? Han svarar att frågan är felställd. I själva verket kan politiska fri- och rättigheter på flera sätt och i flera länder bidra till att *reducera* ekonomiska umbäranden.

Man vet ännu mer om samspelet mellan svältkatastrofer och politiskt system. Jag beskriver ett avgörande samband i kapitlet "Det öppna såret" (s 315–318) genom att redovisa professor Sens slutsatser. I den förfärande historien om stora svältkatastrofer, skriver han, har inget sådant fall inträffat "i ett land med en demokratiskt vald regering och med en relativt fri press".

Inte nog med att den omvända rasismen säger oss att frihet inte är så viktig för u-ländernas folk. Den utsätter dem dessutom för ett av de stora hoten i den fattiga världen: att svälta ihjäl.

²⁴ För att belysa Palmes attityd vid möten med marxister i Tredje världen kan man citera ytterligare några meningar ur *Med egna ord* (1977):

"Jag har tillbringat tre, fyra dagar i rad i diskussioner med Fidel Castro. Den del av hans personlighet som mest fångade mitt intresse var inte revolutionären, det var reformisten. Castro kände väl till de problem som hänger samman med jordbruk, boskapsuppfödning, utbildning. Han kan prata i timmar om den elementära undervisningen, sockerskörden eller mjölkornas avkastning. Det är så det borde gå till överallt: sedan revolutionen väl genomförts, måste revolutionären förvandla sig till en ansvarsfull reformist."

Ytligheten i den reflexionen är slående. Problemet med kommunister har ju i regel varit att de *inte* förvandlats till reformister efter revolutionen. I stället har de, liksom Castro, då byggt upp en egen terrorapparat för att inte förlora den makt, som de erövrade genom revolution.

För liten för sitt land

Ytterst lite i Palmes tal och texter säger att han förstod något om samband mellan fattigdom och svält i Tredje världen å ena sidan, frihet respektive tyranni å den andra. I stället ingick i hans åskådning glorifierandet av åtskilliga "progressiva" diktatorer i u-länder.

Ännu några år efter kriget i Indokina fick vi veta av honom att Vietnams premiärminister Pham Van Dong var "en vis och enkel man, som förenar det bästa i den asiatiska kulturen med det bästa i den franska kulturen" (*Med egna ord*, 1977). Det politiska dödandet i Vietnam och koncentrationslägren för dissidenter tilläts inte påverka denna gedigna kulturanalys.

Varför blev det så här? Under första hälften av 80-talet skrev Lars Gustafsson och jag brev till varandra (de trycktes som bok, *Frihet och fruktan*, 1985). Som förklaring till några av Palmes förlöpningsar antydde jag där (i ett brev 1982) att "han vet att varje närhet till Israel är djupt komprometterande inom det FN, där han av allt att döma hoppas på en framtid". Tanken avvisades med harm av socialdemokrater.

Men jag fick på 80-talet en stark känsla att det knappast är svenska intressen som Palme företräder när han hyllar Castro och glömmar de demokrater som Castro fängslat, eller när han berömmar Honecker utan att ta avstånd från terrorn i DDR, eller när Israel blir syndabock för det mesta som går snett i Mellersta Östern medan det ständigt ska krusas för arabiska diktatorer. Visst kan man spekulera om Sveriges beroende av oljestaterna – men ett land som Holland, som *inte* förnedrade sig, klarade oljeimporten lika väl som vi.

Min känsla var: *Palme har en dagordning som inte redovisas*. Inför Tredje världen ville han framstå som dess talesman i industriländerna. Inför kommuniststaterna sökte han verka positiv till några av Sovjets säkerhetspolitiska idéer i Europa. Och han var alltså påtagligt förstående inför marxistiska regimer i fattiga länder. Kina med dess vetorätt i FN:s säkerhetsråd var han i stort sett tyst om.

I FN var två stater isolerade och förbannade som parianationer: Sydafrika (med all rätt) och Israel (den långa kampanjen om "sionism är rasism" och om Israels skuld i de flesta sammanhang är det mest eländiga kapitlet i FN:s historia). Men Palme hade uppfattat signalerna och angrep båda länderna, gång på gång, med ovanlig energi.

Därför förvånade det inte när förre FN-ambassadören och försvarsministern Anders Thunborg bekräftade misstankarna. Palme hade på 80-talet frågat honom om han kunde bli vald till FN:s generalsekreterare. Det trodde inte Thunborg. Statsministern undrade då om han åtminstone kunde utses till FN:s flyktingkommissarie. (Se intervjun med Thunborg i boken *Berättelser om Palme*, 1996, av Tom Alandh och Birgitta Zachrisson).

Jag skulle tro att Palme efter Vietnamkriget formade sin utrikespolitik under åtskilliga ögonkast på den världsorganisation, där han hoppades att spela en viktig roll. Värdekorruptionen och stadgebrotten i FN och dess fackorgan vad gäller demokrati och mänskliga rättigheter blev ovanligt påtagliga från mitten av 70-talet (inte minst efter första oljekrisen) till andra hälften av 80-talet (då Sovjet började falla sönder). Men svenskt motstånd mot FN:s förnedring kunde sällan skönjas.

*

Vad är då "svenska intressen?"

Den som på 80-talet trodde att en mycket bred, kärnvapenfri korridor vid järnridån skulle minska krigsriskerna i Europa menade kanske att det kravet stärkte också Sveriges säkerhet; berömmande ord om Östtysklands härskare såg de som ett rimligt pris att betala för det. Var man övertygad om att Kinas terror enbart kan luckras upp genom handel och vänskapliga kontakter blev det lättare att *inte* påpeka Pekings brott mot mänskliga rättigheter. De

som menade att neutralitetspolitiken förutsätter stark återhållsamhet i kritik mot en militariserad supermakt i vår närhet trodde sig kanske ha skäl att varna för "antisovjetism".

Vi kan alltså pröva extremt och orimligt vänliga tolkningar av diverse utspel respektive tystnader från Palme. Då kan slutsatsen bli att han främjade Sveriges intressen också på ett par av de områden, som jag har kritiskt belyst i det här kapitlet. Ett brett kontaktnät, även med tyranner, kan kanske i vissa lägen nyttjas för att gynna Sveriges kommersiella intressen och politiska idéer. Till en viss gräns är det möjligt att argumentera så, även om tanken är amoralisk och ytterligt ansträngd.

En annan linje i försvaret för Palmes utrikespolitik brukar vara att det finns "något fredsbevarande och konfliktdämpande i personliga kontakter". Genom att ha förbindelser med länder som "stormakterna av olika skäl ville frysa ut... kunde Sverige förmedla budskap och häva misstro". De citaten är från Elmbrants bokplädering, som hänvisar till bl a Kuba och PLO.

Tanken skulle ha haft någon bärkraft om Palme nyttjat sina kontakter med tex Castro och Arafat till att inte enbart vänslas med dem utan också resa bestämda krav, både öppet och vid personliga möten. I stället uttalade han som vi sett mängder av vänligheter om Kubas och PLO:s politik men praktiskt taget aldrig någon kritik.

När Palme lämnat Havanna kunde Castro utan svenska protester fortsätta att fängsla opponenter och plåga dem. Efter att Arafat mottagits i Stockholm som vore han en statschef från en stormakt kunde han återvända till Tunis, fortsätta att förbanna den judiska statens existens och beordra nya terrorattacker i och utanför Israel.

Vilka "budskap" förmedlade Palmes jubelresa till Castro? Vilken "misstro" i Mellersta Östern kunde Palme dämpa genom att ständigt göra sig till advokat för PLO och nästan lika ofta angripa Israel?

Övertron på personliga kontakter mellan demokratiska och icke-demokratiska ledare har vi sett avskräckande exempel på i vårt århundrade. Icke-demokraterna ändrar inte politik för att demokrater kramar dem och uppträder inställsamt. Tyranner och terrorister sniffar andras svaghet och uppmuntras av den; då tror de sig kunna nå sina mål utan att göra eftergifter. Respekt får bara de

demokratiska politiker, som också på den internationella scenen respekterar sitt eget lands grundläggande värderingar.

Annu ett exempel ur Björn Elmbrants bok *Palme* (1989):

”Vanligen oombedd och inte utan risktagande drev Palme olika internationella ståndpunkter som senare visade sig vara förutseende: USA gjorde ett gigantiskt misstag i Vietnam, PLO:s medverkan var nödvändig för en lösning på den palestinska frågan, gemensam säkerhet var den väg stormakterna måste välja för att nå avspänning. För tortyroffer i Latinamerika, svarta oppositionella i Sydafrika och palestinska intellektuella var Olof Palme ibland en kultfigur, den siste hederlige europén.”

Bortsett från orden om Sydafrika är allting i texten ovan snedvridet genom utelämnanden. Sant är att USA:s ”misstag” i Vietnam var ”gigantiskt”. Men angreppen på de amerikanska insatserna i detta eländiga krig kunde ha gjorts (vilket Elmbrant själv påpekar på annan plats i boken) utan att försköna eller förneka diktaturen i Nordvietnam eller låtsas att FNL var en självständig politisk kraft.

Att se ”gemensam säkerhet” som vägen till avspänning var, som många visat, ett stort missförstånd i början av 80-talet. Den enda vägen till verklig avspänning var Sovjetimperiets sönderfall. Att Sverige blev stöd för många plågade i Chile är lika klart som att offren för tortyren på Kuba med bitterhet såg hur Palme kurtiserade självhärskaren där.

Om palestinska intellektuella betraktade Sveriges statsminister som ”den siste hederliga europén” berodde det på att han delvis delade deras fördomar och sällan sökte lära dem något om sionismens innebörd eller om Israel som demokrati. Visst blev PLO:s medverkan ”nödvändig” för att lösa den palestinska frågan. Men en förutsättning för en överenskommelse var ju att PLO ändrade nästan allting i sin hållning till den judiska staten, något som Palme förvisso inte bidrog till utan sannolikt försenade.

*

Utrikespolitik är framför allt att definiera de långsiktiga och övergripande intressen som ett land har – och därefter söka främja dem, åtminstone inte skada dem.

De som hotat Sveriges självständighet under 1900-talet har varit totalitära stater och idéer. Kommunismen och nazismen blev dödliga faror också för svensk frihet. Demokratiernas motstånd mot de regimerna räddade oss.

På senare år, inte minst genom kärnvapnens spridning och de kemiska och biologiska arsenalerna, är vi ännu mer beroende av demokratins globala framgångar. Vi vet i dag att demokratier aldrig går i krig mot varandra. De angriper alltså inte heller Sverige. Vi känner också till att demokratier ytterst sällan begår massmord av politiska skäl.

På omvänt sätt har erfarenhet och vetenskap lärt oss att diktaturernas propaganda ofta söker lura oss, att förtryckarnas löften lätt kan brytas.

Solidaritet mellan demokratier världen runt stärker därmed också vårt land, ofta direkt och alltid indirekt. För europeiska politiker borde den insikten ha blivit del av både samhällsåskådning och livssyn. Så ofta som fria nationer har skyddat oss borde det vara omöjligt för ledande politiker i Europa att irriterat vifta bort de minnena. Respekt för andras medborgerliga friheter, i vår närhet eller på mer avlägsna kontinenter, blir ett sätt att värna samma rättigheter hos oss själva.

Också när vi i en akut fråga har en annan åsikt eller andra intressen än en viss demokrati – och öppet säger så – bör vi veta att på längre sikt kommer vi troligen att stödja likartade värden och vara beroende av varandra. Om vi kortsiktigt anser att ett förslag från en totalitär stat har fördelar – och medger det offentligt – bör vi samtidigt påminna om att totalitarismen sällan för något gott med sig på sikt.

När demokrater kastas i fängelser i Havanna, eller placeras i arbetsläger i Moskvas eller Pekings närhet, eller sätts på svarta listor hos Stasi i Östberlin innebar/innebär det ett hot även mot oss. Ty det brutaliserar regimer som är redo att begränsa också Sveriges frihet, eller uppmuntrar länder vilka utgör ett mer direkt hot mot oss.

När diktaturerna blir starkare försvagas samtidigt de krafter, partier, individer och idéer, som på olika sätt skulle stödja Sverige om vi utsattes för fara.

Vad den här boken försöker visa är alltså att omsorgen om de-

mokratins vitalitet, styrka och utbredning bör ses som ett övergripande mål för Sveriges utrikespolitik. Det är ibland oklart vilka praktiska slutsatser en sådan hållning leder till. Men tydligt är att vi bör UNDVKA

att ständigt och fientligt kritisera en hotad demokrati;

att ge systematiskt stöd åt en militant diktatur;

att gång på gång uppmuntra och berömma en grupp diktaturer som knappast visar fredsvilja;

att beslutsamt tiga om regimer som massdödar och massplågar människor;

att ständigt försöka dämpa kritiken här hemma mot sådana tyrannier;

att hemfalla åt så intensiva vänskapsbetygelser gentemot förtryckare att dessa rimligen kan tolka de varma orden som förståelse för deras handlingar, avsikter och styrelseform;

att visa påtaglig likgiltighet inför dissidenter i en diktatur och lika uppenbar älskvärdhet mot tyrannen där; och

att uppträda som om demokrati och fri- och rättigheter inte spelar någon större roll för människor och länder i Tredje världen.

Olof Palme bröt mot alla de här grundreglerna för en utrikespolitik i demokratins tjänst. Därmed avlägsnade han sig också från den utveckling som präglade de flesta fria stater i vårt århundrade: att stegvis, mer och mer, se demokratisk solidaritet som något naturligt och som en ofrånkomlig slutsats av seklets favoriter.

Det är sant att Palmes retorik om mänskliga fri- och rättigheter var mer påtaglig än någon tidigare eller senare svensk statsminister. Men hans praktiska agerande gick ofta i motsatt riktning. Han verkade totalt pragmatisk i urvalet av demokratier som kom att prisas respektive kritiseras, eller av diktaturer som skulle förbannas, förlåtas eller förhärsligas.

Med denna principlöshet tog han flera steg tillbaka i svensk utrikespolitisk tradition. Östen Undén kan visserligen sägas konkurrera med Palme i t ex förståelsen för Sovjetunionen. Men Palme uttalade sig om många fler länder än Undén och med tydligare och mer färggranna formuleringar. Hans sympatier för åtskilliga förtryckare blev uppenbar, dels därför att han använde laddade ord, dels därför att hans vältaliga antipatier inför några andra tyrannier utgjorde en så tydlig kontrast.

Efter den lika och allmänna rösträttens genomförande i vårt land, dvs efter första världskriget, har ingen svensk regeringschef i fredstid varit så pigg att ta avstånd från vissa demokratier som Palme, och så ivrig att betona gemenskap med ett antal diktaturer. Man kan också säga att ingen statsminister i vårt land under 1900-talet gett så pregnanta eller känsloladdade uttryck för avsky, oberoende av om det gällt en fri eller ofri nation. Ofta var Palme ovillig att medge att ett land som han prisade byggde på terror, eller att en nation han fördömt var en folkstyrelse.

Visst ska en demokrati kritiseras hårt när den till exempel bedriver upprörande krigföring för ohållbara mål; synen på USA i Vietnam belyser det. Men en svensk politiker förnekar grundläggande lärdomar om han eller hon inte medger att dimensionen demokrati-diktatur oftast är den viktigaste vid bedömningen av ett land eller en konflikt. Romantiseringen av totalitära stater, inte minst övertron på marxistiska regimer i Tredje världen, är främst uttryck för historielöshet.

Den som vägrar lära sig hur mycket som kommunism, fascism och nazism har slitit sönder står i regel rådvill inför konfrontationer i vår tid. Han tar stora steg tillbaka från de insikter som 1900-talet borde ha tvingat på oss alla. I den meningen, och med tanke på den roll som den omvända rasismen spelade i hans politiska åskådning, ser jag Olof Palme som en ofta *reaktionär* utrikespolitiker.

*

Palmepanegyrikindustrin har andra avsikter, värderingar och bilder av verkligheten. Sällan blir de redovisade annat än i svepande sammanfattningar. För skönmålarna handlar det mer om att etablera en myt än att söka sanningen.

Det gäller främst att befästa tron att socialdemokratin alltid vetat bäst hur utrikespolitik i Sverige ska bedrivas. Inte ens uppenbara fiaskon från Palmes tid eller senare – kallsinnet inför Baltikum före befrielsen, fascinationen inför Castros Kuba, närmast hatfyllda formuleringar om Israel och positiva omdömen om demokratin i Khomeinis rike, de bugande orden inför Saddam Hussein och de kyliga orden om FN-alliansen, vänligheterna om Honecker etc –

har partiets ledande män och kvinnor velat erkänna. Fasaden får inte rämna.

Från kapitlets inledning upprepar jag att det är begripligt och rimligt att ett parti vårdar minnet av en mördad ledare. Omvärderingar av Olof Palmes gärning – de är oundvikliga – kommer därför inte att uppmuntras av Palmes efterföljare. Men vi andra har inga skäl att undvika analys av Sveriges viktigaste utrikespolitiker efter andra världskriget. Det mäktigaste partiet har satt sin stämpel på något som liknar systematisk historieförfälskning av Palmes internationella insatser och fått stöd av mängder av okritiska journalister.

För liberalt sinnade i Sverige – jag syftar här på en ideologisk övertygelse, inte på partitillhörighet – är det alltså nödvändigt att distansera sig från Palmes utrikessyn. För oss är värnet om demokratin viktigare än allt annat, inte minst i utrikespolitiken. *Det öppna såret* motiverar utförligt en sådan hållning. Den utmanades och kränktes av Olof Palme.

Man kan skylla på "tidsandan" när man försvarar honom. Men politiska ledare måste kunna stå emot stormbyar av fördomar, också om de pågår i årtal. Olof Palme var del av tidens vind i stället för att ge skydd mot den. Han formade tidsandan lika mycket som han formades av den.

Palmes "egentliga" bild av Sovjetunionen och Kina – de två väldiga massmördarna under det senaste halvsekle – kan vi diskutera i årtal. Att han vägrade bidra till mobilisering av opinionen mot två av seklets tre katastrofer är däremot uppenbart. Angreppet på "antisovjetismen" och tystnaden inför Kina är bevis på det. Det ger en varning: viktigare är att granska Palme än att prisa honom.

I dag vilar oron över Rysslands framtid åter över oss. Samtidigt hotar Kommunist-Kina den demokratisering i östra Asien, som redan gett några storartade resultat. Idén att auktoritärt styre är naturligt för u-länder, eller före detta u-länder, blir allt oftare ifrågasatt och avslöjad. På ingen av de här punkterna har Olof Palme något att lära oss.

Ändå har hans efterträdare, Ingvar Carlsson, meddelat att Palme var "så nära man kan komma den fulländade politikern" (*Berättelser om Palme*, 1996). Det är ett nytt sätt att formulera den

tanke som ofta återkommer i panegyriken, att Palme "var för stor för sitt land".

Själv anser jag alltså att många av Palmes utspel gjorde narr av den visdom som seklets tragedier överlämnat till oss. Jag talar inte om småsaker men om den stora, omvälvande insikten: att vi är förbundna med demokratin som idé, styrelseskick och fungerande statsbildningar.

Sverige är så lyckligt lottat med långa perioder av fred, frihet och välstånd. Det privilegiet borde ha format plikten att bli en av demokratis mest envisa röster i vår värld. Det förstod inte Palme. Han krympte perspektiven samtidigt som han breddade den arena där Sverige uppträdde. Därmed blev han, menar jag, för liten för sitt land.

LAOGAI, TAIWAN OCH ASIENS VÄRDEN

VILKEN POLITISK FÖRÄNDRING skulle betyda mest för världen? Det är inte svårt att svara. Låt mig antyda vad som kan hända om Kina blir ett demokratiskt land.

Först och främst: ytterligare 1 200 miljoner människor kommer då att leva i en nation – förbundsstat eller statsförbund – som bygger på fria val och fri debatt. I dag bor ungefär 40 procent av världens befolkning i diktaturer (se s 281–282). Skulle Kina skaka av sig tyranniet kommer siffran genast att minska till under 20 procent.

Då återfår troligen Tibet delar av sin självständighet. Hongkong behöver inte längre frukta det kinesiska maktövertagandet. Hotet mot Taiwan försvinner – landet kan välja att bli en egen stat eller (möjligen) en delstat i en kinesisk federation.

De grannländer, som i dag bygger på olika slags förtryck, kommer att pressas till demokratiska reformer. Den nuvarande regimen i Nordkorea faller snabbt och återförenas med Sydkorea (ungefär enligt tyskt mönster). Det betyder också att Nordkoreas vapenexport och planer på kärnvapen inte längre hotar resten av världen.

Kinas exempel och tryck kommer troligen på längre sikt också att liberalisera Vietnam. Även Singapore, Indonesien och Malaysia får allt svårare att motivera sina många inskränkningar i den politiska friheten. Kanske kommer militärjuntan i Burma att falla.

Jordens största land kan inte längre användas som förebild, uppmantran och stöd för förtryckare i Asien och Afrika. En demokratisk omvälvning (eller utveckling) i Kina kan föra till dramatiska förändringar i stora delar av den Tredje världen.

Med kommunister vid makten i Peking är risken stor att Kina

själv kommer att sälja kärnvapen (eller, som redan skett i några fall, teknologi som kan leda till kärnvapen). Blir det Kina som till slut ser till att Iran och några andra fanatiska diktaturer i Mellersta Östern förses med de vidrigaste vapnen (se s 253)?

Med ett demokratiskt Kina kan USA i stället få ett aktivt stöd i kampen mot spridning av vapen för massförstörelse (nukleära, kemiska och biologiska). Det innebär också en avgörande påtryckning för nedrustning i stora delar av världen.

I dag är Kina det enda totalitära imperiet. Om denna nations krafter ställs i demokratins tjänst innebär det alltså en omvälvning av världspolitiken.

Även om osäkerheten kvarstår kring Rysslands framtid, får vi då en sorts demokratisk stormaktsallians med väldigt inflytande: USA-EU-Kina-Japan (och eventuellt Ryssland). Också FN kan vitaliseras – Kina är ju en av de permanenta medlemmarna (med vetorätt) i säkerhetsrådet.

Kina ses redan som en framtida ekonomisk supermakt. Anta att landet systematiskt öppnas för idéer, insyn, samverkan, debatt, handel och människornas fria initiativ – och att det befrias från envælde, diktaturens paranoia och annan vidskepelse som följer med totalitarism.

Då kan Kina redan om några få år vara Asiens ledande industrialisation. Och naturligtvis kommer landet än mer än i dag att bli världens snabbast växande marknad.

Det betyder ett genombrott för Kinas möjligheter att utrota fattigdomen inom ett område som rymmer en femtedel av jordens befolkning, dvs det egna landet. Befolkningstillväxten kan hejdas med stigande välstånd och familjernas frivilliga val i stället för med trakasserier och kvinnoförtryck.

De i väst som hyllat Kinakommunismen står vid en demokratisering inför svåra avslöjanden. Hur många miljoner fångar kommer att befrias? Vilka bilder från slavlägren får världen skåda när journalisterna släpps in? Vad säger dokumenten och analyserna – var det 30, 40 eller 50 miljoner människor som dog i svält under Maotiden?

Hur kommer den framtida kinesiska litteraturen att skildra vanvettet under kulturrevolutionen, tortyren i det kinesiska Gulag och de många sorters terror som plågat människorna i historiens störs-

ta diktatur? I ett nytt, fritt Kina kan medborgarna tala öppet om allt det här. Det eggande med idén om Kina som demokrati är att den befriar också vår egen fantasi om den värld som våra barn och barnbarn ska befolka.

Naturligtvis inser jag att en demokratisk process i Kina – om den sker – kommer att bli långt mer smärtsam och utdragen, fylld av bakslag och faror, kanske med en uppsplittring av landet som följd. Men vi ska inte glömma att *hoppet* om Sovjetväldets fall var den politiska kraft som till slut utlöste skreden 1989 och 1991.

På liknande sätt kan tanken på Kinas frihet föra oss närmare tankens förverkligande – om nämligen många miljoner kineser själva tror på möjligheten. Kina som demokrati kan rädda världen från flera av de katastrofer som nu rycker närmare.

Kina som fortsatt diktatur kommer däremot att förstora farorna.

*

Harry Wu var fånge i Quinge Farm, ett av de stora arbetslägren i Kina, bland ungefär 5 000 andra. Han var fängslad här i två omgångar, 1961–62 och 1968–69.

Inför offentligheten kallas den här enheten i det kinesiska Gulag (översatt till engelska) för "State Operated Quinge Farm of Beijing". Det interna namnet är "No 1 Labour Reform Camp Detachment of Beijing".

Quinge Farm ligger ungefär 120 kilometer sydöst om Peking. Den är 20 kilometer lång och 15 kilometer bred. De japanska ockupationstrupperna satte först upp lägret som uppsamlingsplats för kineser. Efter befrielsen från Japan användes området som fängelse för några hundra fångar. Med kommunisternas kontroll över landet och området 1949 följde en snabb utveckling för Quinge Farm; den kan delas in i fyra faser:

Den första perioden inleddes 1950 med att många tiotusen jordägare, officerare och tjänstemän från Kuomintangs tid och administration fördes dit. De skulle dika ut, bygga vägar, hus och fångelser. Inom mindre än tio år hade de flesta av "grundarna" av lägret dött. Nya grupper av politiska fångar fördes dit senare på 50-talet. Vid den tiden var 80–90 procent av dem "kontrarevolutionärer", dvs politiska fångar.

Nästa period fick sin början 1957 med att Kinas kommunistparti lanserade den politik, som officiellt brukar beskrivas som "omskolning genom arbete". Tusentals människor arresterades i Pekingområdet. Antalet fångar ökade explosionsartat under Det Stora Språnget. Mängder av människor protesterade mot svälten (som kom att döda närmare 30 miljoner kineser) och betecknades därför som "reaktionärer" och "aktiva kontrarevolutionärer". Detta var Quinge Farms "storhetstid" med över hundratusen fångar.

Den tredje fasen utlöstes av kulturrevolutionen 1966, när större delen av det kinesiska samhället pinades av rödgardister. Partiet satte upp en rad koncentrationsläger, där människor kunde spärras in utan någon som helst laglig prövning. Antalet fångar minskade respektive ökade som följd av skiftande direktiv från Mao-regeringen.

Och den fjärde fasen kom när Deng Xiaoping kom till makten 1978. Det blev Quinge Farms andra storhetstid. Antalet fångar och produktionen utvidgades med nya principer. Flera industrier skapades, de fängslade närmade sig åter 100 000.

Efter fyrtio år hade träskmarkerna blivit jordbruksområden med kanaler, bevattning, vägar, bälten av skog och fiskdammar. Tvångsarbetarna producerade varor främst för den kinesiska marknaden. Men åtskilligt – druvor, keramik och handarbeten – gick på export.

Varje del av det väldiga lägret omges nu av höga tegelmurar. Antalet polismän med familjer är mellan 15 000 och 20 000 människor.

I *Laogai – The Chinese Gulag* (1992) har Hongda Harry Wu (i väst mest känd som Harry Wu) beskrivit det här lägret mer i detalj, men analyserar framför allt Kinas lägersystem under olika perioder.

Det är en svårläst skrift, eftersom den innehåller mängder av statistiskt material, från vilket författaren gör sina sammanfattningar. Ibland är dispositionen svårbegriplig. Den rymmer ingenting av Solsjenitsyns episka bredd, litterära geni eller förmåga att gestalta enskilda personers öden. Den har desto mer av tabeller, siffror, fakta, bilagor, kartor och försök att beskriva politiska förändringar.

Både Wu och Solsjenitsyn satt årtal i fängelser och läger i det imperium där de råkade födas. Båda riskerade livet genom opposition mot regimen. Båda fick lämna sitt hemland och kom till För-

enta staterna. Båda har återvänt, till Kina respektive Ryssland.

Men Wu kom tillbaka till Kina i hemlighet – under påhittade namn, ofta förklädd – för att dokumentera slavlägren. Solsjenitsyn kom hem som legend till Ryssland, som skakat av sig förtrycket.

Wu föddes i Shanghai 1937 och fick plats på college i Peking 1955. Under "de hundra blommornas tid" lockades han att kritisera regimen. Därmed fick han stämpeln "högeravvikare" 1957. Det ledde till att han själv isolerades och familjen trakasserades. Mer definitivt spärrades Wu in i Laogai 1960 (23 år gammal) och fraktades mellan en rad olika arbetsläger. Nitton år senare (vid 42 års ålder) släpptes han ut. 1985 lyckades han ta sig till USA och blev senare amerikansk medborgare.

Men han återvände alltså förklädd för att skildra de fängelser och lägertyper, som tillsammans brukar kallas *lauogaidui*, och som han själv både förkortar till Laogai och förenklat använder för att täcka hela Kinas övärld av poliscentra, fängelser samt koncentrations- och slavläger. Han smygfilmade fängelser och läger, gjorde reportage för både CBS och BBC. Ibland var han utklädd till amerikansk-kinesisk affärsman, ibland till turist.

Under resor på hundratals mil inom Kina försökte han upptäcka mer av denna värld, som varit så okänd i väst, eller åtminstone nonchalerad. Men när han i juni 1995 försökte ta sig in i Kina från Kazakstan, blev han avslöjad vid gränsen, och fängslad. Månaden efter dömdes han av en kinesisk domstol till 15 års fängelse för att ha "spionerat och avslöjat statshemligheter". Starka amerikanska påtryckningar ledde till att han kastades ut ur Kina i augusti 1995.

Nu fortsätter han att från en professur i Kalifornien undervisa oss om världens största läger- och fängelsesystem för både politiska och andra fångar.

Harry Wus mod och besatthet har hjälpt oss att förstå mycket mer om Laogai. Fram till i dag, skrev Wu i början av 90-talet, hade han samlat information om 990 arbetsläger. Det är mellan en fjärdedel och en sjättedel av det samlade antalet läger i Folkrepubliken Kina, enligt hans bedömning. Det skulle betyda att Kina kan ha omkring 5 000 arbetsläger.

Deras storlek varierar mycket, från under 3 000 fångar till långt över 10 000. Man vet alltså ytterst lite om ca 80 procent av Laogai, ännu mindre om det totala antalet fångar.

En av demokratiörelsens tidigare ledare i Kina, fysikern Fang Lizhi som numera bor i väst, understryker osäkerheten i sitt förord till Wus bok. Han menar att bedömningar i ett litet antal läger i dag tyder på att omkring 10 procent av de fängslade där numera betecknas som "kontrarevolutionärer", det officiella ordet för politiska fångar. Samtidigt är det osäkert om det brott, som en människa har dömts för, är den verkliga anledningen till varför han eller hon har arresterats. "Politiska brott" kan få helt andra beteckningar.

Ändå måste frågan ställas: hur många människor har passerat lägren (eller dött i dem) och hur många är inspärrade där i dag? Efter tio års forskning och genom "egen erfarenhet" kommer Wu fram till "en försiktig beräkning". Under de senaste fyrtio åren har åtminstone 50 miljoner människor förts till läger. Han menar att kanske 30–40 miljoner av dem blivit dömda av olika politiska skäl. För närvarande kan omkring 16–20 miljoner människor vara fängslade i Laogai. Andelen politiska fångar är i dag betydligt mindre än under Maotiden.

Wu påstår också att hans undersökningar visat att Laogai vad gäller utbredning, grymheter och antalet fängslade bör jämföras med det sovjetiska lägersystemet. Han menar att det knappast finns några lagar som drar upp gränser för lägrens skötsel, uppdrag och regelsystem. Det material han åberopar kommer bl a från kinesiska tidningar, tidskrifter, officiella dokument och interna papper från kommunistpartiet. Han avvisar påståenden att fångar i praktiken regelbundet kan ta emot besök från andra i familjen. Bara *en enda gång* under nitton lägerår fick Wu själv ett besök.

Laogai har blivit, betonar Wu, en mycket viktig del av den kinesiska produktionsordningen: hårt arbete för obetydliga kostnader. Mängder av varor för både hemmamarknad och export kommer härifrån; det är korrekt att kalla de fängslade för slavarbetare.¹

Detta är verkligheten bakom statsminister Göran Perssons hyll-

¹ Harry Wu berömmar Volvo för att man 1989 avvisade ett förslag från det belgiska företaget Chinter, som företrädde Laogai i Europa och sökte locka svenskarna att sätta upp en bilfabrik där. "Brottslingar", väl utbildade och effektivt vaktade, skulle för små kostnader utföra arbetet, påstod offerten.

Andra utländska företag har varit mindre nogräknade än Volvo inför sådana erbjudanden.

ning till Kina när han besökte landet i november 1996. "För mig är det oerhört slående vad politisk stabilitet betyder för ekonomisk utveckling när man ser det kinesiska exemplet."

Beröm av "politisk stabilitet" i en diktatur uppfattas alltid som stöd åt regimen där. Denna stabilitet är i regel en chimär eftersom den snabbt kan urholkas efter en maktkamp i toppen. I ett totalitärt välde är den dessutom bräcklig eftersom varje försvagning av Partiet och dess maktorgan kan leda till uppror och sönderfall. Men viktigast här att notera är att en omistlig del av den "politiska stabiliteten" i Kina i dag är just landets Gulag med miljoner fångar.

Vad har drivit Wu när han, med uppenbar fara för eget liv, försökt kartlägga Laogai? Som fånge gav jag upp, svarar han, under tecknade falska bekännelser, blev som ett vilddjur, "upphörde att vara människa".

– Du får aldrig äta dig mätt. Så du måste göra som djuren. Slit åt dig maten, gärna någon annans också. Du slår en medfånge för att ta hans matranson. Du bryr dig inte. Det är så du överlever, rent fysiskt. Slår någon annan dig och tar din mat överlever du inte. Vad ska du göra? Diskutera moral? (Ur intervju med Harry Wu, gjord av Per Jönsson, i Dagens Nyheter 28/10 1995).

Wu tycks drivas av skamkänsla över att ha överlevt sina nitton år i Laogai. Denna "överlevnadsskam" är välkänd från åtskilliga diktaturer: varför fick *jag* leva men inte han, eller hon?²

Någon bedömning av hur många som har avrättats – i regel genom nackskott – gör inte Wu, inte heller hur många som har dött av svält, sjukdomar, brutala straff eller hårt arbete. Någon kvantifiering av tortyren går inte att göra.

Däremot ger han exempel på grymheter, som han själv bevittnat eller som dokumenterats på andra sätt, t ex hur fångar slås ihjäl och plågas. Vi kan vara säkra på, bekräftar Wu, att det totala antalet människor som dödats i Folkrepubliken Kina har varit det högsta i världen under de senaste fyrtio åren.

Låt oss aldrig glömma den kvinna, Zhang Zixin, som i provin-

² Ingvar Oja ger i Dagens Nyheter 9/7 1995 en naturlig kommentar till denna "skam". Den uttalas inte så ofta i Sverige och är därför särskilt viktig. "Skammen är dock inte Wus. Skammen borde finnas hos de många i väst som förblindades av propagandakulisserna under den tid då Wu kämpade för överlevnad i lägersystemet".

sen Liaoning 1976 förklarades vara "kontrarevolutionär" och dömdes till döden. Men först fick hon sitt struphuvud bortskuret för att hon inte skulle kunna skrika antikommunistiska slagord just före nackskottet.

*

Man diskuterar ständigt om USA ska "hålla tillbaka" Kina (*containment*) eller "engagera" Kina för gemensamma intressen (*engagement*). Till en viss gräns är den distinktionen rimlig. Att världens största land och världens rikaste och starkaste nation har goda förbindelser är naturligtvis önskvärt, bland annat för att öka handeln.

För USA:s kamp mot spridning av vapensystem för massförstörelse kan Vita huset dessutom vara berett att offra åtskilligt, om Kina lovar (och *håller* sina löften) att inte exportera destruktiva kunskaper och komponenter på det nukleära området.

Ett hyggligt samtalsklimat kan ha andra goda följder. Hot om regionala konflikter kan mildras om där finns ett minimum av ömsesidigt förtroende mellan de två stormakterna. Den påtagligt snabba tillväxten i Kina leder till en växande medelklass, som troligen önskar fred och liberalisering. Och det omfattande fusket med tex copyrightlagar, som ofta irriterat USA, kan bekämpas.

Bind Kina till handel och gemensamma investeringar, det är alltså den konventionella visdomen, så blir Kina lättare att tala och leva med.

Det här låter bra. Ändå tror jag att optimismen är orealistisk. Ledande tjänstemän inom Clintonadministrationen vägrar visserligen att diskutera sin politik i termer av "hålla tillbaka" eller "engagera". "Om vi behandlar Kina som vore landet en fiende, kommer Kina att bli en fiende", säger Joseph Nye i Pentagon, ett svar som undviker alla svåra frågor.

Men varför skulle en väldig nation, som styrs totalitärt, bli god granne med fria och ofria stater, varav flera är militärt relativt svaga. Världens största stat och diktatur i historien, vars industriproduktion och krigsmakt ökar snabbt – varför skulle den *inte* demonstrera sin ökade makt på sätt som skapar oro långt utanför grannskapet?

Troligen blir i stället konflikterna mellan Kina och ett antal de-

mokratier (och andra stater) en allt större fara för Asien och världen i övrigt. Den kinesiska marxismen eroderar förvisso, när regimen godtar kapitalistiska principer och vanor. Men diktaturen finns kvar där, inte byggd på klassisk ideologi men på rå maktvilja. De messianska drömmarna, som skapade så många helveten på Maos tid, har försvunnit. Men Partiet, som fruktar fri debatt och älskar sitt maktmonopol, är kvar.

Tidskriften "Economist" (17/8 1996) har påpekat att tron på ömsesidig förståelse genom vidgad handel predikades flitigt i Europa i början av 1900-talet. Ändå bröt första världskriget ut. Tyska militarister, som var misstänksamma mot resten av Europa, brydde sig varken om sitt eget folks krav på liberalisering eller hur pacifistiska dygder kunde förankras i europeiskt utbyte av varor. De såg sig i stället inringade av fientliga makter; parallellen med Kina är tydlig och oroande.

Att debatten "vart går Kina?" förs överallt beror naturligtvis på landets storlek. Det utgör två tredjedelar av den östasiatiska landmassan. Två tredjedelar av regionens befolkning bor där. Just Kinas väldighet gör det svårt att dra paralleller med andra asiatiska länder som har snabb tillväxt. Storleken, den kommunistiska traditionen, den relativa fattigdomen i stora områden av Kina i jämförelse med andra tigerekonomier samt bristen på amerikanskt inflytande gör varje spådom om Pekingregimens politik och framtid osäker.

Därför blir oron stor när Kina begår handlingar, eller gör uttalanden eller inleder en politik som tycks hotande. Ingen glömmer 50-talets ockupation av Tibet följd av årtionden med grymheter mot befolkningen och kinesisk kolonisering av landet. För Indien förblir den kinesiska aggressionen 1962 ett trauma. Kinas ytterst aktiva roll i Koreakriget tio år tidigare kan knappast glömmas av det Sydkorea, som då var ytterst nära att utplånas som självständig nation. Och Vietnam minns angreppet från Kina 1979, och vet att något liknande kan hända igen.

På senare år har Kina exporterat materiel som hjälper Pakistan och Iran att producera kärnvapen. Regimen i Peking kräver suveränitet, och därmed väldiga ekonomiska zoner, över ett antal av Spratleyöarna i Sydkinesiska sjön på mycket stort avstånd från Kinas fastland. Liknande anspråk har ett halvdussin andra nationer

i området, men de uppträder långt mer försiktigt. Tror någon att Peking hade vågat utmana regeringen i Manilla genom att uppföra "byggnader" på några klippöar mycket nära Filippinerna, om de amerikanska flyg- och flottbaserna hade funnits kvar i närheten?

Och nu avvecklas de demokratiska ambitionerna och institutionerna i Hongkong i väntan på Kinas maktövertagande 1 juli 1997. Året därpå tar Kina över Macao.

Maktkampen i kommunistpartiet gör det svårare för moderata krafter att förordna försiktighet. Nationalistiska slogans och militär uppbyggnad har större gehör i partiet och armén. Anslagen till krigsmakten har ökat kraftigt de senaste åren. Omvärlden kan räkna med både modernisering av armén och flygvapen samt en kraftig utbyggnad av den kinesiska marinen. Och Kina har alltså gränskonflikter med flera av sina grannar.

Kinas ledare tycks inte heller oroas för att ekonomiska bakslag kan följa på våldsamma utbrott av politiskt förtryck. De vet att den egna tillväxten inte dämpades efter massakern på Himmelska Fridens torg 1989. Kanske minns de också att den sydkoreanska regimen dödade flera tusen civila i Kwangju 1980 – under 80-talet ökade sen landets bruttonationalprodukt med 177 procent. 1976 dödades hundratals studenter av den thailändska armén; under de tjugo år som följde växte ekonomin med 235 procent. Ett par år efter massakern på Taiwan den 28 februari 1947 inleddes den extremt snabba och långvariga tillväxten i landet.

När *The Economist* noterar de siffrorna försöker man inte alls lansera en tragisk teori om att massdödande leder till ekonomisk tillväxt. Däremot varnar tidskriften för lättköpt optimism om Kinas framtid.

Svårast av allt är naturligtvis det universum av lidande, som Kina har byggt inom sitt eget land. Med upp till 20 miljoner människor i fängelser och arbetsläger begår Kina varje dag de mest omfattande förbrytelserna i världen mot mänskliga fri- och rättigheter. Det tredje, totalitära imperiet under 1900-talet har levt upp till den brutalitet, som präglade de båda föregående.

Det vore omoraliskt, kortsiktigt och politiskt förödande om demokratierna avstod från att fördöma slaveriet och pinande av medmänniskor i Kina i dag. Avtal med ett land, som bygger sin makt på hot om våld, kommer alltid att vara bräckliga. En diktatur kan

snabbt kasta om sin politik. Genom bristen på inre opposition och en fri press kan den ljuga, bedra i handling och i hemlighet bygga upp framtida militära hot, begå avtalsbrott mot fria länder och dölja farliga överenskommelser med diktaturer.

Något grundläggande förtroende mellan Kina och demokratierna kan därför knappast växa fram utan en politisk liberalisering i Peking och en tydlig förändring av styrelseskick och utrikespolitik. Också därför är det viktigt att visa solidaritet med de förtryckta. I Östeuropa och Sovjetunionen fick vi till slut lära oss att det knappast är politiska överenskommelser och inte ens militärt tryck som förvandlar en totalitär stat till demokrati. Den inre oppositionen är ofta avgörande. Dissidenterna behöver veta att den fria världen inte har övergett Kinas fångar.

De i väst som numera vill mildra protesterna – har de redan glömt den roll som Sacharov, Solsjenitsyn, Scharansky och andra spelade när den sovjetiska ledningens legitimitet blev urholkad?³

De som avvisar "idealistiska" argument av det slaget kan i stället ta till sig några "realistiska" påminnelser. Tillbakahållandets politik gentemot Sovjetunionen blev framgångsrik bland annat därför att den inleddes *innan* Västeuropa hade gett upp eller blivit starkt nog att ta eget ansvar. Visst dröjde väst för länge att proklamera motstånd. Men när politiken väl inletts blev det allt svårare för Stalin och senare ledare i Sovjet att inbilla sig att västmakterna inte menade allvar. Trovärdigheten i *containment* bygger på att den *inte* – som gentemot Hitler – inleddes alltför sent.

³ Paul Hollander har i sin bok *Political Pilgrims* (1981) belyst hur medlöpare i väst har varit mest entusiastiska i sin omfamning av en viss diktatur när förtrycket där har varit särskilt hårt. De har blivit betydligt mer skeptiska när terrorn mildrats. Hollander ger exempel från Sovjet och Östeuropa.

Ingvar Oja visar i Dagens Nyheter (30/7 1994) något liknande om Kina, som "under större delen av sitt maktinnehav haft en för diktaturer märklig förmån: att inte bli dömd efter sina gärningar". Oja noterar hur maoisternas jubel över regimen tystnade efter Maos död. Samtidigt fick de unga, kinesiska intellektuella, vilka ville demokratisera sitt land på 70- och 80-talen, obetydligt stöd från "Kinavännerna", alltså från dem som förr hötte med Maos lilla röda. Reflexioner om "de västintellektuellas agerande – att vältaligt hylla Kina när det var som mest totalitärt och tystna när kineserna började kräva demokrati och mänskliga rättigheter – är ofrånkomliga" när man läser Merle Goldmans *Sowing the Seeds of Democracy in China* (1994), skriver Oja när han recenserar boken.

Splittringen i Vita huset på 90-talet om Kinapolitiken, liksom i tidigare administrationer, går att förklara. En rad amerikanska företag står (eller tror sig stå) inför en väldig ekonomisk expansion i Kina. Protester mot regeringen i Peking vid t ex fasansfulla brott mot mänskliga rättigheter, utlöser ofta kinesisk, ekonomisk utpressning mot företag i det land som är kritiskt. Kontrakt och stora inköp går i stället till europeiska företag, som är mer än ivriga att ersätta vad USA förlorar. EU-politikerna är mer beredda att stötta sin export än att påminna tyrannerna i Peking om att rättslöshet är ett brott mot universella värden.

Kina spelar alltså i dag ut regeringar och storföretag mot varandra på ett sätt som försvagar den offentliga kritiken och förödmjucar demokratierna. Försöken att samordna handelspolitiken gentemot Kina från USA-EU-Japan kommer inte att nå särskilt långt. De flesta europeiska länder föredrar en god affär framför ett gott samvete.

Än en gång ser vi hur USA:s agerande blir avgörande när den fria världen åter tvingas forma något slags *policy of containment*. Det kan bli de länder, vilka historiskt sett fått sin frihet införd eller bevarad av USA (alltså Västeuropa och Japan), som undergräver motståndet mot Kina.

*

Ingenting har avslöjat mer om Kinas brutalitet i utrikespolitiken än hetsen mot Taiwan. Under 1900-talet har denna ö under bara fyra år (1945–1949) varit del av Kina. Dessförinnan var den en japansk koloni. Därefter blev den bas och nytt hem för de kineser, som följde Chiang Kai-shek i flykten från fastlandet efter att kommunisterna segrat i inbördeskriget.

Under Chiang Kai-sheks tid som diktator på Taiwan gjorde ön anspråk på att företräda *hela* Kina, och "befria" fastlandet. Denna ambition var lika bisarr som dagens krav från Peking att Taiwan ska "återförenas" med Kina.

Parallellen är dock långtifrån fullständig. Kinas befolkning är ungefär 60 gånger större än Taiwans. Tanken att Kuomintang från Taipei skulle kunna besegra kommunisterna i Peking var helt orealistisk. Däremot är det möjligt för Kina att med militära medel an-

gripa och slå sönder Taiwan – om ingen utomstående makt eller allians avskräcker från det blodbad som då skulle följa.

En lika viktig skillnad är klyftan i legitimitet mellan de båda regimerna. Den har vuxit fram under de senaste tio åren. Kina har bevarat en maktstruktur, där Partiet, Polisen och Armén fattar de viktiga besluten och drar upp gränserna för 1 200 miljoner medborgares handlande. Ledarna i Taipei har ersatt sin auktoritära regim med ett styrelseskick, som ger 21 miljoner taiwaneser de fri- och rättigheter som är demokratins.

Taiwan är i dag *de facto* en självständig stat. Den har avskrivit alla anspråk på att utöva makt över det kinesiska fastlandet. Men både The People's Republic of China (fastlandet) och The Republic of China (Taiwan) stöder formellt politiken om *ett* Kina.

För kommunisterna betyder det att "återföreningen" kan ske med våld. Många medger öppet att krig är den sannolika metoden. Kina har gång på gång offentligt förklarat att om Taiwan utropar sig till en självständig stat kommer Kina att reagera häftigt och troligen med militära attacker.

Många bedömare i väst och på Taiwan anser att det hotet måste tas på allvar. Den nationalistiska vågen i kinesisk politik kräver kraftfulla motåtgärder om Taiwan "bryter sig ut". Den kinesiske ledare, som skulle låta Taiwan bli självständigt, riskerar att snabbt avsättas av landets generaler.

Kring *one-China-policy* har därmed uppstått en hel litteratur av distinktioner, politiska och folkrättsliga subtiliteter och låtsasproklamationer. När Peking talar om *ett* Kina är det en hotelse med katastrofal innebörd. För Taiwan är det en formel som ger tillräcklig frist och oklarhet i syfte att undvika krig.

Taiwan har officiellt sagt eller antytt att en förening med Kina kan godtas om den sker efter förhandlingar, på fredliga villkor, när medborgarnas levnadsstandard blir mer likartad och efter att Kina demokratiserats. Ledarna på fastlandet förstår naturligtvis att sådana krav innebär att först måste det kommunistiska systemet avlägsnas.

Mycket av diskussionen om en framtida förening framstår för utomstående som spetsfundigheter. Men för Taiwan handlar det alltså om att överleva i frihet. Denna ö har skapat historiens första kinesiska statsbildning, som styrs genom fria val under fri debatt.

De tänker inte riskera att bli en föraktad provins i ett totalitärt imperium, inte heller att tvingas gå i krig mot en fiende som kan slå sönder det som skapats. Därav balansgången i frågan om självständighet. Och diplomatin syftar till att bygga upp en förståelse i omvärlden, som ökar landets handlingsutrymme.

I själva verket är Taiwan i dag en förening av två mirakler. Mellan 1953 och 1989 ökade ekonomin i genomsnitt med 8,9 procent per år. 1993 hade taiwaneserna den fjärde högsta bruttonationalprodukten per capita i Asien – efter Japan, Singapore och Hongkong. Taiwan har lyckats fullfölja sin snabba utveckling i ungefär 40 år och är numera den tolfte största handelsnationen i världen.

Det var främst tusentals småföretag som drev fram expansionen. På senare tid har investeringarna i högteknologiska branscher varit stora. På flera sätt kan Taiwan vara ett föredöme för u-länder som snabbt vill resa sig ur fattigdomen.

Denna tillväxt har också lett till snabb breddning av de delar av befolkningen som har god eller avancerad utbildning. Den inre oppositionen mot förtrycket kom därmed att öka år från år. Den organiserades i Democratic Progressive Party (DPP), som först förbjöds men numera är parlamentets näst största parti och medlem av Liberala Internationalen.

Chiang Kai-sheks parti Kuomintang (KMT) fick allt svårare att motivera och bevara sin allmakt. Likriktning, censur och politiska fångar är förvisso ingenting ovanligt i regionen. Men diktaturen försvagade naturligtvis Taiwans moraliska position ytterligare efter att USA i början av 70-talet hade öppnat de diplomatiska förbindelserna med Maos Kina och avbrutit motsvarande band med Taiwan.

När president Chiang Ching-kuo (son till Chiang Kai-shek) avskaffade undantagslagarna 1987 inleddes processen mot demokrati. Han dog i januari 1988 och efterträddes av vicepresidenten sedan 1985, Lee Teng-hui. Lee tillhörde inte de en och en halv miljoner flyktingar (inklusive Kuomintangledningen), som i slutet av 40-talet kom från fastlandet och skulle dela ön med sju miljoner in-födda taiwaneser.

Under drygt åtta år som president har Lee nu genomfört en rad reformer som ofta varit omstridda i hans eget parti: frihet för pressen och politiska partier, rätten att hålla offentliga möten och kriti-

sera regimen. Man har hållit fria val till parlamentet och till regionala och kommunala församlingar, liksom till borgmästarposterna. Och som sista steg mot en fullvärdig demokrati: det första fria och direkta presidentvalet någonsin i kinesisk historia, den 23 mars 1996.

Det ekonomiska miraklet förenades därmed med ett demokratiskt. Det skedde inte med revolution utan steg för steg. Det var inte upplopp på gatorna som drev fram reformerna, men starka påtryckningar från DPP och tydliga maningar från USA i kombination med förslag från den nya KMT-ledningen, där Lees personliga övertygelse tycks ha spelat en avgörande roll. På flera sätt verkar Taiwan, vid sidan av Japan, nu bli den mest vitala demokratin i östra Asien.

Maktkampen mellan KMT, DPP och New Party (en utbrytning ur KMT) förs i dag i demokratiska former. DPP har gått fram i flera val (utom i senaste presidentvalet), och KMT:s majoritet i parlamentet har krympt till ett par mandat. Till borgmästare i Taipei har valts Chen Shui-bian, en av DPP:s ledare och tidigare fängslad av politiska skäl.

Därmed är alls inte sagt att Taiwans demokrati är utan brister. Regimens grepp om de tre nationella TV-näten (alltså inte de många kabelkanalerna) minskar, men är ännu påtaglig. Kostnaderna för valrörelserna är oerhört stora, vilket liksom i Japan troligen leder till åtskilliga korrupsionsskandaler. KMT:s ekonomiska resurser är orimligt överlägsna de andra partiernas. Maffiagrupper har betydande makt på Taiwan och utgör ofta ett hot mot rättssäkerheten. Och arbetsformerna i parlamentet i Taipei brister inte sällan i demokratisk kultur (vi har sett fotografier av slagsmål i sessionssalen runt talmannen, etc).

Ändå är det mitt intryck efter att på platsen ha frågat ett stort antal politiker, akademiker, tjänstemän och journalister: Taiwans demokrati är redan hyggligt stabil. Det är inte tal om att upphäva reformerna utan att befästa dem. Vid ett par besök i Taipei har jag inte träffat en enda person, som tror att den nya friheten kan avskaffas – annat än om Kina anfaller. Och en ung generation har redan tagit demokratin för given.

Kinas reaktion på demokratiseringen avslöjar åtskilligt. Det kommunistiska partiet på fastlandet har naturligtvis börjat förstå

att reformerna på Taiwan, i förening med president Lees inofficiella resor till USA och flera länder i regionen, stärker öns ställning i omvärlden. Hänsynslösheten under den senaste valrörelsen var ändå överraskande. Kina inledde plötsligt marina övningar strax utanför Taiwan. Man genomförde "robotprov" i vattnen nära Taipei. Armén drog ihop stora styrkor ett 20-tal mil från ön. Amfibiefarkoster på andra sidan sundet tränade landstigning.

Avsikten var att skrämma väljarna på Taiwan och bland annat få dem att *inte* rösta på president Lee. Pekings okunnighet om hur människor reagerar i ett fritt land hindrade dem att begripa att befolkningen i stället skulle sluta upp bakom presidenten. Under valrörelsen ökade sympatierna för Lee Teng-hui som, i konkurrens med tre andra kandidater, blev omvald med 54 procent av rösterna.

Ingen panik utbröt på Taiwan när Kina demonstrerade sin militära övermakt. Inga begränsningar gjordes i den fria debatten mellan partierna och kandidaterna. Den viktigaste reaktionen var kanske att president Clinton sände två marina fartygsgrupper med var sitt hangarfartyg till Taiwans närhet, den amerikanska flottans största uppladdning i området efter Vietnamkriget.

Den varningen fick Kina att trappa ner sina aktioner, lugnade opinionen på Taiwan och bekräftade för asiatiska allierade att USA inte står passiv inför kommunistiska maktdemonstrationer.

Kinas hotelser riktade sig denna gång främst mot det demokratiska genombrottet på Taiwan. Plötsligt har kommunisterna upptäckt att regeringen i Taipei nu har den legitimitet, som stora delar av världen ser som avgörande: folket har självt, i fria val, utsett de styrande. Ledarna i Peking bygger däremot fortfarande sin makt på den skräck, som vapen och Laogai kan injaga i befolkningen. De fruktar knappast Taiwans militära resurser men däremot de nymodigheter om frihet som ön nu sprider.

*

På en stor bröllopsfest nyligen räknade någon ihop det samlade antalet fängelseår för 500 inbjudna gäster.

Nästan alla av dem hade länge varit aktiva i oppositionen på Taiwan. De flesta tillhör i dag DPP, som alltså fick börja verka fritt i slutet av 80-talet.

– I den här salen företräder vi nästan tvåtusen år i fängelse! sade värden stolt på bröllopet.

Det är alltså mindre än tio år sedan – detta måste upprepas – som diktaturens lagar började upphävas. Polisen lusläste inte längre partiernas program för att se om deras möten kunde tillåtas.

Demokratiseringen av Taiwan skärpte därmed en ideologisk kamp i östra och södra Asien. Kommer ekonomisk tillväxt att leda till liberalisering också av de politiska institutionerna? Ja, säger Japan, Sydkorea, Filippinerna, Taiwan och (allt oftare) Thailand. Nej, svarar Singapore, Malaysia, Indonesien, Burma och, naturligtvis, Kina.

De "asiatiska tigrarna" förenas av att ha den sammanlagt snabbaste ekonomiska tillväxten i världen. Men synen på politiken blir en allt djupare klyfta mellan dem. Västerländska värden, säger de auktoritära och totalitära staterna, innebär brottslighet och extrem individualism. Västliga idéer, svarar demokratierna, är främst frihet och mänskliga rättigheter.

Frågan, vars svar striden gäller, är med andra ord: är demokratin ett västerländskt påfund som Asien bör vara utan? Eller utgör demokratin det politiska system som alla länder i världen bör sträva efter?

Asiatiska värden, säger tänkarna i länder utan pressfrihet och fria val, innebär kollektivt ansvar, en stark familjekänsla, hårt arbete, utbildning och förkovran, samt motstånd mot slapphet, pornografi och ansvarslösa medier.

Ofta åberopar de sin egen kulturs historiska och religiösa ikoner och traditioner. Konfucius som ideologisk ledare mot västerländska irrläror har fått en renässans för både kapitalisterna i Singapore och kommunisterna i Peking.

I Singapores skolor återinför man nu studier av Konfucius för att stärka banden med det kinesiska kulturområdet. Då får man på köpet, noterar ekonomen Kurt Wickman i skriften *Singapore* (1995), också den konfucianska maktmoralen: var och en tjänar samhället på sin post utan att klaga över sin lott. De "underordnar sig sin fader, sina förfäder och den sittande regeringen".

Islams värden predikas när politiker i Indonesien och Malaysia försöker övertyga sin befolkning om att avstå från friheten. Mahathir Mohamad, premiärminister i Malaysia sedan 1981, tycks

vara den mest värtalige anhängaren av "asiatiska värden" bland religionens nuvarande ledare. Gång på gång klagar han över "västvärldens moraliska förfall", att religionen där har ersatts av hedonism samt att materialism, njutningslystnad och själviskhet är dominerande egenskaper. I många familjer i väst frodas "incestuöst beteende", homosexualitet och "obegränsad girighet". Avvisandet av religionen har gjort människor "rotlösa . . . de driver likt drivved på havet". Västländer, där religionen är en privatsak, har fullständigt misslyckats med att vidmakthålla "sanning, rättvisa och andra dygder". (De omdömena återfinns i ett inlägg av Mahathir Mohamad i antologin *Asiatiska utmaningar*, 1996, redigerad av Tomas Larsson).

Västerlandet präglas därför av "demokrati på väg åt fel håll" menar Malaysias regeringschef, "demokratifanatiker är inte bättre än religiösa fanatiker". Ett antal professorer i Taipei sade motsatsen när jag mötte dem på våren 1996. Diktaturerna är dömda på sikt, menade de. Snabb ekonomisk tillväxt kräver ett fritt flöde av informationer över gränserna. Detta går inte att förena med censur, slutenhet och hårda straff mot oppositionen.

De kommande fem åren i relationerna mellan Taiwan och Kina blir besvärliga, påstod en av dem. Men sen kommer den allt större medelklassen i Kina att liberalisera kommunistväldet. Inom 15–20 år tar demokratin över, trodde han, liksom förtrycket i Singapore försvinner med dess starke man Lee Kuan Yews död.

Själv känner jag mig långt ifrån säker på att optimisterna har rätt. Påståendet att friheten med något slags automatik blir allt starkare har ofta skapat mer av illusioner än klarhet. Kanske kan islamistiskt, kommunistiskt eller militärt välde under relativt lång tid förenas med kapitalism och växande ekonomi.

Det skulle inte förvåna om diktaturernas medborgare – utsatta för en listig blandning av rädsla för överheten och morötter att arbeta – kan förmås att godta sin regim om deras levnadsstandard ökar snabbt. Vad gäller politiken känner då alla gränserna; när det handlar om ekonomin är tillväxten till synes utan gräns.

Även om en ny medelklass med större självförtroende till slut jagar bort förtryckarna så hinner diktaturerna dessförinnan ställa till med många eländen: krig, export av teknologi för de värsta vapnen, massmord.

Jag grips av optimismen om östra Asien bland många akademiker på Taiwan och hoppas naturligtvis att de får rätt. Men som vanligt anar jag olyckan runt hörnet. Därför kan jag inte dela en framtidstro, som snittar bort varje katastrofscenariot.

Däremot kan jag helt instämma i bedömningen att propagandan om "asiatiska värden" är en omskrivning för att regimen tänker behålla makten med våld. Härskarna åberopar sitt lands kultur, när deras avsikt främst är att kompromettera och kriminalisera oppositionen.

– Det finns universella och nationella värden, sade Lee Teng-hui i maj 1996, ett par dagar innan han skulle installeras som landets förste demokratiskt valde president. En grupp skandinaver, som i januari det året hade organiserat den sk Köpenhamnskonferensen till stöd för Taiwans frihet, mötte Lee i presidentpalatset i Taipei.

De universella värdena är i korthet rättssäkerhet, yttrandefrihet och fria val, sade Lee till oss. De nationella värdena handlar om kultur och traditioner som skiljer sig från land till land – men de får aldrig upphäva demokratins idéer.

När Lee säger så har han större trovärdighet än något annat statsöverhuvud i världen just nu. Han har ju själv lett den genomgripande omvandlingen på Taiwan. På flera sätt är han centralgestalten i motståndet mot agitationen om "asiatiska värden".

Samtalet med presidenten blev ett ovanligt möte. Gång på gång gjorde Lee idéhistoriska utblickar och gav oss skilda minnesbilder från sin politiska karriär: *allt var centrerat på friheten!* Han angrep plötsligt Max Weber, som ansåg att kineser inte kunde bygga demokrati. "Weber hade fel, vi har visat det."

– Och varför skulle inte kineser kunna ha frihet? Hur ska *en* man kunna styra 1,2 miljarder människor? Då blir det som under kulturrevolutionen: kaos, lidande, våld.

Diktatur innebär alltid centralisering, upprepade Lee, maktanhopning kring beslut och strukturer. Sánt är farligt. Lägga besluten mer på lokal nivå, uppmanade han. Och när presidenten väl var uppvärmd berättade han med påtaglig entusiasm och några stänk av bitterhet om hur vissa KMT-ledare i slutet av 80-talet försökte kringskära honom sen han blivit president första gången, hur han fick manövrera för att bli ordförande i sitt parti, hur svårt det var att få igenom förslagen på 80-talet och hur flera försökte hindra ho-

nom att bli KMT:s kandidat i det indirekta presidentvalet 1990.

Jag hade en plan på den tiden, medgav han nu: för varje år skulle vi ta ett eller flera steg på vägen mot demokrati. Han visste då vad han ville uppnå de kommande sex åren: nästa presidentval skulle bli direkt (och inte indirekt), konstitutionen borde förändras, de gamla maktspelarna från fastlandet skulle bort genom att *alla* kandidater måste prövas i fria val på samtliga nivåer, etc.

Han angrep tanken att kasta folk ur oppositionen i fängelse. "Det enda de har gjort är att tycka annorlunda än jag, varför skulle det vara brottsligt?" Och så kom han åter tillbaka till de "universella" värdena (frihet m m), som alltid måste sättas högst.

Ett knappt halvår tidigare hade jag i brev till norska Nobelkommittén föreslagit Lee Teng-hui till Nobels fredspris. Motiveringen var att hans envisa ledarskap drivit fram det första folkstyret under tusentals år av kinesisk civilisation. Samtidigt nominerade jag Wei Jingshen, demokrat i Kina som redan tillbringat 16 år i fängelse. Wei hade just dömts till ytterligare 14 år i Laogai för att han förordat "fredlig dialog" om den politiska förnyelsen.

Wei Jingshen får ingen i väst träffa i dag. Men nu satt jag alltså där med en 73-årig jordbruksekonom, som var så underskattad när han plötsligt fick överta presidentskapet i sitt land. Det livade påtagligt upp Lee Teng-hui att polemisera mot motståndare till demokrati. Han dolde inte sin motvilja mot de auktoritära härskare, som tjarar om "asiatiska värden" för att bevara egen makt.

Kan Nobelkommittén i Oslo göra en mer kraftfull markering för kinesisk frihet än att låta Presidenten och Fången dela det viktigaste priset i världen?

*

Taiwan utsätts i dag för en av Kina påtvingad diplomatisk blockad från de flesta länder i världen. Från en rad besök i Israel efter oktoberkriget 1973 minns jag att bara 72 stater i världen hade officiella förbindelser med den judiska nationen året efter. Hoten från Sovjet och ett antal oljeländer i förening fick många stater att dra tillbaka sina ambassader från Tel Aviv. Trycket från en famös resolution i FN:s generalförsamling 1975 ("sionism är rasism") bidrog till att upprätthålla den diplomatiska bojkotten.

Känslan av snabbt ökad isolering var då påtaglig i Israel. Ändå hade man diplomatiska förbindelser med nästan alla demokratier (Indien var det stora undantaget). Relationerna till USA, som länge varit Israels viktigaste allierade, var ofta förträffliga.

På sommaren 1996 hade Israel diplomatiska erkännanden från 161 nationer. Ingen av oss visste tjugo år tidigare *hur* ett sådant genombrott skulle ske, eller *när*. Men det kom.

1996 hade 30 länder diplomatiska relationer med Taiwan, varav hälften betraktas som "fria" i den senaste årsrapporten från Freedom House. De flesta av dem är små stater i Latinamerika eller Afrika (Sydafrika är det enda stora landet och tycks 1997 dra tillbaka sin ambassad från Taipei) eller öländer, främst i Karibiska havet, men också i södra Stilla havet. Nästan alla dessa stater får ekonomiskt stöd av Taiwan.

Ingen nation i Nordamerika, Mellersta Östern, Asien eller Europa (utom Vatikanen) har ambassad i Taipei. Den stat som försöker skulle utsättas för allvarliga ekonomiska och politiska represalier från världens största land. Samtliga nationer måste välja i dag: den som vill ha officiella, politiska relationer med Taipei tvingas bland annat stänga sin ambassad i Peking.

I stället har många länder "handelskontor" i Taipei, liksom Taiwan har så i en rad huvudstäder världen runt. De tjänstgör delvis som ett slags ambassader. Ändå är – det måste sägas – den diplomatiska isoleringen en skam för oss som deltar i den, och en frustration för dem som utsätts för den.

Trots att Taiwan är ett större land än tre fjärdedelar av FN:s medlemsstater, förvägrar man regeringen i Taipei att bli medlem i generalförsamlingen, eller i något av fackorganen. Kina har dessutom veto i säkerhetsrådet. Också på lång sikt kommer en nation med 1 200 miljoner människor att vara politiskt och ekonomiskt ofantligt mycket starkare än en stat med 21 miljoner medborgare.

På vilket sätt kommer det diplomatiska genombrottet att ske, och *när*? Det vet vi inte. Men många av oss anar något annat och minst lika viktigt.

Varje totalitärt imperium under 1900-talet tycks ha haft en granne, en fri stat eller stad, vars öde blir till bild av väldets framtid. När det demokratiska Tjeckoslovakien offrades åt Hitler 1938

blev det början på Tredje Rikets segertåg, mördarnas makt över nästan hela den europeiska kontinenten.

Men när Västberlin tio år senare räddades ur den sovjetiska blockaden av en flygbro gav det signal till stora delar av världen: nu reser västmakterna motstånd, äntligen sätter de gränser för kommunismen.

Jag tror att konflikten om Taiwan blir ett liknande drama; som symbol mäktig som makten själv. Om landet med våld infogas i Kinas rike vet åtminstone hela Asien att väst åter, sextio år efter München, blivit en papperstiger som få kan lita på.

Men om den amerikanska flottan hindrar världens största stat att erövra historiens första kinesiska demokrati, blir budskapet det motsatta. Det finns ett samförstånd mellan fria nationer, det lär vi oss då, band så hållfasta att inte ens den starkaste diktaturen på vår jord kan bryta dem.

Kanske kan vi rentav tro att i just denna mening är det sant att säga: Taiwans sak är vår.

AYATOLLORNA OCH BOMBEN

Vem litar på Saddam?

GÖRAN PERSSONS första tal som partiledare (16/3 1996) rymde några viktiga markeringar. Årtionden av socialdemokratiskt kallsinne inför Baltikum vändes i dess motsats, när Persson beskrev målet om allt närmare samverkan mellan Östersjöns stater. För Estland, Lettland och Litauen är "EU inget tvång, utan en befrielse".

Plötsligt gör den blivande statsministern en sammanfattning av hotet från kärnvapnen:

"Under bråkdelen av en sekund kan vi i dag förgöra livet självt i en kärnvapenexplosion. Förhoppningsvis kan vi nu lägga det hotet till handlingarna. Förhoppningsvis var de underjordiska sprängningarna i Polynesien slutpunkten i ett dystert kapitel i människans historia."

Därefter läser jag Olof Ehrenkronas bok *En öppen tid* (1996). Den förenar moderat historieskrivning med intressanta tankar om modern, svensk konservatism. Sen ser jag att också Ehrenkrona snabbt avskriver det nukleära hotet:

"Efterkrigstidens dominerande hotbild – ett kärnvapenkrig – framstår efter Sovjetunionens sammanbrott som alltmer osannolik..."

I två utbrott av uppskruvad utvecklingsoptimism förenas alltså här den socialdemokratiske statsministern med den moderata idédebattören. Atomhotet kan läggas till handlingarna, det är Perssons budskap, kärnvapnen är "förhoppningsvis" inte längre någon

fara. Med Sovjets upplösning försvann risken för atomkrig, påstår Ehrenkrona, och vandrar vidare till internationella glädjeämnen.

Jag ber till Gud, och till varje annat tänkbart maktcentrum, att Persson och Ehrenkrona ska få rätt. Jag tror att de har fel. Hotet om krig med vapen för massförstörelse rycker sannolikt allt närmare.

*

På hösten 1995 mötte jag i Washington D.C. ett antal av USA:s främsta, oberoende experter på kärnvapenspridning i allmänhet och på Irans program för atomvapen i synnerhet. Dem jag träffade – en efter en, under ett par dagar – var Kenneth Timmerman (framstående kännare av Iran, bl a redaktör för nyhetsbrevet "Iran Brief"), David Kay (under en viktig tid efter Gulfkriget chef för FN-inspektörerna i Irak), Sven Kraemer (President i stiftelsen Global 2000), Steve Bryan (President i Delta Tech Corporation) och Frank Gaffney (chef för Center for Security Policy).

Låt mig helt kort sammanfatta *sex* slutsatser från de mötena.¹

1. Ingen av de fem tvivlade på Irans *avsikt* att skaffa kärnvapen. Landet sitter på den tredje största gas- och oljereserven i världen – bara Saudiarabien och Irak har större framtida kapacitet. Iran har inget som helst behov av kärnkraft. Dess oerhörda intresse för nukleär teknologi kan bara ha en militär förklaring.

2. Historien om Irans intresse för det nukleära började 1959 när shahregimen köpte en experimentreaktor från USA under Eisen-

¹ Ingen av de ovan nämnda är självfallet ansvarig för min summering. Jag har också kompletterat deras uppgifter med stöd av den utredning, *Iran's Nuclear Program: Energy of Weapons*", som skrivits av David A Schwarzberg, och utgivits av Natural Resources Defense Council, Inc. (NRDC), Washington D.C. (i en reviderad upplaga den 7 september 1995). NRDC:s analyser av frågor, som rör spridning av vapen för massförstörelse, finansieras av flera, stora, självständiga och respekterade amerikanska stiftelser.

Mina egna möten med experter på kärnvapenspridning organiserades av Tom Neumann, chef för Jewish Institute for National Security Affairs (JINSA) i Washington. Vid sidan av de nämnda experterna mötte jag Anthony Cordesman (vid Center for Strategic and International Studies) för att ställa frågor på ett mer begränsat fält: Irans möjligheter att framställa olika slags kärnvapen.

høweradministrationen. Man skrev kontrakt med USA och Väst-tyskland. Shahan sände också hundratals unga vetenskapsmän till väst för studier i atomfysik.

Det bevisar inte att Iran då hade ambitionen att skaffa kärnvapen. Men andra avtal gjordes senare med Frankrike, Belgien, Spanien och Italien. 1976 skrev shahan kontrakt med Frankrike om att bygga flera reaktorer i Ahwaz, och med Tyskland (Siemens) att uppföra två reaktorer vid Bushehr, en hamnstad vid Persiska viken.

De här överenskommelserna upphävdes och investeringarna avbröts när Khomeini kom till makten 1979. Men de nya iranska ledarna omprövade sitt beslut på 80-talet och tycks ha inlett sitt kärnvapenprogram någon gång i mitten av årtiondet. De har samarbetat med Pakistan, Kina och Ryssland under 90-talet.

Iran har också sänt ut experter, som försökt köpa nukleärt material i Kazakstan och andra forna Sovjetrepublikar. Från företag i främst Tyskland har de importerat utrustning, som kan användas för militärt betydelsefull anrikning av uran.

Ansträngningarna att snabbt skaffa stora nukleära resurser intensifierades efter Gulfkriget 1991. Samarbetet med Kina och Pakistan utvidgades (liksom med Argentina). Iran försökte också få hjälp av Indien att skaffa en forskningsreaktor.

Men den hittills mest kända och dramatiska överenskommelsen gjorde Iran i januari 1995 med Ryssland. I Bushehr ska Ryssland installera en, och senare troligen flera, reaktorer. Den investeringen innebär en rad fördelar för det iranska kärnvapenprogrammet. Det utbrända bränslet kan omvandlas till militärt betydelsefulla material. Bushehrprojektet, som kommer att följas av IAEA, blir alibi och skydd för mängder av kontakter samt överföring av kunskap och komponenter. Ryssland kommer att sända flera tusen arbetare och experter till Bushehr. Omkring 7 000 ton utrustning ska, enligt uppgift, nu föras till Iran.

Ryskt vetande kan nå Iran på åtminstone tre sätt: överföring av teknologi, stöd eller olaglig hantering av nukleärt material, insatser av missnöjda före detta sovjetiska vetenskapsmän också utanför de officiella avtalen. Alla vet att före detta sovjetiska experter på kärnvapen i dag ofta är arbetslösa och/eller utfattiga. Iranska erbjudanden till dem kan lätt göras mycket frestande.

Eftersom både plutonium och höganrikat uran är användbara för produktion av atombomber har Iran, i åratal och i hemlighet, sökt skaffa sig egen kapacitet att nå dit. Anrikat uran användes av Sydafrika, som framställde sex atombomber, liksom av Irak och Pakistan.

Rapporter från främst USA visar att Iran gjort en mängd försök att skaffa sig teknik, som behövs för att bygga centrifuger för uran-anrikning. Dessutom har Iran på 90-talet upptäckt urantillgångar i sitt eget land, i provinsen Yazd.

Här ser vi skälet varför president Clinton gjort så stora politiska och diplomatiska ansträngningar att övertyga president Jeltsin och den ryska ledningen att avtalet om Bushehr måste upphävas för att minska risken för spridning av kärnvapen. Påtryckningar, generösa ekonomiska anbud och utförlig argumentering också om det ryska egenintresset har nyttjats av amerikanska förhandlare. När detta skrivs verkar det som om USA hittills har misslyckats att stoppa det snabbt växande samarbetet Ryssland–Iran på det nukleära området.

3. Uttalanden från iranska ledare gör det relativt tydligt vart de syftar. Den dåvarande presidenten Ali Khamenei sade t ex 1987: "Vad gäller atomenergi så behöver vi det nu . . . Vår nation har alltid stått under hot utifrån. Det minsta vi kan göra för att möta den faran är att låta våra fiender veta att vi kan försvara oss själva."

Året därpå sade den dåvarande talmannen i Irans parlament, Hashemi Rafsanjani, till en grupp officerare: "Vi bör till fullo utrusta oss för både offensiv och defensiv användning av kemiska, bakteriologiska och radioaktiva vapen." 1991 förklarade en av landets tre vicepresidenter (Mohajerani) i en av Irans dagstidningar: "Om Israel tillåts ha nukleär makt bör också muslimska stater ha det" (se Kenneth R Timmermans artikel "Iran's Nuclear Menace" i The New Republic, 24/4 1995).

4. Hur många år kommer det att ta för Iran att göra en atombomb?

Ingen i väst tycks veta det, och experterna är påtagligt oeniga om svaret. Det kan hända mycket, mycket snart, säger ett par av dem jag talade med. Det kan också ta upp till tio år, tillägger en annan. Det kan inträffa på 90-talet, svarar någon. Det kommer att ta

mellan 5 och 8 år om inte ryssarna (eller andra) hjälper dem att påskynda programmet, är ännu en reaktion.

Några är mer pessimistiska. Kanske har de redan kapacitet att tillverka kärnvapen – eller kommer de troligen att få det inom 3–5 år med hjälp av andra nationer och utländska företag, som i det fördolda försöker tjäna pengar på den här trafiken. Glöm inte att ett hundratal tyska företag före Gulfkriget hjälpte Irak att förbättra sina Scudrobotar. "Stormvarning väntar oss", sammanfattar en av mina källor.

En reservation var att produktion av stridsladdningar till robotar är mycket mer komplicerad än att göra en "rå", osofistikerad bomb. Å andra sidan kan en förväntad tidpunkt, då Iran blir kärnvapenmakt, ligga betydligt närmare i tiden om regimen är framgångsrik när det gäller att importera eller stjäla viktiga komponenter från utlandet.

5. Vad bör då vara USA:s och västs reaktion? Hur kan man stoppa det iranska kärnvapenprogrammet?

Det måste göras nu, under 90-talet, annars blir det troligen för sent. En idé är: gör det extremt svårt för Iran att betala för projekten. Övertala länder som Tyskland, Sverige, Japan och Sydafrika att inte importera olja från Iran. När det är köparens marknad blir det svårt för Iran att finna nya kunder. Det ger världen en period då man på ett påtagligt sätt kan skada den del av Irans ekonomi, som är avgörande för nukleära ansträngningar.

Alla utom en av de experter som jag talade med menade att en amerikansk handelsbojkott på flera områden mot Iran är angelägen. Men den är inte tillräcklig. Också USA:s allierade måste övertalas att delta, även om det tycks mycket svårt att väcka den europeiska opinionen om farorna med iranska kärnvapen.

Ett annat förslag var: gör det mer riskabelt för främst tyska företag att i hemlighet göra avtal med Iran vad gäller komponenter för och kunskap om kärnvapen. Varför inte upprepa en konfrontation med några ansvarslösa europeiska storföretag på sätt som liknar striden mot Toshiba i Japan på 80-talet. Toshiba sålde förbjuden materiel till Sovjet, hindrades därefter från att exportera till USA och avbröt sin känsliga export till den kommunistiska supermakten.

Om Siemens, eller något annat storföretag som misstänks ljuga om sin export till Iran, finner att de ekonomiska konsekvenserna av det stödet kan bli mycket stora, kommer de troligen att ompröva sin medverkan. Tysklands ansvariga myndigheter kommer *inte* att ingripa effektivt, det var bedömningen från flera av de amerikanska experterna. Några reste också kravet att USA, EU och Japan måste samordna sina exportregler vad gäller Iran.

Ett annat perspektiv är den iranska regimens svaghet. Det är en tidsfråga innan den kollapsar, var en bedömning. Därför bör man, om möjligt, undvika att göra det alltför lätt för iranska ledare att skylla den ekonomiska krisen på USA, "Den Store Satan". Samtidigt måste man söka isolera Iran så mycket som möjligt för att hindra just kunskaper och resurser för ett kärnvapenprogram att nå landet. Det här är ett "race", sade en av mina källor, en kapploppning mellan den iranska regimens sönderfall och den process som – om den inte stoppas – leder till atombomber.

Några begärde mer uppriktighet och öppenhet från USA. Publicera fakta och information! Se till att välkända opinionsbildare varnar på sätt som syns och hörs! Publicera namnen på de företag som troligen säljer farliga produkter till Iran! Genera dem! Att dra fram en moraliskt klandervärd hantering i ljuset är ofta en effektiv metod, åtminstone i fria länder. Möjligen kan USA vara mer öppet vad gäller att ge sina allierade tillgång till hemligstämplad information för att övertyga fler än i dag om framtida faror – och om att det är bråttom.

Ständigt upprepade man: allra viktigast just nu är att inte ge upp försöken att övertala Ryssland att upphäva Bushehravtalet. Just den insatsen kan bli avgörande för Teherans möjligheter att inom relativt kort tid bli en kärnvapenmakt.

Glöm aldrig, upprepade flera, att länder som vill lura oss i dag vet hur man bygger underjordiska fabriker, långt nere under marken eller i insprängda rum i bergsområden. Vid nästa konfrontation, när en gangsterregim är nära att skaffa kärnvapen, är det inte bara att bomba sönder en reaktor mitt i öknen, vilket Israel lyckades göra i Osirak utanför Bagdad, sommaren 1981.

*

När Israel då lyckades förstöra Osirakreaktorn var det inte många européer, som gång på gång, helhjärtat och öppet, försvarade aktionen. Vi få som gjorde så i Sverige nådde den slutsatsen delvis som följd av oroande informationer och misstankar om Saddam Husseins avsikter.

Nästan lika viktig var nog vår intuition. Kombinationen av politisk fanatism, en nästan gränslös brutalitet, ett totalitärt system, massor av oljepengar, expansiva ambitioner i utrikespolitiken både mot andra oljestater och mot Israel, en påtagligt antiamerikansk retorik och politik, och fakta i form av pusselbitar som tydde på nukleära ambitioner – varför annars bygga en kärnreaktor i ett av världens rikaste oljeländer? – ledde till slutsatsen: detta projekt måste stoppas. Och Israel gjorde det.

Fördömandena haglade då över den judiska staten, från nästan hela världen. Knappt tio år senare var nästan hela världen tacksam över beslutet i Jerusalem och det israeliska flygvapen som verkställt det. Bombningen av Osirak förhindrade av allt att döma irakiska kärnvapen under 1980-talet. Om den *inte* genomförts hade ockupationen av Kuwait i augusti 1990 troligen kunnat ske i skydd av skräcken för en irakisk atombomb.

Tror någon att George Bush skulle ha lyckats samla ett 30-tal nationer i en FN-allians mot Irak om alla hade vetat att stora militära styrkor i Saudiarabiens öken hade kunnat slås ut på ett par timmar i en irakisk kärnvapenattack? Hade Bush själv velat och vågat sända några hundratusen amerikanska soldater till området för att befria ett korrumperat oljeland, om tusentals av dem hade riskerat snabb utplåning?

Efter Osirak 1981 började misstankarna åter att ta form: Irak fullföljer och intensifierar sitt program för kärnvapen. När jag själv på ett hotellrum i Jerusalem en natt i januari 1991 fick nyheten att FN-alliansen öppnade försvarskriget mot Irak, var min lättnad oerhörd. Det handlade mindre om Kuwait, desto mer om de fador som irakiska kärnvapen kunde ha utlöst längre fram. Nu – det var förhoppningen också när Scudrobotarna nästa natt började plåga Israel och Saudiarabien – nu kommer väl äntligen väst och USA:s krigsmakt att slå sönder Saddam Husseins dröm att leda en kärnvapennation?

I dag vet vi att Irak, när Gulfkriget började, var ungefär 12–18

månader från sin första atombomb. Varför hade det FN-organ, vars uppgift var att undersöka och varna för eventuell spridning av kärnvapen, inte meddelat världen vad som var på gång? Vad gjorde IAEA (International Atomic Energy Agency) och dess chef Hans Blix?

Den och liknande frågor ställde jag till amerikanska experter på hösten 1995. Den sista av de sex punkterna i min sammanfattning blir den här:

6. Alla vet i dag att IAEA gjorde fiasko i sina bedömningar av Irak före Gulfkriget. Trots många varningar gick organisationen i god för Saddam Hussein. Man hade inte funnit spår av eller andra tecken på något kärnvapenprogram där. Medan oron inför oegentligheter växte bland många bedömare i väst, uppträdde IAEA och dess chef Hans Blix (och hans ledningsgrupp) som om de vandrade i tjocka: misstänkte ingenting, inspekterade de byggnader som Saddam Husseins slaktare själva pekade ut, trodde på alla lögner.

Kommer IAEA nu att göra samma misstag i Iran som tidigare i Irak? Troligen – om det blir Blix som får fortsätta att leda verksamheten. Mina amerikanska källor jämförde ofta två svenskar, som båda haft ett huvudansvar att försöka hindra spridning av kärnvapen, Blix och Rolf Ekéus. Luften var full av kritik mot Blix, åtskilliga beundrande ord fälldes om Ekéus. "Blix är förfärlig, Ekéus är briljant."

Ett annat omdöme var: IAEA har två uppdrag. Det första är att underlätta användning av fredlig kärnkraft. Det andra är att kontrollera att atomenergi inte nyttjas militärt.

Det betyder att IAEA försvårar sin egen verksamhet. Man hjälper till att sprida fredlig kärnkraft, och många i organisationen står kärnkraftsindustrin nära. Men just "fredliga" reaktorer kan av regeringar, som vill fuska, hjälpa lagbrytarna att skaffa sig kunskap och materiel som kan nyttjas militärt.

Det är, kort sagt, svårt eller omöjligt att kombinera de två uppdragen.

Ett tredje perspektiv handlade om IAEA som en politisk organisation. Hans Blix tycks vara alltför angelägen att tillfredsställa dem som valt honom, ofta tvivelaktiga regeringar i både i- och u-länder.

Det sades också att Blix – om han hade mod och karaktär – kunde vidta mycket mer kraftfulla åtgärder och varna tidigare vid den typ av information som borde utlösa konkreta misstankar. Å andra sidan, sade en av mina källor, måste IAEA hålla sig till sina regler. Dess uppgift är *inte* att tjänstgöra som "nukleär polisman". Auktoriteten är begränsad.

Men ingen annan sammanfattning än denna är möjlig: vad gäller Hans Blix personligen och IAEA som instrument för att hindra spridning av kärnvapen saknas förtroende bland de experter jag mötte. I Nordkorea slog han visserligen larm när regimen vägrade visa upp de lokaler, som IAEA krävde att få inspektera. Blix förde då sina misstankar till FN:s säkerhetsråd. Det gjorde det möjligt för USA att agera, även om det är oklart och omstritt hur effektiva Clintons åtgärder blir.

Men den beslutsamhet som Blix visade mot regimen i Pyonjang har han vägrat demonstrera i Mellersta Östern.

*

Bilden är ännu mörkare, och David Kay har visat det. Efter Gulfkriget blev det Kays huvuduppgift att spåra upp och förstöra Saddam Husseins fabriker avsedda att producera vapen för massförstörelse. FN inrättade en särskild organisation för det uppdraget. Kay fick både Blix och Ekéus som chefer.

Kay tror att Irak före kriget nyttjade mellan 50 och 75 miljarder kronor att bygga upp sitt kärnvapenprogram. Efter att ha lämnat landet beskrev han sina problem i ett inlägg i *The New Republic* (15/3 1993). Artikeln är en rysare. Det var en slump – tyrannens egen felbedömning – som gjorde att Irak kunde stoppas den här gången. Hade Saddam Hussein väntat ett par år med att ockupera Kuwait hade världen tvingats möta ett Irak utrustat med atombomber. Så nära infernot var vi; jag har redan noterat det.

Men FN-inspektionens arbetsvillkor i Irak efter Gulfkriget var också förfärande, på flera sätt. Man improviserade arbetet under några veckor. Resurserna var först löjligt otillräckliga. FN hyrde ett risigt, rumänskt flygplan. Sex jeepar i dålig kondition skulle transportera inspektörerna. FN:s radiomeddelanden kunde lätt avlyssnas av både Irak och CNN!

Hela tiden arbetade inspektörerna under hot. När som helst kunde irakiska soldater öppna eld mot FN-experterna. Det här inträffade alltså *efter* att Irak hade besegrats av alliansen!

Under de första veckorna meddelade Kay kvällen innan vart han tänkte resa nästa dag. Då nyttjade Irak nätterna till att transportera bort utrustning och dokument innan FN anlände. Det är så IAEA brukar arbeta; därför blir dess utsända ofta bortkollrade.

Sen ändrade Kay taktik. Kvällen innan gav han den irakiska militäreskortan felaktiga uppgifter om nästa dags destination. På morgonen förde han FN-folket till en helt annan plats.

När de då anlände till militärbasen al-Falluja kunde de fotografera 80 bilar, som febrilt försökte fly undan med massor av utrustning. Irakiska soldater hindrade samtidigt inspektörerna från att komma in genom att avlossa skottsälvor över deras huvuden.

Efter hårt tryck från USA kunde Kay & Co månaderna därefter lokalisera och förstöra en del av Iraks resurser för att tillverka kärnladdningar. Men det var då (och är troligen fortfarande) oklart hur mycket som Saddam Hussein har lyckats gömma undan för framtiden.²

Vid ännu ett samtal med David Kay har jag nu fått fram flera oroande omständigheter. Före Gulfkriget riskerade alltför tuffa inspektörer sin egen karriär inom IAEA; chefen gillade inte deras inställning. Blix själv var godtrogen och relativt okunnig om tekniska detaljer.

Men, och det är sensationellt, inte ens *efter* Gulfkriget begrep Blix att hans motpart i Irak bestod av lögnare. Regimens tjänstemän fortsatte att försäkra IAEA att de inte alls hade något program för kärnvapen. David Kay förklarade för Blix att han inte alls litade på dem; han ansåg att de ljög på uppdrag av diktatorn. Blix klandrade då Kay för denna misstänksamhet. Man måste lita på officiella uppgifter, menade IAEA-chefen.

² Vi vet i dag att Irak hade placerat stridsspetsar för biologisk krigföring på ett antal av de Scudrobotar som stod beredda under Gulfkriget. Den kemiska arsenalen, som avslöjades efter kriget, var ett mycket stort antal artillerigranater, samt stridsspetsar och bomber. Hur mycket som fortfarande finns kvar i de irakiska öknarna – nergrävt eller gömt på annat sätt – vet vi naturligtvis inte. I motsats till Hans Blix bör vi dock utgå från att Saddam Husseins utsända alltid försöker bedra oss när det är möjligt.

En vändpunkt kom när Kay beslöt och lyckades genomföra oväntade inspektioner av misstänkta byggnader. Han hittade där mängder av dokument, som bevisade att Irak varit just 1–2 år från produktion av en eller flera atombomber. I snabbtåget till Hiroshima från Tokyo i december 1995 avslöjade Kay för mig att Hans Blix – i motsats till Rolf Ekéus som är av hårdare virke – varit motståndare till denna razzia, som fick fram hundratals handlingar om Iraks kärnvapenprogram.

Den aktionen ledde till den kända konfrontationen på en parkeringsplats i Bagdad. FN:s bilar blev omringade av ungefär 200 irakiska soldater och av en mobb som diktatorn kommenderat ut. Under fyra dygn pågick belägringen. Kay och hans kolleger nyttjade den tiden att via satellittelefon i en av bilarna faxa ut avslöjande dokument till väst!

Naturligtvis befann sig FN-inspektörerna då i en ytterst farlig situation. I motsats till Blix ringde Ekéus till Kay varje dag för att uppmuntra sitt folk och hålla sig underrättad om utvecklingen. Kanske räddade Kay genom sin beslutsamhet världen från irakiska kärnvapen på 90-talet. Ett rimligt tack för denna typ av mod och påhittighet i fredens och demokratins tjänst kunde ha varit att göra honom till chef för IAEA.

I en parlamentarisk demokrati hade den främst ansvarige för IAEA:s nederlag i Irak före Gulfkriget, Hans Blix, tvingats avgå. Så fungerar inte FN. När hans inkompetens blivit bevisad gör Blix tvärtom: han smutskastar David Kay och andra kritiker.

I en debatt i Dagens Nyheter runt årsskiftet 1995–96 kallar han fakta om IAEA:s nederlag i Irak *före* kriget för "sladder" och "obelagda påståenden". Ändå vet alla att IAEA då gav världen intryck att Irak hade redovisat allt det som följer av att en stat är ansluten till icke-spridningsavtalet (NPT), och att FN-organet hade inspekterat alla oklarheter. De USA-experten, som jag har mött och rapporterat om, är inte "representativa", påstår Blix. Inte heller på 80-talet ansåg han att de som då varnade för Iraks ambitioner var "representativa". Men de hade bevisligen rätt.³

³ Debatten i Dagens Nyheter ägde rum 4/12 1995 och 11/1 1996 (Per Ahlmark), 21/12 1995, 19/1 och 19/3 1996 (Hans Blix) samt 23/2 1996 (Kenneth Timmerman).

Dessutom hånar Blix numera Kay, som alltså riskerade sitt eget liv för att rädda hundratusentals andra. Det är en man "som under en vecka blev världsberömd", ironiserar IAEA-chefen. Genom sin "stöddighet och bufflighet" var Kay olämplig i högre befattning inom IAEA. Blix gläder sig åt att denne nu sysslar med annat.

Den svenske chefen tycks tro att hans uppdrag är att bli populär bland naiva, räddhågade eller gangsterartade regimer. David Kay har visat att de som vill rädda världen från kärnvapenkatastrof tvärtom måste vara inte bara stöddiga och buffliga mot Irak – och ibland mot alltför vecka chefer – utan också kreativa och med förmåga att fatta och genomdriva oväntade beslut.

Blix försvarar sig med att IAEA bara hade rätt att undersöka "deklarerade" anläggningar, dvs sådana som härskarna valt ut. Men varför krävde han inte att få se också *andra* byggnader? Varför slog han inte larm på 80-talet och meddelade världen att IAEA omöjligt kunde genomföra sitt uppdrag i Irak?⁴

Ännu värre: det verkar som om Blix nu i Iran tänker upprepa sina misstag från Irak. Han påstår att Iran "är ett mycket öppnare samhälle än vad Irak var före Gulfkriget". Så beskriver IAEA-chefen en av jordens värsta terrorstater, som effektivt förhindrar insyn i fängelser, tortyranstalter och nukleära fabriker.

Stolt påstod Blix i början av 1996 att IAEA *två* gånger "begärt och besökt icke-deklarerade anläggningar – utan att finna något anmärkningsvärt". Han vägrar alltså att lära sig läxan från Irak: hur landets soldater fraktade bort komprometterande material innan

⁴ I bland annat Dagens Nyheter (23/2 1996) har en av världens främsta experter på kärnvapenspridning till Iran, Kenneth R Timmerman bekräftat att Blix *efter* Gulfkriget ville fortsätta som *före* kriget och blint lita på Iraks egna påståenden. Utan att dementera denna avgörande uppgift avvisar Blix i allmänna termer Timmermans inlägg som en "förvirrad blandning av missuppfattningar, insinuationer, beröm och orealistiska idéer" (DN 19/3 1996).

Blix inlägg är alltså lika svaga i sak som vulgära i form. Sånt kan man förstå om han hade kommit från ett land med auktoritära traditioner. Men Blix är skolad i politik (fp), debatt och förvaltning i en demokrati med ovanlig öppenhet. Känner han sig så pressad efter Irakfiaskot att han tappar balansen när kritiken dyker upp?

Det är typiskt att när Blix i DN diskuterar hur brott mot icke-spridningsavtalet kan avslöjas gör han inte skillnad mellan debatten i fria respektive ofria länder. Ord som "demokrati" och "diktatur" återfinns inte i hans artiklar.

inspektörerna anlände. David Kays metod – razzior utan förvarning – är enda sättet att bevisa illegal verksamhet, vid sidan av de möjligheter att avslöja fusk som den moderna tekniken ger.⁵

Vi kan föreställa oss hur Saddam Hussein och hans medbrottslingar för ett antal år sen måste ha skrattat i sina palats åt hur lätt det var att lura IAEA. Nu på 90-talet är det väl ayatollorna i Teheran som flinar åt denna FN-organisation, vars chef i dag prisar Irans "öppenhet".

⁵ Just modern teknik att spåra nukleär aktivitet är en av de få goda nyheterna här. Genom analyser av luftprov, mikroskopiskt små dammprov etc, tycks man nu långt bättre än förr kunna avslöja misstänkt verksamhet på atomområdet.

En kontinent av krämare

I USA talar man om det nya hotet från *rogue states*, "skurkstater". Det är länder med regimer, vilka inte följer lagar, regler eller avtal, annat än om det passar dem. Här ser vi regeringar, som på ett irrationellt sätt kan utsätta både sig själva och andra för katastrofer. Ledarna för *rogue states* är nästan alltid obildade fanatiker, som inte besväras av några krav på försiktighet eller barmhärtighet.

Deras regimer är alltid totalitära. Demokratin föraktar de helhjärtat.

De fyra skurkstater, vilka ständigt återkommer i debatten, är Nordkorea, Iran, Irak och Libyen. De är alla inblandade i internationell terrorism. Samtliga tycks vara besatta av viljan att förvärva vapen för massförstörelse. Nordkorea är troligen nära egna atombomber, oklart *hur* nära. Om Irak vet vi att det har varit så. Iran är på väg mot samma mål. Libyen har med säkerhet *inte* nukleära resurser i dag men lär, enligt många uppgifter, koncentrera sig på omfattande produktion av kemiska vapen.

Alla vill också skaffa robotar med allt längre räckvidd och allt större precision. Vad gäller Irak har världen fått en frist genom FN-sanktionerna. I bästa fall kommer Nordkoreas usla ekonomi att förlama detta lands förnyelse av sina missiler. Men kanske ser man avancerade robotar som en så viktig del av exporten att Nordkorea anstränger sig att hålla den vapenutvecklingen igång.

Under det kalla kriget fanns en viss disciplin. Sovjetunionen hade inte råd att låta klientstater ta vilka risker som helst. De kunde dra in den kommunistiska supermakten i en konflikt, som vore svår att hantera.

I dag, det är den nya hotbilden, finns ingen sådan begränsning

av handlingsfriheten. Sovjet skulle knappast ha riskerat att Iran börjar göra egna kärnvapen. Det delvis liberaliserade Ryssland har inga sådana skrupler, eller tycks berett att av ekonomiska skäl ta större långsiktiga risker. (Också några andra länder, t ex Syrien och Sudan, är väl meriterade att kallas "skurkstater".)⁶

De flesta av de länder som ofta betecknas som *rogue states*, är muslimska, några är fundamentalistiska. Alla avskyr eller hatar Förenta staterna (och naturligtvis Israel). Regimernas existens bygger på kontroll av krigsmakten, på ständig våldsutövning mot det egna folket samt hot om våld mot grannar.

Deras ekonomiska inkompetens är ofta påtaglig. Det sista område som härskarna drar in på är vapen, soldater och en lojal officerskår. Men av de fyra ledande skurkstaterna sitter tre på väldiga oljereserver – Iran, Irak och Libyen. Det ger dem rikedomar utan industri eller långsiktiga investeringar. I den fjärde (Nordkorea) tvingas folket äta gräs.

Vi ser alltså här en unikt otrevlig kombination av egenskaper och utvecklingsfaktorer.

1. Det blir allt lättare att producera nukleära, kemiska och biologiska vapen.
2. Vi ser en snabb utveckling av långtgående robotar.
3. Sådana vapen hotar att spridas till ett antal av jordens ruggigaste regimer.

⁶ Därmed är alls inte sagt att den internationella ordningen generellt sett var mer pålitlig under det kalla kriget, eller att hotet om kärnvapenkrig kunde nonchaleras på den tiden. Tvärtom var Sovjetväldet då en ständig källa till oro, tänkbara stridshandlingar, misstankar om angrepp, ljugande och förtryck i gigantisk skala, liksom massmördande, upprustning och hot om utplåning av delar av världen.

Kanske syftar Göran Persson och Olof Ehrenkrona (se s 251–252) på skräcken inför det *globala* kärnvapenkriget: en konflikt med de värsta vapnen, över flera kontinenter, med fruktansvärda konsekvenser för hela världen.

I så fall har de nog rätt i att risken minskat radikalt. Min invändning handlar om att glädjen över det kalla krigets slut har fått många att bagatellisera de nya hoten: *regionala* krig eller terrorangrepp med de farligaste vapnen.

Hämningsslösa och mer oberoende diktaturer i en era av snabb teknologisk utveckling, som också gör allt hemskare vapen allt billigare, kan leda till en oerhörd förödelse längre fram. Det vore lästsinnigt att *inte* diskutera de farorna, och hur de bör mötas.

4. Dessa regimer är totalitära stater, som ofta inte är särskilt stora, men däremot relativt självständiga och ovanligt ansvarslösa och brutala.
5. De har barbariska ledare, ofta hatade av stora delar av sin egen befolkning, och delvis drivna av en fanatisk världslig eller religiös åskådning.
6. De känner stark lockelse till kampmetoder inom ramen för internationell terrorism.
7. Deras inkompetens i ekonomiska frågor är påtaglig, men de är ofta oljerika.
8. Det finns ingen stormakt som dessa länder känner en påtaglig närhet till och som kan disciplinera dem.

Visst kan vi ha tur. Nordkorea kanske faller ihop i sin ekonomiska kris utan att då starta krig mot Sydkorea eller USA. Regimerna i Iran och/eller Libyen kan besestras i någon sorts folkresning utan att ersättas av lika farliga ledare. Saddam Hussein dör och en ny regim bestämmer sig för att *inte* bygga sin "legitimitet" på de mest katastrofala vapnen. Kina börjar inse att riskerna, när man stödjer de mest ansvarslösa skurkstaterna, blir för stora.

Så kan det gå. Men kan vi utgå från det, bygga politik och debatt på att det förfärliga viker undan just när det kommer oss nära? Eller ska vi läsa de åtta faktorerna ovan en gång till och se vilka bilder av vår framtid som avtecknar sig då?

Min utgångspunkt i det här kapitlet är att inte dölja *det värsta* som kan inträffa om vi är passiva, men som kan förhindras om demokratierna är aktiva. Snart ligger också Europa inom räckhåll för robotar som innehas av skurkstater och är utrustade med mycket farliga stridsladdningar.

Terrorgrupper kan beväpnas med bomber så kraftfulla att de skulle kunna ödelägga stora delar av en världsstad, t ex Paris, London, Berlin, Moskva, Buenos Aires, New Delhi, Kairo, Tokyo, Bangkok, San Francisco eller New York utan att vi vet vilken regering som gett terroristerna uppdraget. Kanske är de utrustade med vapen, som slår ut miljoner människor i epidemier som inte kan stoppas, eller ge kemiska skador som vi inte heller kan skydda oss mot.

Det här är inte science fiction, men tänkbara scenarion för en

värld där ett antal fasansfulla trender inte har brutits. Har demokratierna rätt att ta sådana risker?

*

Låt oss anta att en terrorist hyr ett litet, privat flygplan. Han tar med sig ungefär 100 kg av sporer av mjältbrandsbakterier (*anthrax spores*), som är relativt lätta att framställa och hemska att drabbas av. Han flyger sedan till synes oskyldigt över Washington D.C. i nord-sydlig riktning.

Planet lämnar efter sig en osynlig dimma av de extremt farliga bakterierna. Om vinden är ganska lätt den dagen kommer den att utlösa en epidemi som dödar ungefär *en miljon människor*.

Skulle piloten däremot ägna sin terrorverksamhet åt kemisk krigföring och sprida tio gånger mer sarin, skulle han troligen döda omkring 600 människor i Washington eller, under en blåsigare dag, kanske 6 000.

Om sarin vore vapnet skulle piloten dessutom knappast undgå upptäckt, eftersom människor drabbas genast de kommer i kontakt med giftet. Om han använder mjältbrandssporer tar det däremot dagar tills sjukdomen bryter ut. Innan någon upptäcker vad som är på gång hinner terroristen, som då troligen är vaccinerad mot sjukdomen, sätta sig i säkerhet var som helst på jorden.⁷

Eller – om vi vill hålla oss på marken – kan vi skaffa en gul taxibil i New York och se till att en tank med mjältbrandssporer långsamt släpper ut sitt innehåll medan bilen kör omkring ett par timmar på Manhattan och andra platser. Hur många hundratusen människor insjuknar sen chauffören har lämnat Amerika?

Skulle han däremot släppa ut nervgas kommer de människor, som vrider sig i plågor och ångest efter taxins färdväg, att visa polisen var terroristen finns – om inte hans gasmask redan har avslöjat honom! (Detta exempel har Kyle Olson på Chemical and Biological Arms Control Institute gett oss att fundera över.)

Den internationella konvention, som ska motverka spridning

⁷ Det här exemplet och ett antal synpunkter är sammanfattade i Robert Wrights utomordentliga artikel "Be Very Afraid" i The New Republic 1/5 1995; jag utgår delvis från den på s 267–269 i den här boken.

och produktion av kemiska vapen, Chemical Weapons Convention (CWC), har när detta skrivs i november 1996 ratificerats av ett stort antal länder, dock ännu inte av USA och Ryssland. Den träder i kraft april/maj 1997 och är mycket mer långtgående än de regler som IAEA har att följa vad gäller nukleära ämnen.

Konventionen rymmer mängder av förbud mot försäljning av ett antal kemiska ämnen, sanktioner mot både säljare, köpare och distributörer samt ger den internationella tillsynsmyndigheten rätt att göra blixtrazzior på platser och i byggnader, som man misstänker. Nationer som vägrar underteckna avtalet får inte heller köpa ett stort antal kemikalier, som kan användas för både civil och militär verksamhet.

Den goda nyheten är att CWC visar hur mycket längre en internationell överenskommelse kan sträcka sig om den politiska viljan finns att hindra eller försvåra spridning av vapen för massförstörelse. Dock är kemiska vapen långt mindre farliga för mänskligheten än kärnvapen och biologiska vapen. Även om reglerna, som syftar till att hindra produktion av atombomber, är otillräckliga och bevakas av en inkompetent institution, är läget för biologiska vapen ännu värre. Där finns ingen som helst kraftfull internationell konvention, som backas upp av världssamfundet, inspektörer och sanktioner.

Biological Weapons Convention från 1975, som tvingar länder som undertecknat den att avstå från biologiska vapen, är så tandlös att den får icke-spridningsavtalet för kärnvapen att likna en "stålfälla" (Robert Wright).

Biologiska vapen är oerhört billiga att framställa. De är långt svårare att upptäcka än produktion av nukleära vapen. Mängder av lokaler skulle i princip kunna misstänkas: små rum i anslutning till laboratorier, biotekniska fabriker, sjukhus eller liknande. Och vid inspektion är det svårt eller omöjligt att säkert veta om något olagligt pågår.

Om där finns just mjältbrandssporer kan det förklaras av att de används för att framställa ämnen för vaccination just mot mjältbrand. En liten kvantitet av de dödliga bakterierna kan skurkstarter och terrorister snabbt låta växa till väldiga volymer, klara att nyttja för krigföring bara veckor efter en eventuell inspektion.

Robert Wrights sammanfattning blir därför att "ju mer förfärligt

och hotfullt ett vapen är, desto mindre gör vi åt saken". Om någon skulle ställa en central fråga – vilken teknologi blir den första att döda till exempel 100 000 amerikaner eller européer i en attack från terrorister? – blir nog svaret: biologiska vapen.

*

Visst har felaktiga prognoser gjorts förr när det gäller spridningen av vapen för massförstörelse. President Kennedy spådde 1963 att femton till tjugo nationer skulle ha atombomber inom ett dussin år. Han tog lyckligtvis fel.

Kärnvapen innehas i dag av de fem "godkända" länderna (USA, Ryssland, Storbritannien, Frankrike och Kina), troligen också av Ukraina och Kazakstan, sannolikt av Indien och Israel och möjligen av Pakistan (eller är det landet mycket nära att bli en kärnvapenmakt). Sydafrika uppges däremot ha förstört sina sex laddningar. Hur långt ifrån tre "skurkstater" – Nordkorea, Iran och Irak – är sin första bomb har jag redan diskuterat; det är alltså svårt att veta något säkert om både Nordkoreas och Irans tidtabeller.

Vad jag antytt i det här kapitlet är att vi nu går in i en epok då hot om krig eller terrorangrepp med de ruskigaste vapnen blir allt mer realistiska. Det finns bara *ett* land som kan leda världen bort från sådana katastrofer och samordna demokratiernas motstånd. Om USA *inte* ingriper mot spridningen av de farligaste vapnen – vem ska då göra det?

Kan vi lita på Japan med dess halvsekellånga tradition av att ställa sig utanför den här typen av kriser? Eller ligger lösningen hos EU-länderna med deras oenighet och oförmåga att ta ledningen utanför det egna området och där debaclet i Bosnien avslöjade unionens cynismer och splittring?

De frågorna är retoriska. Bara USA, i nära samverkan med europeiska allierade och Japan, kan resa systematiskt motstånd mot spridning av vapen för massförstörelse. I stället ser vi början på ett haveri för det atlantiska samarbetet på ett avgörande område.

USA förbjöd alltså 1996 sina egna företag att i vissa former stödja Irans oljeproduktion. Avsikten var att begränsa intäkterna för den regim, som använder pengarna både till terrorism och planering av produktion av kärnvapen. Europa lät då sina egna företag gå in

och ta över USA:s uppgifter, investera i Iran och öka landets oljeutvinning. Detta kan bara beskrivas som sabotage av två av vår tids viktigaste uppdrag: att göra det svårare för *rogue states* att betala för både nukleära program och internationell terrorism.

Trots ansträngningar från Clintonadministrationen att hindra EU-länder att ta över de marknadsandelar som USA övergett, har EU fortsatt att investera i Irans oljeindustri. Det var därför naturligt för Förenta staterna att i början av augusti 1996 planera för sanktioner också mot europeiska bolag, som genom investeringar på mer än 40 miljoner dollar stöder Irans och Libyens oljeutvinning.

USA siktar helt enkelt till att hindra sådana företag att exportera till USA. EU:s reaktion på dessa nya lagar belyser en häpnadsväckande nonchalans. I stället för att gå in i samtal om atlantisk samordning av kampen mot kärnvapenspridningen och terrorn har man fördömt både USA:s mål och medel. Under hösten 1996 har det hela utvecklats till en sorglig röra. EU lagstiftar om att *förbjuda* sina egna företag att underkasta sig den amerikanska bojkotten av Iran. Samtidigt anmäler man USA för brott mot världshandelsorganisationen WTO:s regler.

Här står vi "skuldra vid skuldra" mot USA, förklarade den svenske handelsministern Björn von Sydow i början av oktober. Naturligtvis hade han inte ett ord att säga om faran för iranska kärnvapen. Det här är utslag av "supermaktens arrogans" var dessförinnan Aftonbladets ryggmärgskommentar till USA:s kommande lagar. "Handelspolitik mot statsterrorism är dessutom ett verkningsslöst vapen" (AB 6/8 1996). Men bojkotter av helt skilda slag har gett hyggliga resultat i apartheids Sydafrika och i Irak efter Gulfkriget.

Samtidigt har polemiken mellan EU och USA blivit bittrare. "Ett utomordentligt farligt prejudikat", klagar utrikesministeriet i Paris. Européerna "föredrar att sitta tillbakalutade och hoppas på att Iran blir ett snällt land", svarar State Department i Washington.

Den engelske utrikesministern Malcolm Rifkind skrev tidigare på 90-talet in sig i historien genom sin extrema okänslighet och passivitet inför folkmordet i Bosnien (*VoT* s 231). Ett par år senare jämställer han i en artikel den amerikanska bojkotten av företag som handlar med Iran och Libyen, med den tidigare arabiska bojkotten

mot dem som investerade i Israel! (International Herald Tribune 30/5 1996).

Kolumnisten Jim Hoagland i Washington Post anklagar de ledande EU-staterna, främst Frankrike, för att bortse från Irans, Iraks och Libyens avsikter för att i stället tjäna pengar på handel med dem. Sådant lättsinne kan inte USA unna sig, menar han. "Vi måste ta Irans hotelser på dödligt allvar" (International Herald Tribune 10-11/8 1996).

President Clinton har varit uppseendeväckande svag när han motiverat lagarna. Han har inte tydligt, ofta och kraftfullt redovisat för det amerikanska folket (och Europa/Japan) hur skurkstaternas ambitioner att skaffa nukleära, kemiska och biologiska vapen troligen hotar världen med katastrofer inom några år. Ambassadörer i Clintons administration har visserligen försäkrat mig att kampen mot kärnvapenspridningen har högsta prioritet för USA i dag. Varken amerikaner eller européer har lagt märke till det under 1996.

Dessutom har man på ett olyckligt sätt blandat samman Helms-Burtonlagen mot Kuba (som innebär en skärpning av den omstridda USA-bojkotten mot Castro och som jag misstänker främst var en eftergift inför de amerikanska novembervalen 1996) med den s k D'Amatolagen mot Iran och Libyen (som direkt handlar om demokratiernas säkerhet).

Starka krafter i USA har slutligen på hösten 1996 krävt en ändring av politiken. Bättre än att isolera Iran är att göra landet till en motvikt mot Irak, menar de. Amerikanska presidenter i det förflutna har försökt spela ut Irak mot Iran, eller Iran mot Irak; de har alltid misslyckats. Vi bör inse att inget av dessa tyrannier låter sig charmas eller övertygas av uppmuntran och eftergifter från fria stater.

Europas ideologiska överbyggnad är att EU föredrar en "kritisk dialog" med Iran framför konfrontation. Ingenting tyder på att dessa EU-Iransamtal på något sätt har påverkat ayatollorna från att avstå från nukleära vapen eller finansiering av terrorgrupper i och utanför Mellersta Östern, eller annan kriminell aktivitet.

Gång på gång ser vi hur Europas nuvarande ledare föredrar att göra kortsiktiga affärer med Iran och Libyen framför att bekämpa långsiktiga hot mot mänskligheten. De uppträder som agenter för

sina oljebolag och räknar med förtjusning in sina nya handels-pengar.

I Frankrike skrev oljebolaget Total 1995 ett stort kontrakt med Teheran om att utveckla oljefälten i Iran. Italiens Agip planerar en gasledning för Libyen. Och Spaniens Resol, Belgiens Petrofina, Österrikes OMW och Tysklands Veba gör alla affärer med det ena eller andra landet. Deras belåtenhet att numera slippa konkurrens från USA är påtaglig.⁸

Sverige spelar visserligen ingen viktig roll här, men vårt lands slapphet i motståndet mot Iran är maximal. Utrikesminister Lena Hjelm-Wallén förklarade till exempel i riksdagen (3/6 1996) att "Förbindelser mellan Iran och dessa organisationer (Hamas och Hizbollah) är dock inte liktydigt med bevis för officiellt iranskt engagemang i terrordåd". I andra sammanhang berömmar hon hejdlöst EU:s resultatlösa försök att tala Iran till rätta. Sverige delar EU:s syn att "en rättfram och kritisk dialog är att föredra framför en isolering, med åtföljande risk för ökade motsättningar" (riksdagen 10/4 1996).

Göran Persson, som alltså när han valdes till partiledare påstod att man kunde lägga "hotet (om kärnvapenkrig) till handlingarna" lär dessutom under sina få minuter i Vita huset på sommaren 1996 ha försökt uppfostra Clinton om EU:s visdom i de här frågorna. Presidenten måste ha blivit imponerad av den svenske statsmannens kunskaper vad gäller riskerna för kärnvapenspridning till skurkstater.⁹

Nu är det dags för europeiska regeringar att själva lära sig att vår egen världsdela redan kring sekelskiftet kan stå inför nya och

⁸ I augusti 1996 gjorde Turkiets nye islamistiske premiärminister Necmettin Erbakan ett avtal med Iran om gas och pipelines, enligt uppgift värt omkring 150 miljarder kronor! Att Turkiet får svårt att genomföra en så väldig överenskommelse är lika uppenbart som att investeringen, om den blir verklighet, skulle vara en dramatisk ekonomisk och politisk stimulans för Irans regim.

⁹ Under ett antal år skrev jag inte sällan Expressenkrönikor som varnade för farorna med bl a irakiska och iranska atombomber. Aldrig har något som jag publicerat mottagits med större likgiltighet. Längre har det varit tydligt att svenska massmedier inte velat intressera sig för riskerna med spridning av kärnvapen. Information från utlandet förs inte vidare till svenska läsare. En del tror nog att USA och Israel har "hittat på" hoten av politiska skäl.

stora faror. Presidenter, ministrar och oppositionsledare i länder, som USA en gång befriade från nazismen och därefter skyddade mot kommunismen, borde ha historisk känsla nog att också denna gång ta amerikanska farhågor på största allvar.

Hur mycket har EU:s medlemmar lärt av sitt förflutna? Ska Europa – trots frihet, relativt välstånd och växande inre samverkan – fortsätta att uppträda så utrikespolitiskt omoget att man hellre urholkar än underlättar amerikanska försök att skydda oss alla mot spridning av vapen för massförstörelse?

Om EU fullföljer sin blandning av girighet och ansvarslöshet är det frestande att göra en brutal sammanfattning av Europas utveckling under 1900-talet. Från att ha varit en världsdel förödd av diktaturer har den nu börjat likna en kontinent av krämare.

DET ÖPPNA SÅRET

”Men de som sneglar avundsjukt på handlingens män,
de som innerst
inne föraktar sig själva för att de inte är mördare
de känner inte igen sig här.
Och de många som köper och säljer människor
och tror att alla
kan köpas, de känner inte igen sig här.”

Tomas Tranströmer i dikten "Schubertiana" ur Sanningsbarriären (1978).

”Kommunismen kan ses i två perspektiv: våld och bedrägeri. Allmänt talat, de länder som man erövrade blev våldtagna. De västerlänningar som stödde det var förförda. Båda erfarenheterna har lämnat sina spår.”

Robert Conquest i Times Literary Supplement 2/6 1995

”Vi har möjligtvis överlevt kommunismen, men vi har inte kommit över den.”

Slavenka Drakulic i Hur vi lyckades överleva kommunismen med ett leende på läpparna (1995).

1. Freedom House

Det mesta jag skrivit om friheten i världen har en pessimistisk grundton. Tragedin är nära. Vi måste arbeta hårt för att hindra demokratins fiender att ta över. Få goda mål uppnås automatiskt. Tro aldrig att en positiv tendens fortsätter av sig själv. Olyckan väntar runt hörnet – olyckan kan också förhindras.

Jag är klar över att denna livssyn har sina rötter i en existentiell oro, som ligger bortom politiken. Det ledsamma är att den ofta har bekräftats just i politiken. 1900-talet inbjuder knappast till käcka utrop om ödesbestämda framgångar. Vårt sekel är ju både totalitarismens och demokratins.

I grov sammanfattning har jag alltid trott att saker går åt helvete om vi inte sliter hårt för att hindra det. Finare uttryckt, föreningen av pessimism och aktivism är en del av mitt temperament. Detta något dystra faktum medger jag alltså utan blygsel eller belåtenhet. Men jag hävdar samtidigt att sådana instinkter är nödvändiga utgångspunkter om man ska bedöma framtiden för friheten.

Med risk att vara banal hänvisar jag till den vågrörelse, som knappast kan förstås utan känsla för både pessimismen och aktivismen. Tre gånger i vårt århundrade har vågor av frigörelse gått över världen.

Under och efter första världskriget segrade de fria staterna. Kungaväldena föll. Många trodde att detta var demokratins slutgiltiga genombrott.

Men sen kom bolsjevikernas statskupp 1917. Fascismen segrade i Italien och nazismen i Tyskland. Efter demokratins seger kom demokratins kris, sammanfattade Tingsten i sin stora bok från 1933 (*Demokratins seger och kris*).

Därefter, med andra världskriget, besegrades Hitler, Mussolini och Japan. Västeuropa befriades alltså från fascismen och nazismen, Japan från det diktatoriska kejsardömet. Avkoloniseringen kunde börja. Den befolkningsmässigt största demokratin någonsin, Indien, trädde fram på världsscenen.

Men återigen: med demokratins seger följde nya katastrofer. Stalin cementerade sin makt över Östeuropa. Maos seger i Kina 1949 gav kommunismen ännu ett väldigt genombrott. Nya förtryckare dök upp på andra håll i Tredje världen.

Och så den tredje demokrativågen: liberaliseringen av flera länder i Västeuropa (Spanien, Portugal och Grekland), Latinamerika och Afrika. En demokratisk gryning på flera håll i östra Asien. Och till slut det oerhörda: sammanbrottet för det väldiga, korrumpade, terroriserade och ekonomiskt vanskötta imperium, som Moskva sökte styra.

Bakslagen på 1900-talet tvingar oss nu för tredje gången under seklet att ställa frågan: ser vi åter demokratins kris? I en bisarr uppsats talade den amerikanske professorn Francis Fukuyama om "historiens slut" när Sovjetväldet föll. Vi kan i stället tala om "historiens återkomst" i de delar av Europa som blev nedfrysta först av nazismen och sen av kommunismen. När historien tinas upp är det inte bara frihetens värden som möter oss utan också en intolerant och ibland aggressiv nationalism.

Hur ska vi tolka utvecklingen och mäta riskerna?

*

Ett sätt är att gå till Freedom House. Det är en oberoende och aktad institution i New York. Dess 600-sidiga årsbok, som kommer varje år (*Freedom in the World*), anger graden av "frihet" för varje nation på jorden. Många anser att rapporten är den viktigaste mätaren i världen av "politiska rättigheter" respektive "medborgerliga friheter", de två begrepp som bedöms för varje enskilt land.

De politiska rättigheterna avgör om människor får bestämma till exempel vilka som bildar regering, alltså främst de fria valen. Medborgerliga friheter är bland annat rättssäkerhet och föreningsfrihet: möjligheten att utveckla åsikter, institutioner och personlig autonomi utanför statsmakten.

Efter att ha gått igenom långa frågelistor på båda områdena poängsätter Freedom House två gånger varje land från 1 till 7. 1 är *störst* frihet (som i t ex Sverige och nästan alla Västeuropas länder) och 7 *minst* frihet, dvs de totalitära staterna (t ex Irak, Sudan och Nordkorea).

Därefter tar man fram genomsnittet för "politiska" respektive "medborgerliga" fri- och rättigheter i varje land. De som får 1–2,5 poäng kallas "fria". De med 3–5,5 är "delvis fria". Stater med 5,5–7 är "inte fria". (För länder som får 5,5 poäng i snitt görs en mer detaljerad undersökning innan de förs till en av de två sista kategorierna).

Det låter pedantiskt. Men metoden har stora fördelar: år efter år mäter man med samma mått. Därför kan vi jämföra skilda perioder, länder och regioner. Underlaget är öppet redovisat och kan därmed kritiserars. Och bakom många av dessa siffror anar vi farsorna när människor förvandlas till bödlar eller offer.

Rapporten 1994 från Freedom House var här djupt oroande. Antalet människor, som förvägras grundläggande friheter, steg året innan med många hundra miljoner. Bara en på fem av jordens befolkning bodde i länder som man bedömt som "fria". Under 1993 ökade åter det politiska våldet, förtrycket och statskontrollen över individerna. För första gången på fem år steg antalet stater som kränker mänskliga fri- och rättigheter.

72 nationer var "fria", enligt rapporten 1994 (som alltså gällde för året 1993). 63 var "delvis fria". Antalet "inte fria" stater steg på ett år från 38 till 55.

Ett annat skäl till pessimism var utvecklingen i bl a Indien, Pakistan och Turkiet med mer än en miljard människor. De är länder där man kan byta regering genom fria val. Men samtidigt begränsades viktiga medborgerliga rättigheter. Medan 19 nationer i världen ökade sin frihet minskade den i 42 stater.

Länder som 1993 blev diktaturer ("inte fria") var Azerbajdzjan, Burundi, Egypten, Elfenbenskusten, Eritrea, Etiopien, Guinea, Indonesien, "Jugoslavien", Kenya, Mozambique, Nigeria, Swaziland, Tanzania och Tunisien. Bortsett från Swaziland var de alla antingen etniskt splittrade utan en stark majoritetsgrupp som leder nationen, eller muslimska länder som ofta hotas av fundamentalister.

Chefen för Freedom House, Adrian Karatnycky, såg särskilt dramatiska förändringar i afrikanska länder söder om Sahara. I nio av dem vidgades friheten 1993, i arton ökade förtrycket. Han prövade teorin att de tidigare konflikterna öst–väst (på Sovjets tid) och nord–syd (fattigdomsgränsen) blev ersatta på 90-talet med en polarisering mellan fria stater och diktaturer. Förtryckarna samverkar antingen direkt (t ex Kina–Iran) eller uppmuntrar varandra genom ömsesidiga ambitioner och framgångar.

När årsboken 1994 kom ut skrev flera av oss att historikerna kanske kommer att påstå att 1900-talet började och slutade i Sarajevo. 80 år tidigare hade Europas maktbalans fallit sönder med skotten i Bosnien. Sarajevos öde i början av 90-talet lärde oss att väst hade glömt att folkmord måste stoppas.

Jag misstänker att ingenting under 90-talets första hälft uppmuntrade tyrannerna i världen mer än demokratiernas förlamning inför blodbadet i Bosnien. Det gav signalen att massmord kan löna sig, att friheten åter kan besegras.

*

Försämringen fortsatte *inte* under 1994, skrev rapporten från Freedom House 1995, men förbättringarna var mycket små. (76 länder i världen är "fria", enligt definitionen, 61 stater "delvis fria", 54 stater "inte fria"). Men länder är ju olika stora. Ser man på befolkningen i världen är den fördelning vi haft på senare år: 20 procent av människorna lever i "fria" länder, 40 procent i "delvis fria", 40 procent bor i diktaturer, alltså i "inte fria" stater.

Av de 54 diktaturerna präglas 49, sade rapporten det året, av en eller i regel flera av följande tre egenskaper:

- De har antingen en majoritet av muslimer och konfronteras regelbundet med fundamentalistiska grupper;
- och/eller präglas de av flera folkgrupper, där makten inte innehas av majoriteten;
- och/eller är de nykommunistiska eller postkommunistiska samhällen i omvandling.

De goda nyheterna – påstår den (när detta skrivs) senaste rapporten (1996 års bok om 1995) – är tecknen på ökad stabilitet bland de nyfria staterna, särskilt i Centraleuropa och Latinamerika. Mitt i 90-talet ser man en tydligare uppdelning än förr bland de länder som liberaliserats i årtiondets början, i dels "fria" samhällen som präglas av demokratiskt valda regeringar, dels "inte fria" samhällen som karakteriseras av despotiskt styre.

De viktigaste hindren för en fortsatt utvidgning av frihet och demokrati är, enligt Freedom House, a) ideologier som stimulerar marknadsreformer men bevarar ett auktoritärt styrelseskick, mest tydligt i östra Asien; b) "rödbruna" allianser mellan kommunister och ekonomisk nomenklatura på den ena sidan och ultranationalistiska och nyfascistiska grupper på den andra; främst i Ryssland; och c) den radikala islamismen.

Antalet "fria" stater var 1995 detsamma som året innan (76). De "delvis fria" ökade från 61 till 62 och de "inte fria" minskade från 54 till 53 – alltså en påtaglig stabilitet i just denna del av statistiken. Det gäller också den grova sammanfattningen (20–40–40) mellan antalet människor som lever i fria, delvis fria och inte fria länder.

Världens mest repressiva stater, som får 7 poäng vad gäller *både* politiska rättigheter och medborgerliga friheter, är Irak, Nordkorea och Sudan. I samma grupp hamnar Afghanistan, Bhutan, Burma, Kina, Kuba, Ekvatorialguinea, Libyen, Saudiarabien, Somalia, Syrien, Tadzjikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, Nigeria och Vietnam.

Ett problem med de definitioner, som Freedom House använder, är att begreppet "demokrati" inte är detsamma som att ett land betecknas som "fritt". Demokrati är, menar de, "ett politiskt system där folket fritt har valt sina officiella ledare bland konkurrerande grupper och individer, som *inte* var utsedda av regeringen". Det är en mer begränsad definition än vad som vanligen nyttjas. Enligt *Freedom in the World* behöver en demokrati inte nödvändigtvis vara "fri", eftersom dess politiska rättigheter och medborgerliga friheter inte alltid är tillräckligt utvecklade för att få landet att leva upp till kriterierna i årsboken.

Det innebär också att antalet demokratier har stigit påtagligt under 1990-talet. I den senaste rapporten är de 117, dvs drygt 60 procent av världens 191 länder. Tio år tidigare var demokratierna (en-

ligt dessa definitioner) drygt 40 procent av alla länder. Eller uttryckt i befolkningssiffror: 1995 levde 3,1 miljarder av 5,7 miljarder människor i världen i demokratier.

I Västeuropa är alla 24 länderna demokratiska. Afrika är motsatt ytterlighet med 18 demokratier av 53 stater.¹

Jag upprepar: för Freedom House är "demokrati" *inte* identiskt med "frihet". Av de 117 demokratierna är 76 "fria" och 40 bara "delvis fria". På ett sätt blir därför den här statistiken något förvirrande. På ett annat sätt blir den mer nyanserad, eftersom den möter, grupperar och sammanfattar många egenskaper och då finner att faktorerna kan samspela på olika sätt.

Kanske är detta rapportens mest glädjande slutsats, som Adrian Karatnycky själv kallar för ett "genombrott". 61 procent av alla länder och nästan 55 procent av världens befolkning lever under regeringar och parlament, som utsetts genom allmänt fria och rättvisa politiska processer. En majoritet av jordens befolkning kan nu hålla sin regering ansvarig för dess handlingar.

*

Siffrorna ovan ser uppmuntrande ut, men tro inte att min pessimism blåser bort med dem. Några av de största hoten har jag skisserat i tidigare kapitel (eller senare i det här kapitlet): Kinas ökade styrka; svårigheten för demokratin att bryta igenom i muslimska länder; risken för spridning av kemiska, biologiska och nukleära vapen till ett antal av de ruggigaste diktaturerna (och terroristerna).

Sommaren 1996 offentliggjordes en studie, American National Interests, skriven av en rad tidigare höga tjänstemän och experter från de båda stora partierna i USA. Förenta staterna måste koncentrera sina resurser till de områden, som är "vitala intressen" för landet, säger de. Rapporten menar att fem utrikespolitiska utma-

¹ Att alla Västeuropas länder i dag är demokratiska betyder naturligtvis inte att där saknas hot mot folkstyret. Nationella Frontens framgångar i Frankrike, det s k Frihetspartiets valsegrar i Österrike och fascisternas ökade inflytande i Italien visar alla att demokratins värden snabbt kan utsättas för allvarliga kriser också i vår del av världen.

ningar kan avgöra Amerikas överlevnad: förmågan att "klara" (*cope with*) Kina; förhindrandet av spridning av vapen för massförstörelse; bevarandet av strategiska band till Japan och de allierade i Europa; stödet till Ryssland för att undvika inbördeskrig och auktoritärt styre; samt upprätthållandet av tillräcklig amerikansk, militär styrka för att skydda de här vitala intressena (International Herald Tribune, 18/7 1996).

Om USA skulle misslyckas på något (eller ett par) av dessa fem områden, kan framtiden för demokratin i världen bli prekär. Om Kina snabbt ökar både sin ekonomiska och militära styrka och samtidigt bevarar en totalitär regim med klart aggressiva målsättningar. Om anden tar sig ut ur de flesta flaskor och de värsta vapnen sprider sig bland u- och i-länder. Om de demokratiska staternas allianser i några viktiga avseenden bryts sönder. Om Ryssland blir en diktatur igen. Eller om USA:s militära resurser blir så urgröpta att landet inte kan ingripa i de kriser, som i förlängningen hotar västs styrka och värden – om till exempel en konflikt som liknar Gulfkriget skulle bli omöjlig att hantera.

Anta att något av dessa "om" blev verklighet – hur många demokratier kan då skydda sin frihet och säkerhet?

Utgången av vårt sekels tredje våg av demokratisering är därför inte given. Nya bakslag kan bli så allvarliga att hela det demokratiska projektet återigen sätts i fråga. Det tycks mig därför som om kampen mellan demokrati och diktatur förblir den största frågan in i nästa sekel.

Ska Sverige spela samma begränsade, ofta passiva och ibland destruktiva roll som vid flera tillfällen hittills? Det avgör vi själva. Eller rättare sagt: avgörande blir nog om vi lär av tidigare moraliska och intellektuella sammanbrott.

Under sextio år har vi gång på gång sett svensk anpassning till eller romantisering av tyrannier, eller likgiltighet inför de förtryckta. Från 30-talets kallsinne när Europas judar var hotade – vi lät 3 000 komma in i Sverige, kunde ha räddat femtio eller hundra gånger fler – till Göran Perssons hyllning av den "politiska stabiliteten" i Kommunist-Kina. Och däremellan har vi tvingats bevittna eller avlyssna ett par tjog liknande skandaler.

Kan det mönstret brytas?

2. Är Sverige för litet?

Intressant är att jämföra innehållet i och mottagandet av två svenska böcker utgivna på 1990-talet. Tillsammans tar de upp brottsligheter i de båda totalitära världerna som drabbat Europa.

Sven Lindqvists *Utrota varenda jävel* (1992) påstår att nazisterna dödade judarna av ekonomiska skäl; ordet "antisemitism" nämns överhuvud inte i bokens första upplaga (VoT s 63–79). Alf W Johansson skriver om Stalins sju sista år, när kommunismens makt över ungefär halva Europa utvidgades och konsoliderades. Som vi sett i *Det öppna såret* (s 87–124) lägger Johansson skulden för det kalla kriget främst på Förenta staterna. Han hånar både motståndet mot Sovjet och dem som varnade här hemma.

Lindqvist är en av den socialistiska vänsterns ikoner och fick följaktligen storartade recensioner (utom av Leif Zern i Expressen, den ende recensent som både upptäckte att bokens bild av Förintelsen var en systematisk förfalskning och ansåg saken viktig). Johansson är historiker och fick på de flesta håll goda eller utmärkta anmälningar, trots att hans förvrängning av källor, skeenden, fakta och slutsatser är både metodiska och lätta att upptäcka.

Båda författarna är "revisionister". Lindqvist rensar bort judehatet som nazisternas främsta drivkraft när de beordrade, planerade och genomförde Förintelsen av Europas judar. Johansson nämner inte (och har troligen inte ens läst) de stora verken om Stalin och Sovjet. Eftersom mannen är docent och gör anspråk på att skriva vetenskap kan hans bok också betecknas som en akademisk skandal.

Skulle något av dessa verk ha givits ut i ett stort land med många kompetenta recensenter och en rad skrivkunniga akademiker på

de respektive områdena, skulle *Utrota varenda jävel* och *Herbert Tingsten och det kalla kriget* antingen ha nonchalerats som ett par av dessa charlatanprodukter som dyker upp här och där. Eller hade de utsatts för ett antal avrättningar i tidningar och tidskrifter, eftersom författarna gör skoj av två avgörande katastrofer i västerlandets utveckling.

Är Sverige för litet för att rymma denna typ av kunskap? Är konkurrensen mellan skribenter med expertkompetens alltför begränsad? Eller är flera så präglade av ideologiska fördomar och vänskapskorruption att de inte ens vänder sig till den kunskap som ändå finns? De som leder ett antal redaktioner i viktiga massmedier i Sverige – hur ofta ser de sin roll mer som att driva teser och skydda "sina egna" än att energiskt sträva efter att höja egen och läsarnas kunskapsnivå?

Visst kan usla böcker få goda recensioner också i viktiga amerikanska tidningar. Men i Förenta staterna finns en pluralism, som gör att verk av Lindqvists eller Johanssons typ sällan överlever en recensionsomgång.

Det är en av skillnaderna mellan ett mycket stort land som USA och en liten nation som Sverige. Bland böcker med pretention att lära oss något sorteras struntet ut i Amerika, inte med repression utan genom debattens bredd och djup.

I Sverige lever struntet vidare.

*

Men synpunkter på landets storlek tror jag bara duger som *delförklaring*. På sidorna 294–297 jämför jag politisk hållning hos många svenska författare med deras mest kända kolleger från ett ännu mindre land, Israel. Jämförelsen är inte uppmuntrande för oss. Huvudförklaringen till varför struntet ofta har dominerat i Sverige är nog en annan.

Hans Bergström har i en uppsats ("Med medierna mot 2000-talet – en orättvis betraktelse" i boken *Nerikes Allehanda 150 år*, 1993; *VoT* s 233–234) visat hur snabbt och dramatiskt en ny generation slog sig fram i svenska massmedier efter 1968. Samma år som kommunismen föll ihop i Östeuropa, 1989, uppgav ungefär en fjärdedel av Sveriges journalister att de stödjer kommunistpartiet här

hemma! Inom "journalisthögskolegenerationen" var siffran 30 procent. Ännu 1968 var totalsiffran bara 3 procent, det vill säga ungefär den andel som partiet fick i samma års val.

Förklaringen till kommunismens popularitet bland journalister låg "helt och hållet i rekryteringen till journalistyrket under 70- och 80-tal", skriver Bergström. Han undrar också hur perspektiv och information om de stora frågorna påverkas av en journalistkår med "så massiv övervikt för ett samhällsperspektiv i nära anknytning till kommunister och miljöpartister".

Utän att känna till de här siffrorna missar vi det perspektiv, som förklarar mycket av det galna kvartsseklet. Skulle journalister, som var pålästa på nazismens idéer, ha den minsta förståelse för en skrift som tror att ekonomiska överväganden drev fram Förintelsen? Hade en bok, som vägrar beskriva Stalins ansvar för det kalla krigets uppkomst, haft någon som helst chans att göra intryck i en medievärld, där skribenter har läst sin nutidshistoria?

Rosandet av Lindqvists och Johanssons verk lär oss ytterst lite om de ämnen de låtsas behandla, men mycket om den tidningsvärld som tar emot böckerna. Men nu när Sovjetkommunismen i huvudsak har försvunnit, Östeuropakommunismen är besegrad, Kinakommunismen inte längre attraherar som förr och Castro verkar mer fossil än idol – är det inte svårt att då förlänga det galna kvartsseklet?

Det är inte säkert, eftersom stora delar av de grupper som bar upp 68-rörelsen nu lever ganska skyddade. De finns i massmedier och administrationer, i vissa partier, inom åtskilliga yrken och på många läroanstalter, inte minst på universiteten. Där kan de fortsätta och främja uttunnade versioner av sina gamla åskådningar, eller åtminstone förhindra uppgörelser med det som passerat.²

² Det "fabulösa" med maoisterna, skriver Mårten Palme i Dagens Politik 17/10 1996,

"är att så många av dem klarat sig mycket bra, kanske till en del på grund av den hårda, och som det förefaller, disciplinära intellektuella träning de genomgick inom SKP. Efter det kalla krigets slut har de flesta bytt politisk grundsyn, många har blivit framstående opinionsbildare, fackföreningsledare, vissa direktörer i mediebolag. När jag ser dem framträda i fina kostymer i någon av alla dessa TV-soffor, tänker jag på vad Groucho Marx en gång sa: 'I knew her before she became a virgin'."

En nation med tragisk historia lever farligt om den inte gör upp med sitt förflutna; Österrike visar riskerna. Men inte heller ett land, där extremisterna aldrig hotade friheten men däremot hyllade dem som krossade demokratin i andra länder, går oanfrätt genom en sådan period. Den förblir ett öppet sår i stora delar av den offentliga debatten.

Lennart Berntson var själv marxist på den tiden och ger i dag en ännu mer pessimistisk bild av de bestående skadorna av åsiktsförskjutningen efter 1968. I Svenska Dagbladet (30/4 1995) hänvisar han till den tyske forskaren Roland Ingelhart, som menar att "postmateriella" grundvärderingar tog över på 1970-talet. Deras världsbild och kulturmönster har ett "romantiskt och utopiskt drag snarare än ett nyttoinriktat och sakligt". Det kom att påminna om hur första världskriget dränkte 1800-talets och det tidiga 1900-talets "komfortabla rationella och optimistiska värld i floder av blod".

Berntsons parallell menar att segern över nazismen i andra världskriget återskapade "det liberala projektets och de demokratiska institutionernas legitimitet". Men Vietnamkriget ett kvartssekel senare blev trauma för den liberal-demokratiska ideologin, fortsätter han. Detta krig gav marxismen en ny historisk chans. Visst var det bara en mindre del av den unga generationen som drogs till dessa nygamla idéer. Men den minoriteten återfanns företrädesvis "vid universiteten, inom massmedia och i kulturlivet".

Berntson ställer den viktiga frågan hur det kunde komma sig att "denna grupp av vänsteraktivister, vilken knappast nådde över vattenytan när den ställde upp i de allmänna valen, kunde utveckla något av en massrörelse som vid sin höjdpunkt kring 1973–74 räknade tiotusentals anhängare över hela landet". Hans svar handlar om att vänstern gav röst åt just "postmateriella värden". Revolten mot auktoriteter och kommersiella intressen spetsades till av de kollektivistiska och utopiska dragen i kritiken mot det existerande samhället:

"Precis som första världskriget utlöste Vietnam en våg av antiliberalism, om än inte av samma dimensioner och intensitet som under mellankrigstiden".

Indirekt blev denna rörelse av särskilt stor betydelse. Pragmatismen och de ideologiskt återhållsamma krafterna, som i vårt land behärskat fackföreningsrörelsen sen 1930-talet, kom stegvis att ersättas av "den nya tidens anda . . . ideologisk principfasthet och politisk kampvilja". Antikapitalistiska kampanjer återupplivades och Saltsjöbadsandan upphävdes. Folkhemmet skulle nu fulländas med nya regler och offentliga institutioner, skriver Berntson, "den svenska modellen (skulle) drivas till perfektion".

Det särpräglade för Sverige var att de idéerna också omsattes i konkret regeringspolitik och påverkade samhällsutvecklingen i stort. Det "antiliberala credot" slog igenom i socialdemokratien. Och även om vänsterns betydelse har klingat av, så har den lämnat ett arv efter sig:

"De 'postmateriella' och antiliberala värderingarna, med den speciella färgning som Vietnamrörelsen och vänstergrupperna en gång gav dem, är fortfarande en levande realitet i svensk politik. Förbindelsen med de ursprungliga rötterna är emellertid sedan länge bruten, vilket inte minskat utan snarare stärkt deras utbredning. Fastän den inriktning moderniseringen sedan ett drygt årtionde tagit underkänt dem påverkar de fortfarande politikens utformning; framför allt tycks de blockera för en mer grundläggande omprövning. Härefter ligger en viktig ledtråd till förklaringen av nuvarande svenska krisen."

Därmed närmar sig Berntson socialisternas ansvar också för det ekonomiska och sociala förfallet i Sverige. Av någon anledning är han mer diskret om utrikespolitiken, där det direkta inflytandet är lättare att se och där motkrafterna verkar vara svagare än i den ekonomiska debatten.

Trots att jag på andra områden har en helt annan syn än Berntson (se s 331–337) tycks våra slutsatser sammanfalla i två avseenden. För det första spelar den vänster, som växte fram i slutet av 60-talet, fortfarande en viktig och påtaglig roll för debatt och politik i Sverige. För det andra är dess idéer i grunden antiliberala.

Dessa skador, delvis omätbara, påverkar våra liv i årtal framåt.

3. "...låg på deras axlar"

Ett par notiser. Den första tar upp reflexioner i två amerikanska översikter från mitten av 1990-talet. Abbot Gleason gav 1995 ut boken *Totalitarianism*. Han beskriver i förordet hur främmande han en gång kände sig inför sin fars åsikter. Denne var formad av hoten från Hitlers Tyskland och Stalins Sovjet.

För fadern var den totalitära staten den övergripande och särskiljande idén. Abbot menade då att Vietnamkriget hade bevisat något helt annat. Gott och ont var jämnt fördelade över världen, delade inte upp världen i två block. Pappans idéer var helt enkelt föråldrade.

Jag hade fel, skriver Abbot Gleason i sin bok. Faderns vördnad inför det amerikanska samhället hade sonen ansett antikverad. Men med

"...dess idealism, engagemang, storslagenhet, självrtäffärdighet, stelhet, undanlidande, majestätiska mod och grundläggande ansändighet var min fars attityd oupplösligt förenad med en hel generations övertygelse att världens öde låg på deras axlar."

Och troligen, i viss mening, låg världens öde just där. Sedan termen "totalitarism" började användas 1923 så har den, menar Gleason, hjälpt till att fokusera den offentliga debatten i Tyskland, England, Frankrike och Förenta staterna på de mest centrala frågorna i vårt sekel: frihetens natur, rättvisan och revolutionen.

Och när Richard Gid Powers samma år sände ut *Not Without Honor: the History of American Anticommunism* (1995) avslutade han det stora verket med en personlig reflexion:

”Att skriva den här boken har radikalt förändrat min bild av amerikansk antikommunism. När jag började utgick jag från idén att antikommunismen visade upp det värsta Amerika stod för. Senare har jag i antikommunismen kommit att se Amerika när det är som bäst.”³

Vad Powers visar är en avgörande förskjutning av perspektivet. Från att betrakta antikommunismen som en reaktionär stämning i McCarthys anda kom hans forskning att se den som en nödvändig hållning för att fullgöra ett historiskt uppdrag: skydda friheten i världen.

*

Den andra notisen granskar några rader ur svenska texter mitt i 90-talet. Det är intressant att se hur en enda mening plötsligt kan trivialisera ett avgörande historiskt skeende så att varken katastrofen eller räddningen känns igen. Glöm aldrig: bakom den typen av formuleringar finns alltid en *avsikt*.

I sin bok *När tiden vänder* (1994) letar Carl Tham efter ett perspektiv, som kan återknyta till den neutralism som varit så viktig i socialdemokratin, hans nya parti. Östeuropa är befriat, Sovjet har försvunnit. Tham skriver:

”Med kommunismen faller också antikommunismen, dess ideologiska tvillingsyster, som haft ett så starkt grepp över politik och mentalitet under hela efterkrigstiden.”

Vad menar Tham med ”twillingsyster”? Tvillingar brukar hålla sams, oftast är de mycket nära vänner. De är födda på samma dag. De tillhör samma familj. Ibland är de så lika till utseendet att utomstående har svårt att skilja dem åt.

³ Bokens titel anspelar på Matteusevangeliet, 13:57: ”And they were offended in him. But Jesus said unto them: ‘A prophet is not without honor, save in his own country, and in his own house’”.

I Bibelkommissionens översättning 1981: ”Så blev han en stötesten för dem. Men Jesus sade till dem: ‘En profet blir ringaktad bara i sin hemstad och i sitt hem.’”

Är detta en bra liknelse för "kommunism" och "antikommunism"? (Tham upprepar formuleringen i sin bok och lyfter fram den på baksidan; han måtte gilla tanken.) Duger metaforen också för nazismen och antinazismen? "Ideologiska tvillingsystrar"?

För ordningens skull: antikommunismen har inte "fallit", den har segrat. Det vill säga, den har varit sensationellt framgångsrik i främst Europa. Den förblir troligen en viktig kraft i östra Asien, om Kina söker nyttja sin växande makt för hot och aggressioner mot grannarna, där demokratierna tycks bli fler.

Som ideologiskt motståndscentrum är den i dag mer oomstridd än någonsin, eftersom befrielsen av mängder av kommunistiska stater har avslöjat ännu mer om deras brott. Antikommunismen växte ju fram som en reaktion mot hemskheterna i bolsjevismen och den första totalitära staten.

Visst kan man säga att antikommunismens uppdrag i Europa har "fallit", eftersom kommunismen i vår världsdelen är så svag i dag. Men antikommunismen, liksom antinazismen och antifascismen, finns där vilande inför nya hot och bör vara integrerade i fria staters ideologiska självförsvar.

Kommunismen föll alltså främst på grund av sina eländen. Antikommunismen i Europa förlorade sin centrala betydelse för tänkandet därför att den "fick rätt", liksom den "hade rätt" när motståndaren hade makt att mörda.

Förenklat kan man säga att antikommunismens förhoppning har varit att dess betydelse skulle tunnas ut genom att motståndaren försvann. Det är väl ungefär vad som skett i vårt närområde.

Inför de starka och svaga kommunistiska regimer som finns kvar i dag på andra håll, fortsätter naturligtvis antikommunismen att mana till motstånd (när så behövs) och till liberalisering (för att mildra det lidande, som är kommunismens eviga följeslagare).

Thams formuleringar låtsas alltså att de båda begreppen liknar varandra och faller med varandra, nu är det dags att avföra båda. Semantiken är mindre aggressiv än förr (om Tham, USA och 80-talet, se s 381–386), men frestelsen att leka tredje-ståndpunktare tycks förbli oemotståndlig.

Maria Carlshamre gör ett liknande försök att ställa sig vid sidan av. Hon recenserar en uppsats om marxismen av Svante Nordin (i hans bok *Det pessimistiska förnuftet*, 1996),

”där Nordin varken hamnar i den devota idealiseringen, så populär för några år sedan, eller i den motsatta Gulagreduktionen, som fortfarande har sina proselyter.” (Dagens Nyheter 14/8 1996)

”Gulagreduktionen”! Visst kan man analysera marxismen som ett knippe teoretiska föreställningar utan att resonera om vart marxismen i praktiken har fört världen. Men man kan aldrig vifta bort dem som också vill redovisa empirin. Varje gång marxismen blivit statsbärande ideologi har massdödande eller massfängslanden genomförts. Ingen organiserad idé har varit mer mördande än kommunismen.

Som framgår av kapitlet ”Kommunisterna och döden” (s 53–66) tycks marxistiska regimer ha tagit livet av ungefär 110 miljoner människor i icke-krigssituationer under 1900-talet. Av det politiska dödandet i vårt sekel står kommunisterna för närmare två tredjedelar. Marxismen har i själva verket utlöst den största katastrofen i mänsklighetens historia.

De som koncentrerar sin kritik av marxismen på vad denna ideologi lett till bör aldrig beskrivas med nedsättande ord typ ”Gulagreduktionen som fortfarande har sina proselyter” – som om synsättet är lite insnöat. ”Reduktion” är *förminskning* av perspektivet. De som söker beskriva de fador som marxismen fört till (bl a Gulag) *vidgar* perspektivet.

För Carlshamre tycks det däremot finnas två extrema synsätt. Dels den ”devota idealiseringen” (alltså kommunisterna själva och medlöparna), dels det ”motsatta”: fokuseringen på marxismen som en värld av våld. Maria Carlshamre verkar jämföra dem som idealiserat bolsjevism och maoism med dem som varnat världen för deras massdödande.

Oerhört är att detta fortfarande måste sägas i Sverige: minnet av hundra miljoner mördade människor är aldrig en ”reduktion”.

4. Författare: Stockholm och Jerusalem

Ibland får jag höra: ta inte saken så allvarligt. En hård vind har gått över landet. Den drog med sig både kloka och dumbommar. De flesta människor kan inte stå emot tidsandan, är det så konstigt? "Det är inte lätt att stå upprätt i hård medvind", tror jag att Aksel Larsen får säga i P O Enquists pjäs.

Men de flesta människor stod emot tidsandan, det visade valen i Sverige. De inte bara stödde demokratiska partier. Svenska folket förvandlade också de flesta av 70-talets år till de starkaste på mycket länge för icke-socialistiska partier. För första gången på 44 år förlorade socialdemokratin makten i Sverige. Samtidigt gav oss medierna, "kulturdebatten", en helt annan bild av landet.

Det var två vindar, minst, som blåste över Sverige. De gick alltså i helt olika riktning. Medan vanligt folk tycktes bli alltmer borgerligt sinnade var hundratals journalister, författare och andra intellektuella mer förstående för marxistiska våldsvälden än någonsin förr.

Jämför alla val efter 1928 fram till kommande sekelskifte. En enda gång (1976) har de tre "traditionella" borgerliga partierna – centern, folkpartiet och moderaterna – haft egen majoritet i *både* valmanskåren och riksdagen. När detta skrivs tyder ingenting på att de tre kan nå en liknande siffra förrän möjligen i nästa århundrade. 1976 blir i så fall den tidpunkt då borgerligheten har stått starkast under en period på åtminstone mer än 70 år.

Gå sedan till mottagaren av Vilhelm Moberg-priset. Moberg är alltså en av de mest obehagliga och orädda kämparna för demokrati som vårt sekel sett. Han förkroppsligade åtskilligt, inte minst antinazism och antikommunism. Vem fick priset 1976, tre år efter

Mobergs död? Jan Myrdal! – just då ivrigt upptagen att försvara Pol Pots folk mord (se i övrigt s 357–358).

Juryen var Arbetarens redaktion – ”sammansättningen av redaktionen har varierat genom åren”, skrev någon till mig nyligen, ett fint understatement. Under tiden i gymnasiet på 50-talet prenumererade jag på Arbetaren. Då kom den ut varje dag. På denna syndikalisttidning var känslan för friheten nästan lika stor som Vilhelm Mobergs. Sen kom vänstervågen, folk blev som galna, anställde likasinnade – och Jan Myrdal fick priset.

*

I andra länder finns författare som är föredömen – kanske fyrbåkar i svåra tider, ofta samveten, inte sällan de bästa att formulera insikter som vi helst bör bevara. Jag har på nära håll sett den roll som ett antal författare spelar i Israel. Det är ingen slump att så många besökare ber att få träffa till exempel Amos Oz, David Grossman, Aharon Appelfelt, Yoram Kaniuk, Yehuda Amichai eller A B Yehoshua för att få veta hur nyhetsfloden ska tolkas, i ett längre eller djupare perspektiv.

De här nämnda har alla blivit mina vänner. Jag känner mig rådvill utan att då och då tala med dem. Minst av allt är dessa israeliska diktare en enhetlig grupp – de tycker olika och polemiserar ibland offentligt mot varandra. Framför allt tänker de självständigt. Alla är lysande författare och ofta skickliga analytiker av politiska skeenden.

Om vilka svenskar kan man säga det? Jag får ibland frågan av någon gäst från annat land: bland de stora författarna i Stockholm – vem har något viktigt, övergripande och självständigt att säga om Sverige? Om politiken, idéerna och framtiden? Vem ska jag söka upp?

Det är svårt att svara; jag brukar nämna Lars Gyllensten och ett par till. Men i Hjalmar Söderbergs, Hjalmar Gullbergs, Eyvind Johnsons, Vilhelm Mobergs, Stig Dagermans och Sven Delblancs nation har vi i dag få diktare att sända dem till.

Be däremot liberalt sinnade i vårt land att ge exempel på ”nyttiga idioter” (Lenins ord), alltså folk som låtit sig luras av kommunisterna och gjort drängtjänst åt dem. Listan kommer att toppas av

författare. Sven Delblanc visste det, och skrev så här i *Slutord* (1991):

”Hur ska diktare kunna verka på sin samtid om man inte tar deras ord på allvar?

Men i dag skulle det bli glest på parnassen om vi utkrävde ansvar av alla som hyllat folkmord och slavläger.

Medlöparna kommer att leva länge ännu.”

Delblancs första mening här ger kanske förklaringen. Sant är att få utanför socialisternas krets tar ett antal svenska författares politiska omdömen på allvar. Vi har sett alltför många tokerier uttalas av dem. Men en viktigare fråga är kanske: *tar de själva sina ord på allvar?*

När de fått ihop en artikel om någon av tidens stora frågor – till exempel om Mao, den kubanska revolutionen, Nato eller Gulfkriget – har de någonsin lärt sig sitt ämne? Vilka böcker eller ledande internationella tidskrifter har de läst? Eller har de bara utgått från något TT-telegram eller ett inlägg i TV-Rapport, slängt upp hela handen våt för att känna vinden i sin egen krets och sen slarvat till ett lagom långt inlägg?

Vad har de egentligen känt till om Kinas folkkommuner på 60-talet, om Kubas politiska fångar på 70-talet, om Natos utplacering av Pershingrobotar på 80-talet eller om Saddam Husseins försök att dominera Arabiska halvön på 90-talet? Och har någon av de här frågorna varit *viktig* för dem?

Jag misstänker att för mängder av svenska skribenter är debatter i sådana ämnen mest en sorts lek eller konversation, kanske en skrivövning, eller en bekräftelse inför kamraterna på att de ställt sig ”på rätt sida” – men inte slutsatser som vuxit ur kunskap, ansvar och svåra avvägningar. Varför skulle de själva ta sina ord på allvar när andra i regel inte gör det?

Ibland när jag skrivit den här boken, och den förra, känns det som om jag är den ende i Sverige som verkligen bryr mig om Ehnmarks, Enquists, Fredrikssons, Myrdals, Lagercrantz, Vennberg och Lindqvists – och hundra andras – politiska uttalanden. Ilskan bland de drabbade beror kanske på att det anses ojuste att gå tillbaka till deras texter, gamla och färska, och begrunda dem.⁴

Den svenska debatten spelar ju ändå knappast någon roll för de länder som skulle beröras. Att många israeliska författare gör ett så begåvat intryck när de talar om Mellersta Östern beror troligen på att deras land ofta hamnar i existentiella val. De talar om liv och död för sig själva, för familjen och för resten av nationen, och vet att debatten *faktiskt ofta avgör utgången*.

Gåtan i vårt land är naturligtvis varför ett antal av just de människor, för vilka inlevelse är del av yrket, saknar denna egenskap när de skriver om politik. De kan i en roman gestalta en enskild, av dem själva skapad, människas pina men är oförmögna att förstå något om miljoner människors pina i de länder där befolkningen hundra gånger varje dag påminns om sin rättslöshet.

När sen gamla övertygelser faller sönder omkring dem under den offentliga obduktionen av kommunismen, drabbas de antingen av trots eller av tystnad. Några av de uthålliga ursäktar sig med svårbegripliga fraser och hittar sen nya formuleringar om nygamla problem. Andra slickar såren och drar sig tillbaka, för alltid eller för en tid. Nästan alla har känt sitt självförtroende gröpas ur men drar helt olika slutsatser av det.

Och här talar jag inte bara om författare utan också om andra, som föll för den totalitära frestelsen: mängder av journalister, åtskilliga som tysta glidit in i förvaltningar av olika slag, numera halvgamla före detta bolsjeviker, trotskister, leninist-marxister eller maoister som bara kring ett middagsbord med *Alte Kameraden* känner sig trygga nog att skämta om sitt brokiga förflutna.

Ty hur förljugna åtskilliga av dem ändå är: djupt där inne molar nog insikten att de i årtal faktiskt tog miste i ett antal av de frågor som avgjort mänsklighetens framtid. Eftersom de i regel själva inte vill tala om det kan såret inte läka. Det rivs upp vid varje nytt avslöjande om vad som egentligen hände i de sorgens landskap, som de en gång målade till ett politiskt Sörgården.

⁴ Ibland manas jag att visa diskretion om människor som gjort stor politisk skada. Jag medger att jag inte alltid följer det rådet. Däremot uppskattar jag torrhumorn hos några av dem som är mer återhållsamma. När Storbritanniens utrikesminister A J Balfour kom tillbaka från Versailleskonferensen efter första världskriget fick han frågan vad han tänkte om den tyska delegationens uppsyn vid under-tecknandet av fredsavtalet. Balfour svarade:

– Jag vet inte. Jag stirrar aldrig på gentlemän i betryck.

5. Kontinenten isolerad

Ett brev anländer i november 1994. Madeleine Majorenko, som jag aldrig har träffat, berättar om sin familj.

Farfar var den ende i släkten som överlevde ryska revolutionen och kunde fly från Ukraina. Hans nya liv i Tjeckoslovakien slogs sönder när nazisterna ockuperade landet 1938. Familjen lyckades undgå deportation. När kommunisterna tog makten tio år senare, fick de en timme på sig att lämna allt de ägde. Hennes far, då ung pojke, flydde Tjeckoslovakien och hamnade till slut i Landskrona.

Madeleine Majorenko, som sedan 1996 arbetar i EU-kommis-sionen i Bryssel, skriver bland annat:

”Jag är född 1964 och har alltså växt upp med det politiska vanvett som har präglat det kvartssekel du beskriver. Det var inte lätt att ut-härda vrångbilderna av den västerländska demokratin samt USA och Israel, som sköljde över oss under historie- och samhällskun-skapslektionerna i skolan.

Jag anser mig nu vara en välutbildad, relativt allmänbildad per-son med ett intellektuellt utmanande arbete. Inte en gång under mina 30 år har jag emellertid stött på Herbert Tingstens namn an-nat än i förbigående eller som en fotnot. Detta beror naturligtvis del-vis på att jag inte själv har sökt aktivt efter den kunskap hans livs-verk hade kunnat förmedla.

Det är emellertid upprörande och oförlåtligt att jag under fyra års universitetsstudier med statsvetenskap som huvudämne inte hade Tingstens verk på litteraturlistan i någon kurs. Jag skulle vilja påstå att detta säger mer om Lunds universitet än om mig och min passivitet.

Jag har under de senaste tio åren känt mig som en politisk främ-ling i mitt eget land, och det är enbart i kontakter med andra euro-péer som jag har känt en grundläggande värdegemenskap. Den

svenska självgodheten över att vi förskonades från två världskrig, inte genom en slump utan genom vår egen förträffliga (eftergifts)politik, är kvävande och har uppenbarligen haft en fördummande effekt. Man tycks allmänt i Sverige tro att demokratin och friheten inte behöver försvaras, varje minut, varje dag.

Medlöperiet är också ett hån mot alla dem som lever i vårt land som har flytt från olika diktaturer. Föga anade de väl att de skulle hamna i ett land där den fria tanken endast är fri så länge den håller sig inom den för ögonblicket förhärskande officiella retoriken. Annars riskerar man ju att stämplas som någon sorts landsförrädare och/eller kapitalistlakej...

Min släkts historia har skapat ett glödande engagemang mot alla sorters förtryck och för individens okränkbarhet. Att höra det officiella Sverige tala sig varmt för den ene diktatorn efter den andre har varit ett lidande..."

Det här brevet talar alltså helt öppet om en ideologisk hemlöshet i Sverige – jag har känt mig "som en politisk främling i mitt eget land". Utan att ha en familjebakgrund som liknar Madeleine Majorenkos tror jag mig förstå vad hon menar. För kompromisslösa demokrater, som är starkt intresserade av utrikespolitik, kan det vara svårt att i Sverige skydda sig från känslan att leva i exil.

Ty vårt är landet som undgick nazisterna genom en unik blandning av geografi, eftergifter och tur. Detta ställde oss utanför den europeiska erfarenhet, som format beslutsamhet och illusionslöshet hos så många demokrater i flera andra länder.

Vi bevarade utanförskapet genom den neutralism, som här hemma tolkades som uttryck för högre moral men som i själva verket var den privilegierades brist på självinsikt. Att Sverige inte tillhörde världen bekräftades under det galna kvartsseket av alla dem vilka hånade USA (som skyddade friheten åt oss) och hyllade ett antal diktatorer (som måste ha flinat åt svenska socialisters nava syn på världen).

Ett viktigt inlägg på samma tema har gjorts av Jörgen Westerståhl (DN 11/10 1995). Han menar att formlerna om alliansfriheten tidigt fick karaktären av besvärjelse. De kom att "förvända synen på folk". Genom sina faktiska handlingar både under och efter andra världskriget visade däremot ett antal politiker att de inte själva tog retoriken kring neutralitetspolitiken alltför allvarligt.

Däremot fortsatte de att bedriva en officiell och systematisk "desinformation om vår omvärld".

Det starka motivet för alliansfrihet (hänsynen till Finlands läge) förträngde man. I stället ersattes detta avgörande skäl med teorin om att båda blocken var ungefär lika goda eller onda.

Svensk isolering ledde därmed, enligt professor Westerståhl, till en uppskruvad föreställning om den egna förträffligheten. Sverige har rätt i ett slags objektiv mening – de stater som inte begriper det är "dumma eller onda". Sverige blev en "gratisåkare" i Atlantpakten. Landet kom att förskingra åtskilligt av "andligt kapital", när man avstod från att förklara för medborgarna varför förbund mellan demokratiska stater var nödvändiga för säkerhet och fred.

Men nu har straffet kommit, avslutar Westerståhl, genom att de flesta svenskar står så oförberedda inför EU:

"Man måste börja från grunden och lära ut elementa om Europa och internationellt samarbete mellan demokratier. Spåren av den isolationistiska doktrinen måste försvinna."

Vad Jörgen Westerståhl här berättar för oss är ungefär detsamma som Madeleine Majorenko säger i sitt brev. Jag förstår väl de känslor av främlingskap inför Sverige, som båda ger ord åt. I sina memoarer påstår Bo Strömstedt att jag, Ahlmark, som följd av mina 90-talsböcker, "blivit ganska ensam". Sant är att jag umgås med färre svenskar än förr; samtidigt har jag fått desto fler vänner och bekanta i åtskilliga andra länder. Men utlänningar räknas väl inte.

Så låter, på strömstedtska, den ursvenska versionen av hur engelsmannen läser tidningens rapport om det eländiga vädret och utbrister: "Tjock dimma i Kanalen. Kontinenten isolerad".

6. Extremister mot EU

EU-valet och opinionsundersökningar senare är bekräftelser på Jörgen Westerståhls varningar. Straffet har kommit, skrev han alltså, de flesta svenskar står oförberedda inför EU som följd av ingrodd neutralism. Vi måste "börja från grunden och lära ut elementa om Europa och internationellt samarbete mellan demokratier".

Varför var ja-sidan så försynt inför folkomröstningen 1994, när nej-sidans ledande propagandister förklarade att vi borde undvika EU för demokratins skull? Kanske trodde de att huvudidén om EU – att bli vår världsdels mest ambitiösa projekt någonsin för att värna demokratin och skydda oss mot krig – inte skulle göra intryck på marginalväljare i ett land, som lärt sig att isolering är bästa sättet att undvika olyckor.

De provokationer som Sveriges demokrater utsattes för var annars inga bagateller. "EU är ett kalla-krigs-projekt", påstod Per Gahrton, den "urholkar demokratin." "EU är ett stenåldersprojekt för gubbar", preciserade han med sedvanlig elegans och kallade EU för "Festung Europa", alltså Hitler-Tysklands ord om regimens militära styrka.

Och Gahrton hade lagt grunden för den parallellen i följande utbrott. EU blir

"...en supermakt. Men de som resignerat faller på knä för den starka ... agerar i princip inte annorlunda än Quisling och Laval" (Alternativet nr 31, 33 och 34 1990).

Quisling och Laval var alltså landsförrädare, båda redskap för nazisterna, båda avrättade efter kriget.

Den Gahrton, som i början av 90-talet hissade varningsflagg för nazism när han fördömde EU, är samme man, som ett par år tidigare bedrev kampanj för den nynazistiska och antisemitiska Radio Islam. Denna radiostation i Stockholm fälldes flera gånger av svenska domstolar för hets mot folkgrupp. Men Per Gahrton påstod på 80-talet att det var *vi*, motståndarna till Ahmed Rami och hans hatpropaganda, som bedrev "försmutsning av debatten" (*VoT* s 84–86 och 100).

Ordet "smuts" återkommer ofta när Gahrton ska beskriva övertygade demokrater. Ja-kampanjen inför folkomröstningen sade han då, blir den "smutsigaste som någonsin bedrivits i Sverige".

Låt oss lyssna på en annan extremist, som haft djärvheten att i mitten av 90-talet undervisa oss om demokrati. Förrre riksdagsmannen för vpk, Jörn Svensson, meddelade i en debatt inför folkomröstningen att "de som vill ha ett demokratisk folkstyre ska rösta nej".

Jörn Svensson skrev en gång boken *Du skall ta ledningen och makten* (1977). I det socialistiska Sverige, sade han, ska det

"vara olagligt att väcka frågan om inskränkning eller raserande av det beslutssystem socialismen byggt upp och om ersättande av detta med ett beslutssystem i kapitalistiska former."

Med andra ord: anhängare av blandekonomi och liberalism skulle i Svenssons samhälle förbjudas att yttra sig och verka. Detta är en helt naturlig ståndpunkt för en kommunist. En agitator med hans bakgrund vågade alltså påstå att omtanken om den demokrati, som han själv velat avskaffa, borde leda till en nejöst den 13 november 1994.

Sverige får inte bli en "lydstat" under EU, varnade Gudrun Schyman i Dagens Nyheter (15/10 1994). Hon är förvisso expert på lydstat: uppvuxen i kommunistpartiet, en gång medlem av Marxist-Leninistiska Kampförbundet (MLK), som krävde väpnad revolution och proletariats diktatur.

Men Schyman bet huvudet av den skammen på hösten 1994. Inför riksdagsvalet i september förklarade vänsterledaren i en TV-

intervju att hon aldrig varit kommunist! Eftersom hon varit riksdagsledamot för ett kommunistiskt parti borde hon rimligen ha skrattats ut ur debatten. I stället gjorde hon ett segerval.

Och i DN-artikeln fortsättning före folkomröstningen dömde hon ut praktiskt taget vartenda socialdemokratiskt parti i Västeuropa såsom odugligt för Sverige att samarbeta med. De befinner sig i kris eller landsflykt, påstod hon, socialdemokraterna är i fängelse eller i koalition med borgerliga (vilket för Schyman tycktes vara ungefär lika betänkligt). De skär ner sociala rättigheter eller motverkar inte arbetslösheten eller är "uttalat nyliberala", etc. Varje socialdemokratiskt parti, som Schyman granskade, var misslyckat, opålitligt eller korruperat.

En gång kallades socialdemokraterna för "socialfascister" av kommunisterna. Just det ordet nyttjar vänsterns ledare inte i dag. Men hon demonstrerar sitt tydliga förakt för de europeiska socialdemokrater som i en rad länder har ingått i kampen *för* demokrati och *mot* Schymans partivänner.⁵

"*Vad var det då för fel på Sovjetunionen?*" frågade P O Enquist redan i rubriken i ett av sina många angrepp på EU (Expressen 31/10 1994). Han påstod att han *inte* likställde EU med Hitlers och Stalins unionsprojekt. Men i praktiken nyttjade han de totalitära imperierna för att smutskasta dagens samverkan mellan europeiska demokratier.

"Och man frågar sig självkritiskt varför vi för femtio sextio år sedan inte valde att gå med i den Sovjetiska Unionen, och som också var ett stort fredsprojekt, särskilt i festtalen, och en process, och med en utopisk dröm om ett slutligt tredje stadium där lejon och lamm m m skulle beta vid varandras sida; där visserligen allt just då var åt helvete, och för övrigt skulle bli värre, men att det, just därför, var viktigt att gå in och påverka och förändra."

⁵ Jag är alltså förbluffad över att de demokratiska partierna i Sverige lät Gudrun Schyman påstå att hon aldrig varit kommunist – dvs ljuga om sitt förflutna – utan att tydligt visa vad en sådan osanning berättar om hennes omdöme och karaktär. Göran Skytte tycks dela förvåningen:

"Jag själv lämnade vänstern 1973. Sedan dess har jag helt andra värderingar. Således avskyr jag dem som nu ljuger om sin bakgrund. Jag mår illa när regeringen och LO flirtar med Gudrun Schyman. Och jag kommer aldrig mer att gå i demonstrationståg där man skränar slagord" (Aftonbladet 30/4 1995).

Kanske hoppades Enquist att ironin här skulle dölja insinuationens tarvlighet. Men gång på gång ser vi samma mönster: debattörer som tidigare svikit demokratin försöker nu vinna röster på att hänvisa till den.

Visst rymde nej-sidan mängder av pålitliga demokrater. Och nog finns starka skäl att ofta ställa sig skeptisk till EU:s beslut: kraftlösheten i Bosnienfrågan, de eftergifter för Iran som EU-länder kallar "kritisk dialog" när de i själva verket vill göra affärer med ayatollorna i stället för att i samverkan med USA motverka spridningen av kärnvapen, vissa beskäftiga försök att likrikta politiken i frågor där nationerna bör få bestämma själva, bristen på offentlighet inom delar av byråkratin, etc.

Men avslöjande var att de fyra demagoger, som jag här nämnt, också var de fyra ledande nej-sägarna i Sverige: en före detta sympatisör till Radio Islam, en före detta förespråkare för kommunistisk diktatur, en före detta anhängare av väpnad revolution och en före detta försvarare av Pol Pot.

Varför ska vi ha något som helst förtroende för sånt folk?⁶

Och, än en gång, hur ska det förklaras att ja-sidan inte nyttjade det faktum att nej-sidans agitation leddes av människor som bevisat sin egen misstro mot demokratin? Troligen av samma skäl som att Jörn Svensson och Per Gahrton personligen fick höga röstetal i EU-valet 1995, att deras partier då noterade stora valframgångar och att halva den svenska EU-delegationen kom att bestå av personer som inte tror på den organisation de har satts att påverka.

Detta är, för att tala med Westerståhl, "straffet" för det galna kvartsseklet. Väljarnas olust inför antidemokrater har blivit så uttunnad att demokraterna inte längre kan stödja sig på den.

⁶ Den ledande EU-motståndaren inom socialdemokratin var ordföranden i Handels, Kenth Pettersson. Expressen frågade honom om han tar avstånd från några av vänsterpartiets krav:

– Jag kan inte nämna någon fråga där jag har en annan uppfattning än vänsterpartiet, svarade Pettersson (Expressen 21/2 1996).

7. Vänstervågen och liberalerna

”Vänstervågens inledande engagemang var demokratin, vilket många i dag glömmer. Studentvänstern i Sverige som i andra väst-europeiska länder kritiserade den dubbelmoral hos de gamla kolonialmakterna som sa att demokratin gäller här, men inte där, i Europa men inte i Afrika eller Sydostasien; Atlantchartans ord om alla folks rätt att bestämma sitt eget öde, inklusive att bestämma det fel, gäller oss, inte dom. Detta var den stora frågan. Solidaritetsrörelsen är det typiska uttrycket för denna 60-talsvänster, som hyser en stark tilltro till politiken.

I en senare fas, då det gått illa i många av de nya staterna och befrielsen lett till ett nytt förtryck, i stället för till frihet, går det illa också för delar av den nya vänstern i Västeuropa. Ur felslagna förhoppningar och önsketänkande växer små konstiga partier, som repeterar in sig i olika delar av den kommunistiska traditionen, och i några länder terrorism. 60-talsvänstern börjar bra och slutar dåligt. I det offentliga rummet lämnar den efter sig ett engagemang för de fattiga länderna som allttjämt lever, om än svagt.”

Ur *Den döda vinkeln* (1994) av Anders Ehnmark.

*

Orden ovan gör en på flera sätt intressant text. Ehnmark ger sin kortversion av det galna kvartsseklet.

Författarens förmåga att dölja avgörande samband är lika stor som hans önskan att göra det. Till synes analyserar han en utveckling. I själva verket hittar han på ett skeende som aldrig inträffade.

Avsikten är uppenbar. Han vill ge sken av att vänstern på 60-talet och framåt (alltså när Ehnmark var med där) kom att fördjupa debatten om demokratin och då upptäckte paradoxer som andra inte berörde. Men långt senare (dvs när Ehnmark delvis lämnat rö-

relsen) fördummades vänstern, menar han, splittrades upp i sekter och blev ibland terroristisk.

Att två av vänsterns största stollar och antidemokrater, Jan Myrdal och Göran Palm, dominerade den från början bekymrar honom inte alls. Av många exempel (i den här boken och i *Vänstern och tyranniet*) framgår att socialisterna svek demokratins sak från sitt genombrott omkring 1968, och fortsatte att göra så.

I sin undersökning *Rebeller i takt med tiden* (1996) visar Kim Salomon hur snabbt FNL-rörelsen i Sverige kom att domineras av anhängare till totalitära system. Han talar om dess "janusansikte": fördömanden av Vietnamkriget var framsidan; baksidan var marxism-leninism och tron på Mao. När FNL-grupperna kopplade samman utvecklingen i Vietnam och Sverige utgjorde "marxism-leninismen... det sammanbindande kittet".

FNL-rörelsen sågs som en frontorganisation. Den skulle mobilisera sympatisörer och göra dem ideologiskt medvetna, vilket "med en viss automatik skulle leda till medlemskap i KFML". Salomon skriver att "förvisso var långtifrån alla som deltog i DFFG:s (De Förenade FNL-Gruppernas) aktiviteter marxister. Men marxism-leninismen utgjorde förbundets politiska ledstjärna."

Av de organisationer, som protesterade mot Vietnamkriget, var FNL-rörelsen den mest aktiva och hörda. Det går inte att tänka bort den när man beskriver hur den svenska vänstervågen startade under andra hälften av 60-talet. Ehnmark försäkrar oss alltså att denna vågs "inledande engagemang var demokratin". Kim Salomon sammanfattar organisationen på ett helt annat sätt:

"FNL-rörelsens program och aktiviteter genomsyrades av marxism-leninismen. Den ortodoxa ideologin segrade över ungdomliga antibyråkratiska strömningar. Traditionell marxistisk retorik garnerad med Mao- och Lenincitat gav rörelsen politisk legitimitet. Kommunistiska traditioner och den centralistiska principen blev rådande. Politisk spontanitet och känslor förekom i lokalgrupper men bortdefinierades på central nivå. Konceptet var politisk korrekthet."

I sin recension av Kim Salomons bok bekräftar Tommy Hammarström den bilden (Expressen 18/9 1996). "Det maoistiska greppet om FNL-grupperna kom av sig självt eftersom det var samma per-

soner överallt." Hammarström berättar hur en Clartéresa till kulturevolutionen i Kina 1966 kom att inspirera FNL-rörelsen, där han själv var aktiv.

Idén om enhetsfronten var en Maostrategi från kriget mot Japan. I Vietnamagitationens Sverige skulle den fungera, skriver Hammarström, som "en hävstång för den maoistiska rörelsens långsiktiga mål – det var janusansiktet som kall beräkning":

"Och under en viss period, några år i slutet på 60-talet, var det många gånger bokstavligen så att Maos citatsamling nötte i bakfickan samtidigt som vi viftade med Vietnambulletinen."

Just när jag skriver om maoismen ovan dimper ett brev ned med en gammal sida ur *Gaudeamus* (nr 2 1971). Tidningen refererar med hänförelse ett möte på Stockholms studentkår den 2 februari 1971. Olof Lagercrantz talar och svarar på frågor. Sen kärhusockupationen har stora salen inte varit så "sprängfylld", säger tidningen stolt. DN-chefen berättar om sin resa till Kina under kulturevolutionen.

Finns det personkult i Kina? frågar någon.

"Det finns ett abstrakt drag hos Mao Tse-tung som motverkar det", svarar Lagercrantz. "Dessutom är han (Mao) ju en vettig, en mogen karl. de Gaulle framstår som en pompös tomtunna, Churchill som en tolvårig scoutledare i jämförelse med honom."

Det här svaret är inget skämt. Många talade och tänkte så på den tiden.

Glöm inte verkligheten! Mao, som av politiska skäl dödade omkring 35 miljoner kineser, är "en vettig, en mogen karl". Churchill, som hindrade Hitler att erövra *hela* Europa, var en "tolvårig scoutledare".⁷

⁷ "Vissa dumheter ska man vara rädd om", brukar förre danske utbildningsministern Bertel Haarder säga mig när vi möter en extremt enfaldig, antidemokratisk formulering. Haarder är i dag medlem av danska folketinget och EU-parlamentet. Han och hans parti, Venstre, påminner i tidningar och tal oftare än någon annan skandinavisk politisk gruppering, om hur ledande medlöpare har rosat diktaturer under år som gått.

Sådana citat kan vara lika lärorika som varningar, menar Haarder, de *är* varningar.

Vilka politiska ideal försökte då vänstern röja undan? Vad ägnade sig liberalt sinnade åt i utrikespolitiken under några år på 50- och 60-talen? Var "solidaritetsrörelsen" ett särmärke för socialister? Kolonialmakternas dubbelmoral – var den *deras* upptäckt?

Ur bokhyllan drar jag fram ett par dussin skrifter, som unga liberaler i Sverige skrev och debatterade i årtal innan vänstern nådde en sorts hegemoni på många redaktioner.

Försummade de demokratin? Nonchalerades Tredje världen? Struntade vi i de återstående kolonialkrigen?

Folkpartiets ungdomsförbund krävde på 50-talet att Sverige öppet och i FN skulle stödja Algeriets självständighet. Från min första tid i FPU minns jag upprepade attacker på Östen Undén: varför var han tyst om Frankrikes övergrepp? (Sveriges politik ändrades 1959.)

Ännu viktigare för FPU var u-hjälpen, som unga liberaler krävde skulle flerdubblas. Gång på gång skrev man bokkapitel, programskrifter och artiklar, som diskuterade stödets former, omfattning och problem. Borde det gå direkt från Sverige till mottagarlandet, eller via FN och andra internationella organisationer? Vilka demokratikrav måste resas? Stödja de fattigaste eller de något mer avancerade u-länderna? Hur stabilisera råvarupriserna? Hur hindrar vi att ett dominerande utländskt företag i ett u-land också blir politiskt alltför mäktigt? Kan man bekämpa protektionismen mot u-länder?

Stödet till familjeplanering: i vilka former? Vilka u-länder kan godta det? Hur viktigt är katastrofbiståndet i förhållande till den långsiktiga uppbyggnaden? Hur prioriterar man stöd till undervisning i jämförelse med grundläggande jordbruksstöd? Hur angelägen är, i u-hjälpens form, överföring av kapital, teknologi eller utbildning i förhållande till fri handel mellan länderna?

Inga politiska organisationer i Sverige ägnade mer tid och huvudbry åt den typen av frågor än de liberala. Något av det som skrevs då verkar önsketänkande i dag sedan vi sett misstagen. Några krav var troligen mindre lyckade – andra borde ha fått påverka u-hjälpen *mer* än vad som senare skedde.

Men hur kan en betraktare säga att u-världen nonchalerades?

Var vi tysta om kolonialkrigen utanför Algeriet? Den kamp, som då ofta dominerade, var Portugals grymheter i främst Angola och Moçambique. I årtal begärde vi att Sverige genom EFTA skulle utöva påtryckningar på Portugal – båda länderna var ju med i denna frihandelsorganisation. Jag minns inte längre hur många interpellationsdebatter i riksdagen jag senare hade mot handelsministrar och andra för att få Sverige att ta initiativ till aktioner, som skulle minska Salazar- och Caetanoregimernas resurser att föra krig mot afrikaner.

Stödet till motståndsrörelser diskuterade vi särskilt ivrigt. Folkpartiet tvingades till slut att göra en utredning, som godtogs av landsmötet. Vilka partier/organisationer i vilka länder borde få svenskt stöd? I vilka former? Vilka hinder ställde den internationella rätten upp mot sådan inblandning? Hur kunde ett land som Sverige trassla sig förbi den juridiken? Vad skulle krävas av demokratisk förankring för att ge oppositionen i en icke-demokrati stöd i olika former?

Vi startade insamlingar till Kenneth Kaundas parti, förbannade den vita överheten i Syd- och Nordrhodesia, deltog i en hela tiden stegrad kampanj mot apartheid, angrep USA:s allians med korrumpierade regimer i Sydvietnam och diskuterade intensivt om FNL var en självständig rörelse eller bara ett redskap för Nordvietnam. Hur skulle Vietnamhjälpen se ut den dag då kriget var slut och amerikanerna gett sig av?

Slutkapitlet "Mot ofrihet var ofrihet än förekommer" i FPU:s internationella programskrift *Sverige i världen* (1961) slår fast den politiska frihetens primat. Regimer som förtrycker ska bekämpas, den svenska utrikespolitiken bör stärka demokratins sak:

"Det är lika självklart för en liberal att markera sin avsky för terrorn i och krigshotet från det ryska blocket som sitt förakt för rasförtryckarna i Sydafrika. Deportationerna i Baltikum, dödsdomarna i Ungern, kolonialkriget i Angola, polisvåldet i Spanien, apartheid i Sydafrika, masslikriktningen i Kina, enpartivåldet i Ghana, kejsar-despotin i Etiopien, revolutionsvåldet på Kuba, armédiktaturen i Paraguay – alla dessa former av förtryck och ofrihet är vi som liberaler tvingade att känna sorg inför och sträva att bryta."

Och, naturligtvis, krävde det tidiga 60-talets liberaler, i både ungdoms- och studentförbunden, att Sverige skulle bli fullvärdig medlem i EEC (som det hette då). Öppenheten inför det europeiska samarbetet var lika påtaglig som vår antikommunism och antifascism. En av programmets att-satser säger att "ett första steg i det politiska samarbetet bör bli inrättandet av ett västeuropeiskt parlament med till en början begränsade befogenheter".

"Vänstervågens inledande engagemang var demokratin, vilket många i dag glömmer", påstår alltså Ehnmark numera. Att många glömmer det beror på att det är osant. Motsättningen mellan demokrati och diktatur var inte viktig för vänstern, eftersom den ofta gillade diktaturer (som kunde kallas socialistiska) och ännu oftare ogillade demokratier (om de var kapitalistiska).

Vilka övergripande idéer hade då socialisterna att tillföra?

Att privata investeringar i regel var exploatering, att revolution var nödvändig i både liberalt och auktoritärt styrda länder (såvida inte staterna redan var socialistiska, ty då kallades de "progressiva"), att marxismen gav svaret på de flesta frågor, att kapitalismen var en bedrävelse och socialismen en befrielse, att demokratisk samverkan ofta syftade till något slags imperialism, att USA var en destruktiv kraft inte enbart i Vietnam och delar av Latinamerika men i stort sett överallt där Förenta staterna hade allierade och strategiska intressen – och, naturligtvis, att Mao och/eller Castro var vår tids genier, hopp och förebilder.⁸

"60-talsvänstern börjar bra och slutar dåligt", försäkrar Ehnmark. Rimligare är att säga att 60-talsvänstern *börjar* med att sabotera icke-socialistiskt, internationellt engagemang. Ett i huvudsak liberalt skede i utrikesdebatten ersätts av en i huvudsak marxistiskt inspirerad dominans.

⁸ Den omvända rasismen – att demokrati inte är viktig eller önskvärd i stater som kallas "socialistiska" – var hela tiden närvarande i vänsterns tankevärld (se s 208–214). Här fanns och finns en djup klyfta till liberala debattörer. Jan Söderqvist har i Expressen (3/3 1993) formulerat saken så här:

"I tredje världen kan de gott ha diktatur, har man tyckt, som om marxistiskt testuggande i mellanamerikanska djungler vore något annat än eurocentrism i dess prydno. Att det sedan visar sig, som till exempel vid valet i Nicaragua, att folket inte var så trakterat av att marschera omkring i bondebrigader är oerhört frustrerande."

Vänstern *slutar* med att förneka vad man ställde till med och de idéer som man då omhuldade. De socialister som hållit fast vid de ursprungliga teserna är marginaliserade ("små konstiga partier"). Och de som övergett sina åsikter tror att de måste omtolka avhoppet för att bevara en bräcklig trovärdighet.

Vänsterns gamla hovreportrar blir revisionister, när de skriver sin egen historia. Inte nog med att de under ett par årtionden blockerade tänkandet för tiotusentals anhängare i Sverige. Nu vill de dölja det förflutna för ännu en ung generation. I likhet med andra stora lögnare gör de därmed samhället sårbart för nya vidskepelser.⁹

⁹ Här har jag främst tagit upp värderingar i *utrikesdebatten*. Vad vänstern genom sin dogmatism förstörde i kulturlivet är en annan, men delvis liknande, historia som andra kommer att skriva. Kritikern Torsten Ekbohm på Dagens Nyheter sammanfattade sin bild i en intervju (DN 30/5 1996, artikeln skriven av Roy Blomberg):

"Torsten Ekbohm är en kritiker med långt perspektiv och en viss stränghet (det sista enligt honom själv, fast det är lätt att instämma):

– Sjuttioalet, säger han, var ett svart hål, då det gällde att övervintra.

Ekbohm's sjuttiotal började redan under sextioalets sista två år med den växande politiseringen av kulturlivet.

– Nittioalet påminner däremot en del om det tidiga sextioalet. Det finns en öppenhet och tolerans i alla riktningar."

8. Lappalainen-teoremet

Tomas Lappalainen är socialist och har själv medgett att han inte vet särskilt mycket om den svenska utrikesdebatten på 60- och 70-talen. Men i sin anmälan i Aftonbladet (11/2 1994) av *Vänstern och tyranniet* kom han på en pigg tanke.

Han menar med rätta att min "idéformel lyder: demokrati mot diktatur". Men, fortsätter han, Ahlmarks "sätt att hantera den är djupt antiintellektuellt":

"Han konstruerar en fiktiv fiende, bestående av ett kollektiv av skribenter och politiker, vars medlemmar faktiskt har väldigt lite med varandra att göra. En kan ha sagt något positivt om Kina, men fördömt Sovjet, en annan sagt något positivt om Sovjet med fördömt Kina. Bådas skuld ökar genom att den andre finns. Här uppstår en *guilt by association*-process som stegras exponentiellt ju längre man kommer i boken. Alla diktaturanhängare är inkopplade på varandras skuldkonton."

Låt oss bortse från det urskuldande i formuleringarna – "något positivt om Kina" står ofta för ett förhållande av Kina under Mao. Men det viktiga är idén. Vissa har löpt med Kina men inte med Sovjet; andra har gjort tvärtom. Därför kan de inte diskuteras i klump, menar Lappalainen. Fortsättningen av resonemanget tycks vara att de ej heller bör kallas "medlöpare", eftersom flera faktiskt tagit avstånd från vissa diktaturer även om de hyllat andra.

Oavsett om jag rätt uppfattat Lappalainen (vilket inte är säkert) bör tanken diskuteras, eftersom den har spritt sig. Den är delvis bemött i analysen av den "selektiva" diktaturkritiken (*Det öppna såret* s 185–189). De som vägrade ta avstånd från Honecker kan ju

knappast hänvisa till att de i stället rasade mot Franco. Inte heller inom gruppen av kommunistregimer kan man skaffa sig alibi genom att uttala kritik mot något av dess tyrannier.

Ytterst få har ju omfamnat *alla* marxistiska diktaturer. Många av debattörerna tillhör (eller tillhörde, eller har haft sympatier för) någon av vänsterns sekter. Clarté och SKP var för Stalins Sovjet, mot Bresjnevs styre och för Maos Kina. Trotskisterna var anhängare av Lenins bolsjevism men inte Stalins. Tredje ståndpunktare hade ofta sympati för Titos variant av marxism. De som prisade Hoxha gjorde så för att de gillade Mao och tyckte illa om Bresjnev, etc.

Det har ett visst underhållningsvärde att sitta en kväll med före detta medlemmar av de här grupperna. De energiska och utförliga ideologiska ansatserna när de gör sina distinktioner skär mot den tidigare likgiltigheten för den frihet, som samtliga regimer förkvävde. Samma invändning gäller de skribenter, som utan att vara sektbundna kände att Sovjet hade förvandlats till ett byråkratiskt monster medan Kina trädde fram på världsscenen med en ny och eggande vision.

"Bådas skuld ökar genom att den andra finns ... alla diktaturanhängare är inkopplade på varandras skuldkonton", hävdar Aftonbladets recensent. Men inte ökar maoistens skuld för att sovjetanhängaren bor i samma stad. Däremot ökar den *samlade* diktaturförståelsen i landet ju fler som stolt träder fram med sin älsklings-tyrann.

Jag har varit noga med att skäligen exakt visa hur olika svenska socialister fördelat gracerna. Inte har jag påstått att Gunnar Fredriksson beundrar Bresjnev för att han intensivt försvarat Castro. Vad Lagercrantz anser om Hoxha har jag ingen aning om; vad han ansåg om Mao vet vi alltför väl.

Kärnfrågan här tycks vara: måste man hålla på ALLA diktaturer för att ses som "medlöpare"?

Låt oss anta att Lappalainen-teoremet nyttjas för att bedöma andra övergrepp. Mannen som våldtagit en ung kvinna anför då: "Jag har här en lista på fem andra unga kvinnor i grannskapet som jag *inte* har våldtagit." Ett sådant försvar skulle knappast påverka oss. Bör då dess politiska variant göra intryck? Kan maoister verkligen ursäkta sig med att de inte gladdes över det *sovjetiska* Gulag?

I böcker om medlöperiet är det ytterst ovanligt att man möter

någon som lovprisar *alla* massmördare. De som förklarar att Stalin var folkens store vägvisare fördömde i regel nazismen (åtminstone fram till Molotov-Ribbentrop-pakten i slutet av augusti 1939). De som menade att Mussolini eller Hitler (eller båda) betydde en ny storhetstid för Europa ansåg ofta att bolsjevismen var alla folks fiende (utom just under tiden från augusti 1939 till juni 1941, då man höll tyst i saken).

Studera berömda västerländska vänner till någon diktatur i vårt sekel – de flesta hade sina favoritdespoter att antingen förbanna eller svänga rökelsekaren kring. Lappalainen-teoremet innebär helt enkelt att eftersom ingen löper med *samtliga* tyranner finns det inga medlöpare.

Det är en bekväm slutsats för många socialister, och åtskilliga andra. Debatten upplöser sig själv.

9. Amartya Sen och svälten

Är det så, frågar en berömd forskare vid Harvard, att ekonomiska behov och demokratiska friheter står i motsättning till varandra?

I avsnittet om *omvänd rasism* (i kapitlet "Palme som myt", s 214) noterar jag några viktiga samband. Professor Amartya Sen menar att frågan ovan bygger på en missuppfattning. Ett land med mänskliga fri- och rättigheter kan på flera sätt bidra till att minska ekonomiska umbäranden.

Sen medger naturligtvis (i *The New Republic*, 10-17/1 1994) att några icke-demokratiska stater som Singapore, Sydkorea under militärregimen, Taiwan före demokratiseringen och delar av Kina på senare tid har haft snabbare ekonomisk utveckling än några andra och långt mindre auktoritära länder (som t ex Indien, Costa Rica och Jamaica). Men han säger också att den samlade bilden är mycket mer sammansatt. Forskare som Partha Dasgupta, Abbas Pourgerami och Surjit Bhalla har visat att politiska fri- och rättigheter har en positiv effekt på ekonomin.

En viktig jämförelse kan göras mellan Sydkorea, som stegvis liberaliserats, och misären i Nordkorea, som med all kraft slår ner på oppositionen. Sen anser att vi i dag vet mycket om grunderna för den snabba sydkoreanska tillväxten – ingenting antyder att ekonomins framsteg här skulle vara oförenliga med fördjupad demokrati. Man kan också studera ekonomiska fiaskon hos en rad diktaturer, t ex Zaire, Sudan, Etiopien eller Kambodja (under Pol Pot). Breda empiriska översikter ger knappast stöd åt dem som tror att politiskt förtryck är en förutsättning för ekonomiska framsteg.

Amartya Sens huvudtes handlar om när, hur och varför regeringar svarar på stora akuta behov från och intensivt lidande hos

delar av den egna befolkningen. De styrandes reaktion kan mycket väl avgöras av hur stort tryck de utsätts för. Detta tryck kan i sin tur bero på utövandet av politiska fri- och rättigheter såsom rösträtt, öppen kritik, protester, och så vidare. Han belyser det sambandet med att fråga vilka regeringar som effektivt motverkar hungersnöd, och vilka som inte gör det.

Hans slutsats är att

”...det går mycket lättare att undvika sådana ekonomiska katastrofer som hungersnöd genom existensen och utövandet av olika friheter och politiska rättigheter, däribland yttrandefrihet. I själva verket är det ett märkligt faktum i den förfärande historien om stora svältkatastrofer att inget omfattande sådant fall har inträffat i ett land med en demokratiskt vald regering och med en relativt fri press. Hungersnöd har inträffat i antika kungadömen och i vår tids auktoritära stater, i primitiva stamsamhällen och i moderna teknokratiska diktaturer, i koloniala ekonomier, som reagerats av imperialister från norr, och i nyblivna självständiga länder i söder, vilka styrts av nationella despoter eller av intoleranta enpartiregimer. Men hungersnöd har aldrig drabbat något land som är oberoende, där befolkningen regelbundet går till fria val, där oppositionspartier kan uttrycka kritik, där tidningar tillåts att fritt rapportera och utan omfattande censur ifrågasätta regeringspolitikens visdom.”

Att välbärgade demokratier inte pinas av hungersnöd är föga märkligt. Men detsamma gäller fattiga demokratier såsom Indien och Botswana, skriver Sen. Indien hade till exempel ofta haft omfattande svält fram till självständigheten 1947.

Den sista, och en av de största av katastroferna, var den bengaliska svälten 1943, där mellan 2 och 3 miljoner människor dog (alltså under den engelska kolonialtiden). Men efter upprättandet av ett demokratiskt flerpartisystem har Indien inte slagits av någon omfattande hungersnöd, trots att svår matbrist och skördefiaskon har inträffat flera gånger (1968, 1973, 1979 och 1987).

Varför drabbas inte demokratier av hungersnöd? Den frågan är lätt att besvara, menar Sen: hungersnöd dödar miljoner människor i olika länder i världen *men dödar aldrig härskarna*. De styrande politikerna, byråkraterna, de militära ledarna och bossarna svälter inte.

I diktaturerna behöver de heller inte drabbas av politiskt an-

svarsutkrävande. "Demokratin sprider däremot straffet för hungersnöd till de härskande grupperna och till det politiska ledarskapet."

Här är informationen avgörande. En fri press i ett demokratiskt samhälle bidrar på ett storartat sätt att föra ut kunskapen om de tidiga effekterna av torka och översvämningar. I ett land hotat av hungersnöd finns inget bättre tidigt varningssystem ("early warning system") än fria tidningar och en aktiv politisk opposition.

Trots att Kina hade en snabbare ekonomisk utveckling än Indien, kunde Maoregimen inte förebygga den matbrist som 1958–1961 dödade närmare 30 miljoner människor. (Detta var alltså tio gånger fler offer än till och med den gigantiska svältkatastrofen i Indien under engelskt styre 1943.)

"Det Stora Språnget" i Kina var ett massivt misslyckande. Men den kinesiska regeringen vägrade att medge det och fullföljde under flera år samma tragiska politik. Det är svårt att tro, skriver Sen, att något liknande hade kunnat ske i ett land med en oberoende press och där människorna regelbundet hade fått rösta fritt.

I Kina fanns inga tidningar som kunde utöva tryck på härskarna. Där var oppositionspartier förbjudna. Till och med regeringen missleddes av sin egen propaganda. Lögnaktiga rapporter från lokala partifunktionärer blev trodda av de styrande i Peking.

Afrika ger andra exempel. Enligt Sen kan de många fallen av hungersnöd där inte enbart förklaras av klimat och natur. Den icke-demokratiska karaktären av regimerna spelar också en stor roll. Även om regeringarna i t ex Kap Verde och Tanzania gjort stora insatser för att undvika svält har bristen på opposition och fria tidningar ofta gjort regeringarna i delar av Afrika "immuna mot social kritik".

Att hungersnöd inträffar har inte sällan tagits för givet. Sudan, Etiopien, Uganda, Tchad och flera andra länder ger tydliga exempel på hur illa det kan gå utan den disciplin som fria partier och massmedier tvingar fram. Även om det är misslyckade skördar som leder till hungersnöd, kan ett demokratiskt system först motverka sådana bakslag och senare tvinga fram en effektiv distribution av de matlager som ändå finns.

På 70- och 80-talen drabbades både Botswana och Zimbabwe av

kraftigt försämrade skörderesultat men lyckades ändå undvika hungersnöd. Sudan och Etiopien drabbades däremot av omfattande svält som följde av mindre minskningar av sin jordbruksproduktion. Om regeringarna i Botswana och Zimbabwe hade misslyckats skulle detta ha följts av allvarlig kritik från den politiska oppositionen, medan härskarna i Sudan och Etiopien inte behövde räkna med demokratis "obekvämligheter".

Professor Sen vill dock inte generalisera utifrån våra kunskaper om hungersnöd. Demokratier är särskilt framgångsrika i att förebygga olyckor som är lätta att förstå. Åtskilliga andra svåra problem är inte lika åtkomliga för demokratisk handling och opinionsbildning, till exempel att begränsa undernäringen, minska analfabetismen eller mildra ojämlikheter mellan könen. Medan svältkatastrofer snabbt kan politiseras fordrar åtskilligt annat socialt elände både djupare analys och ett bredare folkligt deltagande i den demokratiska processen.

Även om hungersnöd bara i ovanliga fall berör mer än 5 procent av befolkningen (eller som allra mest omkring 10 procent) kan debatten om den snabbt leda till aktiv solidaritet med den hotade minoriteten. Däremot är demokratier i regel mindre förstående och handlingskraftiga vad gäller skyddet för vissa andra minoriteter, t ex separatistgrupper; Indiens agerande i Kashmir ger åtskilliga exempel.

I uppsatsens slutord ser Amartya Sen en avgörande möjlighet för samhällen som bygger på politiska fri- och rättigheter; dessa är viktiga inte bara för att tillgodose behov utan också för att formulera behoven. Demokratier gör det lättare att förstå vad som är nödvändigt eller angeläget för andra människor.

"Vad det till slut handlar om är hur vi ser varandra."

10. Paul Hollander, Amerika och livets mening

En söndag i april 1995, när frosten ännu hängde i ekarna, tog Paul Hollander (då 62 år) med mig i bilen och visade småbyar, forsar och nerlagda kvarnar i västra Massachusetts. Han gav mig orternas historia och egenheter som om hans familj hade bott här i flera generationer.

Men han är född i Budapest, där han i tur och ordning tvingades leva under tre diktaturer: Horthyregimen, Nazi-Tyskland och stalinismen.

Det slår mig ofta när jag reser i USA att invandrarna är mina mest hängivna guider. Troligen är de särskilt stolta över Amerika, eftersom de aldrig glömmet ungdomens elände i någon annan världsdelen.

Hollander är nu professor i sociologi i Amherst, älskvärd och lågmäld, kanotist och miljöaktivist. Men minnena har blivit en besatthet, som lett till en rad böcker.

Hans tema och fråga är hela tiden: hur kan det komma sig att intellektuella i väst så ofta har hyllat kommunistiska terrorländer? I främst *Political Pilgrims* (1981) – det troligen viktigaste verket om 1900-talets medlöpare – ger han hundratals exempel och prövar en rad förklaringar (*VoT* s 209–210, 256–262).

Jag frågar Hollander, som är jude, varför han aldrig skriver om nazismen. Han och föräldrarna överlevde i Ungern genom tur och falska identitetspapper. Vilket ögonblick som helst kunde hans familj ha avslöjats av pilkorsare eller tyskar, och då blivit skjutna på platsen.

– Frågan om nazismen är för länge sedan avgjord i både moralisk och historisk mening, svarar han. Ingen frisk och intelligent

människa har något gott att säga om Tredje Riket. Alla vet att nazismen var ond, vidskeplig och sadistisk, ett gissel för vårt sekel.

Med kommunismen är det helt annorlunda, fortsätter han. Tusentals framstående medborgare i väst har prisat marxistiska vålden, som fört till skräck och ekonomiska sammanbrott.

– Jag skriver, säger Hollander, för att förstå medlöparnas drivkrafter, och för att minska deras inflytande.

Jag anar att han ännu lever i efterskalvet av en chock. I början av 50-talet sändes Hollander till en by som han aldrig hade rätt att lämna, 15 mil från Budapest. Han förbjöds att studera och tvingades senare till soldattjänst. Han deltog i den ungerska revolutionen på hösten 1956. När den krossades lyckades han fly till England via Österrike.

I väst fick han äntligen möta friheten, men också dem som hånade den. På London School of Economics kunde han äntligen börja studera. Hollander förbluffades av romantiseringen av det system, som han själv upplevt inifrån. I bok efter bok bearbetar han sin förvåning.

I New York träffar jag några dar senare Elie Wiesel, just när hans samtalsbok med Mitterrand kommer ut i Frankrike. Där frågar Wiesel den franske presidenten: hur kunde du i årtal efter kriget umgås med krigsförbrytaren René Bousquet?

Mitterrand hade svarat att han inte ångrar sina middagar med massmördaren. Wiesel är djupt besviken. "Den hand som han hälsade mig med till lunch bekräftade kanske vid middagen samma dag vänskapen med en nazistisk krigsförbrytare", säger han bitert.

Medan Paul Hollander lyckades gömma sig i Budapest blev Wiesels familj deporterad till Auschwitz, där modern och systemen gasades ihjäl; hans far dog senare i Buchenwald. Wiesel delar inte Hollanders åsikt att synen på nazismen är "avgjord".

50-årsjubiléerna blir de sista stora minnesmötena, misstänker han. 1900-talet är "Auschwitz-seklet" – men snart är 2000-talet här. Då kan Förintelsen tona bort som en episod i det förflutna.

– Och med glömskan ökar risken att en naziliknande och ursinnigt rasistisk åskådning växer fram igen.

Också Polens president den våren gjorde Wiesel (då 66 år) mer pessimistisk än jag sett honom på lång tid. Under minnesmötena i

Auschwitz 1995 ville Walesa inte ens notera att de flesta som mördades i lägret var judar. Wiesel protesterade genom att utebli från en av ceremonierna.

Själv var jag med i januari 1988 när de båda fredspristagarna träffades första gången. Walesa vågade inte lämna Polen, eftersom kommunisterna då kunde hindra honom att återvända. Alltså reste i stället Wiesel till Krakow för att där möta Solidaritetsledaren.

Med armarna runt varandra gick Walesa och Wiesel in i Auschwitz den gången.

– Då lovade jag, säger Wiesel, att vara Walesas röst i väst. Han lovade mig att i Polen tala för det judiska folket. Och så förgiftar han nu mötet i Auschwitz genom att vägra medge slakten på en miljon judar där!

När Wiesel, leende och oerhört allvarlig, följer mig ut till hissen säger han gång på gång: kunskapen om nazismen ska föras vidare. Dödandet i Hitlerriket måste ingå i det kollektiva medvetandet också när de överlevande har försvunnit.

– Minnet får inte försvinna med sekelskiftet.

*

Vad gäller nazismen och glömskan delar jag helt Elie Wiesels farhågor. Nazismens och fascismens renässans de senaste åren i delar av Europa har bekräftat hans fruktan.

Hollander, däremot, tycks mig ha rätt i sin huvudtes, kring vilken hans livsverk kretsar: många i väst har på ett maniskt sätt förnekat och angripit de demokratiska samhällen som varit kommunismens motsats. I västerlandet finns psykologiska mekanismer, som får vissa människor att blint förneka vad andra ser så tydligt, eller själva erfarit: kommunismens grymheter.¹⁰

¹⁰ Paul Hollander skiljer mellan *fellow travellers* (icke partianslutna sympatisörer till Sovjet och kommunismen på främst 30- och 40-talen) och *political pilgrims* (ett bredare begrepp som rymmer västliga, okritiska resenärer i en lång rad totalitära stater).

Jag är inte övertygad om värdet av denna distinktion utan använder i både *Vänstern och tyranniet* och *Det öppna såret* de båda termerna i stort sett synonymt. Det svenska ordet "medlöpare" ser jag som ett samlingsbegrepp. Det kan definieras på följande sätt:

MEDLÖPARE är människor som efter eget, fritt val bestämt sig för att hylla el-

Om *Political Pilgrims* är Hollanders viktigaste verk, fördjupar *Anti-Americanism: Critiques at home and abroad 1965–1990* (1992) bilden av en av medlöperiets tyngsta förklaringar. Antiamerikanismen är intressant därför att den är på samma gång irrationell, till vissa delar förståelig, destruktiv och stark inom nästan hela den fria världen, för att inte tala om delar av den ofria.

Dock medger jag att den europeiska antiamerikanismen för mig alltid har varit en gåta. Vi ser ett stort land, som flera gånger bokstavligt talat räddat Europa. USA blev troligen avgörande i första världskriget, där segern över Tyskland också var demokratins genombrott i vår världsdel (åtminstone för en tid). I andra världskriget kunde den amerikanska krigsmakten se till att stora delar av Europa kom att befrias av demokratier, och därmed kunde bevara eller återställa sin frihet.

Därefter var det USA som genom Nato och placering av både truppstyrkor och kärnvapen i Västeuropa skyddade ett stort antal länder från stalinistisk likriktning. USA drev på demokratiseringen av de två nationer som dragit katastrofer över Europa: Västtyskland och Italien. Samtidigt lyckades Marshallplanen stimulera ekonomins återfödelse i halva Europa (den andra hälften förbjöds av Stalin att ha något med Marshallhjälpen att göra).

Alla demokratier i Europa levde i årtionden under amerikanskt beskydd. Utan det stödet hade kommunismen aldrig upplösts 1989–1991; befrielsen av *hela* Europa är svår att tänka sig utan USA:s styrka och envishet. Därefter var det Förenta staterna som såg till att Saddam Husseins tyranni varken kunde lägga beslag på huvuddelen av världens oljereserver eller (hittills) bli en kärnvapenmakt.

Om alltså USA varit avgörande för demokratins framgångar i första världskriget, andra världskriget, kalla kriget och Gulfkriget – varför har då USA så ofta blivit bespottat, också i Europa? Är det fel att, som jag och miljoner andra européer, uppleva antiamerikanismen här som uttryck för historisk obildning, fundamental

ler ursäktade diktaturer, eller läror som för till diktatur, eller som förfalskat och förskönat sådana läror; eller som konsekvent tigit om förtryckarregerier medan de energiskt fördömt demokratier; eller som aktivt försvarat dem som gått totalitära staters, rörelsers eller idéers ärenden.

otacksamhet och livsfarliga illusioner om kontinentens framtid?¹¹

Naturligtvis begriper jag att Vietnamkrigets tragedier för många blev en traumatisk besvikelse över att Amerikas idealism tycktes lösas upp i bombningar av civila och tom retorik. Också andra ingripanden under det kalla kriget, och ibland brist på ingripanden, kunde lätt ses som likgiltighet inför demokratins värden. I anti-kommunismens namn blev flera tyranner allierade med USA.

Delar av den politiken var förståeliga som inslag i en långvarig, oerhört krävande och mycket farlig maktkamp med Sovjetunionen och andra kommunistiska regimer. Andra beslut tydde på att vissa amerikanska ledare inte alls insåg hur medlen kunde kompromettera målet.

Men vad Paul Hollander resonerar om i sin bok är inte främst vilka delar av den amerikanska utrikespolitiken som varit beundransvärda eller motbjudande. Han betraktar inte antiamerikanismen som en slutsats av kritisk granskning, utan mer som en irrationell och fientlig besatthet.

Hollander avvisar uttryckligt tanken att kritik mot USA automatiskt kan kallas "antiamerikanism". Snarare använder jag, skriver han i förordet, den termen för att

"beteckna ett speciellt sätt att tänka (*mindset*), en attityd av avsmak, motvilja eller intensiv fientlighet, vars rötter kan sökas i förhållanden som saknar samband med det amerikanska samhällets faktiska egenskaper eller med USA:s utrikespolitik.

I korthet: antiamerikanismen används här för att beskriva mot-

¹¹ Riksdagsman Viola Furubjelke (s), ordförande i svenska FN-förbundet och i riksdagens utrikesutskott, målar en annan bild:

"Att ge Frankrike, Kina, f d Sovjetunionen, Storbritannien och USA ansvar för världsfreden var som att be en tjuv vakta kronjuvelerna." (Dagens Nyheter 19/10 1996)

Viola Furubjelke är född 1946. Under hela hennes liv har alltså friheten i det land hon bor vaktats av främst Förenta staterna genom dess styrka och åtagande att skydda demokratier i vår världsdel. Hon kanske inte är en kronjuvel men del av något mycket större: det mänskliga landskap som brukas kallas Västeuropa.

Ändå väljer Furubjelke att i en neutralistisk formulering likställa USA:s insats för världsfreden med t ex Kina.

taglighet inför det negativa, ett slags ensidighet som i varierande grad är ogrundad. Jag ser den som en attityd, vilken liknar dess långt mer noggrant utredda motsvarigheter... såsom rasism, sexism eller antisemitism.”

Därför ses antiamerikanismen av Hollander som en allmän och instinktiv motvilja mot Förenta staterna – dess regering, institutioner, utrikespolitik, grundläggande värden, kultur och folk. Den uppstår ofta som en ”syndabocksimpuls”, gödd av mångahanda frustrationer och missnöjen. Därmed har den en del gemensamt med den typ av chauvinistisk nationalism, som försöker stötta upp den kollektiva självkänslan genom att svärta ner andra stater.

Den irrationella fientligheten mot förhållanden som kan knytas till USA påminner alltså, menar Hollander, om fördomar som liknar skillnader i ras, kön, etnisk tillhörighet eller sexuellt beteende. I den analysen är Hollander inte ensam. Till exempel den franske filosofen André Glucksman jämför också antiamerikanism och antisemitism:

”... osedd makt; mörka och våldsamma krafter utanför all kontroll. Klandret är detsamma... Einstein, Freud, Rotschild. Bara namnen är olika. De är överallt. De ligger bakom allting.”

Dock vill jag notera en av skillnaderna här. USA *har* stor makt. De judar som angripits genom tiderna har sällan haft det. Även om amerikanskt inflytande ofta överdrivs och demoniseras, finns (lyckligtvis) en reell bakgrund: Amerika är en supermakt. Hetsen mot judarna är enbart en fantasi i hatets tecken.

*

Antiamerikanismen kommer ofta från Amerika. Européer och folk i Tredje världen har från USA importerat negativa föreställningar om USA och anpassat kritiken till lokala eller regionala förhållanden.

Det mesta i Hollanders bok handlar också om antiamerikanismen i Förenta staterna. Troligen har det aldrig tidigare hänt i historien att så många människor, som levt komfortabelt på olika sätt,

kommit till slutsatsen att deras samhälle är allvarligt skadat och i grunden omoraliskt.

Alienation är vanlig i många länder bland grupper som levt på marginalen, i olika slags politisk och social osäkerhet. Men anti-amerikanismen i USA är alltså särskilt stark bland många som är privilegierade och väl integrerade i samhället.

Hollander hävdar att anti-amerikanismen i USA gäller fyra knippen av föreställningar. Han visar utförligt – med mängder av citat, resonemang, nyanseringar och distinktioner – vad kritiken handlar om.

De fyra områdena kan grovt sammanfattas på sätt som naturligtvis blir starkt generaliserande. Olika kritiker koncentrerar sig på skilda aspekter, få hyser *alla* de åsikter som här noteras. Åtskilliga påståenden är logiskt oförenliga dels för att många kritiker här förs samman, dels för att "anti-amerikanismen" med Hollanders definition är starkt irrationell.

1. Det amerikanska samhället saknar äkthet. Dess industriprodukter är syntetiska. Personliga relationer blir ytliga. Politiken är manipulerad, liksom sättet att locka konsumenten. Samhället är genomsyrat av falskhet, hyckleri och svepskäl. Ingenting är genuint, originellt eller trovärdigt.

2. Kapitalismen förstör USA. Den leder till exploatering, sociala orättvisor och irrationella produktionsprocesser. Girigheten underminerar personliga relationer. Kvinnor och minoriteter behandlas särskilt illa.

Ofta blir begreppet "kapitalism" en sorts metafor för ännu bredare perspektiv, en sammanfattning av olika slags ondska och sjukligheter i ett samhälle. Konsumismen, miljöförstörelsen, den osunda tävlingsandan, den globala ojämlikheten, deformationen av individen samt urgröpningen av andlighet, humanitet och tillfredsställelse i arbetet – kapitalismen för till många eländen.

3. USA står för repression hemma och aggression mot utlandet. Man exploaterar Tredje världen och brutaliserar dess länder. Rasmismen, sexismen och hetsen mot homosexuella genomsyrar det amerikanska samhället och härleds ibland från kapitalismen,

ibland från den amerikanska kulturen (som i sin tur domineras av kapitalistiska synsätt).

Denna kultur leder till ökad kriminalitet i hemlandet och till militära äventyr gentemot andra stater, såsom Vietnam. Amerikansk imperialism och förtryckarmekanismerna hemma blir en fara för en stor del av världen – USA är "den globala terroristen" (Noam Chomsky).

4. Känslan av förståelse för "livets mening" har tunnats ut i USA. Excesserna i individualism blir deformation av människor. Fokuseringen på individens framgång leder till själviska, materialistiska och känslökalla attityder. Solidaritet och gemenskap trycks ner i ett sådant samhälle.

Samtidigt sägs att amerikaner inte har tillräcklig kontroll över sina liv, att samhället är alltför homogent, förtrycker individen, förhindrar hans eller hennes växt och är likgiltigt för individens sanna behov. Därav bristen på äkthet. Människorna strävar efter yttlig popularitet, att synas, ägnar sig åt imagebyggande. De vill bli "celebriteter".

*

I Europa 1965–1990 var antiamerikanismen i stort sett begränsad till kontinentens västra halva. Människor i kommunistländerna hade i årtionden utsatts för propaganda riktad mot kapitalismen. De hade funnit att det tvärtom var socialismen som ledde till fattigdom och olycka. Östeuropéer behövde inte heller USA som syndabock – Sovjets skuld för de egna ländernas förljugenhet och förfall var så uppenbar. USA sågs som hopp och ofta förebild.

Men i Västeuropa har antiamerikanismen i flera länder varit stark och uthållig samtidigt som de stora länderna (och Benelux) intimt samverkat med USA för att skydda sin frihet.

Motviljan mot Förenta staterna har ofta byggts på avund över dess makt, förakt för dess kultur och ängslan inför amerikansk militär styrka. Liksom i USA har antiamerikanismen ofta utgått från de intellektuella. "På ett globalt plan kan kapitalismen hållas ansvarig för mänsklighetens mera skändliga missförhållanden", förklarade Greklands premiärminister Andreas Papandreu 1987;

han hade då tillbringat ett par årtionden som professor i USA.

På 80-talet gick antikärnvapenrörelsen och antiamerikanismen samman i Västeuropa. I Storbritannien kom berömdheter som Bertrand Russell och Graham Greene att personifiera avskyn för USA. Russell förklarade att Förenade staternas politik var "folkmordsartad" – dess polisväsen påminde om Auschwitz. Greene meddelade att om han hade att välja mellan att leva i Sovjet eller USA skulle han med säkerhet bosätta sig i Sovjetunionen.

I varje epok tycks ett antal världsberömda intellektuella också ha varit ledande propagandister för det tyranni som var mest attraktivt för dagen. George Bernard Shaw hyllade Stalin. Edgar Snow gjorde propaganda för Mao. Sartre var hängiven Castro. Och Günter Grass var entusiastisk över Tomás Borge, Nicaraguas försvarsminister under sandinisttiden. Samtidigt var de ledande medlöparna naturligtvis fientliga mot det Amerika, som motverkade deras idoler.

I Västtyskland var antiamerikanismen både mer utbredd och mer komplex. Den var delvis en reaktion mot närvaron av några hundratusen amerikanska soldater. Tyskarna visste att ett krig i Centraleuropa troligen skulle komma att drabba främst deras eget land. Den så kallade fredsrörelsen i Västtyskland blev därför starkare än på andra håll, liksom det Gröna partiet.

Många tyskars känsla av skuld inför landets förflutna under nazismen kom indirekt att leda till antiamerikanska demonstrationer, när USA på 60- och 70-talen blev symbol för ondskan i vår egen tid. Skuld-känsla tycks gång på gång leda till vågor av kritik när man omfamnat påstådda offer för västerländsk imperialism: den tredje världen i allmänhet, marxistiska gerillarörelser i Latinamerika, palestinierna.

Men i Västtyskland finns också, menar Hollander, ett samband mellan vissa aspekter på nazism respektive antiamerikanism. Rädslan för den nya tiden bidrog före andra världskriget till tysk antisemitism – judarna sågs som agenter för både modernitet och kapitalism. Några decennier senare, nu på vänstersidan, kom många tyskar att se med motvilja på de sociala krafter som USA representerade.

En annan förklaring till tysk antiamerikanism är fruktan: Sovjetunionen var farlig, därför måste man uppträda försiktigt i sin

kritik av Moskva. USA, däremot, kan man smäda nästan hur mycket som helst utan obehagliga följder. På 80-talet i tysk socialdemokrati blev det populärt att klistra nedsättande etiketter på USA (se också s 179–184). Oskar Lafontaine, som nu blivit ordförande i SPD, kallade förr USA för "en angriparnation". Rudolf Hartnung, ordförande i socialdemokraternas ungdomsförbund, anklagade Förenta staterna för att bedriva ett "ideologiskt inspirerat folk mord" i Centralamerika.

Och när Sovjet invaderade Afghanistan förklarade Günter Grass att USA hade "diskvalificerat sig från att göra några som helst moraliska bedömningar". Han kände motvilja mot sitt eget land, framför allt att det blev alltmer likt Amerika: materialistiskt, girigt, oandligt. Därav hans många antiamerikanska utfall, anser Hollander.

I Frankrike minskade däremot kritiken mot USA på 80-talet. Tidigare hade den inspirerats av det starka kommunistpartiet och de många intellektuella på vänsterkanten. Men det militära samarbetet mellan Frankrike och Amerika var begränsat. USA hade varken baser eller kärnvapen på franskt territorium. Antiamerikansk agitation hade därmed svårare att få fäste.

Den utvecklades i stället främst till motvilja mot USA:s framgångar inom kulturliv och underhållning. Amerikanska popskivor, filmer och TV-serier är ett "enormt imperium byggt på profit", ansåg kulturministern Jack Lang. Skyddet både för franska språket och för den franska filmvärlden krävde ingrepp mot amerikansk dominans.

Hollander noterar att man här bör skilja mellan två slags anti-amerikanism. Den första har inget intresse av att skydda västliga värden och institutioner. Tvärtom avvisar man dem, prisar deras motsvarigheter i diktaturer och fördömer främst USA:s inflytande. Den andra tendensen är att skilja mellan det egna landets värden – till exempel den franska kulturens omistlighet – och USA:s aktiviteter vilka upplevs som utmaning eller provokation. Av det skälet måste USA:s makt begränsas.

Ett förbryllande perspektiv på Västeuropa, enligt Hollander, är att de båda stora katolska länderna Frankrike och Italien har varit klart mindre antiamerikanska än nästan alla protestantiska nationer.

Antiamerikanismen som nationalism, som antikapitalism och som protest mot moderniteten är tre olika aspekter på avsky för USA. Den sista formen av antiamerikanism – protesten mot moderniteten – ser Hollander som *en kris för meningen med det hela*.

Man kunde tänka sig att kommunistregimernas fall i Europa skulle mildra antiamerikanismen. Det blev ju så tydligt att *the American way of life* var överlägsen den viktigaste motståndaren, som lämnade samhällen i upplösning efter sig. Men antiamerikanismen är inte i första hand en produkt av kommunistisk propaganda. Den upplösning av traditionella värden som modernisering i olika former lett till (och USA förknippats med) kommer inte att klinga av.

Från det påpekandet går Hollander vidare och diskuterar västerlandets oförmåga att försvara och motivera sina egna värderingar. Han återknyter till ett huvudtema i *Political Pilgrims*. Intellectuella har tenderat att vara hårda eller oförsonliga mot bristerna i det egna landet och samtidigt förbluffande generösa och oinformerade om andra samhällen. Medlöpare har en märklig förmåga att pendla mellan moralisk indignation och absolutism (gentemot "det egna") och moralisk relativism (inför "det andra", ofta totalitära stater).

Kolumnisten George Will har skrivit om den "obegränsade toleransen i form av urskillningslös medkänsla". Kardinal O'Connor i New York beslöt besöka både offret för en hänsynslös gruppvåldtäkt i Central Park, och våldtäktsmännen. Han motiverade det med "jämlighet", att man i sina försök att förstå inte ska "diskriminera" någon, med mera. Inför den iranska *fatwan* mot Salman Rushdie förklarade förre presidenten Jimmy Carter att man måste försöka förstå dem som kräver Rushdies död, "vi måste vara lyhörda inför de bekymmer och den vrede som råder också bland mer moderata muslimer".

Inför en sådan moralisk relativism är det begripligt att kommunistländernas kollaps inte kom att definitivt kompromettera dem som ständigt romantiserat realsocialismen. I stället uttalade många inom vänstern sina bekymmer över att kommunismens fall kanske skulle leda till ökad förståelse för kapitalismen! Den engelske statsvetaren Kenneth Minogue noterade 1990 att

”det har varit en av märkvärdigheterna under de två senaste årtiondena att de radikaler som har förlorat den ena förledande utopin efter den andra – från Sovjetunionen till Kuba – har blivit alltmer vildsint intoleranta gentemot det samhälle där de faktiskt lever.”

Indignationen hos Amerikas mest dogmatiska kritiker – i både USA och andra länder – får ständigt ny näring av deras frustration i försöken att finna mening i livet, avslutar Hollander sin bok. Anti-amerikanismen som en *crisis of meaning* kommer inte att försvinna.

11. Det var Hedenius fel!

Var 68-rörelsen en följd av att vissa radikala liberaler gjort rent hus med Gud, kyrkan, ordensväsendet, monarkin, sexuella tabun och firandet av födelsedagar?

Frågan kan tyckas lustig, men debattörer med olika bakgrund har besvarat den jakande. Vi ser här en ovanlig allians mellan Lennart Berntson (före detta kommunist som senare gjort begåvade uppgörelser med marxismen), Claes G Ryn (konservativ professor vid ett katolskt universitet i USA) och Alf W Johansson (en socialdemokrat som tror att USA bär främsta ansvaret för kalla kriget).

Deras gemensamma tanke är att opinionsbildare av typ Ingemar Hedenius och Herbert Tingsten rev ner flera traditioner, ifrågasatte många hierarkier i landet och utsatte borgerliga värden för sådan erodering att det svenska samhället blev försvarslöst när det dök upp en generation med stark politisk tro och beslutsamhet. "I och med att det traditionella samhället berövades legitimitet och fästpunkter bereddades vägen för den jämlikhetsvåg som fått namn av året 1968", skriver Johansson med en sedvanlig eufemism (i boken *Herbert Tingsten och det kalla kriget*, 1995). Det var ju inte "jämlikheten" utan svärmeriet för vissa diktaturer som främst präglade 68-rörelsen.

Tingstens "rationalism" i kampen mot totalitära stater blev farlig genom att den var "abstrakt", påstår Claes G Ryn. DN-chefen förstod inte att det krävs mer än att "folk håller vissa idéer i huvudet" (Svenska Dagbladet 22/3 1994). När Ryn förvånar oss med att kalla Tingsten för "värderelativist" tycks tanken vara att denne var kritisk mot religionen och därför inte förstod "ondskan" – "natur-

ligtvis avfärdade han (Tingsten) den kristna tron på arvssynden", klagar Ryn.

Lennart Berntson tar ett större grepp (Svenska Dagbladet 31/7 1996). En rad av oss liberaler, som var aktiva också före 1968, utsätts för direkt eller indirekt kritik för att vi förkastat "varje form av trångsinne och förmyndaranspråk". Dessutom är Ulf Linde delansvarig för det kommande eländet genom sin "radikala värdesubjektivism". Kristina Ahlmark-Michanek sköt sönder "förlegade auktoriteter" i sexuella frågor och pläderade i stället för "den enskildes behov och värderingar"; det var inte riktigt bra. Eva Moberg hävdade i kvinnofrågan individens rätt till "friast möjliga utveckling" – därmed underlättade hon det blivande förfallet.

Ty när kulturradikalism och socialliberalism drivit sina frihets- och jämlikhetsfrågor hade de "berett vägen för den nya vänstern". Marxisterna såg den tomhet som brett ut sig efter kulturkampen, ungefär så tolkar jag Berntson, och ersatte den med idén om att ekonomiska intressen bestämmer samhällets utveckling, att friheten är möjlig bara om massorna "sprängde det borgerliga samhällets bojar".

*

Låt oss se vad de här synpunkterna främst handlar om. Sekulariseringen och demokratiseringen av våra samhällen har ofta gått samman. Religionsfriheten ingår ju i de demokratiska friheterna. Det är inte konstigt att de allmänna valen och den fria debatten kom att utmana och urholka Svenska Kyrkans makt, liksom den fria tanken i en rad länder blev motvikt mot andra traditionella auktoriteter.

I Sverige kom en rad partier, organisationer och fria kristna samfund att skapa det pluralistiska samhälle, som engagerat miljoner människor i ideologiers och intressens kamp eller dialog.

Den processen ersatte diktat från gamla maktcentra. De demokratiska idéerna och organisationerna kom alltså att växa fram på bekostnad av statskyrkan, kungen, den gamla ämbetsmannakåren och maktgrupper som delvis ärvt sitt inflytande. Människor kunde nu i frihet ge mandat till regeringar och parlament att, bland annat, motverka barbarerna i tiden. Så fick motståndet mot nazismen

en folklig förankring, som annars aldrig hade inträffat. Och demokratins entusiaster inspirerades av den fria pressen, den breddade utbildningen och en allt mer varierad bokutgivning.

Därmed är inte alls sagt att demokratin blir starkare när religionen blir svagare. De fria kristna samfunden i Sverige kom att spela en ofantligt stor roll för både religionsfrihet och andra friheter, liksom för sociala reformer och opposition mot totalitära läror. I det politiska parti jag känner väl gick liberala ateister och agnostiker ("kulturradikaler") samman med kristna frisinna. I både konkurrens och samverkan med arbetarrörelsen banade de väg för folkstyret och flera av seklets stora reformverk.

Nu beklagar man främst de skrivande kulturradikalernas framgångar *efter* andra världskriget. Slet de sönder värden som kunde ha hindrat det galna kvartsseklet?

Det är inte lätt att fastställa entydiga samband mellan religionens och demokratins ställning i skilda länder. Kyrkorna var ofta ytterst samarbetsvilliga inför nazismen och tysk ockupation. Samtidigt var många motståndskämpar mot Hitlerväldet bekännande kristna, ibland ledande i sina församlingar.

I kampen mot kommunismen spelade kyrkorna i regel en större roll i vissa länder. Det är svårt att tro att Polen kunde ha blivit pådrivande för Östeuropas frigörelse utan den katolska kyrkan där. De polska katolikernas roll i motståndet mot marxismen är lika hedrande för dem som påven Pius XII:s förståelse eller tystnad inför Hitler var en skam för Vatikanen.

Efterkrigstidens ledande kulturradikaler i Sverige har ofta också varit ledande demokratiska ideologer. När Hedenius i debatten gjorde slarvsylta av några svenska biskopar – i vilket avseende krattade han då manegen för framtida marxister? Hedenius är en av vår tids stora svenska demokrater. I flera essäer har han analyserat det ohållbara i tidens onda läror, bland annat bolsjevismen, samtidigt som han gång på gång angripit tyrannerna där borta och medlöparna här hemma.

Minst lika svåra att förstå blir insinuationerna om att Herbert Tingsten beredde väg för de kommunister som han ständigt angrep. Denne vetenskapsman, författare och journalist var seklets främste analytiker och gisslare av totalitära idéer och regimer. Ryn påstår att Tingsten trodde att "det abstrakta förnuftet skapar fri-

heten", medan han bortsåg från värden och institutioner av "moralisk karaktär". Torbjörn Vallinders replik här (Svenska Dagbladet 6/4 1994) är förödande. Han visar att Tingsten tvärtom var en moralist, som ständigt kom tillbaka till de värden som kan bygga stabila demokratier och goda samhällen.

Vallinder påminner om det berömda tal till Stockholms studenter på hösten 1940 – Europas kanske svåraste ögonblick i vårt sekel – då Tingsten manade sina åhörare att samlas kring hoppet om frihet samtidigt som han distanserade sig från en lättköpt optimism inför hotet från Hitler. Vi tror inte på någon Gud som belönar uppoffringen, sade han, inte heller på att de tankar, som vi finner goda, kommer att likt ädelstenar samlas i någon dold skattkammare:

"Jag tror likväl, att även för oss en fast hållning utifrån en vald ståndpunkt är möjlig. Vi stödjäs av en stark nationell tradition, på vars framtid vi förtrösta. Vi stödjäs av en intellektuell och moralisk tradition, vars personliga betydelse ingen skepsis kan utplåna. Då jag talar om vårt mål och vår hållning, är det likväl inte som en person i lugn självförtröstan utan som en kamrat bland kamrater i en svår tid. Men det är i denna mening, i denna riktning, som jag tillönskar er, unga svenska studenter, att övervinna världen."

Sexton år senare, efter att Ungernrevolten slagits ner 1956, talade Tingsten åter till Stockholms studenter. Han manade dem att samlas kring de stora idéströmningar, som Sovjet skändar:

"Konservatismen har mer än någon annan riktning i vårt land appellerat till den nationella känslan, sett nationens frihet och självständighet som det omistliga värdet; det är för sitt nationella oberoende som Ungern kämpar. Liberalismens stora paroll har varit folkstyrelsen och den fria tanken; de idéerna är också det stridande Ungerns. Socialdemokratien har med större kraft än andra åskådningar verkat för utjämning och social rättfärdighet; den vet att det är dessa värden som nu i socialismens helgade namn förtrampas av de ryska arméerna." (Dessa båda tal, och ytterligare två, återfinns i min Tingstenantologi *Tyranniet begär förtroende*, i pocket 1995.)

Vallinder belyser också den beundran som Tingsten visade de kristna som stod emot förtrycket, t ex vissa missionärer i Sydafri-

ka; respekten var besvarad. Han visar att idéer och opinionsbildning inte är något "abstrakt" utan stärker de värden som formar ett samhälle. Inför Ryns tal om att Tingsten "nedlåtande avfärdade... traditionell moralisk fostran" hänvisar Vallinder till Tingstens krav att skolorna mer än tidigare måste ge eleverna stabila kunskaper om de stora politiska brytningarna i vår tid och lära sig att självständigt bedöma dem.

Mot Ryns tal om att Tingsten var likgiltig för "ondskan" har flera visat att han tvärtom var fascinerad av ondskans problem. I sina många inlägg om romaner av "de stora ryssarna" (främst Dostojevskij och Tolstoj) och av ett antal katoliker (Francois Mauriac, Graham Greene, Julien Green, Georges Bernanos och flera andra) drogs Tingsten ständigt till dessa författares gestaltning av fundamentala och tidlösa frågor. Inte minst återkom han i sina artiklar och recensioner till begrepp som frid, förlåtelse, nåd och frälsning – "jag hade en läggning, en disposition, som kan kallas religiös", skrev Tingsten i sina memoarer.

Men också om Tingsten *inte* intresserat sig för religiösa frågor hade Ryns synpunkter här varit ohållbara. Jag känner åtskilliga politiker och skribenter, som ytterst sällan närmar sig metafysiska perspektiv på tillvaron; samtidigt har de alltid varit pålitliga demokrater. Opinionsbildning i antifascistisk och antikommunistisk anda har för dem varit självklar. När Ryn mistänkliggör deras förståelse att värna friheten för att de inte tror på "arvsyndan" gör han sig löjlig.

De skribenter, som nu klandrar ledande liberaler för att de inte förstått liberalismen, blandar stort och smått på ett ovanligt sätt. Alf W Johansson ojar över att Tingsten i en ledare 1949 drev med offentliga födelsedagshyllningar och jubileumstal. Och Lennart Berntson tycks alltså tro att Kristina Ahlmark-Michanek och Eva Moberg blev demokratins dödgrävare utan att förstå det.

Arma kusin Kristina, som inte begrep att hennes plädering för en friare sexualmoral skulle öka sympatierna för den Maoregim som med trakasserier och straff sökte styra Kinas sexualmoral uppifrån. Stackars Eva Moberg, som aldrig anade att mer jämställdhet mellan män och kvinnor i Sverige skulle driva oss in i den bolsjevism där också könsfördomarna ofta kom att cementeras. När Hedenius skojade om fåfängan kring kraschaner, storkors och me-

daljer begrep han alltså inte att detta ökade förståelsen för de till julgranar utspökade despoter, som brukade vinka till massorna på Röda Torget i Moskva. Och Herbert borde ha förstått – liksom Strindberg före honom – att tonar man ner jubileumsfesterna så sli- ter man sönder en "fästpunkt" i motståndet mot tyranniet.¹²

Som vetenskapsman noterade Herbert Tingsten ofta den väx- lande roll som kristendomen spelat under skilda perioder i kon- servativt tänkande. I sin bok *De konservativa idéerna* (1939; som pocket i Aldusserien 1966) har han i praktiken själv bemött Claes G Ryns synpunkter genom att belysa den tradition som dessa for- mats av. Påfallande är, skriver Tingsten om åren under andra hälft- en av 1800-talet och framåt, "att försvaret för religion och kyrka ofta får en halvt pragmatisk utformning . . . inte sällan förklaras den religiösa tron vara ett värn mot samhällsomstörtande och överhu- vud radikala tendenser":

"Bismarck uttalade, att om staten inte grundas på religionen, blir det svårt att avvisa kommunisternas kritik av äganderätten. 'Om dygden har ett värde', skriver en engelsk konservativ, James Step- hen, 'synes det mig klart att det också är av värde att främja tron på de grundläggande religiösa lärorna, ty jag är övertygad om att åt-

¹² Lennart Berntsons artikel bär rubriken "Socialliberalismen beredde väg för nya vänstern". Han anser att den av Hans Hederberg på 60-talet redigerade Tribun- serien (Bonniers) "speglar det jordskred i värderingar och perspektiv som före- grep 1968 års vänstervåg". Därefter nämner han boken *Unga liberaler* (1961) med "bl a Per Ahlmark, Eva Moberg, Ola Ullsten och Hadar Cars". Dess "undertext" har på något sätt röjt väg för marxisterna, får vi veta.

En enkel kontroll visar att två av de fyra nämnda – Ola Ullsten och Hadar Cars – överhuvud inte medverkade i *Unga liberaler*. Mitt bidrag är en helt och hållet an- tikommunistisk uppsats, som varnar för Sovjetunionen och avvisar tron att FN kan motverka aggression från Warszawapakten. "Vår tids viktigaste fredsför- bund heter inte Förenta Nationerna utan Atlantpakten." Hur en hyllning till Nato kan "spegla" en kommande marxistvåg är inte lätt att begripa.

Bokens enda banbrytande uppsats, Eva Mobergs "Kvinnans villkorliga fri- givning", handlar om könsrollerna. Den undrar varför det sägs vara en biologisk funktion för kvinnan inte bara att föda och amma ett barn utan också att tvätta dess kläder, fostra det, skura golv, tvätta fönster, gå i mjölkkaffären och polera mö- bler.

Eva Moberg anser alltså att mannen ska ta ett ökat ansvar i hemarbetet. Upp- täckten att "undertexten" här är antidemokratisk (och kanske kommunistisk) be- lyser Lennart Berntsons skarpsinne när han tar itu med socialliberalismen.

minstone i Europa dygd och religion måste stå eller falla tillsammans.”

Gemensamt för Johansson-Ryn-Berntson tycks alltså vara att skylla kommunismens genombrott i svensk debatt för trettio år sen på ett antal av dem som bekämpade denna farsot. Inte ens Berntson, som ibland gör klarsynta inlägg, tycks förstå att han här angriper ett nervcentrum i demokratisk åskådning. Ty det är en klassisk tradition i ett fritt land att söka visa att vissa andra traditioner är förlegade, hycklande och skadliga. Och än viktigare: det är västerlandets ära att det långa och ibland hetsiga samtalet om Gud, religionen och kyrkans värden kan föras vidare in i nya generationer. Friheten både *till* och *från* religion måste kunna upprätthållas utan att ena sidan insinuerar att andra sidan saboterar folkstyret.

Tusentals kämpande demokrater i Europas länder har varit uttalade ateister. Mängder av kristna har tillhört frihetens lidelsefulla försvarare. Lika uppenbart är att kristna ledare inte sällan blivit demokratis fiender, och att ett stort antal av seklets värsta massmördare har varit ateister. Varje försök att låta sin egen hållning till religion ta monopol på de värden som bevarar friheten, är osakliga och ovärdiga.¹³

Nog är dessa påståenden, skrivna av välkända akademiker i mitten av 1990-talet, ännu ett tecken på hur sårig debatten om 68-rörelsen ofta blir. Till slut skyller man extremismen på dem som ständigt bekämpade den. Glöm då inte att vissa debattörer här har en helt annan dagordning. De vill kompromettera varje åskådning som de själva ogillar genom att antyda att den leder till fanatism och upplösning.

I båda fallen är faran med denna typ av slarv uppenbar: om *alla* är skyldiga är *ingen* skyldig.

¹³ Till detta kommer naturligtvis att det finns andra religioner än kristendomen, vilket ytterligare komplicerar generella slutsatser. "Sökare", som är osäkra på sin egen hållning till religiösa budskap, ryms inte heller i de fyrkantiga resonemang som förs av Johansson-Ryn-Berntson.

12. Martyrer för Hitler

Vem i svensk litteratur har nyligen kallats för "fantasins martyr"? Stig Dagerman eller Karin Boye? En av de unga döda, någon som inte uthärdade eget eller andras lidande?

Svar: omdömet gäller Fredrik Böök. Tidpunkt: när Böök lidelsefullt tog parti för Nazi-Tyskland efter ockupationen av bl a Danmark och Norge. Motivering: Böök var "ingalunda en förståndets man", hans ställningstagande var "emotionellt". Vem beskriver honom då som "fantasins martyr"? Svante Nordin i sin bok *Fredrik Böök. En levnadsteckning* (1994).

Nordin låter oss se en professor och författare med mycket stora inkomster, med dominerande ställning i svensk press och opinionsbildning, den ledande litteraturkritikern i landet. Böök är inte okunnig utan reser ofta i Tyskland och andra delar av Europa. Han lider inte brist på skriftliga vittnen – Böök konsumerar böcker med betydande hastighet. Man han tar Tredje Rikets parti – ju mer segerrik Hitler är, desto mer entusiastisk blir Böök.

Bara England och Churchill gör motstånd. Med Sovjet har Tyskland ett år tidigare gått i allians och styckat upp Polen och Baltikum. USA deltar inte i kriget.

Böök håller då sina stora försvarstal för det växande Tyskland, i böcker, artiklar och föredrag. Ständigt blir han varnad av andra (och flera av sina vänner): Hitler är inte en räddare av civilisationen utan ett hot mot den. Det Tyskland som du nu prisar är inte den kulturnation som du tror. Du hatar ju inte judarna, men nu dödas de.

Gång på gång ges Fredrik Böök chansen att glida ut ur sitt försvar för nazismen. Men med de tyska framgångarna på slagfälten

följer alltmer storslagna och panegyriska formuleringar från Böök. Han knyter, utan reservationer, sin prestige till Hitler.

Några månader efter att nazisterna kommit till makten var Böök vittne till studenternas bokbål vid Unter den Linden i Berlin. Ingen protest i Bööks bok *Hitlers Tyskland* (1933):

”Elden är ett renande element, och midnattsbålet framför universitetet får utan tvivel många verkningar, som blott den förtorkade fackmannen, den bornerade estetiska specialisten kan vara hågad att beklaga.”

Sju år senare står Hitlers trupper överallt omkring oss. Också rätten att låta tyska soldater åka tåg genom Sverige till Norge och Finland har Berlin tvingat fram av regeringen i Stockholm.

Då talar Böök till studenterna i Lund. ”Vi äro alla vassrör, som vaja hit och dit för stormen, och huvudena böjas utan åtskillnad”, säger denne mäktige professor. ”Men vi äro tänkande vassrör. Som sådana skola vi tänka ödmjukt, anställa fromma, uppbyggliga betraktelser, som det anstår ett bräckligt rö.”

Denna löjeväckande metafor utmynnar i följande retoriska fråga:

”Känner vi inte djupare än någonsin, att om vi tror på mänskligheten, så måste vi tro på stormens herre, så måste vi tro, att den världshistoriens stora process, som tänkare har kallat för kvalfull, också är gudomlig?”

Det ”gudomliga” är alltså kriget, de tyska soldaternas och stridsvagnarnas snabba genombrott i land efter land, dödandet av hundratusentals oskyldiga människor. När en annan professor några dagar senare talar inför en annan studentkår (Stockholms) bemöter han Lundatalet. Herbert Tingsten beskriver Bööks historiefilosofi: ”Allt sker till det bästa. Den som segrar har rätt. Gud är ständigt med de starkaste bataljonerna.” Sedan frågar han:

”Är det skeende, som för samtiden synes fyllt av meningslösa lidanden, ur en högre synpunkt endast ett steg framåt? Äro i grunden Attilas skövlingar, inkquisitionens tortyr, slagfältens offer, olyck-

ornas stympade, ur denna högre synpunkt lika nödvändiga, lika värdefulla som forskningens flit, hemmets lycka, det fredliga arbetet? ... Den som före omvälvningen, före händelsen påstår att hur än omvälvningen eller händelsen blir beskaffad, skall den hälsas med glädje, förkunnar blott sin vilja till underkastelse inför makten."

Underkastelse inför makten? Var Tingstens bild av Böök – den servile nazistvännen – korrekt? Nej, svarar Svante Nordin, att försvara Tyskland i Sverige 1940 var "en handling av trots, snarare än en anpassning". En opportunist skulle ha tillämpat politiken "vänta och se".

Nordin har rätt i att Bööks glädje inför Hitlers erövringar gjorde honom isolerad i en stor del av svensk opinion. Men "blev han försatt i karantän" som följd av *bristen* på opportunist? Det var knappast den svenska pressens bifall som han sökte. Som Svante Nordin själv påpekar: "En tysk seger i kriget skulle visserligen ha räddat hans ställning". Detta är sant, och det var Tysklands seger som Böök satsade på.

*

I *Tyskt väsen och svensk lösen* (1940), den skrift där Böök motiverar och utvecklar sitt Lundatal, ger han ett glödande försvar för det land som han anser att Hitler nu återupprättar. "Endast det största, rikt begåvade folket i Europas mitt förmenades det att få den tusenåriga drömmen besannad", klagar Böök. Med Hitler kommer det tyska svaret. "Endast en själlös och fantasilös filister" tror att en sådan omvälvning kan ske utan att "folken vrider sig i ångest". Ingen revolution har någonsin präglats av "harmlös välvilja". Nazismen förstår att "sviker pansaret, är det (upprättandet av tysk ära) förlorat".

I själva verket är, enligt Böök, Tysklands kamp dels en följd av förnedringen i och efter första världskriget (västmakternas ockupation av Ruhr "krävde skaror av tyska kvinnor för negerbordellerna") dels "de liberala idéernas stora världshistoriska bankrutt". Böök är övertydlig på de båda punkterna. "Negertrupper vid Rhen" var en förödmjukelse, upprepar Böök, liberalismen (dvs demokratin) har bara lett till "kaos, slapphet, villrådighet".

Böök förvånar sig snarare över att "det tyska ansiktet, tyska tankar och känslor, inte har undergått en ännu mycket starkare metamorfos". Det hade alltså varit naturligt om nazisterna blivit ännu grymmare. Detta skrivs i ett läge när dödandet av judar pågår, massarresteringar i flera nyligen ockuperade länder tar sin början och terrorn breder ut sig över nästan hela Europa.

Ett tag på 30-talet var Böök kritisk mot Hitler. Nazismens framgångar blåste bort hans skepsis. "I likhet med alla andra kyliga iakttagare underskattade (jag) det politiska geniet hos Hitler":

"Han förstod, att det krävs våldsamma affekter, masspsykosor, lidelser och hat; endast dessa känslor kan lösa ut den nödvändiga energin. I det avseendet skiljer sig inte mänskan från djuren – de måste hetsas."

Till och med angreppen på Europas judar börjar Böök nu att försvara. I Sverige har vi ju "inte varit underkastade ett övermäktigt judiskt inflytande i finanser, pressen, litteraturen. De svenska judarna har varit goda svenska patrioter, och därför har vi hittills inget bruk haft för antisemitismen".

Men det viktiga för bedömningen av Bööks opportunistiska är hans tillit till tysk beslutsamhet att besegra sina fiender:

"Under Hitlers ledning går det tyska folket nu den heroiska, den krigiska vägen mot detta mål, och de fromma önskingarna har inte längre något att betyda."

Visserligen finns "den teoretiska möjligheten" att Hitler förlorar kriget. De katastrofer som då uppstår skulle få dagens "nordiska ockupationer att te sig som en rosig idyll, en nåd att stilla bedja om". Risk finns också för "en kompromiss mellan de kämpande" – en bedrävelse även det: "ovädret blir oundvikligt".

Tydligt är att Böök tror på det tredje alternativet, en tysk seger:

"Den betyder uppbyggandet av en mellanfolklig och ekonomisk ordning för Europa, som kan skänka fred och trygghet. I den nya världen, som kommer att stå under tysk ledning, väntar oss stora uppgifter... I en gemensam europeisk framtid, under samarbete

och positiv strävan för ordning och rätt, för materiell välfärd och andliga värden, kommer tyskt och svenskt väsen, som under kriserna vuxit isär, åter att närma sig till varandra.”

Denna utgång av kriget framstår i Bööks skrift på hösten 1940 som sannolik, och den hade, som Nordin påpekat, ”räddat hans ställning”. Men Nordin antyder inte vad just de orden betyder. Tysk ockupation av Sverige hade plötsligt förvandlat Böök till segrare och profet, en auktoritet à la Hamsun i nazismens tjänst som fått företräda svensk kultur inför omvärlden.¹⁴

Bööks motståndare hade då omedelbart tystats med våld. När Herbert Tingsten i årtal angrep nazismen och gick till motattack mot Böök 1940 så visste han vad straffet hade blivit vid en tysk seger: tortyr och avrättning (”martyr”, för att nyttja Nordins ord om Böök). Bööks böcker och artiklar för Tredje Riket skulle däremot ha förvandlat honom till en av Europas storheter – och landsförrädare.

*

Nordin tycks beklaga Bööks politiska isolering under och efter andra världskriget. Visserligen publicerade han flera viktiga verk i

¹⁴ Tomas Forser, som skrev sin doktorsavhandling om Fredrik Böök, har helt rätt när han (i BLM nr 2 1994) avvisar Nordins försök att skriva Bööks uppslutning bakom Tredje Riket hösten 1940 ”på civilkuragets konto”:

”Det luktar advokatyr när Nordin menar att en sådan lojalitetsförklaring vid denna tid var inopportun och att Böök hade skäl att redan då misströsta om Tysklands seger. Men ännu var det ju långt till Stalingrad och när Böök strax därpå gav ut *Tyskt väsen och svensk lösen* på Riksföreningens Sverige-Tyskland förlag, spekulerade han uppenbart i tysk seger i kriget.”

För Bööks kritiker under andra världskriget var det ännu tydligare hur han anpassade sig efter krigslyckans svängningar. I sin uppsats ”Böök och världsläget” sammanfattade Stig Ahlgren i augusti 1943 (omtryckt i boken *Obehagliga stycken*, 1944) den speciella form av opportunist som han här ansåg sig bevittna:

”Bööks medfödda blindhet för moraliska kvaliteter gör att man ska vara varsam vid utdelande av klander. Han är ingen kallblodig anpassling utan bara höljet för en serie ideologiska och politiska känslorus som han sedan i efterhand snyggar upp och rationaliserar för sig.”

litterära ämnen. Men politiskt var han ohjälpligt komprometterad, även om han då och då tog till orda också om Europas affärer.

Med nazismens nederlag kunde Tingsten gå motsatt väg. I Dagens Nyheter avslöjade han falskheten i nya politiska inlägg av Böök, belyste mannens karaktär och dennes försök att dölja sin tidigare anpassning till den nazistiska makten. Nordins irritation över den kritiken är tydlig – ”inte bara Tingsten utan hela den kulturradikala grupp som omgav honom fortsatte att göra Böök till ett favoriserat föremål för angrepp”. ”Genom sin överdrivna karaktär” belyste DN:s kampanj hur Böök ”förverkat det moraliska förtroendekapital” han tidigare haft.¹⁵

Det vittnar om ”moraliskt mod” av Böök att fortsätta och publicera böcker i politiska ämnen, anser Nordin, som talar om ”myten om Bööks opportunism”. Tingsten jämförde 1947 ett Bööktal i Svenska Akademien med ett par andra ledande, skandinaviska nazisters inlägg – ”Hamsuns och till och med Quislings försvarstal verkar hederliga vid sidan av denna förljugna alibism”.

Nordin prövar då ett bittert skämt: ”Dagens Nyheters läsare måste närmast ha väntat sig att Tingsten i nästa nummer skulle ha yrkat på arkebusering av Böök i linje med precedensfallet Quisling”. Arkebusering! Just det öde som hade väntat Tingsten vid en tysk seger vänds nu till en bisarr klagosång över den Böök, som naturligtvis aldrig straffades för sina hyllningar till massmördare utan tvärtom kunde fortsätta att publicera nästan allt han ville.

Svante Nordins bok är på flera sätt ett stort läsäventyr, främst i de avsnitt som rör Bööks karriär som litteraturhistoriker och kritiker. Han är också hederlig nog att ge en rad exempel på hur Bööks långvariga kärlek till Tyskland förvandlade honom till en propagandist för Hitler.

Det är *tolkningen* av Bööks politiska karaktär, och Nordins motvilja mot Bööks ideologiska motståndare, som jag finner beklämande. Skadorna av pronazistisk förkunnelse underskattas grovt av Nordin, som själv en gång var kommunist. Inte sällan tycks det

¹⁵ Det är otur för Svante Nordin att jag tog med tre inlägg riktade mot Fredrik Böök i Tingstenantologin *Tyranniet begär förtroende* (i pocket 1995). Var och en kan själv jämföra de protyska Böökcitaten, som ryms både i Nordins biografi och i den här boken, med Tingstens svar och uppgörelser.

vara så att människor med rötter i en viss totalitär lära har svårt att se eländet hos dem som tytt sig till en annan totalitär förkunnelse.

Svante Nordin är inte ensam om att raskt ha förflyttat sig från dogmatisk kommunism till hårdför konservatism. I avsnittet "Det var Hedenius fel!" (s 331–337) ser vi hur Lennart Berntson skyller 68-vågen på de kulturradikaler och liberaler, som skjutit sönder "förlegade auktoriteter" och därmed "berett vägen för den nya vänstern". Både Nordin och Berntson har i andra frågor ofta gjort intressanta inlägg. Vad är det som förenar deras tidigare och nuvarande politiska attityder?

Är det motviljan mot en starkt driven individualism, ofta förknippad med liberala övertygelser? Är det elitismens lockelse, som här har överlevt också en lång idéresa? Känner de främlingskap inför politiska åskådningar "i mitten", som ofta betonar vikten av "avvägningar"? Eller kan de inte motstå dragningen till antiliberalism i politikens ytterkanter – från entusiasmen för Mao, Castro eller Lenin till förståelse för Bööck och/eller Heidegger. Detta sår i svensk debatt får vi i så fall leva med långt in i nästa sekel.

Nordin är till och med förvånad över att den del av Bööks verksamhet "där hans insats måste te sig mest tvivelaktig" har tilldragit sig så mycket av eftervärldens uppmärksamhet.

Bara den som vägrar leva sig in i det största sveket kan se saken så. En privilegierad svensk kulturgestalt blir talesman för en regim, som pinar ihjäl miljoner människor och bränner sönder kulturen i sitt eget land. En stor stilistiker nyttjar all sin metaforiska talang för att måla brottslingar och barbarer till föredömen och framstegsmän. En kritiker, som här hemma kunde döma böcker till fiaskon eller framgångar, kan när han blickar ut över Europa inte se skillnad på en obildad förbrytare och en genial statsman.

Detta är både förfärande och fascinerande. Att Nordin förvånas över striden om Bööck visar bara att han inte förstår de värden som står på spel. I stället trivialiserar han Bööks politik som uttryck för ensidighet. "När Bööck hamnar vilse beror det inte på okunnighet eller naivitet, utan på ett alltför djupt engagemang, vilket utesluter alla perspektiv utom ett."

Ända fram till slutet av sitt liv lyckades Bööck bekräfta både sin opportunist och sin dragning till tyranniet. I ett brev 1961 "tror Bööck att enda räddningen undan atomkriget vore om ryssarna

lockades eller tvingade oss till kapitulation”, skriver Nordin. Nu dras Böök till Sovjetunionen; förr var det viktigt att nazismen vann kriget för att stoppa kommunismen.

Och 1956 tvingas Svenska Dagbladet åter att refusera en politisk text av Böök för att dess innehåll är en ”hymn till en härskare, som företrädde diktaturidéerna i en renodlad och avskyvärd form” (Gunnar Brandell). Den här gången syftar inte tidningen på Hitler utan på Stalin. Vid ett besök i Östberlin begrundar Böök innebörden i den döde bolsjevikiske självhärskarens arkitektur:

”Det är konturerna till ett nytt samhälle som avtecknar sig i Stalinalléns väldiga propyléer. Leder de, sakta stigande, hän mot framtidens tempel, så kommer inga småaktiga estetiska reservationer att få fläcka eller beskugga Stalinalléns tornade byggnadsmassor, de kommer att stråla bländvita och heliga som Akropolis’ och Parthenons marmor, dyrbara minnesmärken från den skapande visionens gryningstimma.”

*

Ibland förvandlas fallet Böök till fallet Nordin. När någon skriver kritiskt om Böök rycker Nordin ut till försvar och ”nyansering”. På sommaren 1996 kom Sverker Oredssons intressanta bok om nazism och antinazism vid Lunds universitet på 30- och 40-talen. (*Lunds universitet under andra världskriget*, 1996, heter skriften, som utgavs som årsbok för ”Lunds Universitetshistoriska sällskap”).

Oredssons genomgång är noggrann och objektiv. Men Nordin kliver snabbt fram och klagar, gång på gång, över att Oredsson är ”moraliserande” (Svenska Dagbladet 12/8 1996). Den iakttagelsen är rimlig enbart om man menar att författarens egen motvilja inför nazismen framgår.

Nordins irritation beror säkert på att också Sverker Oredsson diskuterar Bööks opportunistik. Oredsson granskar Nordins ord om att Böök handlat av ”trots” men inte ”anpassning”:

”Här synes det inte möjligt att följa Nordin. Var det modigt att uttala sig för den makt, som tillsammans med bundsförvanter behärskade hela den europeiska kontinenten, en makt för vilken anpassningen i Sverige syntes stor? Även applåderna (efter Bööks pro-

tyska högtidstal vid Lunds universitet den 4 oktober 1940) syntes tala för att Böök var i takt med tiden.”

En sådan självklar invändning räcker för att få Nordin att dra igång ännu en förskönande redogörelse för Bööks hyllning till Tredje Riket. ”Böök var tyskvänlig trots, snarare än på grund av nazismen”. Denna älskvärda tolkning bör jämföras med mina citat ur Bööks skrift *Tyskt väsen och svensk lösen*, (s 340–342).

Det verkar därför som om Nordin har identifierat sig med föremålet för sin biografi. Han uppträder numera som någon sorts officiös väktare av den korrekt förstående bilden av Bööks politiska extremism.

Det liknar P O Enquists syn på Knut Hamsun. I några artiklar i Svenska Dagbladet (21/4 och 17/5 1996) hävdar Peter Luthersson att Enquist också talar om sig själv i boken *Hamsun. En filmberättelse* (1996). När Enquist med stor förståelse försöker förklara Hamsuns anslutning till nazismen skildrar Enquist sina egna motiv för att försvara Pol Pot, menar Luthersson. ”Den som själv har gjort så stora misstag i politiska frågor som Enquist är naturligtvis intresserad både av att tona ner skuldproblematik som sådan och att hitta förmildrande omständigheter för den som har trampat fel”. (Om Enquist och Pol Pot, se *VoT* s 201–208).

Även om Enquist har förnekat sambandet har han lagt ut spår, som bekräftar Lutherssons iakttagelse. I boken *Kartritarna* (1992) låtsas Enquist analysera sin hyllning till Pol Pot. Han finner sina egna ord från 1975 ”värdefulla och på sitt sätt tankvärda”:

”Jag hade rätt, och fick fel. Jag läser ofta tankfullt om de här raderna. När man får fel ska man inte bara kasta bort det, då kan det ha stort värde, då får man tänka efter. När man gör fel på goda grunder gäller det att försöka bli klokare. Gör man fel av ren dumhet, är fallet inte så svårt. Men har man haft goda grunder, då får man tänka efter.”

Om Hamsun skriver nu Enquist: ”Han menar sig säkert, efteråt, ha gått fel på goda grunder. . . Han är en intellektuell som är van att se långt; att se kort är föraktligt.” Detta bör diskuteras, säger Enquist:

”Inte för att fälla en dom, det är inte längre nödvändigt, inte för att urskulda, det är ännu mindre nödvändigt. Men för vår egen skull, som eftertanke.”

Enquists ord om sitt eget stöd till de röda khmererna är alltså, säger han 1992, ”tänkvärda”, man får ”tänka efter” när man gör ”fel på goda grunder”. Fyra år senare menar Enquist att Hamsun ansett sig ”ha gått fel på goda grunder”, den insikten bör vi spara ”som eftertanke”.

*

Låt oss undersöka ännu ett exempel på omtanke om uppburna humanister, som lät sig förvandlas till energiska nazister.

När Hitler kom till makten skrev den berömde tyske filosofen Martin Heidegger in sig som medlem i nazistpartiet. Det var naturligtvis inte nödvändigt. Heidegger valde själv (av övertygelse och för att underlätta karriären) att göra så. Därefter förblev han medlem av partiet fram till 1945. Under resten av sitt liv vägrade han envist att uttala sig om nazismen; han teg också om Förintelsen.

Belöningen kom snabbt: 1933 blev han rektor vid Freiburgs universitet och ersatte den professor (von Möllendorf) som hade protesterat mot nazismen. Som rektor stödde Heidegger öppet och ivrigt den omvandling av Tyskland som Hitler genomdrev. Han slöt upp bakom Hitler när Tyskland drog sig ur Nationernas Förbund. Han gick i spetsen för nazifieringen av tyska universitet och fick stöd av SA-klubbar vid studentkårerna.

Judiska professorer rensades ut. Heidegger svek snabbt sina judiska kolleger bland filosoferna. Han avbröt till och med kontakterna med sin tidigare vän och lärare Edmund Husserl.

I november 1933 förklarade Heidegger i ett stort tal:

”Den nationalsocialistiska revolutionen innebär den totala omvälvningen i vår tyska existens. Führern själv, och bara han, är den nuvarande och framtida tyska verkligheten och dess lag... Den enskilde, vilken ställning han än har, betyder ingenting. Vårt folks öde i vår stat betyder allt.”

När Hitler 1934 krossade SA och dödade flera av dess ledare var Heidegger skeptisk men förblev alltså medlem av partiet fram till det tyska nederlaget. Efter kriget uttalade han sig i flera politiska frågor, varnade till exempel för en amerikansk-sovjetisk hegemoni. Men om Auschwitz och det systematiska mördandet på order av det politiska parti han hade tillhört i tolv år: inte ett enda tydligt ord av skam, förfäran eller förklaring.

George Steiner har i en essä om främst Heideggers tystnad efter andra världskriget placerat honom som en i raden av stora filosofer, vilka grips av entusiasm inför vissa politiska förbrytare:

”Det är en dåligt bevarad hemlighet att världsfrånvända intellektuella och människor som lever sina liv instängda i ord och texter kan uppleva förförelsen av våldsamma politiska förslag med en speciell intensitet, särskilt då det gäller sådant våld som inte fysiskt rör dem själva.” (Ord & Bild nr 4/5 1995)

I ett antal artiklar på senare år har Svante Nordin försökt kasta ett försonande ljus över det här eländet. Nordin gläds åt att Heidegger ändå inte var antisemit – ”många av hans bästa lärjungar hade varit judar”.¹⁶ Filosofens motiv ”måste anses möjliga att förstå”:

”Heidegger såg i Hitlerrörelsen en förnyelse, ett brott med teknikens och maskinkulturens herravälde, en livsform, som han uppfattade som djupare och mer autentisk än den borgerliga individualismen. Han dömde fel, men det fanns knappast något demoniskt eller ondskefullt i hans förvillelse, bara kortsyn” (Svenska Dagbladet 21/7 1993).

I boken *Det pessimistiska förnuftet* (1996) lägger Nordin till ”en smula opportunistisk” som förklaring till Heideggers beteende. Det är en fin eufemism för filosofens råa inställsamhet mot regimen när han ansträngde sig att göra stor karriär i Tredje Riket.

¹⁶ Nordin tycks vara så okänslig i judiska frågor att han inte ens vet att den traditionella ursäkten efter Hitlertiden – ”några av mina bästa vänner var/är judar” – numera bara orsakar löje. Så säger ju nästan alla som en gång varit aktiva med antijudiska aktioner eller uttalanden.

Nordin har också undrat hur vi själva skulle ha ställt oss i Heideggers ställe. Efter att ha läst en av böckerna om honom

”... mister man lusten att peka finger åt Heidegger. Snarare ställer man sig själv frågan: hur skulle du ha uppträtt om du varit tysk akademiker år 1933? Svaret förefaller ovissare än belåtenheten över att ha undgått den sortens prövning” (Svenska Dagbladet 30/1 1995).

En berömd filosof i Tyskland var alls inte tvingad att bli nazist 1933. Han hade kunna överleva Tredje Riket och fortsätta sitt arbete så länge som han inte direkt utmanade myndigheterna. Att bli parti-medlem, låta nazisterna göra honom till universitetsrektor, rensa ut judar, hylla Hitler i tal och handling och därmed inför världen ge legitimitet åt ett barbariskt styre – inte var det nödvändigt. Inte ett ögonblick fruktade Heidegger att hans liv var i fara om han avstått från att dra skam över sitt namn.¹⁷

I en replik till Svante Nordin ställer Mats Gellerfelt några avgörande frågor om Heidegger:

”Var finns egentligen det personliga ansvaret? När är vi skyldiga att stå till svars för våra handlingar – för medlöperi som i förlängningen kostat så många så mycket? Är det månne Nordins eget totalitära förflutna som spökar?” (Finanstidningen 5/2 1995)

*

Jag tror alltså att Fredrik Böök, vid en tysk ockupation av Sverige, hade fått spela ungefär den roll som blev Knut Hamsuns i Norge. Och sannolikt hade Per Engdahl – ledare för Nysvenska rörelsen – blivit vårt lands Vidkun Quisling. Vad de båda gjorde sig skyldiga

¹⁷ Peter Englund har i *Brev från nollpunkten* (1996) sammanfattat en skillnad i terrorns utövande i Nazi-Tyskland respektive Sovjetunionen:

”Som renrasig, lydlig och anpasslig tysk levde man tämligen trygg i 30-talets nazistiska system, medan ens judiska grannar var dömda till undergång. Samma tid i Sovjetunionen var ingen dömd till undergång, men ingen var heller riktigt trygg: vem som helst, även de mest trogna, kunde fångas upp av säkerhetsorganens vilt slående fångstarmar.”

till i det demokratiska Sverige är naturligtvis motbjudande nog. Men bedömningen av deras ord, avsikter och gärningar får ännu en dimension om man också jämför dem med, och tillämpar dem på, ett av nazisterna ockuperat grannland.

Låt oss därför gå till ett par nekrologer efter att Engdahl avlidit 1994 vid 85 års ålder.

Den döde, skriver Per Landin på DN:s kultursida (21/5 1994), hade "en egendomlig förmåga att locka fram intolerans även i den demokratiska opinionen". Tanken tycks vara att kritiken mot den gamle nazisten hade varit överdriven och onödig.

Landin beklagar att Engdahl utsatts för "en intellektuell utfrysning som, åtminstone i efterhand, måste te sig föga smickrande". "Åtminstone i efterhand"? Menar Landin att på 90-talet ser vi nya kvaliteter hos Engdahl? Eller menar han att svenska journalister och politiker under och strax efter andra världskriget borde ha behandlat honom vänligare, och att vi förstår det bättre efter 50 år? Skulle vi kort sagt efter en tid ha bortsett från att Engdahl vid en tysk seger troligen hade gjort sig till en landsförrädare, som undertecknat dödsdomar mot Nazi-Tysklands svenska fiender?

När Landin var ung hade han träffat Nysvenska rörelsens Föhrer – det var "svårt att inte imponeras av den godmodige Engdahls produktivitet och intelligens". Landin fick ett rekommendationsbrev av honom. Senare visade han brevet i fascisternas högkvarter i Rom – "nästan alla dörrar öppnades". Landin är fortfarande tacksam.

När han senare träffade Engdahl var dennes hälsa bruten. "Men en vilja som stått pall för kättarstämpeln i ett halvsekel ruckar man inte så lätt på." Klagotonen hos Landin går inte att ta miste på, inte heller hans beundran. Samtidigt tyckte han sig ha hört "en viss uppgivenhet, ja övergivenhet mitt i retoriken", fortsätter den medkännande nekrologen.

Vad Landin här talar om är alltså en man som, om nazisterna tagit makten i Sverige, skulle ha överlagt med tyska ledare och höga SS-officerare om hur och när razzior mot svenska judar borde äga rum, och vart judarna skulle deporteras, vilka motståndsmän som skulle skjutas för att avskräcka andra från sabotage mot Tyskland, hur tortyr skulle nyttjas mot svenskar för att tvinga dem att förråda kamrater, hur demokratins politiker skulle behandlas efter makt-

övertagandet (pressa dem att bli kollaboratörer eller fängsla/av-
rätta dem för att statuera exempel), hur radion och pressen skulle
nyttjas för att sprida protyska lögnar, gratulationer till Hitler, etc.¹⁸

Kanske hade då ordet "engdahl" fått samma klang över världen
som "quisling". Om man hos den mannen finner "en viss uppgi-
venhet, ja övergivenhet" är det väl både rimligt och glädjande. Men
Landin vill få folk att tycka synd om honom.

Nekrologen i Svenska Dagbladet – skriven av förre chefredak-
tören Ola Gummesson (19/5 1994) – bygger på liknande stäm-
ningar. Engdahl hade varit "en inspirerande samtalspartner" till
bland andra Tage Erlander, får vi höra, men efter kriget hade Eng-
dahl ("den skicklige skribenten") varit "nästan totalt utfryst"
(utom i Kvällsposten). Han såg sig själv som "en kättare i folk-
hemmet".

Gummesson avslutar med ett extremt förljuget citat, där Eng-
dahl på gamla dar hyllar "vår västerländska kultur" och "ett klass-
löst samhälle", önskar "folklig självstyrelse", varnar för "tekno-
kratiskt överklassamhälle" och pläderar för "ett förenat Europa".

Så kan det låta när nazister försöker bli rumsrena. Gummesson

¹⁸ Medan Förintelsen pågick söder, öster och väster om Sverige krävde Per Eng-
dahl 1942 att "judeväldet" skulle brytas också här. Äktenskap mellan judar och
icke-judar "ger upphov till bastarder" och måste förbjudas. "Den judiska blods-
blandningen är ur raslig synpunkt ytterst tvivelaktig... Vi har intet behov av ju-
disk arvsmassa i den svenska kromosomräckan".

"All vidare judisk invandring måste stoppas... Arbetarna känna instinktivt
motvilja mot judarna... judarna mala sönder den västerländska samhällsord-
ningen." Och i väntan på "den allmänneuropeiska utvecklingen" – Engdahls om-
skrivning av den "slutgiltiga lösningen" på kontinenten – måste Sverige "lösa ju-
defrågan inom våra egna gränser på ett ur svensk synpunkt tillfredsställande
sätt":

"Judarna måste avlägsnas från ledande poster inom statssamhälle och korpo-
rationer. Staten måste när som helst kunna tillsätta en svensk administrator i
ett judiskt företag... Judarna sammanföras till en särskild organisation, vars
verksamhet kontrolleras av staten. Dess ledning ansvarar för judarnas upp-
trädande i vårt land."

Sådana åtgärder innebär att man "fullständigt bryter deras (judarnas) makt i nä-
ringslivet och inom kulturlivet", sammanfattade Per Engdahl (i sin tidning Vä-
gen Framåt 23/5 1942; artikeln återfinns i *Fascismen och nazismen i Sverige
1920–1940*, 1970, av Eric Wärenstam.)

gör ingen kommentar till citatet. Om Engdahl själv skulle ha skrivit nekrologen kunde han knappast ha avslutat den på ett vänligare sätt.

Vad är drivkrafterna till den här typen av artiklar? Oberoende av varandra traskar Landin och Gummesson på samma spår när de sammanfattar Engdahls liv. De ord som Svante Nordin nyttjade om Böök och Tredje Riket – "fantasins martyrer" och "moraliskt mod" – kunde ha dykt upp också i de båda porträtten av Engdahl; samma tanke finns där. Har åren efter 1968 så radikalt gröpt ur insikten vad medlöperi är att till och med en Quislingfigur kan tecknas som en oförstådd och undertryckt idealist?

Eller handlar det om brist på inlevelse? Rättare sagt: har vissa skribenter lättare att leva sig in i känsloläget hos en Hitlerbeundrare än att föreställa sig den katastrof som följt om nazismen fått makten i vårt land?

Eller ska vi alla försonas när vi går in i ålderdomen – "om de döda ingenting annat än gott?" Ärkebiskop Weman meddelade ju härom året att Hitler sitter i himlen, om han, Hitler alltså, "med uppriktigt hjärta skulle närma sig Gud och be om förlåtelse" (Expressen 12/12, 23/12 och 26/12 1992). Har Gud därefter släppt in också Per Engdahl?

Förlåt, men jag finner allt detta hyckleri vämjeligt. En svensk naziledare, som markerat sin illvilja men inte fått chansen att utveckla den i handling, bör beskrivas som den potentielle bödel han var.

13. Muslimska länder, friheten, Said & Chomsky, Farrakhan, antisemitismen och Hjärpe

Man kan undra: om massdödandet av bosnier främst hade drabbat kristna grupper och inte muslimer – hade EU och Nato dröjt lika länge med att ingripa?

Att den frågan tränger sig på belyser en europeisk sjuka. Åren av västlig likgiltighet inför mördandet i Bosnien förblir en skam också för oss icke-muslimer, som protesterade och krävde motstånd. Fördomar mot muslimer i Europas länder är utbredda och kränkande. Att belysa dem är lika viktigt som att diskutera stereotyper riktade mot andra minoriteter.

Ännu mer angeläget är att resonera om demokratins ställning i muslimska länder. Jag tar här inte upp frågan om det finns traditioner i delar av den muslimska världen, som försvårar en liberalisering. Inte ett ögonblick antyder jag att det i stater, där islam dominerar, skulle vara omöjligt att upprätthålla respekt för mänskliga fri- och rättigheter.

Tvärtom är det denna boks utgångspunkt att det existerar världen, som borde vara universella. Frihet och rättssäkerhet är lika viktiga att värna i Europa som att införa i till exempel diktaturer, där hundratals miljoner muslimer är medborgare.

Vissa fakta är lätta att sammanfatta, och Freedom House har gjort det i sin rapport 1996. Bland nationer med en majoritet muslimer, skriver rapporten, finns det *en* "fri" stat: Mali. 13 länder är "delvis fria". 29 är "inte fria".

Vad de slutsatserna bygger på framgår i detalj av årsrapporterna. Jag sammanfattar analysen och statistiken på sidorna 279–283 i *Det öppna såret*. Den granskning, som Freedom House gör av varje land i världen vad gäller "politiska rättigheter" respektive

”medborgerliga friheter”, har högt anseende bland seriösa journalister och statsvetare. Ofta utnyttjas den som grundval för vetenskaplig forskning.

Dessutom: av de 18 diktaturer i världen, som enligt Freedom House är de mest repressiva, har 11 en muslimsk majoritet.

Efter kommunismens fall (i Europa) dominerar muslimska länder bland de ofria nationerna (vid sidan av Kina). Demokratins framtid i världen beror i stor utsträckning på om delar av den muslimska världen rör sig mot liberalism eller fundamentalism. I själva verket är detta en av huvudfrågorna i internationell politik.

Demokratier går således inte i krig med varandra. Fria länder begår ytterst sällan *democide*; diktaturerna gör det ofta. Den största faran med spridningen av atombomber utgör de *rogue states* (”skurkstater”), där irrationella och fanatiska diktatorer kan bli starkt frestade att använda vapen för massförstörelse i aggressiva syften. Av *rogue states*, som brukar nämnas som särskilt farliga, är alla (utom Nordkorea) muslimska länder. Detta är en ytterst kort sammanfattning av flera kapitel i den här boken.

En mildring av förtryck och intolerans i den muslimska världen vore därför av ofantlig betydelse för att bevara freden, minska det politiska mördandet och stabilisera demokratin på jorden.

I Sverige brukar man inte sammanfatta läget så. På sätt som påminner om forna samtal med vissa kommuniststater (se kapitlet ”Palme som myt”) talar man ständigt om ”förståelse” och ”dialog”, sällan om ”frihet” och ”demokrati”. När folk från svenska UD träffar ledande företrädare för diktaturer, där muslimerna är många, är diskretionen ofta bedövande.

Ett gott exempel här är utrikesminister Lena Hjelm-Walléns inledningstal vid den Euro-Islam-konferens, som hölls i Stockholm i juni 1995. Mötet handlade *både* om de muslimska minoriteternas svårigheter i Europa och om relationen mellan Europa och muslimska stater. Att här finns många samband är uppenbart. Det är till exempel omöjligt att förstå muslimska flyktingar i våra länder utan att känna till de samhällen som de har flytt från. En rad inlägg vid konferensen – inte minst i den arbetsgrupp som behandlade ”Religion, demokrati och samhälle – en framtidsvision” – kom man in på styrelseskicket i muslimska stater, dock (om man får döma av det tryckta protokollet) i ytterst undvikande formuleringar.

Hjelm-Walléns stora tal var fyllt av välvilliga förhoppningar och förmaningar: vi ska öka dialogen och förståelsen, minska okungheten och rädslan, bekämpa "ömsesidig misstänksamhet" och inte utmåla varandras tro som hot, etc. När islamiska fundamentalister beskriver sig själva som representativa är det "lika falskt som att likställa kristendomen med inkquisitionen", meddelade utrikesministern med en överraskande parallell.

Låt oss i stället söka "de verkliga problemen", uppmanade hon. Konstigt nog hade Hjelm-Wallén därefter ingenting att säga om demokratin (utom en enda kort och allmän mening). Inte ett ord om att de grundläggande fri- och rättigheterna dominerar *alla* länder i Västeuropa och numera de flesta stater i Öst- och Centraleuropa. I den muslimska världen, med över 40 nationer och drygt en miljard medborgare, finns däremot ytterst få länder med fri debatt, fria val och rättssäkerhet.

Sveriges utrikesminister var inte ens i närheten av denna avgörande iakttagelse, trots att *den utgör ett huvudproblem också för "förståelsen"*. Det undvikande i inledningstalet kom att prägla Stockholmsmötet. En rad inlägg där (och i uppföljningskonferensen i Jordanien ett år senare) dominerades av retorik, försköningar och allmänna artigheter.

"Dialogen" blir alltså skev om man inte i klara ordalag också tar upp plågsamma insikter om diktatureernas antal och arrogans. När jag läser tal eller artiklar av svenska "experter" på dessa länder påminns jag ofta om *den omvända rasism*, som var så stark under det galna kvartsseklet.

Mänskliga fri- och rättigheter, som är centrala i väst, är inte avgörande för andra folk, menade man då. Marxismen var ju långt viktigare. Dödande, arresteringar och hemska straff ursäktades med att regimerna hade upphöjda och långsiktiga mål, eller att länderna i Tredje världen har andra traditioner än Västeuropa och Nordamerika, eller att väststater är skyldiga genom sina övergrepp under kolonialtiden och att de inte nu bör pracka sina värderingar på länder som bygger på andra ideal, och så vidare.¹⁹

Det avgörande gled man förbi förr, och glider förbi i dag. Medborgare i muslimska länder borde ha samma rätt som till exempel européer (och muslimer i Europa) att yttra sig fritt, organisera sig fritt, läsa fria tidningar och delta i fria val. Nigerianer, iranier, in-

doneser, sudaneser och egyptier lider lika mycket som vi av tortyr och rättslöshet. Det duger inte med en uppsättning rättigheter för oss själva och en helt annan för muslimer.

Det var populärt på 60- och 70-talen att låtsas att kineser egentligen var tacksamma för att bli regerade av Mao och brottslingarna kring honom. Med Taiwans demokratisering ser vi att kineser har samma förmåga till folkstyre som andra fria nationer. Det kommer en tid då också Syriens, Kuwaitis, Iraks och Libyens folk får glädje av att vi tillämpar samma värderingar på dem.

Det är inte konstigt att föreläsare från diktaturer är försiktiga att i Stockholm förorda demokratins friheter. De ska ju återvända till sina egna länder. Härskarna där skulle inte uppskatta att utsättas för direkt eller indirekt kritik vid ett internationellt möte, i Sverige eller Jordanien.

Detta ställer ännu större krav på talare och konferensdeltagare från en fri nation. De bör både offentligt och i slutna rum markera den avgörande betydelsen av demokratiska institutioner och friheter. Gjorde svenskarna det?

En drivande kraft vid konferenserna var ambassadör Ingmar Karlsson. Han är känd för sina förolämpningar av Mellersta Österns enda demokrati och sina ursäkter för några av Israels diktatoriska grannar. (*VoT* s 109–111).²⁰

Bland delegaterna fanns också Sigrid Kahle. Under Gulfkriget drev hon en kampanj för en förstående syn på Saddam Hussein (se

¹⁹ En av den omvända rasismens främsta ideologer i Sverige är Stefan Jonsson. I boken *De andra* (1993) romantiserar han kulturer som bygger på politiskt förtryck:

”Allt sedan koloniseringen reser sig icke-europeiska folk och slår fast en antites: de hävdar att också deras kultur äger sin ande, sin egen glans; därför har de rätt att leva som de själva finner bäst. . . Även om denna reaktion mot eurocentrismens universella anspråk ytterst alstras av ojämlikheten mellan första och tredje världen, leder den bara undantagsvis till direkta konfrontationer mellan dessa bägge block. Kriget i Persiska viken var delvis ett sådant sällsynt exempel”.

Det dröjer en stund innan det framgår vad Jonsson är ute efter: Saddam Husseins diktatur kallar han alltså för kultur med ”sin egen glans”. Gulfkriget och FN-alliansen var västs (och en rad arabstaters!) försök att militärt slå vakt om eurocentrismen!

t ex Kahles inlägg i Svenska Dagbladet 17/1 och 10/4 1991 samt Lars Gustafssons och Robert Wolkoffs motinlägg den 18/1 respektive 21/1 1991). I ett svenskt TV2-program (26/10 1993) påstod Kahle att "det finns demokratiska former även i Iran", och att i Irak "fanns det demokrati före 1958". Fundamentalisterna "vill ha ett modernt samhälle ... fundamentalismen är inte bara social rättvisa utan också modernism", försäkrade Kahle.

I samma TV-diskussion meddelade Marina Stagh, också svensk delegat vid konferensen, att Egypten var en demokrati för 40 år sedan; "landet har en gedigen demokratisk tradition". Tillsammans med Jan Guillou har Stagh skrivit en hyllningsbok till Irak under Saddam Hussein (*VoT* s 107–109). Hon har suttit i redaktionen för en tidning, vars huvudtes var att Israel som judisk stat måste försvinna.

Naturligtvis fanns också Jan Hjärpe på plats – i en rättegång 1989 försvarade han intensivt den nynazistiska radiostationen Radio Islam (vi återkommer till honom). Det är svårt att tro att sådana experter på vissa islamiska frågor i sina samtal och debattinlägg underströk att motsättningen mellan demokrati och diktatur förblir en avgörande faktor för relationerna mellan västländer och den muslimska världen.

Sensationell var en annan utnämning. Som den svenska regeringens delegat vid konferensen i Jordanien utsågs Jan Myrdal! I årtionden har Myrdal hyllat regimer som mördat miljontals människor, t ex stalinismen, maoismen och de röda khmererna. Gång på gång har Myrdal gjort olika antisemitiska uttalanden, gett öppet stöd till Robert Faurisson (som förnekar Förintelsen), uttalat sin förståelse för Iran och *fatwan* mot Salman Rushdie, och mycket annat (*VoT* s 103–104 och 149–156).

Här får alltså en mytoman företräda Sveriges regering. Varför

²⁰ Ingmar Karlssons tal i Mafraq i Jordanien var däremot en god genomgång av rättigheter och skyldigheter för muslimska invandrare i Europa (jag bygger här på Jordan Times 12/6 1996). Däremot undvek också han att notera hur fri- och rättigheter, som borde vara världsomfattande, systematiskt kränks i de flesta muslimska länder. Att Karlsson är medveten om demokratins extremt svaga ställning i de staterna framgår dock av avsnittet "Islam och demokrati i dag" i boken *Islam och Europa* (1994).

skulle Jan Myrdal bli pådrivande för de mänskliga fri- och rättigheter som han själv föraktar?

Knappast skulle Lena Hjelm-Wallén, Pierre Schori eller Ingmar Karlsson komma på tanken att låta Jan Myrdal företräda nationen i något annat utrikespolitiskt sammanhang. Men till muslimer går det an att sända en man, som försvarat folkmord och fallit på knä för olika slags tyranner. Så bekräftar UD 1996 det förakt för muslimer som retoriken kallar *förståelse*.²¹

*

Edward Said, professor i engelsk litteratur i New York, har nått ett slags kultstatus bland många svenska intellektuella. Låt oss se vad denna kristne palestinier står för på ett par viktiga områden.²²

Under 14 år (1977–1991) var Said medlem av Palestine National Council och medarbetare till Yassir Arafat. Denna viktiga position hade han under en tid då PLO satsade på terroraktioner mot civila i och utanför Israel. Dess konstitution krävde i mängder av paragrafer att Israel skulle förgöras, förklarade sionismen olaglig och ansåg att en judisk stat inte fick finnas. Said beskrev då Arafat i hänryckta ordalag (följande omdöme är från 1983):

”För de flesta palestinier i dag har epoken Arafat som PLO-ledare utgjort den avgörande politiska och psykologiska faktorn i deras nationella identitet... För det första gjorde han PLO till en genuint representativ organisation. För det andra var han den förste uppburne palestinske ledaren som formulerade tanken att palestinaraberna och israeliska judar skulle - ja, måste - söka en framtid till-

²¹ En nyhetsartikel i Svenska Dagbladet (24/10 1996) kan få oss att fundera över en kompletterande förklaring till Jan Myrdals status som svensk delegat. Regeringen tycks ha sett Euro-Islam-konferenserna också som ett forum att erövra röster inför valet i oktober 1996 om medlemskap i FN:s säkerhetsråd. Tänkte UD då: prat om demokrati ger inget stöd här, men Myrdals antivästerländska extremism kan kanske verka attraktiv? I så fall blir cynismen ännu mer påtaglig.

²² Jag avstår här från att diskutera Suids teser om ”orientalism”, dels för att jag själv inte är kompetent att fälla omdömen i frågan, dels därför att flera av världens främsta experter i ämnet har avvisat en lång rad av Suids ”fakta” och påståenden. Se till exempel den oerhört hårda kritiken mot Said i Bernard Lewis bok *Islam and the West* (1993).

sammans och i jämbördighet på gemensamt territorium ... Arafat har alltid varit öppen och personligen omutbar. Hans hängivenhet mot sitt folk och den palestinska saken är gränslös." (Citerat efter Per Jönsson i DN 18/7 1994.)

Så beskrev alltså Said terrorns och oförsonlighetens Arafat, som dragit så många katastrofer främst över det palestinska folket men också över resten av arabvärlden och Israel. När PLO-ledaren där- emot gick in för fred med Israel, erkände den judiska staten och lo- vade upphäva de paragrafer i PLO:s stadga, som krävde utplåning av Israel, kände Suids ursinne inga gränser.

Med Osloavtalet har Arafat gett upp alla de principer som dit- tills väglett palestinerna, klagade han. Arafat är opålitlig, kor- rumperad samt går Israels, USA:s och arabdiktatorers ärenden:

" Jag känner Arafat. Han är oförbätterlig, omöjlig att påverka. Vi be- höver honom inte längre. Hans tid är förbi ... Vi (palestinerna) är ett sjukt folk. Vi är besatta. Och vi har betalt ett högt pris också". (Ur Gabi Gleichmanns intervju med Said i Expressen 20/6 1995.)

Det finns mängder med artiklar av Said, som motiverar både det första och det andra omdömet. Det är inte nödvändigt att resonera om vilka av hans oförenliga ord, som ligger sanningen närmast. Det avgörande är: när Arafat krävde krig mot Israel stod Said vid hans sida. Sedan Arafat slutit fred med Israel har Said förbannat honom.

Lika viktig som fredsprocessen mellan israeler och palestinier i Mellersta Österns moderna historia är troligen Gulfkriget. Här är Said vagare. Saddam Husseins ockupation av Kuwait var "olag- lig", brukar han säga, och tar avstånd från aggressionen. Samtidigt fördömer han som vanligt USA och det krig som befriade Kuwait.

Vi får sällan veta vilken politik Said själv förordar, i efterhand. Ibland låter det så här: "Det hade varit fullt möjligt att tvinga Sad- dam att häva ockupationen genom bojkott och diplomatisk ut- frysning" (Ordfront Magasin nr 7 1993).

Det svaret är helt ohållbart. En "bojkott" hade inte blivit effek- tiv utan luckrats upp efter en tid. Samtidigt hade Saddam Hussein då fått behålla sin krigsmakt intakt och i årtal kunnat fullfölja ar-

betet på atomvapen samt bygga ut sina kemiska och biologiska arsenaler. Vilka länder på till exempel Arabiska halvön hade vågat fullfölja sanktioner eller "diplomatisk utfrysning" i ett läge då Iraks armé blivit formidabelt stark och farlig?

Efter ett par år hade Kuwait de facto varit en irakisk provins. Saddam Hussein hade blivit ledare för en kärnvapenmakt, som när som helst kunde anfälla övriga oljeländer i området.

Är det blandningen av extremism och oklarhet hos Said som gjort honom så uppburen hos svenska intellektuella på vänsterkanten under 90-talet? Påminner hans aggressioner mot västmakterna om rutinagitationen under den marxistiska vågen? Ser de hans perspektiv på orättvisorna i tredje världen som en sorts återupprättelse av egna trossatser?

Medan den svenska vänstern hamnat i ohjälplig defensiv här hemma träder en palestiniere med obetydligt självförtroende fram och uppbered gamla och delvis nya satser utan att till synes bry sig om att de redan är, eller snabbt blir, sönderkritiserade.

Eller ligger lockelsen hos Said som person och åsiktsproducent i hans förmåga att förena från kritik mot Förenta staterna med ständiga fördömanden av staten Israel? Han angriper oavbrutet USA:s "imperialism". Att hans antiamerikanism starkt påminner om Hollanders definition av ordet (text om det irrationella, se s 321–326) är lika tydligt som att den judiska staten, oavsett vilken politik den för, avvisas av Said.

Israel är nämligen ett "rasistiskt" land, får vi veta, och Said gör paralleller mellan Förintelsen av Europas judar och Israels behandling av araberna på Västbanken och i Gaza. Det är viktigt att resa motstånd i en tid då "tarvliga ledare som Yitzak Rabin, kanoniserad efter döden, skördar internationellt bifall", har han skrivit i Dagens Nyheter (20/1 1996).

Eller handlar attraktionen hos Said mer om hans ständiga generaliseringar, gester och förmåga att låta självberömmet flöda i tidlösa scenerier? Boken *Den intellektuelles ansvar* (på svenska 1995) fick entusiastiska recensioner i vårt land.

Det är en skrift packad med självklara, oklara eller nyckfulla påståenden, där avsikten hela tiden tycks vara att få författaren själv att framstå som gigant och hjälte. Gång på gång kan vi läsa att "intellektuella" präglas av att de är kritiska mot Israel, känner solida-

ritet med palestinierna och avsmak inför den USA-ledda alliansen i Gulf-kriget. Detta tycks vara den grundläggande åsiktsbilden hos en modern intellektuell.

Samtidigt staplar han honnörsorden: intellektuella är självständiga, självvironiska, raka, ofta landsflyktiga i geografisk eller metafysisk mening, befinner sig i konflikt med *status quo*, står utanför, är polemiska och ofta otrevliga, engagerade och risktagande,hängivna både rationella undersökningar och moraliska omdömen, gräver fram det bortglömda, gör kopplingar som man inte vill höra talas om, står på de svagas och orepresenterades sida, bär på motvilja mot enkla formler, avvisar lojalitet med makthavare, kan vara lyckliga också över tanken på sin olycka, gläder sig åt att bli överraskade, befinner sig i marginalen, reagerar på det djärva vågstycket, bör hellre vara amatör än professionell och fördömer övergrepp även från "de egna". Den intellektuelles röst är ensam men lierar sig med ett folks förhoppningar. Han tror inte på politiska gudar men står för emancipation och upplysning. Han är den ende som kan "aktivt framställa sanningen" medan han utmanar dogm och ideologi.

Det parodiska med Suids uppräknning av alla dessa beundransvärda eller profilerande egenskaper är att de naturligtvis utgör ett försök till självporträtt. Sedan förvandlar han sin självbild till prototypen för intellektuell.

Said tycks inte förstå att hans urval av åsikter och karaktärsdrag ofta är helt godtyckligt. En person som varken känner sig landsflyktig eller befinner sig i marginalen, gärna uppträder som professionell men knappast lierar sig med något särskilt folk, samt anser att Israel har samma rätt att leva och försvara sig som andra länder - han/hon skulle alltså inte kunna beskrivas som "intellektuell"!

Kanske kan man isolera några av de andra egenskaperna i den flod av definitioner, som Said låter sin bok dränkas i, och hävda att här finns något grundläggande i intellektuellas villkor inom ett fritt samhälle. Men hans försök att upphöja sig själv, sina fördomar, åsikter och åsiktsfränder till de "sant intellektuella" vore komiskt om det inte avslöjade något obehagligt: ambitionen att monopolisera bilden av en fri tänkare.

Vad vi ser – och som jag tror att den svenska vänstern finner så

inbjudande hos Said – är att han tjugat till deras egna anspråk och fått dessa att än en gång verka allmängiltiga. De upptäcker att han försöker bygga en hegemoni. Visserligen är Suids ord och gester långt mer romantiska än vad socialisternas testuggande var och är under deras era av makt i vårt lands mediavärld.

Men ändå: här finns en känsla av hegemoni som kan återge vänsterns män och kvinnor en sorts nostalgi-glädje. Ty även den har berövats dem av historien och debatten.

*

Den man, som i *Den intellektuelles ansvar* vid sidan av författaren själv träder fram som snille och samvete, är Noam Chomsky, amerikansk professor i lingvistik. Han är mer känd som politisk debattör, vars polemik kretsar kring de två länder som också han avskyr mer än några andra: Förenta staterna och Israel.

Det är ingen slump att Chomsky nämns oftare i Suids bok än någon annan. Häromåret förklarade Said att Chomsky för honom var den mest trovärdige amerikanen i frågor som rör politik (*New Statesman & Society* 21/1 1994). Chomskys åsiktsbild och fanatism är uppmuntrande också för svenska extremister. Tor Wennerberg talar för många, som drömmer sig tillbaka till den tid då socialister (med Lars Gustafssons ord) hade problemformuleringsprivilegiet:

”Mer än kanske någon annan nu levande intellektuell hör Chomsky hemma i den stora traditionen från upplysningen: därför fördömer han en världsordning utan annan styrande princip än den starkes rätt.” (Aftonbladets kultursida 8/2 1995)

Låt oss därför undersöka vad Chomsky bidragit med i debatten om 1900-talets mest förfärande folk mord: Förintelsen av Europas judar och Pol Pots utrotning av ett par miljoner kambodjaner. Skriver han om mord på helt oskyldiga människor ”i den stora traditionen från upplysningen”? Fördömer Chomsky historiska skeenden, vars ”styrande princip är den starkes rätt”?

Robert Faurisson är alltså den mest kände förnekaren av nazismens folk mord. Förintelsen har ”aldrig ägt rum”, påstår han. Gaskamrarna har inte existerat. Anne Franks dagbok är en ”förfalsk-

ning". Denna "massiva lögn" har förts fram främst av "amerikanska sionister". Det land som tjänar på ljugandet är Israel, som har uppmuntrat till detta "enorma politiska och finansiella bedrägeri". De främsta offren för förfalskningen har varit de tyska och palestinska folken. Etc.

Faurisson blev snabbt en av nynazismens främsta propagandister. På möten förlöjligar han judar, som hävdar att deras familjer utplånats; och nazisterna sitter i salen och skrattar.²³

I främst Frankrike blev kritiken mot Faurisson oerhört hård. Där bevisade man att han förfalskat citat, förvrängt fakta och omöjligt kunde vara i god tro. Universitetet i Lyon – en stad som drabbades hårt av tyskarnas ockupation och deportationer – suspenderade honom.

Genast ställde sig Noam Chomsky upp till Faurissons försvar. Han har senare låtsats att det var yttrandefriheten han ville skydda. Men läser man hans skrifter och uttalanden får man en helt annan bild.

Chomsky signerade ett upprop, som beskrev Faurissons historieförfalskning som "upptäckt" (eller "slutsats") och att den grundades på "omfattande historisk forskning". Därmed gick han i god inte bara för Faurissons rätt att förneka Förintelsen, en rätt som han enligt fransk lag *inte* har. Enligt Chomskys mening var detta förnekande alls inte en sjuklig eller hatisk fantasi utan resultatet av "omfattande" vetenskapligt arbete.

Det blev värre. Chomsky skrev en artikel, som placerades som förord till Faurissons nästa bok. I den upprepar Faurisson sina lögnor om att Förintelsen och gaskamrarna är bedrägeri. I förordet låtsas Chomsky vara okunnig om saken – "jag känner inte till hans

²³ Litteraturen om Faurisson och Chomsky är omfattande. Jag utgår här från den sammanfattning, som juristprofessorn och advokaten Alan M Dershowitz vid Harvard har gjort i sin bok *Chutzpah* (1991). Fler detaljer om Chomskys förbindelser med nynazister återfinns i *The Hidden Alliances of Noam Chomsky* (1988) av professor Werner Cohn.

De kanske två främsta verken om förnekandet av Förintelsen är Deborah Lipstadts *Denying the Holocaust* (1993) och Pierre Vidal-Naquets *Assassins of Memory* (1992). Den främsta sammanfattningen på svenska är Stéphane Bruchfelds *Förnekandet av Förintelsen. Nynazistisk historieförfalskning efter Auschwitz* (utgiven av Svenska Kommittén Mot Antisemitism, 1995; ny och reviderad upplaga 1996).

verk särskilt väl" – men intygar att Faurissons synpunkter *inte* är antisemitiska. Faurisson är varken antisemit eller nazist, försäkrar han, snarare "en sorts relativt opolitisk liberal".

Senare har Chomsky replikerat att Faurisson är "antisionist" men inte "antisemit", eftersom han fördömt "sionistiska lögnar". Från semantisk, politisk och historisk synpunkt är det påståendet rent nonsens. Förintelsen är inte bara historiens bäst dokumenterade folkmord; förnekandet av Förintelsen är numera kärnan i nynazisternas förkunnelse.

Genom att gå i god för Faurissons vetenskapliga meriter, anständiga avsikter och att han inte är antisemit men en god demokrat ("liberal"!) har den berömde amerikanske debattören saboterat undervisningen om Förintelsen. Han har gett nazister och judehatare över hela världen ammunition i deras kampanjer och ibland gjort dem respektabla. Chomskys framträdanden här är djupt motbjudande.

Vad har då Chomsky skrivit om Pol Pot? Låt oss närma oss svaret på frågan via en svensk sympatisör till honom. Gunnar Fredriksson har jämställt Israels attityd till palestinierna med Förintelsen av Europas judar, betecknat Gulfriget som "hela djävla hyckleriet", nedvärderat Raoul Wallenbergs roll, ansett "formell" demokrati likgiltig för kubaner och att de politiska fångarna där var CIA-sympatisörer samt uttalat förakt för dem som 1993 ville inskrida militärt för att skydda Bosniens muslimer (*VoT* s 117, 130, 142, 160 och 226).

I en recension av Chomskys bok *Man kan inte mörda historien* (1995) har Gunnar Fredriksson nu anslutit sig till Chomskys teser. "Hans fakta är nog överlag obestridliga och hans uppfattning om vilka krafter som mest styr amerikansk utrikespolitik svåra att vederlägga":

"Naturligtvis har han (Chomsky) beskyllts för att stödja Pol Pot men läser man hans texter får man svart på vitt att det är lögn. Och varför skulle han inte utsättas för lögnpropaganda, det bekräftar ju bara hans teser." (Aftonbladet 27/1 1996)

För att få "svart på vitt" kan vi gå till en artikel om Pol Pot, publicerad drygt två år efter att folkmordet i Kambodja inleddes. I "The

Nation" den 25 juni 1977 skriver Noam Chomsky och Edward S Herman en gemensam artikel om "förvrängningar i fjärde hand" ("Distortions at Fourth Hand").

Häftigt och håfullt avvisar Chomsky "sagorna om kommunistiska illgärningar" i landet. Han kritiserar en rad rapporter om det pågående folkmordet för att i stället hänvisa till "högt kvalificerade specialister" (vilka han dock inte namnger "av utrymmesskäl", trots att artikeln rymmer över 6 000 ord). De specialister som Chomsky och Herman litar på "har studerat det samlade bevismaterialet". Dessa menar

"att de avrättningar som genomförts är högst några tusental; att de förekom i områden där de röda khmererna hade begränsat inflytande och missnöjet från bönderna var ovanligt starkt och där brutalt revansch-dödande förvärrades av det hot om svält som följde på förstörelse och dödande från amerikansk sida."

Andra källor betecknas såsom "extremt otillförlitliga". Chomsky godtar Pol Pots officiella motivering för utrymningen av Phnom Penh (bristen på mat) och angriper en bok av Francois Ponchaud, *Cambodge Année Zéro* (1977), som hävdar att utrymningen hade politiskt-ideologiska motiveringar.

Ponchaud får veta av sina kritiker att han är "vårdslös" genom sin "överväldigande" tilltro till flyktingrapporter:

Flyktingarna "tenderar naturligtvis att rapportera vad de tror att deras samtalspartner önskar höra. Även när man tar deras rapporter på allvar är noggrannhet och försiktighet nödvändiga. Särskilt flyktingar som utfrågas av människor från väst eller från Thailand har ett inbyggt intresse av att rapportera att kambodjanska revolutionärer begår massakrer..."

Sådan snedvridning skulle ingen seriös reporter låta bli att ta hänsyn till, mästrar Chomsky & Herman. Ponchauds bok spelar med "lösliga citat och siffror" och har en "antikommunistisk tendens". För Chomsky blev det alltså mycket viktigt att slå sönder trovärdigheten i en skrift, som påstod att de röda khmererna var skyldiga till massmord.

Det finns ytterligare ett antal ursäkter för Pol Pot i Chomskys och Hermans artikel. Men när de röda khmererna tvingades avbryta folkmordet efter att vietnamesiska trupper intagit Kambodja fann man att dödandet varit ännu mer förfärande än vad många flyktingar och journalister trott. Ungefär två av landets sju miljoner människor hade mördats under knappt fyra år.

Jag antar att Gunnar Fredriksson, denne slarver, inte visste vad han talade om när han betecknade påståendet att Chomsky försvarat Pol Pot för "lögnpropaganda". Men artikeln från "The Nation" i juni 1977 är inte svår att få fram. Den refereras utförligt i alla upplagor av Paul Hollanders *Political Pilgrims*, där personregistret gör det omöjligt att missa vad Chomsky har skrivit. Själv har jag naturligtvis studerat *hela* artikeln, vilken bekräftar både Fredrikssons nonchalans och Chomskys dragning till totalitära regimer.

Hollander menar att Chomsky här ger bilden av "den moraliskt selektive intellektuelle", som inte kan balansera sina politiska engagemang, i det här fallet ett djupt och emotionellt förkastande av Förenta staterna och allt som det landet står för. När Edward Said väljer en sådan man till idol och mentor belyser han både sitt dåliga omdöme och lockelsen att följa antiamerikanismen in i vilket mörker som helst.

*

Ett antal muslimska länder är centra för antijudisk propaganda. Angrepp på judar förekommer där i böcker, tidningar, ledare, intervjuer, broschyrer och karikatyrer liksom i tal och predikningar.

Här finns det mesta från det traditionella pratet om judarnas onda eller dåliga egenskaper över religiöst inspirerade smädelser mot judaismen till en från politisk polemik där antisemitism och antisemitism går samman. Förnekandet eller trivialiseringen av Förintelsen är populär också i flera muslimska stater.²⁴

²⁴ För dem som vill följa antisemitismens styrka, uttrycksformer och utveckling i ett stort antal länder i världen hänvisar jag till *Antisemitism. World Report 1995* (utgiven 1995 av The Institute of Jewish Affairs och The American Jewish Committee) samt *Antisemitism Worldwide 1995/96* (utgiven 1996 av "The Project for the Study of Antisemitism" vid Tel Aviv-universitetet, Anti-Defamation League och World Jewish Congress).

De som i väst deltar i kampen mot antisemitismen stärker friheten i sina egna länder. De ger också kraft åt kraven att muslimska stater avstår från den typen av farlig och hatfylld indoktrinering. De som däremot i Europa och Nordamerika uppmuntrar eller ignorerar antijudiska uttalanden och handlingar urholkar ett tabu. Därmed försvagar de demokratin i egna länder och saboterar våra möjligheter att motverka antijudiska kampanjer i den muslimska världen.

Eftersom antisemiter och deras förkunnelse inte känner några nationsgränser bör vi som bekämpar judehat inte heller göra det. Att *inte* resa motstånd mot muslimer, som sprider antisemitism, är i princip lika tanklöst och fördomsfullt som att vägra bemöta antijudiska tendenser i till exempel Österrike och Rumänien.

I det perspektivet bör vi belysa också svenskt judehat, eller hur man i Sverige beskriver judehat i andra länder. Ett färskt exempel här är Mattias Gardells doktorsavhandling *Countdown to Armageddon. Minister Farrakhan and the Nation of Islam in the Latter Days* (1995). Den söker analysera den afroamerikanske ledaren Louis Farrakhan och hans organisation Nation of Islam.

Gardell utgår från ett antivästligt perspektiv. Han påstår att muslimer numera har efterträtt kommunister som symboler för och bilder av ondskan. De civila offren i Gulfriget blev enbart stereotyper. "Dold bakom ideologiska idealbilder finns (i väst) en bakgård av fattigdom, sexism, klassklyftor och totalitärt förnekande av folkens rätt till självbestämmande". Islam, däremot, motstår "den ohämmade materialismen genom andlighet", skriver Gardell, och förser oss med "en alternativ modell för demokrati".

När Gardells allmänna slappheter görs mer konkreta ser vi riskerna. Bakgrunden är att Farrakhan och Nation of Islam står för en svart nationalism med tydliga fascistiska och rasistiska drag. Från flera synpunkter är svarta överlägsna vita, påstår man. De otäckaste av de "vita djävlar" är judarna, som förtrycker och exploaterar Amerikas svarta befolkning. När Farrakhan på massmöten ställt frågan "Vilka var Jesus fiender?" har publiken ropat "Judarna! Judarna! Judarna!". Gud ska stoppa judarna "i ugnen", hotar Farrakhan.

Nation of Islam säljer *Sions Visers Protokoll* – den värsta antisemitiska hatskriften under 1900-talet vid sidan av *Mein Kampf* – och har

försvarat Hitlers massmord på judarna. Farrakhan har uppträtt tillsammans med amerikanska nynazister.

Ett huvudtema är att beskriva judarna såsom skyldiga till slaveriet i USA. Farrakhan vill också tydligt demonstrera att den antijudiska kampen bör vara ett världsomspännande projekt. Under 1995 och 1996 besökte han mängder av muslimska länder i Asien och Afrika. Vid besöken i Libyen, Irak, Iran, Sudan och Nigeria prisade han diktatorerna där och angrep västmakterna. Hans lojalitet med de mest brutala och aggressiva staterna tycks vara utan gräns.

Mattias Gardell, däremot, talar om Farrakhans "påstådda antisemitism", menar att judarna startade polemiken genom angrepp på Farrakhan, att dennes ord har förvanskats genom det "judiska inflytandet" över amerikanska medier och att Farrakhans antijudiska uttalanden enbart är svar på angreppen. "Farrakhans antisemitism skulle således orsakas av judiska protester mot Farrakhans antisemitism", sammanfattar Henrik Bachner, som i två klagörande artiklar (Svenska Dagbladet 18/3 och 11/4 1996) visar det ihåliga i delar av Gardells avhandling.²⁵

Som opponent vid disputationen på Stockholms universitet utsågs Jan Hjärpe, professor i islamologi vid Lunds universitet. Han har sedan (Svenska Dagbladet 13/7 1995) beskrivit boken som "monumental" och instämt i Gardells ursäkter för Farrakhans upprepede antijudiska utbrott.

Ständigt denne Hjärpe! Jag minns honom från den första, långa

²⁵ Jag utgår här både från Gardells egen bok och Henrik Bachners sammanfattningar ovan, också från Leonard Dinnersteins *Antisemitism in America* (1994) och Robert A Rockaways "*The Jews Cannot Defeat me*": the anti-Jewish Campaign of Louis Farrakhan and the Nation of Islam (1995). Längre citat från Farrakhan gör bilden av hans antisemitism ännu mer motbjudande än sammanfattningarna. Bachner har tryckt av (SvD 11/4 1996) ett utdrag ur ett tal den 5/3 1996:

"Judarna tycker inte om mig, de tyckte inte om Jesus. . . judarna skickade romarna på Jesus, och sionisterna . . . drar i trådarna i Washington . . . Ni (judar) är ondskefulla och har bedragit det amerikanska folket. Ni har sugit deras blod . . . Ni är satans synagoga och har lindat era tentakler runt den amerikanska regeringen, och ni bedrar och skickar denna nation till helvetet. Men jag varnar er i Allahs namn . . . om ni väljer att korsfästa mig, skall ni vara medvetna om att Allah kommer att korsfästa er."

rättegången mot Radio Islam, som enligt experter var den mest extrema antisemitiska och nynazistiska radiostationen i Västeuropa efter andra världskriget (VoT s 100–101, 248–251). Nu var det hösten 1989. Stockholms tingsrätt hade just av en annan professor, Jan Bergman från Uppsala, fått höra att det är en *mitsva* (religiös förpliktelse) för judar att döda icke-judar. Denna *mitsva* tillämpas, påstod Bergman.

Jan Bergman blev komprometterad av dessa lögner, liksom Uppsala universitets teologiska fakultet, som länge försvarade honom, och rektor Stig Strömholm, som i årtal vägrade att ingripa mot en professor som hade förvandlat vittnesstolen till megafon för två dagars antijudisk hatpropaganda.

Medan Bergman var flåbusen som fick personifiera modern, akademisk antisemitism var Hjärpe mer subtil i sin apologes, uppträdde verserat, hela tiden med en avvärjande hypotes på tungan.

Eftersom han ofta av regering och medier nyttjas som "expert" på islam, också på antisemitism i islams namn, bör vi veta hur han reagerar inför en rå, nazistisk förkunnelse. Nej, att förneka att Förintelsen har ägt rum är inte missaktning mot judarna, försäkrade Hjärpe från sin vittnesplats, det är ett sätt att hindra Förintelsen att bli "dogm".

Hjärpe gick i god för att Ahmed Ramis antisemitiska kampanj *inte* var hets mot folkgrupp. Sedan fälldes Rami på 18 punkter av Stockholms tingsrätt just för hets mot folkgrupp. Radio Islams propagandalinjer var dominerande teman också i nazismens viktigaste texter, *Der Stürmer* och *Mein Kampf*. Likheterna är slående: judarna strävar efter världsherravälde, judarna dominerar massmedierna, judarna är egoister, judarna saknar kultur, judarna begår sexualbrott, judarna slaktar djur och människor rituellt, etc.

Åklagaren vid rättegången läste högt ur gamla artiklar av flera svenska nazister, som åberopats av Radio Islam för att belysa judarnas elände. Innebörden måste ses "i den kontext" som texten står, svarade Hjärpe, som sedan prövade tanken att "intentionen är att angripa staten Israel".

Sexton (16) gånger fick Hjärpe frågan om Ramis påstående, att rabbinerna står och hetsar upp sig sexuellt när de slaktar djur, möjligen är "missaktning". Lika många gånger svängde sig Hjärpe: anstöt är ju "en subjektiv term" och "en kontroversiell fråga" – vi

måste se det "övergripande syftet... ett psykologiskt samband med övergrepp som äger rum på Västbanken".

Ramis ord att "sexualbesattheten" och perversioner är "typiskt judiskt" beskrev Hjärpe som ett inlägg om Israel: "det förklarar kärleken till jorden!"

Att Radio Islam betecknar ryska revolutionen som en judisk konspiration för att tillfredsställa "judiskt hämndbegär" bagatelliserade Hjärpe med att "det är rätt lite i politisk debatt i Sverige som jag betraktar som uteslutande sakligt och vederhäftigt". Och Ramis anklagelse att Förintelsen är en judisk lögn avsedd att lura icke-judar kommenterade Hjärpe med att Förintelsen "överförs till den mytologiska sfären" om den inte diskuteras.

När Jan Hjärpe slingrade sig fram i sitt vittnesmål log han ständigt mot åklagaren. Jag undrade vad professor Hjärpes hundratals leenden ville förmedla.

Kanske försökte han säga åklagaren: vi spelar ju alla roller. Ditt uppdrag är att motivera åtalet, mitt att hitta ursäkter för judehatet. Därför sitter vi båda här.

Eller ville leendet markera att vi egentligen tycker ungefär det samma? Visst, Rami är en vulgär antisemit men själv måste jag behålla mina yrkesmässiga kontakter med Libyen och Iran. Inte slår jag igen dörrar till den islamska världen genom att säga sanningen om en närradiostation i Stockholm.

När Hjärpe log: ville han beveka åklagaren att sluta fråga så envist? Var leendet ett sätt att dölja att han faktiskt försvarade ett hat, som mindre än ett halvsekel tidigare hade förvandlat Europa till en massgrav?

Eller brukar Jan Hjärpe le när andra plötsligt ser honom, upptäcker att den mannen saknar heder?

14. " ...en blandning av intelligens och mod..."

I en intervju fick Albert Camus en gång frågan: vilken mänsklig egenskap värderar Ni högst? Hans svar:

"Det är en blandning av intelligens och mod, som är ganska ovanlig och som jag tycker mycket om" (återgivet i bl a Camusantologin *Lyrical and Critical Essays*, 1968, redigerad av Philip Thody).

Jag har tänkt på de orden några år nu och börjar tro att jag förstår något av dem. Det är inte enfalden som förstör ett samhälle. Bärarna av den egenskapen saknar i regel kraften att förändra. Det är inte heller intelligensen som räddar ett samhälle. Så många av de begåvade seglar med vinden.

De viktiga ögonblicken, tror jag att Camus menar, är när intelligenta människor struntar i förhärskande opinioner och öppet redovisar vad de själva har tänkt. Även när reaktionerna blir besvärande vidhåller de sin övertygelse, och motiverar hur de nått fram till den. När angreppen duggar eller om tystnaden brer ut sig runt dem, när inkomster och stipendier sinar, spalter och talarstolar stängs, också när vänner vänder dem ryggen och gamla allierade knyter nya band med rörelsen i tiden – de män och kvinnor som Camus här syftar på finner det helt naturligt att även då stå fast vid sina egna åsikter.

Camus kallar det "mod". Kanske bör det ordet reserveras för dissidenter i en diktatur. Ett annat begrepp som passar bättre är "integritet". I sin strid om kommunismen med Sartre och andra belyste Camus i sitt eget liv vad han troligen menade. Numera tänker vi mest på hur uppbumen denne författare har varit. Vi glöm-

mer hur isolerad och attackerad Camus blev under de år då han bröt med tidningar och intellektuella som "förstod" Sovjetunionen.

I dag är det naturligtvis Camus som framstår som en förebild, medan Sartres anseende som politisk agitator och filosof har eroderat. Framför allt får de som ekade Sartres fördomar om bolsjevismen stå där med skammen. Ty de tänkte inte själva. De följde profeten för dagen även när denne svek de viktigaste av ideal.

Jag inleder den här boken (s 7) med några av Camus anteckningar från år med tysk ockupation och början av det kalla kriget. "...koncentrationsläger ska kallas för koncentrationsläger även om det rör sig om socialismen. På ett sätt kommer jag aldrig mer att vara hövlig."

I moraliska kriser är "hövlighet" en dygd som lätt överskattas, ibland är den destruktiv. Viktigare än att vara artig mot dem som löper med frihetens fiender är att avslöja dem. Om vi ställer den motsatta frågan – vilken egenskap värderar du lägst? – så blir mitt svar en omkastning av Camus ord: blandningen av intelligens och hållningslöshet, den tycker jag illa om.

Naturligtvis jämför jag då inte med de självklara ruggigheterna – total brist på medkänsla, uppenbar grymhet, eller liknande. Jag tänker på den typ av karaktär, som kan locka folk att flockas kring tidsandans sadister där borta, och deras advokater här hemma, och därmed gör dessa ännu mäktigare.

Enfaldens män och kvinnor kan vi nog stå ut med också när de gör sig breda. De kommer snart att avslöjas och tråka ut också sina vänner. Men begåvade människor, som samtidigt är karaktärslösa, är långt farligare. De kan utföra konster som gläder delar av publiken, medan de drar bort intresset från den scen där allting avgörs.

Intelligenta som saknar mod är ofta duktiga på att dölja hur hariga de är. De tar gärna en skenstrid, där nästan alla hurrar, för att slippa ge sig in i en verklig kamp på fält som är minerade. Ibland låtsas de förnya tidens lära i just det ögonblick när många börjar efterlysa en oförarglig renovering.

*

När jag åter läser ett antal av Kay Glans artiklar från 90-talet slår det mig att Camus ord ger en god bild också av denne kulturskribent. När han bedömer t ex Stefan Jonssons bok *De andra* (1993) läser han den mycket noggrant, sammanfattar struktur och grundläggande idéer samt frilägger de värden, eller frånvaro av värden, som präglar boken. Han pekar på farorna med att nyttja dubbla måttstockar, att avvisa västerländska åskådningar som "kulturimperialism" och definiera "rasism" så löst att de verkliga rasisterna blir osynliga.

Glans visar att Jonssons avsikt är att "ge vänstern en omstart", att författaren tycks helt omedveten om att vårt sekel har "bevittnat katastrofala försök att skapa alternativ till den liberala kapitalismen".

Det "mod" som Glans visar i sina inlägg är inte särskilt komplicerat. Det berör honom knappast om hans åsikter är populära eller ej. Sakskäl och värderingar är avgörande; i praktiken utmanar han gång på gång en stor del av landets så kallade kulturetablissemang. Sådana egenskaper hos ledande skribenter finner man då och då i de stora och påtagligt vitala demokratierna. I Sverige lever däremot Glans lätt upp till Camus ord om att hans karaktär är "ganska ovanlig".

Följaktligen har vänstern och dess bisittare i årtal öst smädelser och ironier över honom. "Detta manliga kärringgnäll", klagar Nils Schwartz, kan bara framkalla "ett mildt löje över hans förmåtenhet" (Svenska Dagbladet 11/5 1994). Sven Lindqvist beskriver honom som "litteraturpolitiskt renhållningshjon" och slår fast att Glans är "tråkig" (DN 12/8 1993). Maria Schottenius, som saknar all förmåga att förstå innebörden i vad Glans skriver, medger just detta: "Vad står han för egentligen? ... Jag ser honom mästra andra, och komma med långa invecklade anklagelser?" (SvD 11/5 1994). Och Bo Strömstedt, som kallar Anders Ehnmark för "frisinnad", låter oss veta att "Kay Glans liberalism rinner som sand mellan fingrarna" (Expressen 29/7 1991).

Mannen är "okunnig och brister totalt i sofistikation", får vi höra av Lars-Olof Franzén (DN 24/8 1991). När Glans skriver om vänsterns skuld "gör (han) entré i efterhand, samt med krampaktigt grepp om facit". "Stärkkragen bågner. Pekpinnen går som en lärkvinge" (Björn Nilsson i Expressen 19/9 och 9/10 1991). Glans mo-

raliserar "dumt och inskränkt", anser Gunder Andersson under rubriken "Den hämndlystna högern" (AB 16/6 1991).

Karl Vennberg slår fast att Glans är "uppblåst" (AB 10/5 1991). Och Jan Myrdal, av alla, sammanfattar: Glans "håller inte måttet" (DN 29/8 1991).

Många debattörer i Sverige dras ju till marxism, eller står av andra skäl främmande inför demokratins värden, eller tröttnas av nödvändiga preciseringar eller av resonemang om "skuld", eller söker värja sina vänner, etc. De känner sig inte hemma i Glans analys. Men trots mängder av invektiv har de inte lyckats definiera ut honom som tråkmåns eller fanatiker. Tvärtom har han blivit en av landets viktigaste, klokaste och mest självständiga röster i debatten om flera av tidens stora frågor.

Detta är säkert irriterande för dem inom vänstern, som alltid försöker skydda sina egna. P O Enquist varnar för "glansificering av de svenska kultursidorna", med vilket han menar en grov högervändning. "Socialister av olika schatteringar har förverkat rätten till sina ämbeten, alltså sina samtalsröster. Den gamla nomenklaturen måste nu ersättas av en ny" (Expressen 1/10 resp 19/6 1991). Enquist belyser här vänsterns förmätenhet. Antingen har de själva hegemoni på många kultursidor (vilket de vant sig vid) eller är de på väg att jagas ner i katakomberna (dvs när anti-socialister får göra sig hörda).

De förstår inte att det finns en bred och viktig zon mellan hegemonianspråk och katakombkomplex. Den brukar kallas *pluralism* och är i regel illa sedd av socialister i Sverige.

En dansk, som däremot förstår det omistliga i mångfalden, är författaren Henrik Stangerup. Under rubriken "Sveket mot Zola" har han (i Politiken i Köpenhamn 8/4 1994, översatt i Smedjan nr 2 1994) något angeläget att säga oss om Lagercrantz, Mao och nedvärderingar av Raoul Wallenberg; om Enquist, Pol Pot och om lovorden om Sven Lindqvists förfalskning av Förintelsen; om Jan Myrdal, folkorden och Faurisson.

De är alla anti-Hjalmar-Söderberg, de har övergivit de värden som min morfar stod för, skriver Stangerup. De har svikit Ivar Harrie, Hjalmar Gullberg, Vilhelm Moberg och Eyvind Johnson, de har förrätt Émile Zola och hans heroiska dreyfusarder. Så talar denne danske romandiktare när han lyfter fram en stor idétradition.

Stangerup varnar oss till slut: vi står inför ett nytt skrämmande mörker. Kanske har han rätt, även om det är svårt att gissa tid och plats för ännu en politisk istid. Men vi lär knappast tränga oss igenom en ny natt utan att förstå: den enda revolution, som *inte* äter både fiender och vänner, är frihetens.

15. Månsson, Jutterström och den stora traditionen

Kanske är jag den ende som blivit avskedad av Expressen *två* gånger under 90-talet.

Chefredaktören Erik Månsson blev på våren 1993 påtagligt nervös. Jag hade angripit Jan Myrdal, som i en bok försökt smutskasta Göran Rosenberg med antisemitiska anspelningar. Månsson lyfte ut min krönika ur tidningen, eftersom det "kunde bli bråk" om den. Jag insisterade på att den skulle införas. Efter att en mening hade strukits kom artikeln in i Expressen (27/3 1993).

Men Månsson tyckte saken var ytterst obehaglig. Snart var jag uppsagd. Motiveringen i chefredaktörens brev var att han och jag "inte går i takt".

Sant förvisso, och en intressant formulering. Idén om Expressen som en exercished hade aldrig tidigare föresvävat mig. Kolumnisters uppdrag är att vara självständiga. Att "gå i takt" vore tjänstefel.

Expressen föddes 1944 för att vara motvikt mot Aftonbladet och andra protyska publikationer. Den nya och snabbt växande kvällstidningen blev i årtal ett pålitligt värn mot tidens eländigaste läror: nazism, kommunism, apartheid, och andra. Vi bör minnas att detta en gång var Expressens stora tradition.

Men för Månsson var det alltså obehagligt att låta angripa en person (Jan Myrdal), som gjort sig känd för att berömma nästan alla de totalitära regimer, vilka det varit Expressens uppdrag att bekämpa (*VoT* s 103–104, 149–156). Dessutom: att i en krönika avslöja antijudiska insinuationer från en välkänd och namngiven antisemit var alltså fel. Rätt var det däremot att på affischer i en stor reklamkampanj vrida till den svenska flaggan så att den fick hak-

korsets form; Månssons sista beslut innan han tvingades gå.

Drygt två år senare var det dags igen. Olle Wästberg bad mig komma tillbaka till Expressen. Men efter ett nytt byte av chefredaktör blev det åter uppenbart att mina övertygelser inte var tidningens.

Jag skrev kolumn på kolumn i ämnen som belyste 1900-talets största drama: kampen mot diktaturen. Kinas eventuella demokratisering. De bilder av Sovjet som getts oss efter sammanbrottet. Hur Janis Lipke – Lettlands Wallenberg – räddade ett 50-tal judar i Riga under andra världskriget. Att Taiwan växer fram som en vital demokrati. Etc.

Inte en reaktion, skriftlig eller muntlig, från Christina Jutterström. Brev besvarades inte, artiklar infördes inte. Aldrig ett livstecken från chefredaktören, som jag enligt kontrakt var direkt underställd. Till slut, efter 30 år på Expressen: avsked utan ett ord som motivering.

Likheter mellan Månsson och Jutterström finns där. Båda är obildade och skriver som krattor. Men olikheterna är större.

Månsson är en vek och räddhågad liberal utan självförtroende. Enligt min (på den här punkten) omfattande erfarenhet är detta oroande egenskaper. Innehavare av dem vill ofta bevisa att deras liberalism inte hämmar deras ideologiska flexibilitet, att den alltså saknar rötter. Hans Blix ger ett annat exempel på vart sånt kan leda (se s 258–263).

Jutterström, däremot, är minst av allt vek, alls inte liberal och bär på ett outtömligt självförtroende. Också detta är en ledsam kombination både för medarbetare, som måste kränkas när hon vill markera handlingskraft, och för läsarna, vilka inte får uppleva den stimulans som en pluralistisk tidning kan ge.

Dock förenas dessa båda redaktörer i olusten inför skribenter, vilka belyser ofriheten i världen som om den i varje ögonblick berör dem. Inför sådana personer grips Månsson av vantrivsel, eftersom han alltför väl känner till de idéer som han tänker svika. Jutterströms främlingskap beror på att hon för sitt liv inte kan begripa vad som driver en skrivande människa, som häftigt engagerar sig för något så abstrakt, avlägset och omstritt som tyranniets realiteter.

16. Pol Pot och en talman

Den svenska riksdagens främsta företrädare är en tidigare Pol Pot-anhängare. När folkmordet i Kambodja pågick var Birgitta Dahl riksdagsledamot och ordförande i kommittén för bl a Kambodja. Hon hade alltså ett särskilt ansvar att avslöja massakrer i det landet. 1994 blev hon talman – skulle något liknande ha varit möjligt i någon annan demokrati i världen?

1977 förklarade hon, efter två års folkmord, att varningarna var "lögn eller spekulation", att det var nödvändigt för Pol Pot att utrymma Pnom Penh och att livsmedelsproduktionen måste "kräva stora offer av befolkningen". Då fanns det hundratals rapporter från journalister, flyktingar och andra om de fälor som pågick (VoT 201–208).

Samtidigt förklarade Dahl "att vi faktiskt inte har kunskaper, direkta vittnesbörd, för att kunna avvisa de lögnaktiga påståendena om Kambodja". Dahl medger alltså *dels* att hon var okunnig i saken, *dels* att samstämmiga dokument och vittnesbörd var lögnaktiga. Till slut erkände hon att Pol Pot hade vägrat också sina vänner att undersöka saken på platsen.

Men också det avslaget romantiserade hon. Man måste förstå, sade hon i svensk radio, att "det kan vara svårt att ha tid och resurser att ta emot utländska besökare". Månad efter månad stod Birgitta Dahl som garant för att de röda khmererna *inte* var en armé av massmördare (se t ex Vietnam Nu nr 2 1977 och OBS-Kulturkvarten i radion 10/11 1976).

Det tillhör inte de mänskliga rättigheterna att bli, eller förbli, talman i Sveriges riksdag. Till det uppdraget – formellt den högsta positionen som någon kan väljas till i landet – utser man en person

med dokumenterat gott omdöme och vars demokratiska övertygelse är ofläckad.

Ändå tror jag inte att någon enda svensk tidning tog upp Pol Pot-skandalen när socialdemokratin gjort Dahl till talman. Med säkerhet hade det varit värre för henne att ha åkt fast för fortkörning eller ha glömt en mindre inkomst i sin deklaration. Mona Sahlin blev otänkbar som statsminister för trassel med ett kontokort; Birgitta Dahl blev talman trots hängivet försvar för folkmord.²⁶

Typiskt är också att till och med folkpartiet och moderaterna godtog detta val. Moderaterna inlade något slags veto mot Thage G Pettersson, som hade pratat strunt om Bildt. Sen sade de ja till Birgitta Dahl, som bara pratat strunt om två miljoner mördade.

Vad folkpartiet kunde ha gjort vore att lansera en egen kandidat och från riksdagens talarstol visa varför Birgitta Dahl var ovärdig att inneha talmansposten. När det liberala namnet därefter hade röstats bort skulle folkpartisterna i protest ha lämnat kammaren och inte deltagit i valet.

På det sättet hade Sveriges liberala parti, inför hela nationen, visat att ett envist försvar för pågående folkmord är så allvarligt att det inte kan nonchaleras ens tio eller tjugo år senare. Det finns ingen preskriptionstid i internationell rätt för "brott mot mänskligheten"; den som här hemma hejat på förbrytarna bör heller aldrig kunna bli talman.

Folkpartiet skulle därmed ha tvingat väljarna att ha en åsikt om de politiska idéer som håller vår civilisation samman. Det gjorde

²⁶ Några månader efter talmansvalet råkade jag delta i ett pratprogram i TV, där mindre frågor blir jättelika och de fundamentala värdena knappast får nämnas. Ämnet var elitens moral, och man förfasade sig som vanligt över fallskärmar och sånt. Jag höll med om en del i kritiken men nämnde också att försvar för folkmord tycks mig vara en långt viktigare moralfråga. Det är svårt att ta dem på allvar som ojar sig över girighet hos vissa folkvalda eller direktörer men aldrig säger ett kritiskt ord om lovtal till en regim som dödat 2 av 7 miljoner människor.

Det blev tyst i studion. En så bisarr synpunkt hade de aldrig hört förr. Ett par politiker stirrade på mig med blanka ögon. En bestsellerförfattare, som skrivit en hyllningsbok om Saddam Hussein, mumlade att man väl får tycka vad man vill i politiska frågor (eller något liknande). Programledarna försökte kvickt som attan att föra debatten tillbaka till svenska moralproblem: att vissa löner är för höga, etc. De lyckades gudskelov avföra folkmordet från dagordningen.

Men det var ett otäckt tillbud.

Maria Leissner två år senare, när Göran Persson i Peking hade prisat "stabiliteten" i Kinas diktatur. Så handlar liberaler vilka förstår att de inte är maktlösa så länge de kan ställa svenska folket inför de värden, som deras parti har ett uppdrag att förvalta.

17. Åhnberg tar lokaltåget, Tham tar sig an USA

Tre av de svenska statsråden i regeringen Persson inledde sina karriärer i andra partier än socialdemokratin. Två av dem var riksdagsledamöter i vpk (Ylva Johansson och Annika Åhnberg). En nådde viktiga positioner i folkpartiet (Carl Tham var bl a partisekreterare och statsråd).

Annika Åhnberg gick först in i Förbundet Kommunist, blev senare (1982) medlem av vänsterpartiet kommunisterna och riksdagsman där 1988. Hon lämnade vpk 1992 och dök några år senare upp som socialdemokrat och jordbruksminister.

Hur har du klarat alla dessa hopp mellan partier och åsikter? frågade Inga Lantz i en intervju (Svenska Dagbladet 11/7 1996), "jag skulle ha varit alldeles trasig inombords". Lantz var själv under 15 år riksdagsledamot för vpk innan hon lämnade politiken. Är du politiskt trovärdig med alla dina "partiresor", frågade hon Åhnberg, vars svar är intressant:

"Jag ångrar varken Förbundet Kommunist eller vänsterpartiet kommunisterna. Båda dessa partier är en del av mitt liv och det jag står för. Sen är partier som sådana inte så viktiga för mig. Partier är redskap för att kunna förändra samhället politiskt i någon riktning.

Jag tycker jag är trovärdig – och har varit det hela tiden. Jag gör det jag tror på. Jag är påstridig för det jag tycker är rätt. Jag måste stå för det jag tycker – annars spricker jag."

För Åhnberg är alltså partier inte särskilt viktiga. Hon ser dem som "redskap", och hon "gör det jag tror på". Men vad, på djupet, *tror hon på*? Kommunistiska grupper och partier är marxistiska. De vilar på en ideologi som, milt talat, inte godtar demokratin. De hade

traditionella, ideologiska och ibland organisatoriska band till diktaturer i östblocket.

På alla dessa punkter bärs socialdemokratien av radikalt andra traditioner och övertygelser. Hur kritisk man än är inför diverse utrikespolitiska utspel från Palme kan hans tro på demokratin som idé och arbetsmetod här hemma aldrig ifrågasättas.

Stödde alltså Åhnberg kommunismen på 70- och 80-talen och övergick till den demokratiska socialismen omkring 1990 (efter Berlinmurens fall)? Var inte denna idéresa både omvälvande och smärtsam? När hon ser tillbaka på sina år med marxismen beklagar hon dem inte. Betyder det att hon än i dag tycker det var rimligt att ge något slags moraliskt stöd åt kommunismen medan den höll *hela* Sovjet och *halva* Europa i ett järngrepp? Eller är Åhnberg, med orden från en engelsk diplomat på 1640-talet, bara "händelsernas ödmjuka tjänare"?

Eller var hon inte intresserad av de frågorna? Ändrade hon sina övertygelser så stegvis att hon aldrig upplevde förändringen som "avhopp"?

På 90-talet har Åhnberg gjort kloka inlägg om EU och demokratin. Hon omfattar i dag åsikter som befinner sig miltals bort från vad kommunismen stod för. Att Östeuropas länder med våld blev stalinistiska och inte genom val blev socialdemokratiska, liberala eller konservativa, är ju vår världsdels största tragedi under det senaste halvsekle. Men Åhnberg tar klivet över den klyftan lätt som en plätt, ångrar ingenting, förklarar ingenting.

I andra intervjuer har hon gjort ett intelligent och känsligt intryck. Känner hon inte att steget mellan diktaturens och demokratis idévärldar är värt att motivera för oss utsocknes, kräver andra ord än den extrema pragmatismens?

Carl Tham lämnade folkpartiet efter 1982 års val. Jag arbetade ofta och nära ihop med honom från mitten av 60-talet tills jag lämnade partipolitiken 1978. Aldrig lade jag märke till att han i grunden avvisade de utrikespolitiska värderingar som jag själv stod för. Därför tror jag att hans artiklar efter avhoppet till socialdemokratien är uttryck för en helt annan idéhållning än den jag såg när han var folkpartist.

Vad som slog mig sen Tham blev medlem av det socialdemokratiska partiet var hur snabbt han anpassade sig till Palmeretori-

ken. I flera inlägg på 80-talet är det främst antiamerikanismen i Hollanders mening (se s 321–326) som förvånar. Tham får USA att framstå som en minst lika stor fara för världsfreden som Sovjetunionen. Ibland verkar Förenta staterna vara den aggressiva stormakten, medan Sovjetdiktaturen är mer försonlig än Reagan-administrationen.

1986 meddelar Tham att "den moraliska legitimiteten i dess (USA:s) internationella politik sedan länge har fördunstat". Han varnar för "den frustrerade och aggressiva nationalism" som präglar Förenta staterna, där de tidigare internationalistiska idealen blivit "föraktade och förhånade":

"Den ideologiska besattheten tycks i dag mer utpräglad i Washington än i Moskva, och de amerikanska ledarna har till och med tillägnat sig det aggressiva språkbruk som brukade vara förbehållet den sovjetiska statskonsten. Båda supermakterna är lika ovilliga att tolerera ideologiska avvikelser hos sina grannar, lika benägna att utnyttja underkastelse och likriktning." (Expressen 16/4 1986)

Ett par månader efter att han utmålat Washington som ett större hot mot världsfreden än Sovjet krävde han, i Palmekommissionens anda, att kärnvapnen skulle avskaffas i Europa. Att så inte skett berodde inte bara på Reagans fanatism. "De konservativa regeringar som styr Europa sitter också fast i den paranoida världsbilden."

Och året efter meddelade Tham att "lyckligtvis har vi ingen anledning att känna någon solidaritet med vare sig mål eller medel i den amerikanska utrikespolitiken" (Expressen 23/7 1987).

Carl Tham blev senare en bitter och intensiv motståndare till USA:s och FN-alliansens försvar mot Irak efter att Saddam Hussein ockuperat Kuwait. Att USA dikterade konfliktens tidtabell, förklarade Tham då, är "ett nederlag för integriteten i FN:s fredsbevarande arbete" (DN 31/12 1990). Och efter kriget tryckte Tham bland annat följande tirad för att beskriva det som skett:

"... Irakkriget har gett militarismen nytt liv. Det blev en formlig utlösning av vår tids alla destruktiva krafter; den upphetsade nationella förblindelsen, de ekonomiska och sociala konflikterna, likgiltigheten för människors lidande, den religiösa fanatismen och fram-

för allt naturligtvis, våld, vapen och militär förödelse i ofattbar skala. De hemvändande arméerna hyllas med parader och Te Deum..." (Arbetet 6/4 1991).

Inte ett ord från Tham om att kriget befriade Kuwait från irakisk okkupation och hindrade Saddam Hussein dels från att dominera hela Arabiska halvön, dels från att skaffa sig kärnvapen för att komplettera de kemiska och biologiska arsenaler som han redan börjat bygga upp. Tham tycks inte förstå någonting om den katastrof som Gulfriget avvärdade. Ursinnet i hans sätt att skriva om kriget skär mot hans massiva okunnighet om de fador som kriget förhindrade. Sen Carl Tham blivit socialdemokrat slår denna egenkap ofta igenom i hans utrikespolitiska betraktelser: det krampaktigt emotionella.

Avsnitt i vissa av hans inlägg berörde USA:s politik i Centralamerika. Jag delar Thams olust inför lögnera, omoralen och det olagliga i Iran-contras-affären. Min misstro mot Reagan var dock allra störst när han 1985, i Helmut Kohls sällskap och trots mängder av varningar från bland andra Elie Wiesel, besökte och lade krans på Waffen-SS-gravarna i Bitburg. Att hedra nazistiska militärer, som ingick i en organisation som Nürnbergdomstolen förklarar vara "kriminell", utgjorde ett hån inte minst mot de tiotusentals amerikaner som offrade sina liv i kampen mot Hitler-Tyskland.

Men bilderna av USA i Thams artiklar är så generella, hänvisningarna till Europa så många och jämförelserna med den sovjetiska diktaturen så sensationella att vad vi ser är ett närmast totalt fördömande av den supermakt, som sen mitten av 1940-talet varit en garanti för Västeuropas frihet. Ett par år efter att Tham förbannat Reagan blev USA en avgörande kraft för Östeuropas befrielse.

I själva verket kom Reaganadministrationen troligen att bidra till Gorbatsjovs insikt om att Sovjet inte längre kunde bevara en militär jämvikt med väst utan i stället måste förhandla om nedskärningar av rustningarna. Vita huset mötte Kremles inviter med konstruktiva förslag, som ledde till avtal om både konventionell och nukleär nedrustning i Europa. Och östeuropéerna befriade sig från sina tyranner samma år som Reagan lämnade Vita huset.

Den tacksamhet som frihetsrörelserna och deras ledare i Östeu-

ropa har visat Förenta staterna och Nato är motsatsen till Thams fördömanden. Det "aggressiva språkbruk" mot Sovjet, som Tham liknade vid Stalins och Bresjnevs statskonst, syftar troligen på Regans korrekta omdöme om Sovjet som "det onda imperiet" och hans naturliga krav att Gorbatjov skulle riva Berlinmuren. Just de utspelen såg dissidenterna i kommunistväldet som ett moraliskt stöd inför framtiden.

Att USA skulle vara lika berett att driva fram "underkastelse och likriktning" som Sovjet är påståenden som den demokratiska oppositionen inom Warszawapakten skulle ha mött med häpnad om de hade känt till vad SIDA:s generaldirektör ägnade sig åt. Att de europeiska regeringar, som med balans och beslutsamhet underlättade Östeuropas befrielse, satt fast i "den paranoida världsbilden" är en närmast parodisk felbedömning. Och så vidare.

*

Carl Tham är en av de mest bildade och belästa politiker jag träffat i Sverige. Vad är förklaringen till att han allt fränare kom att kritisera USA:s politik gentemot Sovjet och Europa just när denna politik i praktiken kom allt närmare det mål, som vi inte ens vågade drömma om: en demokratisering av *hela* Europa och Sovjetunionens fall, utan blodbad?

Jag antar att partibytarens psykologi frestar att med överdriven lojalitet visa upp sin nya partitillhörighet, att uppträda som vore han heligare än påven. Efter två årtionden i folkpartiets tjänst kände väl Tham behovet att inför sitt nya parti visa att han var pålitlig också i utrikespolitiken. Hans absurda bilder av väst – var de aggressioner som han lät tränga fram först när han var befriad från liberalismen?

Uttryckt på annat sätt: *utvecklades* Tham under flera år i "socialistisk" riktning? Höll han tillbaka den processen på grund av sin ställning i folkpartiet men kände stor lättnad efter avhoppet då han fritt, glatt och ofta ilsket kunde få förbanna Förenta staterna?

Jag tyckte alltid om Carl Tham; kanske förstod jag honom aldrig. Det som först verkar vara ett antal opportunistiska artiklar, som ska inge förtroende i det parti han tidigare bekämpat, är möjligen tecken på att han under lång tid faktiskt inte kände sig hemma i

den liberala rörelse, där hans inflytande under en period var stort och nästa period *alltför* stort.

Kanske ser vi hos Annika Åhnberg respektive Carl Tham två sätt att ta sig ur en politisk omgivning där man börjat vantrivas. Åhnberg glider stegvis ut ur kommunismen och in i socialdemokratin utan att själv upptäcka dramatiken i sin utveckling. Tham tar ett liknande steg men från motsatt håll, han förstår avhoppets politiska innebörd och gör vad han kan för att markera det.

Åhnberg övergav kommunismen strax efter att denna rörelse blev definitivt komprometterad i Europa. "Hon fick rätt" –men orimligt sent och utan att göra upp med sitt gamla liv. Tham kom att fördöma antikommunismen i ett läge då denna idéhållning stod inför sitt definitiva genombrott och slutliga seger. "Han fick fel" – ännu en omvälvning i Europa blev en triumf för den liberala utrikkessyn som han några år tidigare hade övergivit.

Var båda opportunister, eller ingen av dem? Sökte de sig främst till det makthavande partiet eller ansträngde de sig att vara sanna mot sin nya övertygelse?

Det vet jag alltså inte, men tror mig se faran att inte bottna i den ideologi man gjort till sin. Annika Åhnberg vägrar medge den förfärliga innebörden i sin tidigare politiska hemvist. Parti som parti, tycks hon tänka. Men när hon lämnar kommunismen överger hon faktiskt den rörelse som mördat långt fler människor under 1900-talet än någon annan organiserad idé. Detta är mer genomgripande än det berömda geijerska avfallet. Men när Åhnberg talar om sin partiresa verkar det som om hon steg på lokaltåget.

Tham vill heller inte förstå det oerhörda i sin omkastning. Från att ha sett Sovjet som något hotfullt och USA som en sorts trygghet för Europa betraktar han plötsligt USA:s agerande som den största faran för oss. Det Amerika, som gång på gång räddat vår världsdel, får nu veta av Tham att det präglas av "aggressiv nationalism", som kan driva världen till katastrof.

Värderelativism och historielöshet i förening skapar ett skymningsland. De båda statsråden driver omkring i landskapet och tycks inte minnas varifrån de kom eller redovisa vart de är på väg. När jag om kvällen på Österlen vandrar mellan hagarna i Stenshuvuds nationalpark faller jag ofta för frestelsen att röra mig aningslöst i halvdimma. Dess politiska variant rymmer större risker.

18. Skändningen!

Kritik med namns nämnande möts ofta av irritation. Gå inte på person! Låt oss resonera i sak men slippa gräl om enskilda debattörer.

Ändå vet vi att en nations ideologiska utveckling inte sker i tomrum utan bland människor. Dominerande personligheter ändrar ett debattklimat, mindre viktiga aktörer kan spegla det. Både de stora namnen och de som apar efter är delar av "tidsandan".

En del tankegångar skulle aldrig få genomslag om de inte omfamnats av några få inflytelserika politiker och publicister. Och vissa fördomar bröt aldrig igenom, eftersom ett par envisa debattörer lyckades avslöja deras torftighet. Ofta förbiser vi den avgörande roll som enskilda individer har spelat, inte minst i ett relativt litet land som Sverige.

Eller annorlunda formulerat: de som formar tidsandan och de som formas av den bildar tillsammans de värdemönster, som vi kan kalla för ett lands ideologiska och moraliska klimat.

Inte skulle jag bry mig om att ha synpunkter på Anders Ehnmark, Olof Palme eller Alf W Johansson om det inte vore för två saker. För det första ger de på olika sätt bilder just av ett idéklimat, som jag tror har gjort och gör oerhört stor skada. Personer som Ehnmark, Palme, Johansson och många, många andra belyser det genom sina åsikter och sin karaktär.

För det andra – och det är viktigare – handlar denna debatt om det mest konkreta och förfärande som tänkas kan: MASSMORDET. Praktiskt taget allt på den här bokens fyrahundra sidor diskuterar delar av 1900-talets katastrofer. Ingenting i *Det öppna såret* bör läsas utan att de fakta och siffror, som till exempel återfinns i de tre

kapitlen om Rudolph J Rummels forskning, ligger och mal i bak-huvudet.

Demokratier har aldrig gått i krig mot varandra. Dödandet av politiska motståndare, eller av från ideologisk synpunkt "icke önskvärda" personer, är ungefär fyra gånger större än antalet offer i krigssituationer. Omkring 170 miljoner människor har i vårt sekel dödats, av politiska skäl, inte på slagfält. Nästan två tredjedelar av dem har mördats av kommunistiska regimer och rörelser.

De som avfärdar *Det öppna såret* måste alltså till exempel visa att massmorden inte är så förfärliga eftersom vi alla ska dö till slut; eller att de vetenskapsmän, som jag åberopar, på ett groteskt sätt har överdrivit dödandets och grymheternas omfattning; eller att dem jag kritiserar aldrig har stött eller ursäktat regimer som utfört massdödande; eller att förord för ideologier är något abstrakt medan nackskott är konkret och att däremellan inte finns något samband; eller att USA även i Europa var en mer aggressiv och ansvarslös stormakt än Sovjetunionen; eller att ansvar för ord inte kan utkrävas i debatten ty då hotar man debattens frihet; eller att innebörden av apologes och sympatier för tyranni upphävs om upphovsmannen har tjusiga "ideal" eller bärs av "idealitet"; eller att marxismens olika varianter ursprungligen byggde på vackra idéer – i detta ljus bör vi se dess anhängare; eller att starka övertygelser uppmuntrar till kraftfulla handlingar, vilka kan "synas" brutala om man inte lever sig in i "idealen", eller något liknande.

Bara cyniska eller sanslösa resonemang av det slaget kan ge skäl att vifta bort temat i denna bok.

Men trots det förskräckliga i de brott, som undersökningar av medlöperi måste utgå från, är jag förvånad över energin och ut-hålligheten i min egen avsky. Till slut har jag förstått mer om de känslorna, och vad de bygger på.

Det handlar om förnekandet. Den vämjeligaste formen i nutida antisemitism har för mig varit de betraktelser, som låtsas att För-intelsen inte har ägt rum eller är våldsamt överdriven. Inte främst för att nynazistiska propagandister ljuger om det uppenbara: att inget folkmord i mänsklighetens historia är bättre och mer utförligt dokumenterat än Tredje rikets utplåning av ungefär sex miljoner judar i Europa.

Inte heller för att deras avsikt är att bereda väg för nya attacker

på judarna. Nazisterna förnekar det som de vill upprepa.

Utan därför: detta är en kränkning av de döda. Först tar man livet av judarna. Sedan berövar man dem också deras död, det vill säga man förintar minnet av dem.

Nu förstår jag att de som sätter upp ett glatt, förstående eller ursäktande ansikte inför kommunismen, eller inför olika sorters medlöperi med kommunismen, *därmed skändar dess offer*. De försöker tiga om (eller på andra sätt förminska, nonchalera eller förneka) hur hundra miljoner människor – kanske många fler – gått under i vårt sekel som följd av marxistiska idéer och regimer.

Det är kränkningen av olyckliga människor efter deras försvinnande som tycks mig särskilt perverst. De döda kan inte väckas till liv, men vi kan minnas dem. Vi kan lära av deras öde.

19. "Om jag fortfarande ropar..."

Till slut en chassidisk historia, som jag hört Elie Wiesel berätta. Jag hittar den också som motto i hans roman *The Testament* (1981).

En rättrådig man kom till Sodom besluten att rädda invånarna där från synd och straff. Dag och natt vandrade han omkring på gator och marknader, han protesterade mot girighet och stöld, falskhet och likgiltighet. Till att börja med lyssnade människorna, de log ironiskt. Sedan slutade de att lyssna; mannen roade dem inte längre.

Mördarna fortsatte att mörda, de kloka fortsatte att vara tysta och det fanns ingen rättfärdig människa bland dem.

En dag greps ett barn av medkänsla med den olycklige varnaren, och närmade sig honom med orden: "Stackars främling, du ropar, du skriker, ser du inte att det hela är hopplöst?"

"Jo, det ser jag", svarade mannen.

"Varför fortsätter du då?"

"Det ska jag berätta för dig. Till att börja med trodde jag att jag kunde förändra människor. I dag vet jag att det inte går. Om jag fortfarande ropar, om jag fortfarande skriker, är det för att hindra de andra från att till slut förändra mig."

BILAGOR

Bilaga 1

Rummels definition av *democide*

"Democide's necessary and sufficient meaning is the intentional government killing of an unarmed person or people. Unlike the concept of genocide, *it is restricted to intentional killing of people* and does not extend to attempts to eliminate cultures, races, or peoples by other means. Moreover, democide is not limited to the killing component of genocide, nor to politicide, mass murder, massacre, or terror. It includes them all and also what they exclude, as long as the killing is a purposive act, policy, process, or institution of government. In detail, *democide* is any action by government:

- 1) designed to kill or cause the death of people
 - 1.1) because of their religion, race, language, ethnicity, national origin, class, politics, speech, actions construed as opposing the government or wrecking social policy, or by virtue of their relationship to such people;
 - 1.2) in order to fulfill a quota or requisition system;
 - 1.3) in furtherance of a system of forced labor or enslavement;
 - 1.4) by massacre;
 - 1.5) through imposition of lethal living conditions; or
 - 1.6) by directly targeting noncombatants during a war or violent conflict, or
- 2) that causes death by virtue of an intentionally or knowingly reckless and depraved disregard for life (which constitutes *practical intentionality*), as in
 - 2.1) deadly prison, concentration camp, forced labor, prisoner of war, or recruit camp conditions;
 - 2.2) murderous medical or scientific experiments on humans;
 - 2.3) torture or beatings;

- 2.4) encouraged or condoned murder, or rape, looting, and pillage during which people are killed;
- 2.5) a famine or epidemic during which government authorities withhold aid, or knowingly act in a way to make it more deadly; or
- 2.6) forced deportations and expulsions causing deaths.

This definition has the following qualifications and clarifications.

- a) "Government" includes de facto governance – as by the Communist Party of the People's Republic of China – or by a rebel or warlord army over a region and population it has conquered – as by the brief rule of Moslem Turks (East Turkistan Republic) over part of Sinkiang province (1944–46).
- b) "Action by governments" comprises official or authoritative action by government officials, including the police, military, or secret service; or nongovernmental action (e.g. by brigands, press-gangs, or secret societies) that has or is receiving government approval, aid or acceptance.
- c) Clause 1.1 includes, for example, directly targeting non-combatants during a war or violent conflict out of hatred or revenge, or to depopulate an enemy region, or to terrorize civilians into urging surrender. Concrete examples of such instances could include indiscriminate urban bombing or shelling, or blockades that cause mass starvation.
- d) "Relationship to such people" (clause 1.1) includes relatives, colleagues, coworkers, teachers, and students.
- e) "Massacre (clause 1.4) includes the mass killing of prisoners of war and of captured rebels.
- f) "Quota" system (clause 1.3) includes randomly selecting people for execution in order to meet a quota; or arresting people according to a quota, some of whom are then executed.
- g) "Requisition" system (clause 1.3) includes taking from peasants or farmers all their food and produce, leaving them to starve to death.
- h) Excluded from the definition are:
 - h.1) execution for what are intentionally considered capital crimes, such as murder, rape, spying, treason, and the like, so long as evidence does not exist that such allegations were invented by the government in order to execute the accused;
 - h.2) actions taken against armed civilians during mob ac-

- tion or riot (e.g., killing people with weapons in their hands is not democide); and
- h.3) the death of noncombatants killed during attacks on military targets, so long as the primary target is military (e.g., during bombing of enemy logistics)."

(ur Rudolph J Rummels bok *Death by Government*, 1994, s 36–38).

Bilaga 2

Is democracy for everybody?

*(Brief remarks which reflect some basic conclusions and values developed in Per Ahlmark's books *An Open Sore*, 1997, and *Tyranny and the Left*, 1994).*

IN THE LAST CENTURY, several European nations were often convinced of their almost divine mission to forcibly "educate" underdeveloped peoples. The colonial powers were superior through their achievements. It was for the inferior races to learn from their masters.

By elevating the moral and intellectual standards of the colonised countries, the latter would gradually be given more say in the governance of their nations. That vague vision, however, did not interfere with the often extreme cruelty of colonial rule.

One idea of imperialism was, basically: democracy is not for everybody, as everybody is not ready for it.

Judging from Western rhetoric today, we think that every nation has a right to govern itself, in freedom. But how deeply rooted is that conviction?

I have just published a book on the debate in my own country from about 1968 into the 90s.¹ The ideas of that period in Sweden reflect similar attitudes in several Western nations. What I found was a surprising tolerance towards dictatorships.

Take, for example, the regime of Mao Tse-tung. Important opinion-makers in my country were fascinated by and romanticised the Cultural Revolution at the end of the 60s and beginning of the 70s. This period in Chinese history was an orgy of violence. Hundreds of thousands were murdered, millions deported, tens of millions of families were divided. Chinese intellectuals everywhere were assaulted by the Red Guards.

¹ *Vänstern och tyranniet* (Tyranny and the Left, Timbro, 1994).

Or China ten years before, between 1958 and 1961! Intellectuals in many Western countries expressed admiration for the Chinese experiment, which had overcome starvation and famine thanks to the wisdom and planning of the communist government. We now know that about 30 million Chinese people died from famine during those very years, dubbed by Mao "The Great Leap Forward".

A similar phenomenon could be seen in the 30s, when famous Western writers assured the world that the Soviet Union was building a brighter future which could create A New Man, a path to economic growth, an alternative to the unfairness and inefficiency of capitalism. Fellow travellers at the time happened to be particularly enthusiastic about Soviet achievements during the very same years when Stalin's henchmen were creating more killing fields than ever before.²

Take the debate among those who endorsed the Castro regime! They were disregarding the fact of thousands of dissidents being thrown into Cuban prisons. Or East Germany – we were told that Honecker had given his people stability and economic growth. When, for example, the Prime Minister of Sweden, Olof Palme, paid official visits to Cuba in 1975 and East Germany in 1984, there was not one word of criticism heard about the oppression, but hundreds of words about common goals, friendship and mutual struggle for peace and development.

In other words, leading intellectuals – in the fields of politics, the arts, journalism and authorship – were praising totalitarian governments or condoning their most flagrant crimes. Why?

During these years, anti-communism was regarded by many as a reactionary attitude or even as warmongering propaganda. It was dismissed as lack of understanding of "progressive" causes, or as dangerous demagoguery close to McCarthyism.

Anti-anti-communism made many people, and not only those of the Left, accept, give praise or close their eyes when Communist atrocities were debated.

However, I think there is another, still more important explanation. When discussing communism we were often told that we had to accept regimes "on their own terms". Those countries had a tradition of harsh rule, they said, their cultures were based on different values from ours. To them the Western parliamentary system was bourgeois and unfair.

² Paul Hollander, *Political Pilgrims* (1981) pp. 5–6 and 11–12. See also the preface by professor Hollander to the 1989 edition.

Right here we find a parallel to colonial philosophies of the 19th century. In both cases one crucial notion is: those people are different, they are not ready for democracy. We must not measure others by our own yardsticks, a leading Swedish playwright/novelist wrote of Pol Pot in Cambodia when they began exterminating about a quarter of the population there.

What he meant was that mass murder of Cambodians was not deplorable in the same sense as mass murder of Europeans. We have to be tolerant of their ideological creeds. In this way "understanding" has become neighbour to disastrous prejudice. When Chinese, Cambodian, Cuban, Arab or other leaders are killing thousands of their own citizens, we have to judge them on *their* terms and not on ours.

I would call this *inverted racism*. It means that you pretend to respect other peoples when, in fact, you despise them. You lead people to believe that you have a deep sympathy for other values than your own, when you dismiss the fundamental rights of the individual in a large number of Third World countries.

This tolerant attitude towards terror in the 60s and 70s was, of course, founded on different ideas from those of colonialism. But the two are related insofar as they both accept dictatorial rule in faraway countries. It is true that the European imperialists assumed that the rulers would belong to their own continent or culture. The Marxists usually took it for granted that the oppressors would belong to the people they oppressed.

But they both refer to undemocratic traditions when excusing dictatorial regimes. They both reject the conviction that there are certain universal goals, among them the rule of law, respect for human life and the ambition of extending free elections and free speech to others.

It is typical that those who praised Mao, Castro or Honecker seldom wanted to *import* their terror. Try to introduce the slightest limitation of free speech in any Western country and you will, quite rightly, meet with a storm of protest from those who have seldom championed free speech in Third World nations. Thus, oppression is an acceptable system for others, but not for yourself.

Of course, I admit that there are countries, where tragic political circumstances have made the practice of democracy almost impossible. But their failure must never become an ideology or apology for others. Dictatorships always invite disaster.

Finally, let me refer to research of recent years. How many innocent, unarmed human beings have been killed in cold blood by non-democratic regimes in the 20th century? One scholar tells us that during the

first 88 years of our century about 170 million people were murdered by deliberate actions of non-democratic regimes in non-war situations. This is about four times the number of casualties in war during the same period. The worst killers are, of course, the Soviet Union, Communist China and Nazi Germany.³

Or, to reverse the question: has there been any case of one democracy waging war against another democracy? Hundreds of wars during the last 200 years have been analysed. It is now common knowledge among historians that you cannot find one single example of one free country going to war against another free country.⁴

Or, if you believe that democracy is not important to Third World nations: is there any example of famine – serious starvation causing mass death – in any parliamentary democracy, anywhere? The economist Amartya Sen gives us this answer:⁵

“...one of the remarkable facts in the terrible history of famine is that no substantial famine has ever occurred in a country with democratic form of government and relatively free press. They have occurred in ancient kingdoms and in contemporary authoritarian societies, in primitive tribal communities and in modern technocratic dictatorships, in colonial economies governed by imperialists from the north and in newly independent countries of the south run by despotic leaders or by intolerant single parties. But famines have never afflicted any country that is independent, that goes to elections regularly, that has opposition parties to voice criticism, that permits newspapers to report freely and to question the wisdom of government policies without extensive censorship.”

Thus, professor Sen at Harvard University has proved how crucial democracy could be for developing countries. When discussing “the Uni-

³ See professor Rudolph J. Rummel’s own summary of some of his many books in “Power, Genocide and Mass Murder”, in *Journal of Peace Research*, Vol. 31, No. 1 1994, pp. 1–10. I also refer to his basic book *Death by Government*, 1994.

⁴ See Nils Petter Gleditsch’s summary in “Democracy and Peace”, *Journal of Peace Research*, Vol. 29, No. 4 1992, pp. 369–376.

⁵ Sen, Amartya, “Freedom and Needs”, *The New Republic*, January 10 & 17, 1994.

versal and the Particular” we will probably agree that there are values which are particular; but human rights should not be among them. Democracy is for everybody.

(These remarks were made at "Academie Universelle des Cultures" during its discussion on "the Universal and the Particular" in Paris, December 20, 1994. Per Ahlmark is the Swedish member of this international Academy, where Elie Wiesel is the President.)

PERSONREGISTER

- Abdolali, Nasrin 30
Acheson, Dean 105
Adelsohn, Ulf 161
Adenauer, Konrad 105
Adler, Mats 27f
Adler, Victor 158
Ahlgren, Stig 342
Ahlmark-Michanek, Kristina 332,
335
Ahlund, Knut 136
Alandh, Tom 157, 216
Alcalá, Jesús 17f
Alexander den store 158
Amichai, Yehuda 295
Amin, Idi 50
Andersson, Gunder 374
Andersson, Gunnar 137
Andersson, Sten 194f, 205
Appelfelt, Aharon 295
Arafat, Yassir 160, 201–206, 217,
358f
Aragon, Louis 151
Arbatov, Georgij 173f
Arendt, Hannah 94, 100
Arvidsson, Håkan 84f
Assad, Hafez 198, 206
Atatürk, Kemal 45, 49
Attlee, Clement 105

Babst, Dean 28f, 168
Bachner, Henrik 368

Bahr, Egon 178–180, 182–184
Balfour, A J 297
Batista, Fulgencio 190f, 212
Bebel, August 158
Beckman, Staffan 195f
van Beethoven, Ludwig 150
Begin, Menachem 195, 198
Bender, Peter 179f
Bergman, Jan 369
Bergström, Hans 106, 286f
Berlinger, Salomo 137
Bernadotte, Folke 204
Bernanos, Georges 335
Berner, Örjan 171
Berntson, Lennart 84f, 288f, 331f,
335–337, 344
Bevin, Ernest 105
Bhalla, Surjit 315
Bildt, Carl 137, 163, 379
von Bismarck, Otto 101, 336
Blix, Hans 258–262, 377
Blomberg, Roy 311
Bodström, Lennart 161, 187f
Boëthius, Maria-Pia 122
Bonnier, Gerard 128
Borge, Tomás 327
Borgström, Henric 137
Boumédiénne, Houari 201
Bousquet, René 320
Boye, Karin 338
Brandell, Gunnar 345

- Brandt, Willy 177, 179, 181
 Branting, Hjalmar 158f
 Brecht, Bertolt 151
 Bremer, Stuart 30
 Bresjnev, Leonid 85, 120, 145, 176,
 203, 313, 385
 Brink, André 150
 Bruchfeld, Stéphane 363
 Bryan, Steve 252
 Brzezinski, Zbigniew 94, 100
 Bueno de Mesquita, Bruce 30
 Bullock, Alan 100, 108
 Bush, George 176, 257
 von Bülow, Andreas 179
 Böök, Fredrik 338–346, 349, 352
- Caesar, Julius 158
 Caetano, Marcelo 309
 Camus, Albert 7, 82, 150, 371–373
 Carlshamre, Maria 292f
 Carlsson, Ingvar 175f, 206f, 222
 Cars, Hadar 336
 Carter, Jimmy 329
 Castro, Fidel 70, 75, 85, 151, 160,
 162, 165, 189–193, 213–215, 217,
 221, 271, 287, 310, 313, 327, 344,
 398f
 Ceausescu, Nicolae 75, 203
 Charny, Israel W 47
 Chen Shui-bian 241
 Chiang Ching-kuo 240
 Chiang Kai-shek 50, 60, 238, 240
 Chomsky, Noam 326, 353, 362–
 366
 Chou En-lai 61
 Chrustjev, Nikita 108f, 192
 Churchill, Winston 11, 18–20, 105–
 107, 307, 338
 Clinton, Bill 234, 242, 254, 259,
 270f
 Cocteau, Jean 150
- Coetzee, J M 150
 Cohn, Werner 363
 Cole, Timothy Michael 30
 Conquest, Robert 19f, 99f, 102f,
 123, 149, 277
 Cordesman, Anthony 252
 Crossman, Richard 81f
- Dagerman, Stig 151, 295, 338
 Dahl, Birgitta 192, 378f
 Dante, Alighieri 151
 Dasgupta, Partha 315
 Dawidovicz, Lucy 19
 Dayan, Moshe 198
 de Gasperi, Alcide 105
 de Gaulle, Charles 105, 307
 Delblanc, Sven 295f
 Dencik, Lars 84f
 Deng Xiaoping 230
 Deng Zihui 61
 Dershowitz, Alan M 363
 Dimitrov, Georgij 106
 Dinnerstein, Leonard 368
 Dostojevskij, Fjodor 335
 Doyle, Michael 29, 168
 Drakulic, Slavenka 277
 Dreiser, Theodore 151
 Duncan, Isadora 151
 Dworsky, Björn 194f
 Dörfer, Ingemar 172f
- Ehnmark, Anders 128f, 142–149,
 160–162, 296, 305f, 310, 373, 387
 Ehrenkrona, Olof 251f, 265
 Einstein, Albert 194
 Eisenhower, Dwight D 252f
 Ekblom, Torsten 311
 Ekdal, Niklas 159
 Ekéus, Rolf 258f, 261
 Eliot, T S 150f
 Elmbrant, Björn 158, 165, 178, 210,

- 214, 217f
 Elton, Rodney 20
 Engdahl, Per 140, 349–352
 Engelbrekt 158
 Englund, Peter 349
 Enquist, P O 129, 148, 160–162,
 192, 211f, 294, 296, 303f, 346f,
 374
 Erbakan, Necmettin 272
 Eriksson, Magnus 136
 Erlander, Tage 195f, 351

 Fang Lizhi 232
 Farrakhan, Louis 353, 367f
 Faurisson, Robert 357, 362–364,
 374
 Feltrinelli, Giangiacomo 16
 Forser, Tomas 342
 France, Anatole 151
 Franco, Francisco 115, 185f, 189,
 313
 Frank, Anne 362
 Frank, Suzanne 137
 Franzén, Lars-Olof 373
 Fredriksson, Gunnar 296, 313,
 364, 366
 Friedrich, Carl 94, 100
 Fukuyama, Francis 279
 Furubjelke, Viola 323

 Gaffney, Frank 252
 Gahrton, Per 144, 301f, 304
 Galilei, Galileo 21, 25, 38, 168
 Gardell, Mattias 367f
 Garton Ash, Timothy 178–184
 Geigert, Hagge 137
 Gellerfelt, Mats 349
 Gerner, Kristian 137
 Glans, Kay 137, 373f
 Gleason, Abbot 95, 290
 Gleditsch, Nils Petter 26f, 400

 Gleichmann, Gabi 359
 Glucksman, André 324
 Goldman, Merle 237
 Goodman, Hirsch 204
 Gorbatjov, Michail 103, 168, 176–
 178, 384f
 Gordimer, Nadine 150
 Grass, Günter 327f
 Green, Julien 335
 Greene, Graham 327, 335
 Grossman, David 295
 Guillou, Jan 357
 Gullberg, Hjalmar 295, 374
 Gummesson, Ola 351f
 Gustafsson, Lars 136, 215, 357, 362
 Gustav Vasa 158
 Gutzeit, Martin 184
 Gyllensten, Lars 136, 295
 Gür, Thomas 84f

 Haarder, Bertel 307
 Hagberg, Hilding 117, 138, 140
 Hagtvet, Henrik 137
 Hagwall, Håkan 136, 145
 Hallström, Per 51
 Hamilton, Carl 76, 82f, 85
 Hammarberg, Thomas 196, 202
 Hammarström, Tommy 306f
 Hamsun, Knut 151, 342f, 346f, 349
 Hansson, Per Albin 121f, 159
 Harrie, Ivar 185, 374
 Harriman, Averell 102
 Hartnung, Rudolf 328
 Havel, Václav 150, 183
 Hedenius, Ingemar 15–17, 20, 129,
 137, 331, 333, 335, 344
 Hederberg, Hans 336
 Hedlund, Ingvar 206
 Heidegger, Martin 344, 347–349
 Heimerson, Staffan 137
 Heller, Mikhail 94, 100

- Herman, Edward S 365
Himmelfarb, Gertrude 19f
Hirschfeldt, Lennart 107
Hitler, Adolf 15, 18f, 45, 50, 55, 81,
94, 96f, 101, 107f, 112, 115, 117,
119f, 122, 138, 140, 151, 198–200,
237, 247, 279, 290, 301, 303, 307,
314, 321, 333f, 338–341, 343, 345,
347–349, 351f, 368, 384
Hixhon, Walter 98
Hjelm-Wallén, Lena 193, 272, 354f,
358
Hjärpe, Jan 353, 357f, 368–370
Hoagland, Jim 271
Hollander, Paul 78, 237, 319–325,
327–330, 360, 366, 383, 398
Holm, Hans 137
Holmberg, Håkan 78, 106, 137
Honecker, Erich 75, 165, 174f,
181f, 188, 203, 215, 221, 312f,
398f
Horthy, Miklós 319
Hoxha, Enver 23, 313
Hus, Jan 7
Husak, Gustav 203, 212
Hussein, Saddam 204–207, 221,
251, 257–260, 263, 266, 296, 322,
356f, 359f, 379, 383f
Husserl, Edmund 347
Huxley, Julian 151
Häggsström, Matti 137
- Ingelhart, Roland 288
Isaksson, Hans 128
- Jakubowski, Jackie 137
Jalloud, Abd as-Salam 200f
Jarring, Gunnar 196
Jaurès, Jean 158
Jederlund, Lars 27
Jeltsin, Boris 102, 254
- Johannesson, Kurt 159
Johansson, Alf W 11, 17, 89–92,
94–107, 109, 111–118, 120–124,
285–287, 331, 335, 337, 387
Johansson, Mats 75
Johansson, Ylva 381
Johnson, Clas G 136
Johnson, Eyvind 150, 295, 374
Jonsson, Stefan 356, 373
Joyce, James 151
Jutterström, Christina 136, 149,
376f
Jönsson, Per 175, 233, 359
- Kahle, Sigrid 356f
Kahn, Yahya 50
Kaniuk, Yoram 295
Kant, Immanuel 27, 29, 33
von Karajan, Herbert 150
Karatnycky, Adrian 281, 283
Karlsson, Ingmar 203, 356–358
Kaunda, Kenneth 309
Kay, David 252, 259–263
Kennedy, John F 269
Kerenskij, Alexandr 45
Khamenei, Ali 254
Khomeini, Ruhollah 207, 221, 253
Kim Il Sung 70, 107–111, 136, 147
Klein, Ernst 107, 160, 196, 202
Klein, Georg 137, 150f
Klima, Ivan 150
Koestler, Arthur 81, 85
Kohl, Helmut 177, 180, 384
Kolakowski, Leszek 212
Konfucius 243
Konrad, György 150
Koppel, Ted 26
Kraemer, Sven 252
Kristow, Erik 137
Kruzel, Joseph 24
Kumm, Björn 137

- Kuritzén, Bo 85
- LaFeber, Walter 100, 108f
- Lafontaine, Oskar 178–180, 328
- Lagercrantz, Olof 17, 133–135,
150f, 160–162, 296, 307, 313, 374
- Lalman, David 30
- Landin, Per 350–352
- Lang, Jack 328
- Lantz, Inga 381
- Lappalainen, Tomas 312–314
- Lapukins, Niklavs 137
- Laqueur, Walter 95, 100
- Larsson, Tomas 244
- Larsen, Aksel 294
- Laval, Pierre 302
- Layne, Christopher 37
- Le Courbusier 151
- Lee Kuan Yew 244
- Lee Teng-hui 240, 242, 245f
- Leissner, Maria 380
- Lenin, Vladimir Illitj 50, 58, 81, 83,
85, 138, 145, 149, 295, 306, 313,
344
- Lewis, Bernard 358
- Levy, Jack 31, 168
- Lidbom, Carl 157
- Lidman, Sven 130
- Lilius, Carl-Gustaf 59
- Linde, Ulf 332
- Lindquist, Hans 137
- Lindqvist, Sven 148, 285–287, 296,
373f
- Lipke, Janis 377
- Lipstadt, Deborah 363
- Litvinov, Maksim 102
- Luthersson, Peter 346
- Lynn-Jones, Sen M 36
- Löwenthal, Rickard 184
- Machiavelli, Nicoló 145
- Mahathir, Mohamad 243f
- Majorenko, Madeleine 298f
- Malenkov, Georgij 106
- Malia, Martin 64–66, 92f, 100, 108
- Malmberg, Fredrik 137
- Mann, Heinrich 151
- Mansfield, Edward D 37
- Mao Tse-tung 17, 44, 50, 59f, 70–
75, 77–80, 82, 85, 108–110, 135f,
142, 159, 203, 208f, 214, 228, 230,
232, 235, 237, 240, 279, 296, 306f,
310, 312f, 317, 327, 335, 344, 356,
374, 397–399
- Maoz, Zeev 30
- Márques, Gabriel García 151
- Marshall, George C 93, 105, 322
- Marx, Karl 28
- Marx, Groucho 287
- Mastny, Vojtech 111
- Mauriac, Francois 150, 335
- McCarthy, Joseph 291, 398
- Meir, Golda 198, 200, 202
- Mengistu, Haile Mariam 75
- Mercado, Sergio Ramirez 194
- Mill, John Stuart 27
- Milosz, Czeslaw 150
- Minogue, Kenneth 329
- Mitterrand, Francois 175, 320
- Moberg, Eva 332, 335–336
- Moberg, Vilhelm 9, 150, 294f, 374
- Molotov, Vjattjeslav 91, 314
- Morgan, Clifton 30
- Mussolini, Benito 81, 117, 279, 314
- Myrdal, Alva 170f
- Myrdal, Jan 9, 148, 192, 295f, 306,
357f, 374, 376
- Månsson, Erik 136, 376f
- Nekrich, Aleksandr M 94, 100
- Nerman, Ture 138
- Neruda, Pablo 151

- Neumann, Tom 252
 Nilson, Ulf 149
 Nilsson, Björn 373
 Nilsson, Torsten 196
 Nordin, Svante 292f, 338, 340,
 342–346, 348f, 352
 Nycander, Svante 148
 Nye, Joseph 234

 O'Connor, John 329
 Ohlsson, Per T 106, 175
 Oja, Ingvar 59, 233, 237
 Olson, Kyle 267
 Oredsson, Sverker 345
 Ortmark, Åke 137
 Orwell, George 118, 123, 150
 Oxenstierna, Axel 158
 Oz, Amos 295

 Paine, Thomas 27
 Palm, Göran 306
 Palme, Mårten 287
 Palme, Olof 11, 134, 153, 155–179,
 182–210, 212–218, 220–223, 315,
 354, 382f, 387, 398
 Papandreou, Andreas 326
 Pasternak, Boris 16f
 Peres, Shimon 195, 197f, 205
 Perle, Richard 178
 Persson, Göran 11, 209, 232f, 251f,
 265, 272, 284, 380
 Pettersson, Kenth 304
 Pettersson, Thage G 379
 Pham Van Dong 215
 Picasso, Pablo 151
 Pinochet, Augusto 185, 189
 Pipes, Richard 100, 102f
 Pirandello, Luigi 150f
 Piscator, Erwin 151
 Pius XII 333
 Pol Pot 44, 47, 49f, 56, 70, 83f, 136,
 162, 191–193, 211f, 295, 304, 315,
 346, 362, 364–366, 374, 378f, 399
 Ponchaud, Francois 365
 Pound, Ezra 150f
 Pourgerami, Abbas 315
 Powers, Richard Gid 290f

 Quisling, Vidkun 301f, 343, 349,
 352

 Rabin, Yitzak 200, 205, 360
 Rafsanjani, Hashemi 254
 Rákosi, Mátyás 93
 Rami, Ahmed 135, 302, 369f
 Rau, Johannes 180
 Ray, James Lee 31, 168
 Reagan, Ronald 26, 30, 102f, 173,
 175, 177f, 383–385
 Reddaway, Peter 104
 Reuter, Ernst 181
 Rhee, Syngman 108
 von Ribbentrop, Joachim 91, 314
 Rifkind, Malcolm 270
 Rockaway, Robert A 368
 Rolland, Romain 151
 Romanus, Gabriel 137
 Roosevelt, Franklin D 106
 Rosenau, James N 29
 Rosenberg, Göran 75, 77–80, 83,
 376
 Ruin, Olof 213
 Rummel, Rudolph J 9, 21, 23–26,
 29f, 32–35, 39, 41–53, 55–60,
 62–64, 168, 199, 388, 393, 395,
 400
 Rushdie, Salman 329, 357
 Russell, Bertrand 327
 Russett, Bruce 30, 37f, 168
 Ryn, Claes G 331–333, 335–337

- Sacharov, Andrej 237
 Sahlin, Mona 379
 Said, Edward 353, 358–362, 366
 Salazar, Antonio de Oliveira 309
 Salomon, Kim 306
 Samrin, Heng 50, 56
 Sandberg, Nils-Eric 137
 Sandström, Allan 137
 Santesson, Olof 122
 Sartre, Jean-Paul 151, 327, 371f
 Scharansky, Natan 237
 Scheel, Walter 179
 Scheer, Herman 179f
 Schein, Harry 159
 Schlesinger, Arthur M Jr 89, 95,
 97, 100f, 103
 Schmidt, Helmut 180
 Schori, Pierre 157f, 169, 176–178,
 180, 188, 191, 358
 Schottenius, Maria 373
 Schumacher, Kurt 181
 Schuman, Robert 105
 Schwan, Gesine 181
 Schwartz, Nils 373
 Schwarzberg, David A 252
 Schwebach, Valerie 30
 Schweller, Randall 30
 Schyman, Gudrun 302f
 Segerstedt, Torgny 19, 112f, 115,
 122
 Sen, Amartya 214, 315–318, 400
 Shakespeare, William 51
 Shaw, George Bernard 151, 327
 Silber, John 18
 Silone, Ignazio 81
 Skott, Staffan 100, 123, 137
 Skytte, Göran 83, 85, 303
 Slansky, Rudolf 143
 Smith, Adam 27
 Smith, Hedrick 100
 Snow, Edgar 61, 327
 Snyder, Jack 37
 Solsjenitsyn, Alexander 230f, 237
 Sonnevi, Göran 139
 Stagh, Marina 357
 Stalin, Joseph 10, 15, 17, 28, 50, 60,
 65, 75, 81, 85, 87, 89–103, 105–
 113, 115, 117, 119–122, 124, 138,
 140, 144f, 151, 237, 279, 285, 287,
 290, 303, 313f, 322, 327, 342, 345,
 385, 398
 Stangerup, Henrik 137, 374f
 Steiner, George 348
 Stephen, James 336
 Stolpe, Staffan 137
 Stresemann, Gustav 101
 Stridsberg, Lennart 213
 Strindberg, August 336
 Strömholm, Stig 369
 Ström Melin, Annika 83–85
 Strömstedt, Bo 11, 17, 125, 127–
 152, 300, 373
 Strömstedt, Margareta 128
 Stueck, William 109
 Sun Yat-sen 60
 Sundström, Anders 209
 Svenning, Olle 184
 Svensson, Jörn 144, 302, 304
 von Sydow, Björn 270
 Söderberg, Hjalmar 150, 295, 374
 Söderqvist, Jan 310
 Tham, Carl 291f, 381–386
 Theorin, Maj-Britt 157
 Therborn, Göran 144
 Thody, Philip 371
 Thorsell, Staffan 137
 Thunborg, Anders 157, 216
 Timmerman, Kenneth R 252, 254,
 261f
 Tingsten, Herbert 9, 17–19, 89f, 92,
 100, 106f, 111–118, 120–124, 129,

- 132, 136f, 185, 278, 286, 298,
 331–336, 339f, 342f
 Tito, Josip Broz 44, 50, 313
 Tojo, Hideki 50
 Tolstoj, Leo 335
 Tranströmer, Tomas 128, 277
 Trotskij, Lev 85
 Truman, Harry 91, 97, 105
 Tunehag, Mats 136
- Uisk, Ahto 137
 Ulam, Adam B 98
 Ullenhag, Jörgen 137
 Ullsten, Ola 336
 Undén, Östen 90, 169, 220, 308
- Vaksberg, Arkadij 100, 106
 Walesa, Lech 321
 Wallenberg, Raoul 135, 204, 364,
 374, 377
 Vallinder, Torbjörn 137, 334f
 Vance, Cyrus 178
 Vargas Llosa, Mario 25f, 150
 Weathersby, Kathryn 110f
 Weber, Max 245
 Weede, Eric 30
 Wei Jingshen 246
 Weman, Gunnar 352
 Vennberg, Karl 150f, 296, 374
 Wennerberg, Tor 362
 Verwoerd, Hendrik 70
 Westerberg, Bengt 168f
 Westerberg, Lars 137
 Westerståhl, Jörgen 299–301, 304
 Wettergren, Anders 137
 Wickman, Krister 196, 201
- Wickman, Kurt 243
 Vidal-Naquét, Pierre 363
 Wiesel, Elie 18, 25, 320f, 384, 390,
 401
 Wigforss, Harald 137, 197
 Will, George 329
 Wilson, Woodrow 28, 110
 Voigt, Karsten 179
 Wolkoff, Robert 357
 Volkogonov, Dmitri A 85
 Voslensky, Michael 100, 104
 Wright, Quincy 28f, 168
 Wright, Robert 267f
 Wu, Harry 229–233
 Wärenstam, Eric 351
 Wästberg, Olle 137, 204, 206, 377
- Yeats, William Butler 150
 Yehoshua, A B 295
 Yergin, Daniel 101
- Zachrisson, Birgitta 157, 216
 Zern, Leif 285
 Zhang Zixin 233
 Zheng Yi 59
 Zola, Émile 374
 Zweig, Arnold 151
- Åhlström, Per 209
 Åhnberg, Annika 381f, 386
 Åkerman, Nordal 176
 Åsard, Erik 159
 Åström, Sverker 169
- Öhman, Berndt 147
 Øverland, Arnulf 150

Författaren

PER AHLMARK HAR i 40 år – i tal, artiklar, debatter och böcker – fördömt många slags diktaturer och extrema läror: kommunism, nazism och nynazism, militärstyren, kolonial- och feodalväsen, apartheid, enpartisystem och muslimska terrorregimer. 1992 samlade han Herbert Tingstens klassiska artiklar om totalitära stater och idéer (*Tyranniet begär förtroende*, Ratio, pocket 1995) till en bok som ledde till förnyad diskussion om vänsterns skuld och till en renässans för Tingsten.

1994 gav Ahlmark ut *Vänstern och tyranniet. Det galna kvartsseket* (Timbro, pocket samma år). Boken belyste den svenska vänsterns hyllningar till diktaturer och deras läror, från slutet av 60-talet till början av 90-talet. Den utlöste årets mest intensiva politiska och ideologiska debatt i Sverige.

Per Ahlmark (född 1939) har varit riksdagsman, partiledare, arbetsmarknadsminister och vice statsminister. Under drygt 30 år (1961–1995) var han medarbetare i Expressen. På senare år har han publicerat bl a tre diktsamlingar, en roman och två brevväxlingar (med Lars Gustafsson respektive Georg Klein). 1983 grundade han Svenska Kommittén Mot Antisemitism. Under 90-talet har Ahlmark föreläst världen över om idéer som leder till förtryck och terror.